STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 00813

TREYST MAYN FOLK

Mark Schweid

Permanent preservation of this book was made possible by
Philip D. & Frances M. Feltman
in honor of
the Gantse Mishpokhe

FUNDING FOR THE CORE COLLECTION OF YIDDISH LITERATURE
WAS MADE POSSIBLE IN PART BY A GRANT FROM THE
DAVID AND BARBARA B. HIRSCHHORN FOUNDATION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

טרייסט מיין פאָלק

דאָס לעבן פון י. ל. פּרץ

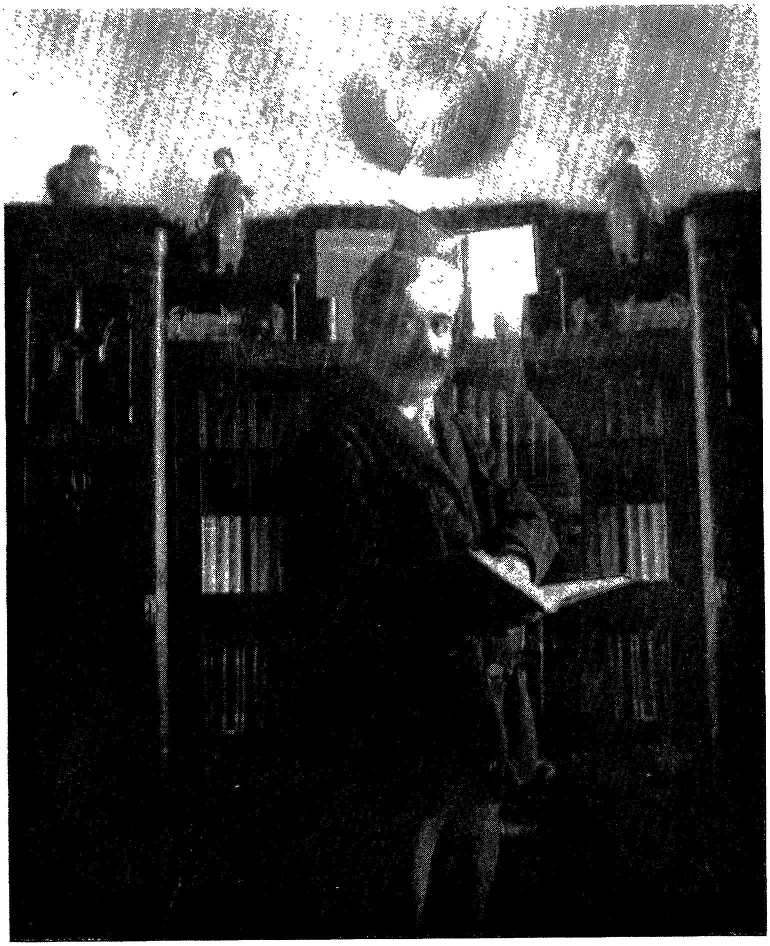

דער דיכטער אין ביבליאָטעק פון זיין לעצטער וואוינונג
אויף ירושלימ׳ער אַלייע אין וואַרשע

(פאָטאָגראַפירט פון ה. ד. נאָמבערג און מ. קיפּניס
אַ יאָר פאַר זיין טויט.
איינציקער עקזעמפּלאַר אין פאָרווערטס בילדער אַרכיוו.)

מאַרק שוויד

טרייסט מיין פֿאָלק

דאָס לעבן פֿון י. ל. פּרץ

פֿאַרלאַג פּרץ / ניו יאָרק

MARK SCHWEID

CONSOLE MY PEOPLE

THE LIFE OF I. L. PERETZ

COPYRIGHT 1955
BY THE AUTHOR

PRINTED IN THE UNITED STATES OF AMERICA
BY MARSTIN PRESS, INC., NEW YORK
I. LONDON, *President*
438

פ אָ ר וו אָ ר ט

דאָס בוך איז וועגן אַ קינסטלער פון לעבן. פרץ האָט געקענט אַרויסכּישופן פון יונגע נשמות דאָס בעסטע וואָס האָט געלעבט אין זיי. די וואָס האָבן געוואָלט, האָבן געקענט פון אים לערנען הויכע צילן, געטריישאַפט צו דער אייגענער נשמה און גרעניצלאָזע ליבשאַפט צו דער שיינקייט פון אידישן לעבן.

אַלע מיינע דערוואַקסענע יאָרן איז ער געווען פאַר מיר דער אידעאַל פון איד און מענטש. די קליינקייט וואָס איך האָב איינגעזען אין אַ סך פון אונדזער לעבן, האָט זיך גענומען פון דעם

וואָס עס איז געמאָסטן געוואָרן מיט דער מאָס פון זיין גרויסקייט. מיט דעם בוך צאָל איך אָפּ אַ חוב פון אַ לעבן לאַנג צום מייסטער פון קינסטלערישן וואָרט אויף אידיש. ער האָט מיט אַ ברייט האַרץ אויסגעטיילט דערמוטיגונג אין דער קונסט, ווען אונדזער וועלט איז געווען אין אויפגאַנג. און איך האָב געהאַט דאָס גוטע מזל צו קומען צו אים אין שטוב אַריין, ווען מיין יונג לעבן איז געווען אויפן שוועל פון אַנטשיידונג.

דאָס ווערק איז פאַרטראַכט געוואָרן מיט העכער דריי צענדליג יאָר צוריק, נאָך אַ שמועס מיט מיין שכן אין וויליאַמסבורג בער באַראַכאָוו, דער ערשטער פּרץ ביבליאָגראַף. אין פאַרלויף פון די יאָרן זענען צוגעקומען זאַמלונגען, אָן וועלכע עס וואָלט געווען אוממעגליך אַזאַ בוך צו שרייבן. איך האָב אין זין די אינטימע זכרונות פון אייגענע און נאָענטע. די צאָל אַלזייטיקע פּרץ פאָרשער איז נאָך אַלץ קליין. די פיר וואָס מוזן אויסגע־טיילט ווערן מיט זייערע ספּעציעלע בייסטייערונגען, זענען דר. א. מוקדוני, נחמן מייזעל, ש. ניגער און דר. יעקב שאצקי. צו זיי מוזן צוגערעכנט ווערן די צוויי פאַרדינסטפולע פּרץ ביבליאָ־גראַפן, י. ישורין און א. ר. מלאכי. זיי האָבן גרינטליך און גלענצנדיק ביבליאָגראַפירט די אומצייליקע פּעריאָדישע אויס־גאַבעס אין אידיש און העברעאיש. זייערע אַרבעטן מוזן זיין דער באַזיס פון אַן אַקאַדעמישער פּרץ ביאָגראַפיע.

אין דער רייכקייט פון די אָנגעזאַמלטע מאַטעריאַלן, וואו יעדער שריפטשטעלער פאַרדינט אויסגעטיילט צו ווערן פאַר זיין אייגנ־

אַרטיקן ביישטייער, קען איך בלויז אויסדריקן מיין טיפֿן דאַנק צו אַלעמען. אַרום פֿופֿציק מיט גרעסערע אַרבעטן ווערן אָנגעגעבן אין דער ביבליאָגראַפֿיעביים סוף פֿון בוך.

צו אַ באַזונדער דאַנק און אָנערקענונג איז באַרעכטיקט דער ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט פֿאַר די אָפּגעדרוקטע פּריץ שטודיעס און ספּעציעלע זאַמלונגען, וואָס ווערן אָנגעגעבן אין דער ביבליאָגראַפֿיע. דער פּערסאָנאַל פֿון דער ייוואָ ביבליאָטעק, באַזונדערס די חשוב'ע פֿריינט מענדל עלקין און פֿריילין אַבראַמאָוויטש, פֿאַרדינען מיין פֿערזענליכן דאַנק פֿאַר זייער גרייטקייט שטענדיק אַרויסצוהעלפֿן. צו מאַכן די בילדער זאַמלונג פֿולקאָם, האָבן זיך באַמיט פֿרוי טשעריקאָווער, מאָריס ווינאָגראַד, לואיס ספּערלינג און באַזונדערס אַברהם זומאָף. זיי אַלעמען דאַנק איך דאָ.

מעגליך צו מאַכן דאָס אַרויסגעבן פֿון דעם בוך, האָבן געהאָלפֿן מיט זייערע חשוב'ע נעמען און יעדער מיט זיין באַזונדערן ביטראָג: הלל ראָגאָף, דר. יעקב שאצקי, נ. כאַנין, לואיס סיגאַל, מאיר בראון, ישראל לאַנדאָן, אב. מילער, י. ישורין און ז. יעפּרויקין.

דערוויטערט אין צייט און שטח פֿון אַלעם וואָס האָט פּרצן געגעבן זין און עקזיסטענץ, פֿיל איך פֿריש און טיף זיין באַריר אויף מיין נשמה און איך דערצייל זיין לעבן.

מ. ש.

אינהאלט:

טייל איינם

פראָנט-בילד
פאָרוואָרט
בילדער

3 — פראָלאָג
5 — א. די פריערדיקע דורות
12 — ב. דער פאַרשלאָסענער גן עדן
19 — ג. מלמדים
31 — ד. דער עילוי
40 — ה. השכלה
49 — ו. דער שליסל
56 — ז. דער וואַלד
62 — ח. אָן אַן אויסוועג
71 — ט. דער גאָלדענער זייגער מיטן קייטל
78 — י. אַ חתונה אין מיטן וועג
85 — יא. קוועקזילבער
91 — יב. פּאָעזיע און פרנסה

טייל צווי

זייט

99 — יג. אַנטוישונג אין וואַרשע

107 — יד. קראַשינסקי׳ס גאָרטן

113 — טו. דאָס שייטל

121 — טז. דאָס קבר׳ל

130 — יז. העברעאישער לערער

137 — יח. דער גט

146 — יט. אויף היימישער ערד

154 — כ. די ערשטע פרץ שול

162 — כא. טעג פון אַנטשלוס

170 — כב. דער אַדוואָקאַט

179 — כג. זשאַרגאָן

186 — כד. אַ רייזע אין דער אומשטערבליכקייט

טייל דריי

199 — כה. ניין ביז דריי

208 — כו. טיפער אין פאָלק

217 — כז. פאַר אַ ניי אידיש לעבן

225 — כח. אַרעסטאַנט

235 — כט. יובילאַר

246 — ל. דאָס האַרץ

257 — לא. געוואָלט זיין אין אַמעריקע

267 — לב. באַרג אַרויף מיט אידיש

277 — לג. די פרוי ביים ים

287 — לד. ירושלימ׳ער אַלייע

294 — עפּילאָג

297 — ביבליאָגראַפיע

301 — אָנווייז

I

פּראָלאָג

דער מענטש, וועמענס לעבן עס ווערט אין דעם בוך באַשריבן, איז דער ליכטיקער אָפּשיין פון פוילישן אידנטום. אומצייליקע פון זיין פאָלק וואַנדערן אין דער אייביגקייט. דאָס מאַכט ליכטיקער פינקלען זיינע ווערק מיט פאַרהייליקטע פלעמלעך. ער איז פאַרהאַרליכט געוואָרן פון די פאָלקס־מענטשן, וועמען ער האָט מיט זיין ליבשאַפט און זיין קונסט דערהויבן.

די ריינע נשמות פון די פשוט׳ע מענטשן וואָס ער האָט באַזונגען זענען אויפגעגאַנגען אין קרבן־רויך צו פאַרשלאָסענע הימלען. אָבער זיין געזאַנג וועגן זיי קלינגט נאָך פאַר אונדז ווי אַ שירה צום לעבן.

ער איז געווען געבענטשט אויפצוהויבן דראָבנע נשמות פון דער ערד און ברענגען זיי צום ליכט פון דער זון. ער האָט זיי געקענט אין דער טיף און זיין גרויס האַרץ איז מיט זיי מיטגעגאַנגען אין דער הויך. זיין כח איז געווען אין געזאַנג פון דערהויבונג. וואָס קלענער דער מענטש, אַלץ גרעסער איז געווען זיין ליבשאַפט צו אים. וואָס נידעריקער זיין שטאַנד, אַלץ העכער האָט ער אים דערהויבן.

מיט אַ לויטער געזאַנג האָט ער אויסגעטאָן דעם פאָלקס־מענטש פון זיין וואָכעדיגקייט און האָט אים אָנגעטאָן אין שבת.

אומגלויביקע זענען מיט אים מיטגעגאַנגען צו אַ גאָט, אין וועלכן מען האָט ווידער געקענט גלויבן. זיין דור איז געגאַנגען מיט אים אַרויסרייסן זיך פון דער פינצטערניש. מיט אים איז געווען היימ־ליכער און ליכטיקער דער וועג.

אין זיין לעבן איז אָפּגעשפּיגלט אַ סך פון דער גליענדיקער פאָלקס־שיינקייט פאַר וועלכער ער איז באַליבט, און זיינע ווערק פינקלען ווי ליכטיקע שטערן אין אַן אייביקער נאַכט.

רעשטלעך פון די וועמען ער האָט דערפרייט און דערהויבן, לעבן זיך אויס אין פרעמדע לענדער, ווייט פון זייער היימישער ערד. פאַר זיי איז דאָס פולע בילד פון זיין לעבן אַ געדעכעניש פון אַ געזאַנג, וואָס וויל נישט פאַרקלינגען.

א

די פריערדיקע דורות

אין דעם יאר 894, ווען די רדיפות אויף אידן אין דייטשלאנד זענען געווען נישט אריבערצוטראגן, איז צום קעניג לעשעק אין פוילן אנגע־קומען א דעלעגאציע פון ספרד'ישע אידן. זיי האבן זיך באמיט און געבעטן, אז דער מלך זאל פאר די אידן אפטיילן א שטיק לאנד וואו זיי זאלן קענען זיך באזעצן און פארנעמען זיך מיט ערד־ארבעט, מיט מלאכות און מיט פיינע האנט־ווערק. קיין באזונדערע טעריטאריע איז די אידן נישט צוגעטיילט געווארן, נאר מען האט זיי דערלויבט צו באזעצן זיך אין לאנד וואו נאר זיי ווילן און צו פארנעמען זיך מיט די ארבעטן וואס זיי האבן פארלאנגט.

מיט עלף יאר שפעטער, אין 905, האבן זיי באקומען א קיניגליכע שריפט, וואס האט די אידן אין פוילן פארזיכערט רעליגיעזע פרייהייט, אייגענע שופטים און דיינים, די פרייהייט צו האנדלען, צו זיין אומ־אפהענגיג פון דער שליאכטע און צו זיין באשיצט געגן איבערפאלן פון המון. די שריפט איז פארלוירן געגאנגען אין דער פויליש־דייטשער מלחמה אין יאר 1049. עס איז געווען א צייט ווען די פינצטערניש פון מיטלאלטער האט זיך אלץ מער אויסגעשפרייט איבער דער וועלט און די אידישע גייסטיגקייט האט געפינקלט ווי א שטערן אין דער נאכט.

נישט אלע היסטאריקער נעמען אן אט דעם אנהויב פון דער אידישער געשיכטע אין פוילן. עס איז מעגליך אז אידן זענען אנ־געקומען אהין אין צוועלפטן יארהונדערט, אונטער קעניג קאזשימיעזש דעם גערעכטן אדער צו לעשעק דעם ווייסן. אונטער די מלכים זענען די ערשטע אידן אין פוילן געווען געלט־מינצער. זיי האבן פאר דער

מדינה געמאַכט די מטבעות מיט אויסגעקריצטע אידישע אותיות. די פּוילישע מטבעות מיט העברעאישע ווערטער ווי „אברהם יצחק ויעקב״, „משק מאשר״, אָדער „אברהם דוכס״ קען מען נאָך היינט זען אין די מוזייען. די געלט־מינצער זענען מעגליך געווען די ערשטע אידן וואָס האָבן בלויז פון צייט צו צייט זיך באַוויזן אין פּוילן ספּעציעל פאַר דעם צוועק.

אין מיטן דרייצנטן יאָרהונדערט, אין די געציילטע דאָקומענטן פון יענער צייט, רעדט זיך שוין פון אַן אַנדער שריפט מיט פּריווילעגיעס, וואָס עס האָט די אידן אַרויסגעגעבן דער קעניג באָלעסלאַוו פון קאַליש. אין דער שריפט ווערט באַשטעטיגט, אַז מיט יאָרהונדערטן פריער האָבן אידן אין פּוילן געהאַט אַ צייט ווען זיי האָבן געלעבט אין שלום ושלוה. שפּעטערע יאָרהונדערטן ווייזן אויף די אויסשפּרייטונג פון אידן איבער גאַנץ קרוין פּוילן. קריסטליכע געשעפטסלייט און גלחים האָבן זיך באַמיט צו שטערן די נייע אידישע סוחרים. די שליאַכטע האָט אָבער די אידן פאַרטיידיגט, ווייל די פּריצים האָבן פון אידישן האַנדל אַ סך געוואונען.

אין דער אויסשפּרייטונג פון אידן איבער פּוילן איז שווער צו באַשטימען ווען די ערשטע פון זיי זענען אָנגעקומען אין דער אָדער אין יענער שטאָט. אַזוי איז קיינמאָל נישט קלאָר געוואָרן ווער עס זענען געווען די אידן וואָס זענען די ערשטע אָנגעקומען אין דעם שטעטל לעווערטאָוו אָדער אין דער אַלטער פעסטונג־שטאָט זאַמאָשטש. נאָר אין די 1790־ער יאָרן, ווען קאָשטשושקאָ איז געוואָרן דיקטאַטאָר פון פּוילן און האָט פאַריאָגט די מאַסקאַליעס פון וואַרשע, האָט שוין אין זאַמאָשטש, אין לובלינער געביט, אַ ספק געלעבט ר׳ לייבוש כהן, וואָס מ׳האָט אים גערופן ר׳ לייבושל סטאַראָסטער, אַ איד מיט׳ן אויסזען פון אַ צדיק און מיט די מאַנירן און גאַנג פון אַ שררה. אים איז באַשערט געווען צו פאַרבינדן די לעווינס פון זיין משפּחה אין זאַמאָשטש מיט די פּרצ׳עס פון לעווערטאָוו און צו ווערן דער עלטער־זיידע אין אַ גזע, וואָס האָט אַ האַלבן יאָרהונדערט שפּעטער אַרויסגעגעבן אַ גאון. די זאַמאָשטשער לעווינס האָבן אין יחוס פון זייער משפּחה אַריינגערעכנט אַ ביאַלער רב און דעם זאַמאָשטשער רב ר׳ משה עפּשטיין, מחבר פון עטליכע ספרים.

איידער דער ערשטער פון די פרץ'עס, יודל פרץ, האט ארום 1845 חתונה געהאט קיין זאמאשטש און זיך באזעצט אויף קעסט אין הויז פון די לעווינס, האבן די פרץ'עס, אין פארלויף פון עטליכע דורות, געלעבט אין דער שטאט לעווערטאוו, ביי 25 וויארסט פון לובלין. דאס איז דאמאלס געווען א שטאט מיט צוויי מארקן, מיט אן איינציק ברוקירטער גאס, די לובלינער, מיט טיפע בלאטעס אין דעם צענדליג אנדערע גאסן און עטליכע נאפט־לאמפן ביינאכט. פון די פינף טויזנט איינוואוינער זענען מער ווי האלב געווען אידן, בעל מלאכות און הענדלער, וואס האבן געפירט א לעבן פול מיט אלטן אידישן אינהאלט, האבן געהאט א גרויסע שול און האבן דערצויגן עטליכע דורות אין די צוויי בתי מדרשים. די שטאט האט געלעבט אין זכות און אין שאטן פון די אלטע פוילישע כראביעס, די לובא־מירסקים.

די פרץ'עס אין לעווערטאוו זענען געווען לומדים און סוחרים אין פארלויף פון עטליכע דורות. די ערשטע פון דער משפחה וואס מען האט געדענקט אין לעווערטאוו איז געווען די באבע נייטשע פון פראנקפורט־אם־מיין, א זיסע זינגערין פון אידישע ניגונים. מ'האט זי געהאלטן פאר א רבי'צין, ווייל זי פלעגט זיצן און לערנען גמרא ווי א מאנספארשוין. א ביסל האט מען געקוקט אויף איר ווי אויף אן אויסטערלישע אידענע, אבער מיט גרוים דרך ארץ. זי איז, ווי עס ווייזט אויס, געווען די מאמע פון דעם למדן און סוחר ר' יונה יהושע פרץ.

יהושע איז געווען אן אלטער שטאלצער נאמען אין דער פרץ־משפחה. ער האט זיך געצויגן פון יעקב יהושע פאלק, וועלכער איז אין אנהויב פון 18־טען יארהונדערט באטראכט געווארן פאר דעם גרעסטן תלמוד'יסט פון זיין דור און האט איבערגעלאזט דאס ריזיגע ווערק „פני יהושע", פיר גרויסע בענדער פון חידושים און פאר־טייטשונגען אויף פארשידענע מסכתות, וואס ער האט אין פארלויף פון צענדליגער יארן געשריבן אין די שטעט וואו ער האט געלעבט, ווי בערלין, מעץ, לעמבערג, פראנקפורט. אויף די אלטע יארן האט אים גערופן די קהילה פון ירושלים, וואו ער איז געווארן דער נשיא און וואו ער האט ארויסגעגעבן דעם חרם אויף ר' יהונתן אייבעשיץ.

נפטר געווארן איז דער „פני יהושע" אין 1756, אין אפענבאך, און איז געקומען צו קבורה אין פראנקפורט, וואוהין די קהילה האט אים געהאט צוריק גערופן. זיין לעבנס־ווערק איז אין פארלויף פון דורות פיל מאל איבערגעדרוקט געווארן אין אמסטערדאם, אין פראנקפורט, אין לעמבערג און אפילו אין ווילנע און אין ניו יארק. דער „פני יהושע" אליין איז געווען אן אוראייניקל פון ר' יהושע חריף, מחבר פון „מגני שלמה". נאך זיין טויט האבן נאך זיינע זין, נתן און לייבוש, זיך אפגעגעבן יארן צו פארענדיגן ווי געהעריג זייער פאטער'ס לעבנס־ארבעט.

דאס זענען געווען עטליכע פון די מעכטיגע צווייגן אויפ'ן פרץ בוים.

ר' יונה יהושע פרץ איז אויך נישט געווען גלאט א קרעמער אדער א הענדלער, ווייל ער פלעגט אפטמאל פון לעווערטאוו פארן קיין אויסלאנד צוליב זיינע געשעפטן. פון די רייזעס איז ער קיינמאל נישט אהיימגעקומען מיט לעדיקע הענט. האט שטענדיק געבראכט מיט זיך א נוצליכע אדער גלאט א שיינע זאך פון דער גרויסער וועלט. די פרצ'עס זענען תמיד געווען מתנגדים, האבן זיך קיינמאל נישט געלאזט פארכאפן פון חסידות. דאנציג, וואוהין ר' יונה יהושע פלעגט מערסטנס פארן, איז געווען א זוניגע האפן־שטאט, וואו די שיפן פון ווייטע לענדער האבן געבראכט נישט נאר סחורות פאר פרנסה וועגן, נאר אויך אלערליי שיינע זאכן צום מיטברענגען אהיים. שטענדיג האט ער געפונען עפעס א שיינקייט פאר'ן ווייב, א נייקייט פאר דער שטוב און א שפילצייג פאר זיין משה'לע.

ווען משה פרץ איז אויפגעוואקסן, איז ער אויפ'ן גוטן אלטן שטייגער געגאנגען אין זיין טאטנ'ס וועגן. דער גוטער אלטער שטייגער איז געווען אידיש און נגידיש. אזוי ווי דער טאטע אזוי דער זון זענען געגאנגען אויף די גוט־אויסגעטראטענע דרכים פון תורה ועבודה. מען האט געלערנט אין די בתי מדרשים אין לעווערטאוו און מען איז געווארן א סוחר וואס פארט קיין אויסלאנד. ר' משה פרץ איז אלץ געווען א למדן ווי זיין פאטער. ער איז אויך געווען א דאנציגער סוחר, וואס פלעגט אפט קומען אין דער שיינער שטאט ביים ים, וואו ער האט ליב געהאט צו קוקן אויף די ווייס־גראע

ים־פיינגל, ווי זיי הויערן איבער די זעגל־שיפן. ער האט נאך אלץ געטראגן די טראדיציאנעלע לאנגע קאפאטע ביז די קנעכל, ווינ־טער א ראדזעוואולקע, און היפשע פאות האבן אים ארונטערגע־האנגען ביי די זייטן פון דער יארמולקע. און ווען זיין אייגענער זון, יודל, איז אונטערגעוואקסן, האט שוין ר׳ משה פרץ געהאט א קלענער עשירות פאר זיין זון, וועמען דאס לומדות פון זיין טאטן האט שוין ווייניגער פארכאפט ווי די נייע לערעס פון דער צייט.

אזוי ווי אין א סך מתנגד׳ישע משפחות אין פוילן האבן די אינגערע דורות אלץ מער געמישט וועלטליכקייט מיט דער אידישער ירושה פון דורות. יודל פרץ האט איינגעזאפט אידיש וויסן ביז א הויכער מאס, אבער עס האט אים גערופן די דרויסנדיקע וועלט. ער איז געווען א לוסטיג אינגל, האט געהאט א גוט הארץ, און ווען דער פאטער האט אים מיטגענומען קיין דאנציג, איז דער יונגער בחור געווען מער פארכאפט פון דער שיינקייט און פרייליכקייט פון דער שטאט און האט ווייניגער צוגעלעגט דעם קאפ צום פאטער׳ס געשעפטן. דערפאר האט ר׳ משה פרץ זיך גוט צוגעהערט, ווען א שליח פון זאמאשטש איז אנגעקומען אין לעווערטאוו און האט אים אויסגערעכנט די גרויסע מעלות פון א שידוך פאר זיין זון מיט דער צניעה׳דיקער טאכטער פון דעם לייפציקער סוחר ר׳ שלמה הערש לעווין.

ריוועלע לעווין — מ׳האט זי קיינמאל נישט גערופן רבקה — האט טאקע געהאט דאס אויסזען פון א פארשוויגענער צניעה מיט א זיסן שמייכל, וואס זי האט אויך שפעטער אויפגעהיטן דורך אלע שווערע יארן פון איר לעבן. אין הארצן האט זי געטראגן א שטילן שטאלץ מיט דעם יחוס פון איר שיינער משפחה. פאר איר זיידן דעם כהן, ר׳ לייבוש סטאראסטער, און פאר דער באבע׳ן האט זי געהאט א באזונדערע ליבשאפט.

דער זיידע ר׳ לייבוש האט זיך געפירט גרויס און ברייט. ער האט נישט געוואוינט אין קיין פרעמדער דירה ווי די מערסטע אידן, נאר איז געווען איינער פון די ערשטע אידן אין זאמאשטש צו בויען אן אייגענע שטוב, וואו עס איז געשטאנען שיינע מעבל, מיט טיש און בענקלעך לעבעדיק געפארבט אויף רויט. ר׳ לייבוש איז געווען אן אימפאזאנטע געשטאלט פון יענער אלטער, גיך־פארשוויג־

דענדיגער אידישער וועלט. אידישקייט און וועלטליכקייט זענען ביי אים געגאנגען האנט אין האנט. ער האט געטראגן פאות און ווייסע זיידענע זאקן, וואס האבן אים געגעבן א רב'אנישן אויסזען. פונ־דעסטוועגן האט ער אויסער פויליש, גערעדט פליסיק דייטש. און ווען דער שררה זאמאיסקי האט זיך אפגעשטעלט מיט אים רעדן, האט דער שטאלצער כראביע נישט גערעדט צו ר' לייבוש סטא־ראסטער מיט דער שפראך פון „סלוכאי, זשידקו!" — הער, אידעלע, — ווי ער פלעגט געוויינליך רעדן צו אידן פון אויבן אראפ. צו ר' לייבוש'ן האט ריוועלע גערעדט מיט דעם רעספעקט פון וועלטליכקייט.

די באבע'ן האט ריוועלע געדענקט פאר גאר א גרויסער צדיקת. זי האט געפירט דאס גרויסע קאלאניאל געשעפט, כדי ר' לייבוש זאל בלויז זעלטן דארפן אוועקפארן צוליב געשעפט און ער זאל קענען מערסטנס זיצן און לערנען תורה. א באזונדער ליבשאפט האט ריוועלע געהאט צו זען די באבע'ן אין איר קראם, וואו זי האט געהאט צוויי שופלאדן מיט ראזשינקעס און מאנדלען פאר ארעמעלייט. פריער פון אלעמען איז ביי איר געקומען צדקה. און ריוועלע אליין, וואס איז כמעט ביים זיידן מיט דער באבע'ן אויפ־געוואקסן, איז אליין געווען מיט אלע גוטע מידות פון א צדיקת. פאר ארעמעלייט האט זי געקענט דאס שענסטע און דאס בעסטע פון זיך אוועקגעגעבן מיט א שמייכל.

ר' שלמה הערש איז געווען פארערכנט פאר א גרויסן גביר. ער האט א פנים אליין געמאכט זיין פארמעגן פון א גאלאנטעריע האנדל, און האט נישט געהאט קיין רייכע ירושה. די איינציקע מעשה וואס איז פארבליבן פון זיידע'ן, שילדערט אים ווי א פאר־ארימטן. אין א פרייטאג איז ער געקומען אזן א גראשן פון דאנציג. שבת, גלייך נאך הבדלה, האט ער געשיקט רופן זיינע בעלי־חובות און געזאגט צו זיי: „נעמט אייך צו אלץ וואס איז שטוב". די באבע חנה'לע האט אויסגעטון די צירונג און געלעגט אויפ'ן טיש, גע־עפנט די שאנק מיט זילבער און גאלד, אריינגעבראכט די חפצים פון אנדערן שטיבל. קיינער האט אבער נישט גערירט. די באבע האט איר קראם געהאט, האט מען פון קראם געלעבט. איינציגוויז די חובות באצאלט מיט פראצענט און קינדער אויסגעגעבן.

ר׳ משה פרץ פון לעווערטאָוו און ר׳ שלמה הערש לעווין פון זאַמאָשטש האָבן באַשלאָסן זיך מחתּן צו זיין — דאַנציג און לייפּציג. ביי די פּרץ׳עס אין לעווערטאָוו האָט מען געהאַלטן פאַר אַ גוטן שדוך. דער חתן האָט נישט נאָר געקריגן פיר הונדערט טאָלער נדן, נאָר אויך אַ פּאָר יאָר קעסט ביי שווער און שוויגער אין זאַמאָשטש.

נאָך דעם ווי מען האָט אָפּגעפּראַוועט די שיינע באַלעבאַטישע חתונה, האָט דאָס יונגע פּאָרפאָלק זיך באַזעצט אין דעם שיינעם גרויסן הויז מיט דער פּאַדשעניע, וואָס ר׳ שלמה הערש האָט אויפ־געבויט און וואָס איז קרוב צו הונדערט יאָר פאַרבליבן אַ היים אין דער משפּחה.

יודל פּרץ, דער ערשטער פון די פּרץ׳עס צו באַזעצן זיך אין זאַמאָשטש, איז געווען טיף גליקליך מיט זיין צניעות׳דיקער ריווע־לע׳ן. ער איז אַלט געווען 23 יאָר, און זיין ווייבל איז געווען דריי יאָר אינגער, ווען מ׳האָט זיי אויף אַ אידיש־נגידישן שטייגער חתונה געמאַכט און באַזעצט אויף קעסט אין דעם צוויי־שטאָקיגן געמויערטן הויז פון די לעווינס.

דאָס יונגע פּאָרל האָט געפירט אַ פרום אידיש לעבן, זענען געווען אַרומגערינגלט מיט ליבשאַפט, שבתים פלעגן זיי גיין צוזאַמען אין שול אַריין, כאָטש ביסלעכווייז האָט יודל פּרץ אַלץ מער געזען דאָס ליכט פון דער השכלה אויפלייכטן אין שטאָט. ער האָט נישט גע־וואַרט ביז די קעסט וועלן אויסגיין, נאָר ער האָט זיך גענומען צו מסחר — לייפּציג.

עס האָט אויסגעזען, אַז די זון האָט געשיינט מיט חסד אויף דעם יונגן, גליקליכן פּאָרפאָלק. עס איז ביי זיי געבוירן געוואָרן אַ קינד, וואָס האָט געבראַכט אַ סך גליק און פרייד אין הויז אַריין. דאָס גליק האָט געציטערט אַ ווייל און איז פאַרשוואונדן. עס איז געקו־מען אַ צווייט קינד, אַ דריט קינד — און איין וואָלקן האָט פאַר־פינסטערט דעם הימל איבער דעם לעבן פון יודל און ריוועלע פּרץ — קיין קינד האָט זיך ביי זיי נישט געהאַלטן.

זיי זענען אַ צייט געבליבן קינדערלאָז.

ב

דער פארשלאָסענער גן עדן

ווען דאָס פערטע קינד איז דעם 18־טן מאַי, 1852, געבוירן געוואָרן ביי יודל פּרץ, וועמען מען האָט שוין איצטער עפּטער גערופן ר' יהודה, איז עס געווען אַ זון, וועמען מען האָט אַ נאָמען געגעבן יצחק לייבוש. ער איז געווען אַ בכור.

די עלטערן האָבן זיך געפילט געשטאַרקט. נאָך אים זענען געבוירן געוואָרן נאָך צוויי זין, חיים יוסף און יונה יהושע, און אַ טאָכטער, העסיע. דער בכור איז אָבער געווען ביי טאַטע־מאַמע'ן דאָס אויג אין קאָפּ. ר' יהודה האָט שוין ביסלעכווייז גענומען פאַרבירן מסחר, אָבער ער איז נאָך אַלץ געווען אַ קעסט־קינד ביים שווער. ער האָט זיך שוין אָבער באַנומען מעשה סוחר, האָט אָנגעהויבן פירן געהילץ קיין דייטשלאַנד מיט'ן וואַסער און האָט זיך פאַרמאָסטן צו האַנדלען מיט לייפּציג. אַ קליין דאַר אידל מיט אַ שפּיציג בערדל, שטענדיג לעבעדיג, פריש און פריילעך, איז ר' יודל, נאָך לייבושל'ס געבורט, נאָך לעבעדיקער און ענערגישער געוואָרן. עפּעס האָט אויפגעלויכטן אין דעם לעבן פון דעם יונגן פאַרפאָלק, וואָס האָט פריער קיין מזל צו קינדער נישט געהאַט. די שמחה איז געווען גרויס אין דעם קליינעם הויז־געזינט. ר' יהודה האָט זיך אָנגעהויבן פילן פעסטער ביי זיך. און כאָטש מען האָט אים נאָך רעגלמעסיק געזען אין גאַס מיט'ן טלית אונטער'ן אָרעם, האָט מען שוין פונדעסטוועגן אויך געקוקט אויף אים ווי אויף אַ מענטש אַ וועלטליכן, וואָס איז באַהאַוונט אין דער השכלה. לייבושל איז געוואַקסן אַ געראָטן קינד, שיין און קלוג, אַז די גאַנצע משפּחה האָט זיך געשפּיגלט אין זיינע גרויסע ליכטיגע אויגן, די אייגאַנעס.

מען האָט אים געשיקט אין חדר אריין ווען ער איז נאָך געווען גאָר אַ יונג קינד. ער האָט געזען די ראָזשינקעס מיט מאַנדלען

פאַלן אויפ'ן סידור אינגאַנצן אַ פּאָר חדשים נאָך דעם ווי ער איז אויף ל"ג בעומר דריי יאָר אַלט געוואָרן. זיין ערשטער מלמד איז געווען חיים קעלבל. דאָס חדר איז געווען אַ שטיבעלע מיט געקאַלכטע, צוקראַצטע ווענט און נידעריקע בענק. דאָס מלמד'ל אַליין איז געווען אַ קליינטשיק אידעלע מיט אַ פּיטשינקע בלאָנד בערדעלע, קליינע אייגעלעך און אַ קליין ספּאָדיקל. אַ קליין קאַנטשיקל איז געהאַנגען אויף אַ טשוועקעלע ביים פענצטערל. אָבער ער האָט עס זעלטן באַנוצט, און אויף לייבושלען קיינמאָל נישט. ער פלעגט זיך אַ בייזער טאָן ווי אַ פייגעלע מיט אַ טשירפּ. לייבושל איז געווען זיין בעסטער תלמיד. ער האָט פריער פון אַנדערע אינגלעך אויסגעלערנט וואָס מע האָט באַדאַרפט און האָט נישט געקענט איינזיצן און זיי אויסהערן. פלעגט ער אַנטלויפן פון חדר. דער בעלפער האָט שוין געוואוסט וואו ער קען אים געפינען. אפילו ווינטער אין אַ זאַווערוכע האָט ער אים געפּאַקט ביי די שטאַכעטן, וואו ער איז געשטאַנען און אַריינגעקוקט אין אינזשעניערנעם גאָרטן. דאָרט האָט דער בעלפער אים אַלעמאָל געפונען און אָפּגעפירט אין חדר אַריין.

לייבושל האָט געמוזט זיין פיר יאָר אַלט דעם זומער, ווען אין זאַמאָשטש האָט געבושעוועט די כאָליערע. אייזיקל וואַסערטרעגער, אַ בלייכער קאַרליק מיט קרומע פיס, האָט אַראָפּגעשטעלט זיינע עמערס וואַסער ביי ר' יהודה פרץ אין קיך. ריוועלע האָט אים געהאָלפן אַראָפּנעמען דעם יאָך פון די אַקסלען. זי האָט אים דערמאָנט, אַז עס איז אַ מגפה אין שטאָט און מען דאַרף זיין זייער באַוואָרנט מיט'ן וואַסער. מען דאַרף פריער אויסגיסן דאָס איבערגעבליבענע וואַסער פון פאַס. אייזיקל איז געווען אַ טאַטע פון אַכט קינדער און האָט געוואוסט ווי אָפּצושעצן אַ שיין באַלעבאַטיש הויז. אַהער האָט ער געטראָגן וואַסער נישט פון עמער, נאָר פון דער וואָך. ווען ריוועלע האָט אים געפרעגט צי ער האָט אפשר געזען לייבושלען, האָט אייזיקל מיט'ן צופלאָשעטן שוואַרצן בערדל אַרויסגעשמייכלט פון אונטער זיין קאַשקעט און ער האָט געענטפערט, אַז ער האָט אים געזען ביים אינזשעניערנעם גאָרטן. די אומרואיקע מאַמע האָט אַ זיפץ געטאָן, אַז זי קאָן אים נישט איינהאַלטן אין שטוב מיט קיין שום כוחות, און אייזיקל איז אַוועק מיט לידיקע עמערס.

אין דרויסן,ביים שטענדיג פארשלאסענעם גארטן, האט לייבושל, אדער לייבעלע, ווי דער פאטער האט אים ליב געהאט צו רופן, זיך געפילט פריי און דערהויבן. ער האט שוין געלערנט חומש, גלייך מיט אנדערע אינגלעך וואס זענען געווען גרעסער פון אים. ארום גארטן האט ער זיך געשפּילט מיט קינדער. דארט זענען געווען באסקל, זיין גלידשוועסטערקינד און א בלאנד מיידעלע מיט צוויי צעפּעלעך. איבער דער מגפה זענען די גאסן ארום געווען פארלאזט. דא און דארט איז אימעצער געלאפן מיט א קענדל נאפט אין האנט. פון א זייטיג געסל האט זיך געצויגן א קליינע לויה און די קינדער זענען געבליבן שטיין טרויעריג פארגאפט. נאר לייבעלע האט קוים געקענט אפרייסן די אויגן פון גארטן. אין דער משפחה רופט מען זיינע גרויסע פייערדיגע אויגן, די אויגאנעס. דאס פנים'ל אריינגעדריקט צווישן צוויי שטאכעטן, האט ער זיך אנגעהאלטן מיט ביידע הענטלעך און אריינגעקוקט טיף אין דער פארביגער וועלט פון גראז, בלעטער און בלומען, מיט אזא דורשט נאך דער אינעווייניגסטער שיינקייט, אז זי האט זיך אים אפּגעדריקט אויף זיין גאנץ לעבן אין דער נשמה.

דאס איז דער גארטן וואס איז ביי אים שפּעטער פארוואנדלט געווארן אין דעם גן עדנ'דיקן גארטן מיט דעם פאלאץ, וואס האט ארויסגעקוקט מיט ליכטיקע פענצטער אויפ'ן ים כנרת. א גארטן מיט אלערליי גלוסטיקע ביימער, מיט כל המינים פירות און זינגענדיקע פייגל, מיט שמעקנדיקע קרייטעכצער און אנדערע געוויקסן, אי פון שיינקייט וועגן אי פאר א רפואה. טיף אין אינזשעניערנעם גארטן איז געשטאנען א ווייס הויז, וואס האט געפינקלט אין דער וועלט פון גרינס. דארט זענען אריין און ארויס דאמען און קאוואלירן אין ליכטיקע קליידער. ווען ער האט דארט אריינגעקוקט, האט זיך לייבעלע'ן אויסגעוויזן, אז סוכות זענען צושפּרייט אויף אלע עקן פון גארטן צום אפּרוען, און וואסערלעך, וואו ווייסע גענדז זענען ארומגעשוואומען. א גן עדן אויף דער ערד, אויף כל ישראל געזאגט. אבער לייבעלע'ס חלום איז גיך צורינען, ווען דער בעלפער פלעגט אים א כאפּ טון אונטער'ן ארעם און אים אוועקטראגן צו חיים קעלבל.

צוליב דער מגפה אין שטאָט האָט מען די קינדער פרייטאָג אַרויס־געלאָזט פרי פון חדר. לייבעלע איז געלאָפן אַהיים עסן, נאָר אויפ'ן וועג האָט ער זיך, ווי אַלעמאָל, פאַרגאַפט אויפ'ן ראַטהויז. איידער ער איז אַריין אין שטוב, האָט ער ליב געהאַט צו קוקן אויף דער שיינער געביידע מיט דעם אַכט־קאַנטיקן טורעם און מיט דעם זייגער. אַמאָל וואָלט ער געוואָלט דאָרט אַרויפקלעטערן און אַראָפּקוקן אויף דער גאַנצער שטאָט. עס איז דאָ וואָס צו זען!

זאַמאָשטש איז אַ שטאָט וואָס פאַרמאָגט אַ סך שיינקייט. זי שטייט הויך און איז געבויט ווי אַ פעסטונג. זי איז אַלט. מען האָט זי אָנגעהויבן בויען אין פופצנטן יאָרהונדערט, אַ דאַנק גראַף יאַן זאַמאָיסקי, איינעם פון די געלערנטסטע שטאַטסלייט פון אַלטן קרוין פוילן. נאָך שטייט דער אַלטער שלאָס מיט דריי טורעמס און די ביזאַנטינישע קירך וואָס איינגעוואַנדערטע גריכישע סוחרים האָבן אין זעכצנטן יאָרהונדערט אויפגעבויט. דאָרט איז געווען איינער פון די ערשטע פוילישע אוניווערסיטעטן אין מיטלאַלטער. וויפל מלחמות און מגפות די שטאָט איז דורכגעגאַנגען! באָגדאַן כמיעל־ניצקי האָט געבראַכט הונגער און טויט. קעניג גוסטאַוו פון שוועדן האָט די שטאָט געשטורעמט. דער העטמאַן מאַזעפּאַ האָט אירע פעסטונגען איינגענומען. אין אַכצנטן יאָרהונדערט איז זאַמאָשטש איבערגעגאַנגען צו עסטרייך און אין ניינצנטן צו רוסלאַנד.

ווען לייבעלע האָט זיך פאַרקוקט אויפ'ן טורעם, האָט אים דער פאָטער אַ גלעט געטאָן איבער'ן העלדזל. האָט אים געדריקט צו זיך מיט ליבשאַפט, און האָט אין דער אייגענער צייט גערעדט צו אַ מענטש וואָס האָט זיך אָפּגעשטעלט מיט אים. לייבעלע האָט אַרויפ־געקוקט צו אים. ער זעט אויס ווי אַ קריסט, נאָר דער טאַטע רעדט מיט אים אידיש און רופט אים דאָקטאָר עטינגער. דאָס האָט די רעגירונג אים צוריק געבראַכט קיין זאַמאָשטש צו העלפן דער שטאָט אין דער מגפה. יאָרן לאַנג האָט ער פריער געלעבט אין זאַמאָשטש, וואו ער איז געווען באַליבט ווי אַ דאָקטאָר פון שטאָטישן שפּיטאָל און פון היקדש. ער האָט געהאַט אַן אומגליקליך פאַמיליען־לעבן, האָט עטליכע מאָל איבערגעוואַנדערט קיין אַדעס, כאַרקאָוו, לעמבערג, צום סוף געקויפט אַ שטיקל לאַנד ביי זשדאַנאָוו, נישט ווייט פון זאַמאָשטש, און האָט זיך באַזעצט מיט ווייב און קינדער ווי אַ

קאלאניסט. אלטע באקאנטע האבן זיך אפגעשטעלט רעדן מיט אים אווארט. אזוי אויך ר׳ יודל פּרץ, א מענטש א פאַרגעשריטענער, וואס האט הנאה געהאט פון אויסהערן א ווייל יענעם און אויס־דריקן זיינע אייגענע מיינונגען. ער האט געהאט א טיפע אכטונג פאר דעם דר. שלמה שטינגער און האט געגלויבט, אז ער פארשטייט אים בעסער פון אנדערע. ער האט געהאט דאס געפיל, אז דער דאקטאר באהאלט א סך טראגישע איבערלעבונגען און אז ער גע־פינט א טרייסט אין שרייבן לידער, מעשיות, משלים, קאמעדיעס, וואס זענען פריער געלייענט און ארומגערעדט געווארן אין זאמאשטש. אין ווארשע, וואו ער איז געבוירן געווארן, האט ער זיך נישט געקענט איינלעבן. די גייסטיג־לעבהאפטיקע אידן פון זאמאשטש זענען אים געווען נענטער צום הארצן. ר׳ יודל האט א ווייל געשמועסט מיט אים, האט זיך אפגעזעגנט און איז אוועק מיט זיין אינגל.

אין שטוב איז שוין אלץ געווען שבת׳דיג. די דינסט, חנה, איז פרי פארטיג געווארן. אויפ׳ן טיש זענען שוין געשטאנען די צוויי פאר הויכע זילבערנע לייכטער. די מאמע איז געשטאנען אין טער־קישן שאל פאר׳ן שפיגל און האט אנגעטון די גאלדענע בראש. שפעטער, אין אוונט, ווען דער טאטע איז געקומען פון שול מיט אן אורח און האט מקבל שבת געווען, איז לייבעלע געלעגן אין זיין בעטל קראנק. א גאנצן אוונט איז ער געלעגן ווי אין א זיסן חלום. ער האט געזען ווי די מאמע האט געבענטשט ליכט. איר פנים האט געלויכטן. ער האט געוואוסט, אז ווען זי האט פארלעגט די הענט אויפ׳ן פנים, האט זי מיט ליבשאפט געקוקט אויף אים צווישן אירע פינגער. די לאנגע אויערינגלעך האבן געציטערט אין אירע אויערן. נאכ׳ן טאטנ׳ס פרייליכן גוט שבת, זאגט דער אורח נאך, גרעבלעך, גוט שבת. ווען דער טאטע פרעגט אויף די אויגאנעס, ענטפערט די מאמע עפעס טרויעריג שטיל. דערנאך גייט מען זיך וואשן. דער טאטע, דער אורח, צולעצט די מאמע. דער פרעמדער איד נעמט די קופערנע קווארט, שעפט זי אן פול מיט איין האנט און גיסט זי אויס איבער דער צווייטער. זעקס מאל אזוי הין און צוריק, יעדעס מאל מיט א פולער שעפ וואסער. אויף דעם האט די מאמע ברוגז א מורמל געטאן: פרום אויף אייזיקל וואסערטרעגער׳ס חשבון.

ליבעלע'ס יונגע נשמה האָט דער מאַמע'ס וואָרט אויפגעכאַפּט. דער מאַמע'ס רחמנות צום קראַנקן אייזיקל, האָט אין דעם קינד פאַרפלאַנצט אַ קערנדל רחמנות צו אָרעמע און דערשלאָגענע. און ווען מ'האָט גערעדט אין שטאָט, אַז מען גייט איינפירן צוואַנגס־דינסט אין מיליטער און די משפחה האָט זיך געשראָקן צוליב די יונגע בחורים, און דער טאַטע האָט אַ זאָג געטון: נישט שרעקן זיך און נישט גיין. די גאַנצע וועלט איינזעצן אין תפיסה קאָן מען נישט! האָט דאָס אין דעם קינד'ס נשמה פאַרפלאַנצט אַ צווייט קערנדל, קאַמף און ווידערשטאַנד.

שבת נאָך דער סעודה פלעגט זיין די יִשוב ביים זיידן שלמה הערש פול מיט פעטערס און מומעס און קינדער. דער זיידע איז געווען אַ נידעריג אידל מיט אַ פרום פּנים, מיט אַ ווייסער באָרד און פינטעלעך פאַר אויגן. אַרום איז געזעסן די משפחה און לייבע־לע'ן האָט מען מיט פאַרלעגטע פיסעלעך אָוועקגעזעצט אויפ'ן טיש און אים פאַרהערט אין חומש. ער האָט געענטפערט קלוג אויף אַלע קשיות. דער זיידע האָט טיף הנאה געהאַט. אַלע אַרום האָבן אָנ־געקוואָלן. דער מאַמע'ן זענען געקומען טרערן פון נחת אין די אויגן און דער טאַטע האָט אים געקושט. דאָס קינד איז געגאַנגען פון הענט צו הענט אַזוי ווי אַ טייערער אוצר. אַלע האָבן אים געדריקט צו זיך מיט ליבשאַפט. נאָר לייבעלע אַליין האָט זיך פאַרגאַפט אויף דער עלטער־מומע'ן און ער קען פון איר די גרויסע פאַר'חלום'טע אויגן נישט אָפּרייסן.

איר אויסזען האָט דאָס קינד אַזוי ווי פאַר'כשופ'ט. די עלטער־מומע זעט אויס גרין, נאָר איר פּנים שטראַלט. אַן אַלטע אידענע אַ דאַרע, מיט אַ קעפל ווי אַן אתרוג און צוויי גוטע אויגן. ער ווייסט, אַז די עלטער־מומע מאַכט אַלעמאָל אַליין קידוש און הבדלה, ווייל דער עלטער־פעטער איז טויט און זי וויל קיין אַנדערענ'ס ברכות נישט הערן. די עלטער־מומע איז אין שפּעטערע יאָרן גע־וואָרן דער פאַרטרעט פאַר דער סקולער רבי'צין. דעם זיידענ'ס ליכטיקע אויגן האָבן געפינקלט ווען ער האָט געהערט דעם אייניקל'ס חומש. אַזוי פיל נחת האָט געשיינט פון זיידנ'ס פּנים. און יענער שבת ביים זיידן נאָך דער סעודה, אַרומגערינגלט פון דער גליקליכער משפחה, איז דעם אינגל פאַרבליבן אויפ'ן לעבן אין זכרון.

דער טאטע האט געהאט גרויסע האפענונגען אויף זיין גרעסטן קינד. דערפאר טאקע, האט ער אמאל אין א ביטערער רגע אויפ־געהויבן זיין האנט אויף אים. דער יונגער טאטע האט געוואלט זען זיין קינד אויפוואקסן געלערנט און דערהויפט ערליך. עס איז געווען א ברית אין שטוב. א אינגערער זון, חיים יוסף, איז געבוירן גע־ווארן. די באבע חנה'לע האט מער פון אלעמאל אנגעבאקן גוטע זאכן מכל המינים. ווייסן לעקעך, האניג לעקעך, טארטן, איינגע־מאכטסן. נאר לייבעלע האט פיינט געהאט זיסע זאכן.

די שטוב איז געווען פול מיט ארעמעלייט, וואס מען האט גערופן אויף לעקעך און בראנפן. אין איין שטוב איז געלעגן די מאמע די קימפעטארן. אין דער אנדערער זענען געזעסן די באלעבאטישע געסט. דער סארוועך האט הויך דורכגעטראגן א טאץ מיט לעקעך, האט לייבעלע אראפגעכאפט א שטיק לעקעך און האט עס אונטערגע־שטופט א קראנק מיידל צווישן די ארעמעלייט. דער פאטער האט אים געזען כאפן דעם לעקעך, נאר וואס ער האט געטאן מיט דעם האט ער נישט געזען. האט ער דערלאנגט דעם זון א פאטש. צו־מארגנס האט ער אים נאך פארקלאגט פאר דער מאמען און האט אים אנגערופן קאמעדיאנט. די דינסט האט אבער געוואוסט דעם אמת. זי האט געזען וואס ער האט מיט דעם שטיקל לעקעך געטאן, האט זי דערציילט. עס איז שטיל געווארן ביים טיש. די מוטער איז געווען שטאלץ מיט איר קינד. דער פאטער איז א בלאסער אריין אין צווייטן צימער. לייבעלע האט געוואלט ארייגלויפן און איבער־בעטן דעם טאטן פארוואס ער האט נעכטן באלד נישט דערציילט, אבער ער קאן נישט. נישט קינדווייז און נישט שפעטער. דאס גאנצע לעבן אזוי. יענעם קאן ער פארטיידיקן, נאר נישט זיך. ער האט פאר־שטאנען דעם טאטן. זיין ערליך. א פאטש פארגייט און אווארט באשטייט.

איין טרייסט האט לייבעלע אלעמאל געהאט. ער האט געקענט אוועקלויפן צום גארטן. דארט האט ער זיך אנגעהאלטן מיטביידע הענטלעך אן די גראטעס, האט טיף איינגעאטעמט די פרישע לופט און לאנג געקוקט אויף די בלומען אין דער וועלט פון שיינקייט.

דער גארטן איז געווען פאר אים א גוי'איש פארשלאסענער גן עדן.

ג

מלמדים

דער פאַרגעשריטענער יונגערמאַן יודל פּרץ, וואָס איז אַמאָל פון לעווערטאָוו געקומען אויף קעסט קיין זאַמאָשטש, איז שוין לאַנג געווען אוים קעסט־קינד. זיין קליינע משפּחה איז געוואַקסן און ער האָט זיך ביסלעכווייז געשטעלט אויף אייגענע פיס. צווישן מענטשן האָט ער אָנגעהויבן אַרויפציען אויף זיך אַ מער וואָזשנע אויסזען. אָנשטאָט פּאות, ווי די אַנדערע מענער אין דער משפּחה, האָט ער זיך אויף די זייטן פון פּנים פאַרלאָזט, וואָס מען האָט דאַמאָלס גערופן, אַ פּאָר פּאַוואָריטן, אַ מין יונגטליכע באַקנבערד. אין גאַס האָט ער געטראָגן אַ שלוסראָק מיט אַ שפּאַלט און אַ ברוינעם גאַס־פּאַראָן, וואָס איז אַ הויכער האַרטער קאַפּעליוש. ער האָט זיך באַטראַכט פאַר אַ מענטש פון פרייען גייסט, שיר נישט אַן אַנאַרכיסט מיט אַן איינגעבוירענער שנאה צו יעדן סאָרט רעגירונג. ער האָט אָבער געטראָגן אַן אינערליכן שטאָלץ מיט דעם יחוס פון דער פּרץ משפּחה און ער האָט געוואָלט זען זיינע קינדער, ווייניגסטנס זיין עלטסטן זון, קודם כּל, אַ וואויל־לערנער אין די הייליקע ספרים אויפ׳ן שטייגער פון זיינע אבות. דאָס וועלטליכע, האָט ער געטראַכט, וועט ממילא קומען מיט דער צייט. דערפאַר האָט ער פריער פון אַלץ געשיקט זיין בכור צו די בעסטע מלמדים.

דער בכור איז, ווי דאָס רוב אידישע קינדער, קיין גרויסער גיבור נישט געוואַקסן. ער איז געווען קליין און מאָגער. הענט און פיס זענען ביי אים געווען דין ווי שטעקעלעך. אַ קאָפּ האָט ער געהאַט אַ גרויסן, מיט אַן איינגעשרומפּענעם שטערן, ווי ער וואָלט געווען פאַרעלטערט פאַר דער צייט. ער האָט אויסגעזען זעקס יאָר אַלט, ווען ער איז שוין געווען אַכט אָדער ניין. אָבער אונטער׳ן שטערן

האָט עפּעס געפּלאָמט. דאָס זענען געווען אַ פּאָר גרויסע, גראָע, זוכנדיקע אויגן, וואָס האָבן שטענדיג עפּעס שמערצליך גענישטערט און געפרעגט. אַז אייביקע נייגעריגקייט האָט אַרויסגעגליט פון זיי. ער איז געווען אַ רירעוודיקער, אַ לעבעדיקער, און כדי די פײַנליכע זוכעניש צו פאַרדעקן, איז ער תמיד געווען אַ לאַכער, אַ שטיפער, וואָס זיינע שטיפעריייען זענען געגאַנגען פון מויל צו מויל.

די מעשה מיט דעם קעז־קוכן. איינע פון זיינע מומעס איז געווען אַ הויכע, מאָגערע אידענע. שלמה עטינגער האָט פון איר געשיל־דערט זיין „סערקעלע״. האָט די מומע שטענדיק געבאַקן קעז־קוכן און אים באַהאַלטן אויף אַ הויכער שאַנק, וואו די קינדער זאָלן אים נישט דערגרייכן. האָט אָבער לייבעלע זיך צוגעשטעלט אַ שטול, האָט דעם קעז־קוכן שטיקערווייז אַראָפּגעשלעפּט און זיך פאַרדאַרבן דאָס מעגעלע. דאַמאָלס האָט מען אויסגעפונען וואו דער קעז־קוכן איז אַהינגעקומען. אַדער די געשיכטע מיט דאָקטאָר סקשינסקי. דער אַלטער דאָקטאָר וואָס האָט געוואוינט אַנטקעגן זייער הויז, האָט אים אַמאָל פאַרשריבן אַ פלעשעלע ווייסע מעדיצין, ביטער און געזאַלצן. האָט עס דער קליינער קונדס באַהאַלטענערהייט אויסגע־גאָסן און דאָס פלעשעלע אָנגעפילט מיט מילך און וואַסער. יעדע שעה האָט ער גענומען אַ לעפעלע און האָט זיך פאַרקרומט, אַז אַלע זאָלן זען. ווען דער דאָקטאָר איז פאַרבייגעגאַנגען דאָס פענצטער, האָט ער אים אַרויסגעשטעקט די צונג. דערנאָך איז ער געלאָפן זיך באַהאַלטן אין אַ שאַפע און אַריינגעקראָכן מיט אַ פוס אין אַ טאָפּ אייער. אַז אַנדערשמאָל, ווען די רבי'צין, מיט אירע צוויי קעץ צו־פוסנס, איז איינגעשלאָפן ביים שטריקן אַ זאָק, האָט ער אויסגע־שאָסן אַ געלעכטער און אַלע איינגלעך מיט אים. איינגלעך האָבן פאַר אים ביי די פערד אויפן מאַרק סטרונעס פון די עקן אַרויסגעריסן און ער האָט פון זיי געמאַכט סמיטשיקעס. ווען מען פרעגט אים פאַרוואָס ער רייסט אַליין נישט די עקן פון די פערד, ענטפערט ער אַז אַ ביסל האָט ער פחד און אַ ביסל איז אים אַ צער בעל חיים.

נישט אַלץ אָבער איז געווען געלעכטער און שטיפעריי. אַ אידיש איינגל ווערט פרי רייף צו די צרות וואָס ער זעט אַרום זיך. די אָרימקייט פון אַנדערע קינדער האָט אים פאַרכאַפּט און שטענדיק איז דאָס קליינע האַרץ געווען פול מיט רחמנות. פון אַלע גוטע זאַכן

וואָס ער פֿלעגט מיטברענגען פֿון דער היים, איז אַלעמאָל אַ טייל געגאַנגען צו די חברים. ער איז געווען פֿון יענע קינדער, וואָס טיילן זיך מיט אַלעם וואָס זיי האָבן.

צו זעקס יאָר האָט לייבעלע אָנגעהויבן לערנען גמרא. פֿאַר דעם פּורים־געלט האָט ער זיך געקויפֿט טיטון און באַהאַלטענערהייט האָט ער שוין אויך אָנגעהויבן רויכערן. זיין ערשטער גמרא־מלמד איז געווען בעריש׳ל, אַ שוואַך מענטשעלע מיט גרויסע ליידנשאַפֿטן. אַזוי ווי חיים קלעבל דער דרדקי־מלמד, איז אויך בעריש׳ל געווען אַ קליין מאָגער אידל, וואָס האָט זיך געקענט לייכט אָנצונדן פֿון כעס. ווען עס איז אָבער געקומען צו שלאָגן אַ אינגל, האָט ער פֿאַרלוירן דעם קוראַזש. און ווען ער האָט זיך אויפֿגעקאָכט איבער אַ תּלמיד, איז ער געבליבן שטיין מיט אויפֿגעהויבענע הענט און האָט אַ געשריי געטאָן צום ווייב: „הענע, כאַפּ די קאַטשערע און שפּאַלט דעם עם הארץ דעם קאָפּ". נאָר הענע האָט שוין געוואוסט, אַז איר מאַן מיינט נישט וואָס ער רעדט. זי האָט אפֿילו די אויגן נישט אויפֿגע־הויבן פֿון איר מלאכה. זי האָט ווייטער געשליסן פֿעדערן אָדער געשטריקט אַ זאָק און געוואָרנט איר מאַן, אַז ער זאָל לייבושלען נישט שלאָגן, ווארום זיין מאַמע איז אַ צדיקת. גזלן, האָט זי דעם מאַן גערופֿען און אים דערמאָנט ווי ר׳ יודל פּרץ האָט אים אָנגע־זאָגט, אַז ער זאָל זיין קינד קיינמאָל חלילה נישט שלאָגן.

אין עטליכע יאָר ביי בערישלען האָט ער נאָכאַנאַנד געלערנט די ערשטע מסכתות וואָס אַ אינגל לערנט, בבא קמא און בבא מציעה. צו בבא בתרא האָט בעריש אַליין קוים דערגרייכט. לייבעלע׳ן איז דאָס לערנען ביי אים גאַרנישט שווער אָנגעקומען. ווי ווייניק ער האָט צוגעלעגט דעם קאָפּ, האָט ער פֿונדעסטוועגן אַלעמאָל געקענט דעם שיעור פֿריער פֿון אַלעמען. עס איז אים נאָך פֿאַרבליבן צייט צו שפּילן זיך. אין די קליינע קעשענעס מיט אַ שטיינדל, אַ קנעפּל, אַ שטריקל, איז אַלעמאָל געווען אַ שטיקל ווייך ראָזעווע ברויט צום קנעטן אָדער אַ שטיקל טריוואַקס, וואָס ער האָט נאָך יום כּפּור פֿון די יאָרצייט ליכט אין בית המדרש צוגענומען. האָט ער אין חדר ביים לערנען אונטער׳ן טיש פֿון ברויט אַ מענטשעלע אויסגעקנאָטן, אָדער פֿון טריוואַקס אַ קעצעלע, און אַמאָל האָט ער דעם קעצעלע פֿליגעלעך געגעבן אַזוי ווי אַ פֿייגעלע. אַז אַנדערשמאָל האָט ער

אונטערן טיש געקענט ווייזן כאסקלען א שיינעם שויתי, וואס ער האט א גאנצן אוונט אין דער היים געריסעוועט מיט א בלייפען אויף א בלעטל ווייס פאפיר. דאס לערנען ביים חלוש בערישלען איז אים נישט געפאלן צו לאסט אויף די יונגע אקסלען. דעם שיעור האט ער גרינג אויסגעלערנט און די טעג זענען שפילעוודיק אוועק.

אין אוונט פון א גאלופקע, א גאלא־טאג מיט א רויטער דאטע אויפ׳ן קאלענדאר, וועז פון טורעם אויפ׳ן מארק האט געפלאטערט די ברייטע רוסישע פאן, איז בערישל׳ס בעסטער תלמיד אוועקגעלאפן צום גארטן, וואו עס האבן געוואוינט די אינזשעניערן אין ווייסן הויז. ווי שיין עס האט אים אויסגעזען דער גארטן אין אזא יום טוב׳דיקן אוונט. קאלירטע פאפירענע לאמטערנדלעך האבן געלויכטן הענגענדיק פון די גרינע צווייגן איבער דער גאנצער לענג פון דער מיטעלער אלייע. א רעגנבויגן פון ליכט האט זיך צוגאסן איבער דעם גאנצן גארטן. די פאלקאוואי מוזיק איז ערגיץ פון אונטער די ביימער ארויסגעקומען מיט אירע בליאסטשענדיקע טראמבאנעס און האט געשפילט פאר׳ן ווייסן הויז. די ליכטיקע פענצטער האבן פייערדיק געגליט מיט פריילעכקייט אין דער נאכט אריין. הינטער די פורהאנגען האט מען געזען מענטשן ווי שאטנס טאנצן און אויפ־הויבן גלעזער צו די ליפן.

אויף דער דרויסנדיקער זייט פון גארטן, ארום די שטאכעטן, איז שטענדיק אין אזא אוונט געשטאנען א חברה מוזיקאלישע אינגלעך, משוררים׳לעך. זיי האבן ארייגעשטעקט די קעפלעך צווישן די גראַ־טעס און מיט אנגעשפיצטע אויערן און מיט דורשטיקע אויגן געַ־שעפט די מוזיק. קיינער איז נישט געווען איבערראַשט צו זען אז מיכל פידלער, דער קאפעלמייסטער פון די קלעזמארים אין שטאט, ליגט אויך ביי די שטאכעטן און הערט זיך איין און דיריגירט פאמעליך מיט די הענט פאר זיך. לייבעלע האט מיט נייגעריגקייט געהערט פון די אינגלעך, אז פון דער מיליטערישער מוזיק מאכט דערנאך מיכל פידלער זיינע מאראלישע שטייגערס צום באדעקנס, מארשן צו חופות און פריילאכצער צו דער וועטשערע.

אין דער היים ביי די פרצ׳עס איז מען נישט געווען צופרידן מיט לייבעלע׳ס געזונט. ריוועלע האט זיך געקלאגט פאר׳ן מאן, אז

ליבעלע עסט וועניק, פארקילט זיך צו אפט און וואקסט נישט ווי עס געהער צו זיין. ער איז צו קליין פאר זיינע יארן. ר׳ יודל האט דאס אוועקגעמאכט מיט דער האנט. א מאמע זארגט זיך צופיל. פונדעסטוועגן האט ער זיך געוואונטשן, אז זיין אינגל דער וואויל־לערנער זאל אויסוואקסן שטארקער און מיט מער פארב אין דעם בלייכן פנים׳ל. צומארגנס איז ר׳ יודל מיט א גוטמוטיקן שמייכל אריינגעקומען צו בערישלען אין חדר, געשמועסט א ביסל מיט׳ן מלמד און אים געזאגט, אז ער זאל זיין ליבעלע׳ן יעדן טאג ארויס־לאזן פאר דער טיר פון חדר אויף א שעה. בערישלען האט דאס ווי א דונער געטראפן. ער האט בשום אופן נישט געקאנט פארשטיין אזא אויסטערלישע זאך ווי ארויסצולאזן א קינד אין גאס אינמיטן לערנען. וואס וועט ער טון אין גאס, האט בערישל געשטאמלט, שפילן זיך מיט ליים? ער האט נאכדעם טעג נאכאנאנד ר׳ יודל׳ס אנזאג בכיון פארגעסן. אבער ליבעלע האט שוין זיין פרייע שעה אויפגעמאנט. אז סיי ווי ווייסט ער נישט וואס עס בלייבט אים אין קאפ פון דעם וואס ער לערנט ביי בערישלען. הלואי ער זאל עפעס דערפון שפעטער געדענקען.

אין יענער צייט האט מען שוין אנגעהויבן איינלייגן די זאמאש־טשער פעסטונג. אויפרייסונגען האבן זיך דערהערט איבער דער שטאט, פון וועלכע די שויבן אין די פענצטער האבן הויך געציטערט. יעדן טאג האט מען מיט דינאמיט צעשאטן א שטיק פון א שטיינערנער וואנט. דאס דונערן האט די גאנצע שטאט צערודערט. די מויערן אויף׳ן בארג זענען געווארן חורבות. אין שטאט האט מען געדונגען ארבעטער, וואס האבן די צושמעטערטע ווענט אויף׳ן בארג אראפגעשאטן אין די גריבער אריין. די שיינע טויערן מיט די ענגל־בריקן זענען פארוואנדלט געווארן אין קופעס שטיינער, ציגל און צוקרומטע שטיקער אייזן. געצאלט האט מען פון קלאפ־טער, האבן אויך עטליכע אידן געשטעלט זיך צו דער ארבעט.

די ארבעט אויף׳ן בארג האט געצויגן און גערייצט די קינדער. צוזאמען מיט באסקלען איז ליבעלע יעדן טאג ארויסגעלאפן פון חדר אויף א שעה. די צוויי אינגלעך האבן מיט טומל ארויפגעקלע־טערט העט אויבן אויף׳ן וואל, וואו עס האבן געארבעט עטליכע אלטע צובראכענע אידן, וואס האבן שוין צו עפעס אנדערש נישט

געטויגט. די אינגלעך האָבן ביי זיי אַרויסגענומען די שווערע לאַפּע־
טעס פון די הענט, געטאָן אַ מצווה און געאַרבעט פאַר די אַלטע לייט.
נאָר אַט מאַרשירן סאָלדאַטן פונם שלאָס. פאַראויס גייט די מוזיק
און קנאַקט אַ לוסטיקן מאַרש. ווייסע חברה שפּרינגען פאַראויס.
אין אַלע שטובן לויפט מען צו די פענצטער. די אינגלעך קענען מער
די לאַפּעטעס נישט איינהאַלטן, וואַרפן אַוועק די אַרבעט און לויפן
מיט.

אין עטליכע חדשים איז זאַמאָשטש געוואָרן אַ פאַרענדערטע
שטאָט. עס איז געוואָרן אויס מיט דער פעסטונג. די אַלטע האַר־
מאַטן זענען אַראָפּגענומען, פאַרשוואונדן. די זשאַבעס זענען אַוועק
צום זומפּ אויף דער לאַנקע. דער גאַרניזאָן איז אַוועק. פון די דריי
אַלטע שטאָטישע טויערן פון שטיין און אייזן איז קיין זכר נישט
געבליבן. די אָפּגרונטן זענען פאַרשאָטן געוואָרן. בלויז דער גאָרטן
איז נאָך אַלץ געבליבן אַ פאַרשלאָסענער ווי שטענדיק. צוזאַמען
מיט די אַלע ענדערונגען איז לייבעלע צום נייעם ווינטער־זמן אָנ־
געקומען צו אַן אַנדער מלמד.

וועגן דעם נייעם מלמד האָט מען דאָ און דאָרט געזאָגט, אַז ער
איז אַ קענער, אָבער תּלמידים האָט ער געהאַט בלויז אַ פּאָר. זיין
נאָמען האָט מען נישט געדענקט, נאָר מען האָט אים גערופן דער
טאַביק־שטויסער. דאָס איז נישט געווען גלאַט קיין צונאָמען, נאָר
זיין אמת'ע, אומגעוויינליכע פּרנסה. ער איז געווען אַ גרויסער פּשטן.
האָט נישט אַריבערגעטראָגן קיין שום חכמות פון די פּאָר תּלמידים,
וועלכע האָבן פאַר אים געציטערט אימת מות. געפירט האָט ער זיך,
אַז ווען אַ נייער תּלמיד איז צו אים אָנגעקומען, האָט ער אים דאָס
ערשטע צוטומלט מיט אַ פּאָר פּעטש. דערנאָך האָט ער געזאָגט: דו
ביזט אַ בטוח, דו וועסט אָפּאַרבעטן. אַ חוץ דעם האָט ער אויף
יעדער האַנט געהאַט זעקס פינגער. עס איז געווען אַ מורא פאַר זיין
האַנט. דערצו איז ער אַלעמאָל געווען פול מיט טאַביק, אַז ווען ער
איז צוגעקומען נאָנט האָט מען אָנגעהויבן ניסן. ר' יודל האָט זיך
אין דעם טאַביק־שטויסער אָפּגענאַרט. זיין אינגל האָט פון אים קיין
סך נישט געלערנט. נאָר יענעם איינעם זמן איז לייבעלע געווען
אַן אונטערטעניגער תּלמיד און האָט זיך מיט'ן רבי'ן קיינמאָל נישט
גע'פּשט'לט.

נאָך יענעם זמן ביים בייזן טאַביק־שטויסער איז געווען אַ געפֿאַר, אַז דאָס לערנען זאָל אים אינגאַנצן הערעסן. וואָס איז דער צוועק צו זיצן גאַנצע טעג אין חדר, האָט ער געטראַכט, אַז לערנען לערנט ער ביי די מלמדים אַזוי ווייניק, וואָרום ער זאַפּט עס גיך איין ווי אַ שוואָם. איז נישט בעסער צו לויפֿן אויף די פֿרייע לאָנקעס און זיצן ביי די שטאַבעטן און אַריינקוקן אין גאָרטן? אָבער עס איז נאָך געווען צו פֿרי צו טראַכטן פֿון אַזאַ אַנדער זאַך ווי לערנען. ווען ער איז אַנגעקומען צום געלן מיכל האָט זיין יונגע נשמה גאָר אינגאַנצן אויפֿגעלעבט.

דער געלער מיכל איז געווען אַ שווייגנדיקער איד מיט אַ בלאָנדער באָרד. אויסגעזען האָט ער ווי אַ יונגער צדיק און האָט געהאַט אַ שם פֿאַר אַ גרויסן בעל חשבון. געוואוסט האָט מען, אַז ער איז אַ קאָצ־קער חסיד. נאָר אַזוי ווי מען האָט אים קיינמאָל נישט געזען דאַוונען, האָט מען אים געהאַלטן פֿאַר אַ באַהאַלטענעם קאָצקער, ווייל די קאָצקער חסידים האָבן נישט געהאַלטן פֿון דאַוונען. ביים געלן מיכל האָט ער זיך געפֿילט היימיש און גוט, כאָטש ער האָט ווייניק וואָס פֿון אים איינגעזאַפּט אין זיך. דער נייער רבי האָט זיך קיינמאָל נישט דערוועגט אים אַנצורירן. און ביי דער רביצי׳ן איז דאָס אינגל אודאי געווען גאָר חשוב, ווייל איר שוועסטער חנה איז געווען די דינסט ביי די פּרצ׳עס אין שטוב. די צוויי שוועסטערן זענען געווען צנועה׳דיקע אידישע שיינקייטן, האָבן געהאַט לענגליך־בלאַסע פּנים׳לעך, לאַנגע ברעמען און שמאָלע מאַנדל־אויגן. מיט זיי האָט ער זיך געפֿילט גאָר היימיש און האָט זיך פֿאַרגונען אַמאָל צו טרייבן שפּאַס מיט זיי. צו דער רבי׳צין אין חדר האָט ער אַמאָל געזאָגט: חנה, דערלאַנג מיר אַ ביסל וואַסער! און אין דער היים זאָגט ער אַמאָל צו דער דינסט: זייט זשע מוחל, רבי׳צין.

עפּעס האָט אים צוגעצויגן צום געלן מיכל. ער האָט אים אויס־געזען צו זיין אַן אויסטערלישער מענטש. ער האָט געקענט לאַנג זיצן און נאָכטראַכטן און שווייגן. דאָס האָט אויף לייבעלע׳ן גע־מאַכט אַ טיפֿן איינדרוק. ער האָט זיך אָפּטמאָל פֿאַרקוקט אויפֿ׳ן רבי׳ן און איז אַליין אויך געזעסן אַ שטיק צייט אַ פֿאַרקלערטער. דאָס איז פֿאַר דעם יונגן שטיפֿער געווען אַ נייע געוואוינהייט. נאָך מער, ער האָט זיך פֿון דעם געלן מיכל אַנגענומען מיט אַ שטילן,

ווייכהארציקן אומעט. א געפיל וואס האט אים אויך אין די שפע־טערע יארן נישט פארלאזט און עס האט זיך אין זיין ארבעט אפ־געשפיגלט. אליין נישט ווייסנדיק האט ער פון אים אויך איינגעזאפט א ביסל חסידות.

אין יענע שטילע מינוטן ביים געלן מיכל פון וואס האט א אינגל, קרוב צו בר מצוה, זיך געקענט פארטראכטן? א, עס איז געווען א סך איבער וואס זיך צו פארקלערן. עס איז געווען דאס יאר 1863. אין בית מדרש נאך מעריב פלעגט ער אפטמאל פארבלייבן לענגער אזוי ווי א באהאלטענער אין דער שאטנדיקער טונקלקייט פון די פארבליבענע אידן, וואס האבן לאנג גערעדט פון געשעעענישן איבער דער ווייטער וועלט. אמאל איז דער שמועס געגאנגען וועגן אמעריקע און וועגן א פרעזידענט וואס רופט זיך אברהם און איז אן איש תם וישר, איינער פון די גרויסע חסידי אומות העולם. א פנים ער האט גאר א שטארקן חוש פאר יושר, ווייל ער שטעלט זיך איין בלב ונפש פאר די שווארצע אפריקאנער, וואס ווילן נישט זיין מער קיין עבדים ביי די ווייסע. אן אנדערשמאל האט מען גערעדט וועגן ענינים וואס זענען אט גאר נאנט און היימיש, א פאווסטאניע קעגן די מאסקאליעס! און ווער עס האט דעם ענין טיף פארשטאנען, דער איז פארבליבן אויף א גאנצער נאכט אין בית מדרש און געזאגט תהלים פאר'ן נצחון פון די פוילן. אודאי איז געווען א סך פון וואס צו קלערן אין דעם שטילן חדר ביים באהאלטענעם קאצקער חסיד. אבער לאנג בלייבן ביים געלן מיכל האט ער נישט באדארפט. דאס ביסל גמרא וואס דער חסיד האט געקענט, האט ער זיך פון אים גיך אויסגעלערנט. דער פאטער האט באלד איינגעזען, אז עס איז נויטיג דאס אינגל וואס גיכער אוועקצונעמען פון דארט איידער ער זאפט זיך אן מיט דעם געלן מיכל'ס עצבות. צום נייעם זמן האט ער אים איבערגעגעבן צו א העכערן גמרא־מלמד, איינעם א ווניק־באקאנטן און א שטרענגן ר' יודל.

גלייך אין די ערשטע טעג האט לייבעלע איינגעזען, אז זיין נייער רבי איז א גרויסער בעל תאוה. ער האט געוואלטיק הנאה געהאט פון צוויי זאכן. פון פרעסן פליישיקע קרעפלעך און פון שמייסן די תלמידים איבער די פינגער מיט ריטלעך. די רבי'צין פלעגט אים קאכן זיין מאכל אויף יעדן שטיקל יום טוב. ווען זי האט אים

דערלאַנגט דעם טעלער, פּלעגט זי אַליין אָפּטרעטן און אַ זאָג טאָן: איך קען נישט לײַדן ווי דאָס שמאַלץ רינט אים איבערן פּיסק.

דער נײַער תּלמיד איז אַרומגעגאַנגען מיט געשוואָלענע פינגער פון די ריטלעך. דער פאָטער איז שוין געווען אַ פאַרנומענער מענטש און האָט זעלטענער צײַט געהאַט צו גיין זען זײַן אינגל אין חדר. האָט לייבעלע מיט זײַן רבי'ן ר' יודלען אָנגעהויבן פירן זײַנע אייגענע מלחמות. דעם צווייטן זמן, ווען מען איז אַריבער צו העכערע גמראות, זענען די שטענדיקע מלחמות צווישן רבי'ן און תּלמיד נאָך שאַרפער געוואָרן. גאָר אָפט האָט ער באַקומען שמיץ איבער די פינגער בחינם, ווײַל דער מלמד איז געווען אַ בלינדליכער און ווען ער האָט נישט געזען ווער עס איז שולדיק, האָט ער אַלעמען איבערגעשמיסן. לייבעלע'ס רײַכע פאַנטאַזיע איז אים געקומען צו הילף און צוזאַמען מיט אַנדערע תּלמידים, האָט ער געפונען אַ וועג ווי זיך נוקם צו זײַן פאַר זײַנע נישט־פאַרדינטע שמיץ. ר' יודל דער בעל תּאווה איז עס געווען דער מלמד, ווען לייבעלע האָט צוגעקלעפּט די באָרד מיט טריוואַקס, ווען ער האָט אײַנגעדרימלט מיט דער באָרד אויפ'ן טיש. אים האָבן עס די חברה פאַרנאַרט אויף אַ גליטש, וואָס איז געווען צוגעדעקט מיט שניי. און ווען ער האָט באַדאַרפט אויסשטיין אַזעלכע צרות פון די אינגלעך, האָט שוין ר' יודל אַליין געבעטן רחמים. ווען צום פאָטער האָבן דערגרייכט לייבעלע'ס שטיקלעך, האָט ער אים סוף זמן ווידער אַוועקגעגעבן צו אַ נײַעם מלמד.

דער געשליפענער מוח פונם יונגן תּלמיד האָט שוין איצטער גיך געקענט אָפּשעצן אַ נײַעם רבי'ן. איין בליק און ער האָט דערזען, אַז ר' זרח קנייפּ איז אַ שרעקליך בייזער איד.

אַ חוץ אַ מלמד איז ער אויך געווען אַ מוהל מיט אַ לאַנגן נאָגל און ער פלעגט די פאַרזינדיגטע אינגלעך קנײַפּן. לייבעלע האָט דאָ ווידער געהאַט מיט זיך זײַן חבר כאַסקל. און צוזאַמען האָבן זיי צוגעטראַכט נײַע שטיק ווי זיך אַן עצה צו געבן מיט דעם בייזן מלמד. לייבעלע האָט באַקומען אַ שנאה צו דעם שטריימעלע וואָס ר' זרח קנייפּ פלעגט טראָגן. האָט ער איינמאָל אינם סאַמעטענעם גריבעלע פון שטריימעלע אַרײַנגעשאָטן אַ ביסל שניי. דער רבי זיצט און לערנט, הויבט אים אָן צו רינען איבערן פּנים. די אינגלעך

האבן זיך דורכגעשמועסט און ר׳ זרח האט פאר זיין בייזקייט און זיין קנייפן טייער באצאלט. ער איז געווען א גרויסער טיי־טרינקער. האט געקענט אויסזופן זיבן־אכט גלעזער הייסע טיי נאכאנאנד. די רבי׳צין פלעגט אים יעדן טאג אויפשטעלן א בלעכן סאמאוואר און ר׳ זרח האט זיך געקלאגט, אז די טיי איז צו בלאס. לייבעלע האט געבראכט א ביסל שמירעכץ פון א ראד און האט עס ארייני געטון אין סענץ פון דער טיי. ווען ר׳ זרח האט די טיי צוגעטראגן צום מויל, האבן זיך די חברה דערשראקן אז ער קען זיך נאך פאר׳סמ׳ען, האט מען א זעץ געטון אין טיש און די קאכנדיקע טיי האט זיך איבערגעקערט דעם רבי׳ן אין שויס. נאכדעם ווען א אינגעלע האט אים נישט געענטפערט אויף א קשיה, האט ער פאר־לאנגט א תירוץ מיט׳ן מוהל נאגל. פרייטיק פלעגט ער אלע אינגלעך איבערשמייסן, מען זאל געדענקען אויף שבת.

פונדעסטוועגן האט לייבעלע דעם ר׳ זרח קנייפ טיילמאל זייער ליב געהאט. צוזאמען מיט אים האבן אים אויך ליב געהאט די אנדערע אינגלעך. דאס ארעמע, טונקעלע חדר ביי ר׳ זרח קנייפ האט אפטמאל געקענט ווערן אזוי גרוים און ליכטיק. די אינגלעך האבן געבראכט קליינגעלט, צווייערס און דרייערס, און פאר דעם פלעגט מען מאכן א סעודה. ביי דער רבי׳צין האט מען געקויפט הערינג, קיכלעך און הייסע באבעס. ביים טיש צו דער סעודה פלעגט אויך זיצן דעם רבי׳נס איינציקע טאכטער, א טרויעריק מיידל מיט לענג־ליכע אויגן. דער רבי פלעגט זי גלעטן איבער׳ן גאלדענעם קעפל. בשעת מעשה איז ער געווארן גאר אן אנדער מענטש. אזוי ווייך, אזוי הארציק. אין זיין קול איז געווען אזא טרויעריקע גוטסקייט, אז אויך די בייזע רבי׳צין האט זיך געווישט די אויגן. דאמאלס איז ער געווען אן אנדער ר׳ זרח, א צערטליכער, א פאטערליכער, וואס האט גענומען דערציילן פאר די קינדער מעשיות פון עין יעקב, פון מדרש. ער האט אראפגעלעגט אויפ׳ן טיש דאס שטריימעלע, גע־בליבן זיצן אין דער יארמולקע באדעקט מיט פעדערן און האט מיט א זיס קול דערציילט:

— אז גאט קלייבט אוים א נשמה און איז גוזר אויף איר זי זאל אראפגיין אויף דער זינדיגער וועלט, ציטערט זי און וויינט. דערנאך קומט צו א מלאך אין דער מאמע׳ס בויך אריין און לערנט

מיט איר אויס כל תורה כולה. נאָר ווען די רעכטע צייט קומט, גיט איר דער מלאך אַ שנעל אין דער נאָז און די נשמה פאַרגעסט דאָס לערנען. דעריבער האָבן אַלע אידישע קינדער צושפּאָלטענע אויבערשטע ליפּן.

ר׳ זרח׳ס זיסע קול איז געוואָרן איינגעשטילט און ביי לייבעלע׳ן גיט זיך אַ צינד אָן אַ געדאַנק וואָס לאָזט אים מער נישט רוען דאָס גאַנצע לעבן. וואָס הייסט נשמה? דעם אייגענעם טאָג, פאַרנאַכט, גליטשט ער זיך הינטער דער שטאָט, דערזעט די שקאָציםלעך אַנטעק, וואָיטעק און יאַשעק, אַלע מיט צושפּאָלטענע אויבערשטע ליפּן אַזוי ווי די אידישע אינגלעך. פרעגט ער: יאַשעק, טי מאַש דושען? גיט אים דאָס שייגעצל אַ קלאָרן ענטפער: טאַביע פּשיאַ דושאַ צאַ דאַ טענגאָ? וואָס גייט עס דיך אָן הינטישע נשמה? און ער שטעלט זיך פאָר, אַז ביים רבונו של עולם ליגן די נשמות אויסגעלעגט ווי סחורה אין אַ געוועלבל, אין שאַכטלען אַרומגעבונדען מיט שטריק־לעך.

דערפאַר האָט ער ליב געהאַט דעם ר׳ זרח קנייפּ. מ׳האָט געקענט אינגאַנצן פאַרגעסן זיין בייזקייט און זיין קנייפּן. עס האָט פּלוצים געקענט אַרויסשטראַלן פון אים אַ שיינקייט און זיסקייט. הערנדיק אים, האָט מען זיך געקענט פאַרחלומ׳ען ווייט און טיף. און לייבעלע איז דערפאַר ביי אים פאַרבליבן אַ לאַנגע צייט. ער האָט שוין ביי אים געלערנט גמרא מיט תוספות מיט מהרש״א. און ווען דאָס טיף פאַרבענקטע אינגל האָט געפרעגט ביי ר׳ זרח׳ן — וואָס הייסט נשמה? איז דער ענטפער געווען — אַ רוחניות. דער גוף איז דאָך בלויז ערד. רייב איין האַנט אין דער אַנדערער וועסטו זען.

און לייבעלע מיט דעם שאַרפן קאָפּ און מיט דעם גוטן האַרץ האָט דאָס אַלץ איינגעזאַפּט. נאָך ר׳ זרח׳ן איז ער נאָך אַלץ נישט געווען פאַרטיק מיט אַלע מלמדים. אָבער ער האָט שוין אָנגעהויבן אָפּט אַליין גיין אין בית מדרש אַריין, וואו ער האָט מער פון אַלץ ליב געהאַט מעשה׳לעך צו הערן.

אין בית מדרש האָבן געדאַוונט צוויי אַלטינקע אידן, אַ צווילינג, ביידע שוין ווייס ווי די טויבן, ענליך איינער צום אַנדערן ווי צוויי טראָפּן וואַסער. נאָכ׳ן דאַווענען בלייבן זיי אַליין און דערציילן זיך

מיט בענקשאַפט ניסים פון אַמאָליקן זאַמאָשטש. רוקט לייבעלע צו נענטער דאָס קעפּל און הערט זיך אונטער, ווי איינער דערציילט דעם אַנדערן:

— אַ קליינינקייט דער אַמאָליקער רב פון זאַמאָשטש! אַ דינסט־מיידל איז אַמאָל געקומען צו אים פרעגן אַ שאלה וועגן אַן אָפּגע־בראָטן גענזל. האָט זי עס אַוועקגעשטעלט אויפ'ן טיש פאַר'ן רבי'ן, נאָר ער האָט עס נישט געזען. ער איז געזעסן און געלערנט. בים־לעכווייז האָט ער עס אויפגעגעסן. און ווען די רבי'צין זאָגט אים אַז דאָס גענזל איז אַ שאלה, ענטפערט ער — שאַ, רבי'צין, אַז איך האָב געגעסן איז כשר.

די וועלט איז נישט אינגאַנצן ערנסט און טרויעריג פאַר אַ בר מצוה אינגל. פרייד און געלעכטער זענען אויך שטאַרקע פליגל, אויף וועלכע מען קען קומען פאַראויס אין לעבן.

ד

דער עילוי

דער עילוי האָט זיין קאָפּ געטראָגן ליכט אויף די אַקסלען. די געדאַנקען האָבן זיך געיאָגט אין אים. ער איז געווען ווייט פון אַרויפציען אויף זיך דעם ערנסט און טרויער פון אַ נזיר. פרייד און געלעכטער האָבן אים קיינמאָל נישט פאַרלאָזט. ער איז נאָך אַלץ געגאַנגען איבער די גאַסן און איבער די לאַנקעס זינגעוודיג און שפּרינגענדיג. געמיינט האָט ער, אַז איצט, ווען ער איז שוין פאַרטיק מיט אַלע בעסטע מלמדים אין שטאָט, וועט דער טאַטע אים געבן מנוחה פון ווייטער לערנען און ער וועט אַליין קענען פריי קלערן פון אַ תכלית. דער זאָרגעוודיגער טאַטע האָט אַנדערש געטראַכט.

קינדער מיט געשליפענע מוחות ציען אַרויף אַ טיפע אחריות אויף זייערע עלטערן און ר׳ יודל איז נישט געווען קיין אויסנאַם. ער האָט געגלויבט, אַז אין זיין בכור האָט ער אַן אבן טוב וואָס ער דאַרף אָפּהיטן ווי דאָס אויג אין קאָפּ. ער טאָר נישט אַרומגיין פּוסט און פּאַסט גלייך ער וואָלט שוין אַלע תורות אויסגעלערנט. און דער טאַטע האָט נישט איינמאָל פאַרבראַכט אַ שלאָפלאָזע נאַכט קלערנדיק וואָס ווייטער צו טאָן מיט אים. אין אַ ניכטערער מינוט האָט דער פאָטער באַשלאָסן, אַז ער האָט אַ טייערן פּקדון און ער קען זיך אויף זיך אַליין נישט פאַרלאָזן. גאַנץ פריי האָט ער איינמאָל גענומען ליבעלע׳ן און איז מיט אים אַריבער צום זאַמאָשטשער רב ר׳ משה וואָהל מיט אַ בקשה ער זאָל אים פאַרהערן. דער איידעלער רב מיט דעם ווייסן, זיידענעם בערדעלע איז נשתומם געוואָרן פון זיין לערנען. דאָ אין שטאָט, האָט ער געזאָגט, איז מער פאַר אים קיין מלמד נישטאָ. מען דאַרף זוכן. זאָל ער אים שיקן קיין שעברעשין צו פּנחס׳לען. ר׳ יודל האָט זיך געקווענקלט, אַז די מאַמע וועט

דאָס נישט פאַרליידן ווייל ער איז צו יונג. האָט דער רב אַ ווייל נאָכגעקלערט און געזאָגט: ווייסטו וואָס יודל, פּרואוו אַ זמן אין בית מדרש. זאָל ער לערנען אַליין.

אַ ליכטיקע וועלט האָט זיך פאַר לייבעלע'ן געעפנט. דער רב ר' משה האָט אין אים איבערגעלאָזט אַ וואַרימקייט. אים, האָט ער געטראַכט, דעם גוטן רב, וועט ער נישט אַנטוישן. ער וועט טאַקע ווערן אַן אמת'ער מתמיד, וועט זיצן יום ולילה אין בית מדרש און לערנען און ווער ווייסט, אפשר וועט ער אַליין אַמאָל ווערן אַ רב. די ערשטע טעג איז ער נאָכאַנאַנד געגאַנגען מיט זינגענדיקע טריט אין בית מדרש. דאָרט האָט ער לאַנג געקליבן צווישן די ספרים אויף די הויכע פּאָליצעס און האָט אַראָפּגענומען יענע, וואָס זענען פאַר אים צו שווער געווען. דער יונגער מח האָט אַ זיך געמאַטערט אַ אויפגעכאַפּט.

די וועלט האָט געצויגן אין דרויסן. ער האָט אָנגעהויבן צו געפינען אַלץ מער צייט פאַר שטיפעריי, פאַר שפּילן דאַמקעס און שאָך מיט אַנדערע אינגלעך, האָט עפּטער אַרומגעוואַיווועט אַרום הויז, ווען ער האָט געפילט אַז ער האָט גענוג אָנגעשטרענגט דעם מח. נישט איינמאָל פלעגט ער אָוועקוואַנדערן איינער אַליין אַרויס פון שטאָט, וואו ער האָט געקענט אומגעשטערט נאָכקלערן פון וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט.

דער פאָטער האָט אים אַלץ עפּטער אויסגעשטראָפט און ריוועלע האָט געהאַט צער. זי האָט געפּרואווט לינדערן דעם מאַנ'ס ווייטאָג מיט אויפקלערן אים, אַז אַ קינד דאַרף מען אָפּט צורולאָזן, ווייל ער האָט זיך זיינע אייגענע דאגות און ווייטאָגן. אָבער ר' יודל האָט זיך אַלץ געזאָרגט, אַז זיין וואויל-לערנער קאָן חלילה ווערן אַ פּוסטאונפּאַסטניק. אַרום יענער צייט האָט עס אימעצער אַ זאָג געטאָן דאָס פּריקרע וואָרט, דער משוגענער לייבוש. גיך ווי אַ פייער אין שטרוי האָט זיך דאָס ווערטל פאַרשפּרייט. מ'האָט עס געזאָגט אַ ביסל מיט וואונדער און אַ ביסל מיט ליבשאַפט. האָבן טאַטע־מאַמע אַ ביסל שטאַרקער נאָכגעטראַכט און באַשלאָסן, אַז דאָס בעסטע וועט זיין אָנצונעמען דעם רב'ס עצה און אים אָוועקשיקן לערנען קיין שעבערשין, דריי מייל פון זאַמאָשטש מיט דער בויד.

דער געדאַנק אַז ער פאַרט אַוועק פון דער היים, האָט אים איז אַנהויב דערפרייט. ער האָט זיך אויסגעמאָלן אַז אַנדער וועלט איז דער אַנדערער שטאָט, וואו ער וועט זיין פרייער און מער מיט זיך אַליין. באַלד אָבער האָט אים אַן אומעט פאַרקלעמט דאָס האַרץ. ער וועט דאַרפן פאַרלאָזן אַלץ וואָס איז אים ליב און טייער. ווען דער פרימאָרגן איז געקומען, האָט ער זיך קורץ מיט אַלעמען אָפּ־געזעגנט און איז אַוועקגעפאָרן צום נייעם רבי'ן. דאָס פאָרן אַליין האָט אין אים אַרויסגערופן אַ דערהויבענע אויפרעגונג. עס איז געווען זיין ערשטע רייזע אַוועק פון דער היים און דערצו לשם תורה.

געשיקט האָט אים דער טאַטע מיט ר' זלמן שענקער וואָס האָט געפירט די פּאָסט. עס האָט פאַר אים אַ בליאַסק געטאָן מיט דער דרויסנדיקער וועלט. דער פּאָסט־וואָגן מיט די צוויי ברוינע פערד ווי קאַשטאַנעס, איז געווען באַצירט מיט גאָלד און זילבער באַ־קנעפּלטע לייצעס. און וואו ער האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ סטאַנ־ציע, האָט ר' זלמן אַרויסגענומען זיין מעשענעם טראָמפּייטער און האָט געטראָמייטערט אַן אַ שיר. עס איז פאַר אים געווען, אַזוי ווי ער וואָלט מיטגענומען אַ טייל פון פאַלקאָוואַי אָרקעסטער פון גאָרטן. אין פּאָסט־וואָגן האָט צו אים גערעדט אַ שעבערשינער באַלע־באָס. פון אים איז ער געוואָר געוואָרן, אַז ר' פנחסל איז אַן אַלטער קאָצקער חסיד. נאָך אַלעמען איז דער געלער מיכל אויך אַ קאָצקער, האָט ער געטראַכט, און עפּעס מוז זיין אַ ווילן אין דער השגחה, וואָס פירט אים ווידער איינצוזאַפּן די סודות'דיגקייט און דאָס דבקות פון אַ קאָצקער.

נאָך אַ לאַנגן טראָמפּייטערן, האָבן זיך דערזען די שטרויענע דע־כער און די נידעריגע הייזלעך און כאַטעס פון שעבערשין. דאָס האָט אויף אים אָנגעווייעט אַן אומעט. אַ חוץ אַ פּאָר צווייִשטאָקיגע געבויטע הייזער, איז גאַנץ שעבערשין באַשטאַנען אַזוי ווי פון איין לאַנגער בלאָטיקער גאַס מיט איינגעטוליעטע כאַטקעס.

ר' פנחסל איז נישט געווען אין דער היים. אַזוי האָט געזאָגט זיין שוואַרצע, הויכע אידענע דעם נייעם תלמיד, בשעת ער האָט געקוקט מיט הונגעריגע בליקן אויף אַ גלאָז מילך וואָס איז געשטאַנען

צוגעדעקט מיט אַ טעצעלע אין אַ ווינקל טיש. זי האָט זיך גלייך גענומען פּאָרען ביי דער קיך, אים דערלאַנגט אַ שיסעלע ציבעלקעס מיט רעטעך און אַן אייער־קיכל ער זאָל זיך נישט דאַרפן וואַשן שאו ידיכם און געזאָגט, אַז זי וועט אים באַלד ברענגען אַ גלאָז מילך. אַזוי גיך ווי זי איז אַרוים האָט ער אויפגעגעסן וואָס זי האָט אים געגעבן, און ווען זי איז אַלץ נישט צוריקגעקומען, האָט ער אויסגעטרונקען דאָס גלאָז מילך וואָס איז געשטאַנען פאַר אים. ווען די רבי'צין האָט זיך אומגעקערט און דערזען דאָס ליידיקע גלאָז, האָט זי גענומען אָכצן און קרעכצן, פאַרבראָכן מיט די הענט ווי אַ גרויס אומגליק איז געשען און איז אַוועקגעפאַלן אין חלשות. ר' פּנחסל איז געווען אַוועקגעפאָרן אין דאָרף אַריין צום איידעם. איר זויגנדיקע טאָכטער איז קראַנק אויף אַ ברוסט און געפינט זיך דאָ אין פּנחסל'ס אַלקער. דערפאַר, האָט איר די רבי'צין געזאָגט, וועט ער דערוויל דאַרפן לערנען אין אַ פינצטערער שטוב. דאָס גלאָז מילך וואָס דער תלמיד, דער תכשיט, האָט אויסגעטרונקען, איז געווען צוגעגרייט פאַר'ן דאָקטאָר, אָפּגעצאַפּט פון דער טאָכטער'ס ברוסט. אימעצער האָט איר שוין פריער דערציילט, אַז דער נייער תלמיד פון זאַמאָשטש איז דער משוגענער לייבוש.

ר' פּנחסל האָט דעם נייעם תלמיד גוט אויפגענומען, האָט אים געמאַכט פילן, אַז ער האַלט אים טאַקע פאַר אַן עילוי. אָבער ער האָט אים נישט געקענט אָפּגעבען קיין סך צייט. ער איז געווען פאַרנומען טאָג און נאַכט. בייטאָג איז ער גאָר אָפט געווען אַ בורר אין שטעטל אָדער אין די אַרומיקע דערפער, האָט אויסגעהערט אַלערליי טענות פון פאַרשידענע צדדים, געווען שיר נישט אַ דיין. אין די נעכט פלעגט ער פראַווען התבודדות, האָט געשריבן פאַר־שידענע חידושים אויף דער תורה און נישט געלאָזט קיין ספק אין געדאַנק פון אַ נייעם תלמיד, אַז ער איז אַן אמת'ער קאָצקער. אָבער אין דעם קליינעם ביסל צייט וואָס ער האָט אַמאָל אָפּגעטיילט דעם עילוי פון זאַמאָשטש, האָט ער אויף אים געמאַכט אַ שאַרפן רושם. דער סאַמע עיקר, האָט ר' פּנחסל אים געלערנט, איז אַליין צו לערנען פאַר זיך און דאָס, פאַרטאָג. מען דאַרף זיך תמיד אַליין שאַרפן דעם מח. דער רבי האָט פאַר אים אויך געפונען אַ גוטן חבר. דאָס איז געווען אַ שטילער יונגערמאַן מט געלאָקטע פּאות, אַ שעבערשינער

בחור, מיט ווען ער פלעגט יעדן פארטאג לערנען אין בית מדרש. די צוויי תלמידים האבן זיך ליב באקומען אהבת נפש. זיי פלעגן גיין און שמועסן צוזאמען איבער די ארומיקע לאנקעס אדער אויס־ציען זיך ביים וואסער אויפ'ן גראז. און צוזאמען האבן זיי ליב גע־האט דעם רבי'ן, ווייל ער האט זיי געוויזן דעם וועג ווי אליין צו לערנען. צום רבי'ן, האט ער זיי אנגעזאגט, דארף מען נאר קומען מיט ספקות, מיט שאלות, ווען עס איז באמת פאראנען א דבר קשה.

אין שעבערשין האט דער עילוי געהאלטן די אויגן און אויערן אפן. נישט נאר תורה האט ער געשעפט און איינגעזאפט אין זיך, נאר אויך דאס ארומיקע לעבן, דאס ארימקייט־רייכע לעבן פון שטעטל, וואס האט אויסגעזען ווי א בארג חורבות אנטקעגן זיין היים־שטאט מיט דעם שיינעם טורעם־זייגער. עס האט אים פארנומען דאס לעבן פון דער רבי'צין מיט אירע שכנות. זי פלעגט מיט זיי רעדן א סך אין די אוונטן ווען ער האט זיך געלעגט שלאפן. ווען די רבי'צין האט געמיינט, אז ער שלאפט שוין געשמאק, האט ער ערשט דאמאלס אנגעשפיצט די אויערן און געהערט ווי זי האט אים בארעדט פאר אירע נייגעריקע שכנות. זי פלעגט וועגן אים רעדן ווי וועגן דעם תכשיט מיט די גרויסע ברענענדיקע אויגן. און וואס פאר א שגעונות ער האט, האט זי נאך מיט איבערטרייבעניש דערציילט. רייסט אלץ אראפ פון זיך. צערייסט דאס היטל. שלייפט אפ די אפצאסן פון די שטיוול. וואס איז דער וואונדער. איר מאן דער למדן איז שטענדיק פארנומען. דעם תכשיט איז שוין א פנים דערעסן דאס לערנען אין בית מדרש. לויפט הינטער דער שטאט, ליגט אויף דער לאנקע אויס־געצויגן מיטן פנים צום הימל אדער אראפ אויפ'ן גראז. זי איז אים געגאנגען זוכן און האט אליין געזען. ער טוט אלץ קאפויר. משוגעת. אזוי האט אים די שווארצע רבי'צין פאר'מסר'ט פאר'ן רבי'ן. ער איז אמת משוגע, עס איז פון אים נישט אויסצוהאלטן. זי האט אים קיינמאל דער טאכטער'ס גלאז מילך נישט פארגעסן.

ביי לייבעלע'ן האט דאס בלויז פארשטארקט די בענקשאפט אהיים. פאר פסח, מיט'ן אנקום פון די ערשטע גרינע שפראצן אויף גראז און בוים, איז די בענקשאפט אהיים נישט געווען מער אריבערצו־טראגן און ער איז קראנק געווארן. ערשט איצט איז פאר אים אויס־געוואקסן זאמאשטש אין איר גאנצער גרויסקייט און שיינקייט. איידער

דער זמן איז נאָך געווען אַריבער, האָט די שוואַרצע רבי'צין אויס־געפירט און ר' פנחסל האָט געשריבן אַ גע'כתיבה'טן בריוו צום זאַמאָשטשער רב ר' משה וואַהל, אַז ער דאַרף נישט אַזאַ תלמיד. אויף יום טוב איז דער עילוי אַז אויסגעבלייכטער אַהיימגעקומען מיט'ן פּעקעלע אונטער'ן אָרעם און די מאַמע האָט אים געקושט און געהאַלדזט מיט טרערן פון פרייד, ווי ער וואָלט געקומען פון אַ ווייטער וועלט. אויך דער פאָטער האָט אים גאָרנישט מער פאַרגעוואָרפן, נאָר גלייך נאָך די יום טובים האָט ער באַשלאָסן, אַז ער וועט נאָך מאַכן דעם לעצטן פּרואוו. ער האָט אָנגעזאָגט לייבעלע'ן די בשורה, אַז ער ברענגט אים אַ נייעם מלמד וואָס וועט מיט אים לערנען אין דער היים. דאָס איז געווען ר' אברהם יהושע, אַ געוועזענער דיין, אַ פאַר־טאַביקטער איד מיט אַ לאַנגן קאָפּ, וואָס האָט געטראָגן אַן אַלט ספּאָדיקל מיט לאַצלעך, און ווען ער האָט אַריינגעקוקט אין אַ ספר, האָט ער מיט דער נאָז געפירט איבער די בלעטלעך אַהין און אַהער. אַזוי קורצזיכטיק איז ער געווען. קוקנדיק אויף אָט דעם ר' אברהם יהושע'ן, האָט אין לייבעלע'ן אויפגעוואַכט דער אַלטער קאַטאָוועס־טרייבער. דער טאַטע האָט ערגיץ אויף אַ ליציטאַציע געקויפט צוויי פּאָרטרעטן פון נאַפּאָלעאָן דעם דריטן און זיין ווייב די קייסערטע עווגעניע. דער קורצזיכטיקער רבי האָט נישט געוואוסט ווער איז ווער, ווייל דער תלמיד האָט זיי יעדן טאָג איבערגעהאַנגען. ר' אברהם יהושע איז געווען זיין לעצטער מלמד.

אַלע צוימען זענען איצט פון אים אַראָפּגעפאַלן. ער איז געווען פריי. צום ערשטן מאָל האָט ער זיך קלאָר געמאַכט, אַז ער דאַרף זיך אַליין צוימען. כדי דער טאַטע זאָל נישט מיינען חלילה אַז ער וועט אַרומגיין פּוסט און פּאַסט, איז ער יעדן טאָג אַוועק אין בית מדרש און האָט געלערנט. דאָס האָט דעם טאַטן פאַרשאַפט הנאה און ער האָט אים שוין אַליין געלאָזט לערנען אַז אַ מלמד. דער מתמיד איז שוין געגאַנגען איבער דער גאַס מיט אַ פאַרריסענעם קאָפּ און האָט געטראָכט מיט נחת, אַז ער איז פּטור פון אַלע מלמדים און זייערע פאַרשידענע טאַביק־ריחות. ער וועט איצט אויף אַן אמת אָנהויבן לערנען פאַר זיך. עס האָט אים צוגעצויגן דער געדאַנק, אַז זיין גייסטיקע וועלט וועט זיין זיין אייגענע. ער וועט לערנען וואָס ער וויל און וועט נישט דאַרפן אָפּגעבן קיין חשבון צו אַ מלמד. בלויז דעם

טאַטן וועט ער זאָגן וואָס ער לערנט און דאָס נאָר כדי אים נחת צו פאַרשאַפן.

דאָס אַלטע בית מדרש האָט פאַר אים באַקומען אַ נייעם, אַ הייליקן רייץ. אַלץ איז אים איצטער דאָ געוואָרן אַזוי נאָנט צום האַרצן. די לערנער וואָס האָבן זיך נאָכאַנאַנד געוויגט איבער די ספרים, פאַר־אויס און צוריק, אויף רעכטס און לינקס, די איינגלעד מיט זייערע זינגעוודיקע קול'עכלעך, די פּאָליצעס מיט ספרים, די נאָנטקייט פון אַלעמען, אַפילו די היימישע ריחות, די שמועסן, די שאַרפע מוחות. דער געהויבענער טומל, ווי שטאַרק ער האָט ליב געהאַט אַריינצו־קומען אַהין.

דער הויכער פּאָליש מיט דעם קייליכדיק געוועלבטען באַלקן איז שטענדיק געווען פול מיט דאַווענערס, אַזוי ווי דאָס בית מדרש פלעגט זיין פול מיט לערנער. דאָס ברייטע טויער פון פּאָליש איז שטענדיק געווען אָפן צום שולהויף. אין דער אייזערנער טיר וואָס האָט געפירט צו דער שול אַראָפּ, האָט ער געפילט די גבורה פון דורות, וואָס האָבן פאַר אים דאָרט געדאַווענט. ווען ער איז אין פּאָליש פאַרביי־געגאַנגען די טרעפּ וואָס האָבן געפירט צו דער ווייבער־שול, האָט ער מיט דעם טריפנדיקן וואַסער פונם כיור אויף די הענט, אַ רגע זיך איינגעהערט מיט ערפאַרכט צו דער טיר, וואָס האָט געפירט צו דער בית דין שטוב און איז גלייך אַרויף אויף די טרעפּ צום בית מדרש. דאָרט האָט ער ליב געהאַט, כלומר'שט אַ מידער, צו זיצן אַ ווייל אויף דער לאַנגער באַנק ביי דער טיר און קוקן ווי אַ פאַר'־כשופ'טער אויפ'ן ארון קודש מיט די ברייטע פאַלדן אין דעם לאַנגן, סאַמעטענעם פּרוכת. און ווי טייער עס איז אים געווען דער אָנבליק פון די טיפע הויכע פּאָליצעס מיט די טויזנטער אַלטע ספרים. ווי גיך ער איז נישט דורכגעגאַנגען דעם פּאָליש, האָט ער פונדעסטוועגן תמיד געכאַפּט אַ בליק אויף די דאַוונער, געקוקט אַ ווייל פאַרגאַפט אויף די קאַליקעס, וואָס האָבן זיך דאָרט שטענדיק געפונען און האָט זיך אַרויפגעכאַפּט מיט גיכע טריט אין בית מדרש, ווי ער וואָלט נישט געוואָלט פאַרלירן אַ מינוט פון לערנען.

צו די גרויסע שווערע ספרים האָט ער שוין אַליין געטראָפן. צום מורה נבוכים אויף דער העכסטער פּאָליצע, צום עץ חיים, צום אורים

ותומים, וואָס האָבן געשאַרפט דעם שכל. ער האָט שוין געטראַכט פון דערגרייכן צום זוהר. אָבער דאָס לערנען איז אים טרוקן. ער וויל וויסן, וואָס איז נשמה? אין בית מדרש איז זי נישטאָ. אפשר איז די נשמה אין חסידים־שטיבל ביי די בעלזער, ביי די גערער? גייט ער אַפּטמאָל דאַווענען אין בעלזער שטיבל אַריין. עס ציט אים אַהין די התלהבות, דער חסידישער ברען מיט'ן געשריי, מיט'ן קלאַפּן קאָפּ אָן וואַנט ביי שמונה עשרה. און פאַר אַן איבערבייט לויפט ער אַמאָל אין גערער שטיבל. דאָרט הערשט אַזאַ שטילקייט. די חסידים זענען אַזוי פאַר'דבקה'ט און ער זאַפּט איין דאָס חסידות. ער איז שוין אַ דערוואַקסענער בחור, שוין אַ יאָר צוויי ווי ער לייגט תפילין, און ער רויכערט שוין שטאַרק. און ער איז נאָך אַלץ פרום.

אויך די נייע חברים האָבן אים געמאַכט דאָס בית מדרש היימלי־כער און נענטער. דאָרט האָט ער דערזען וואָס עס הייסט זיין אָרעם און עלנט, ווען ער האָט געלערנט מיט אביגדורל מלמד'ס יתום, וואָס האָט נישט געהאַט צו עסן און האָט זיך געוואַלגערט אין בית מדרש. דאָס האַרץ איז אים אויסגעגאַנגען אויס רחמנות צו אים. אין דער פרי, ווען די מאַמע האָט אים דערלאַנגט אָנבייסן, האָט ער בלויז אויסגעטרונקען די קאַווע. די בייגל מיט פּוטער האָט ער באַהאַלטן אין קעשענע און זיי אַוועקגעטראָגן דעם הונגעריקן יתום.

דאָס בית מדרש איז אים אַ וויל געוואָרן ווי אַ צווייטע היים. ווען מען האָט גערוט אַ וויל פון לערנען, האָט ער שטענדיק געהאַט מיט וועמען צו שפּילן שאַך. פאַר'ן ארון קודש איז די פּאָדלאָגע אַזוי ריין. דאָרט האָט ער זיך געקענט אויסציען אויף דער ערד און באַ־וויזן זיינע חידושים אין שאַך־שפּיל. דאָרט איז מען געשטאַנען און געזעסן אַרום אים און געקוקט פאַרגאַפט אויף זיינע קלוגע צוגן. אָפּן און אויף אַ קול האָט מען באַוואונדערט זיין גאונ'ישן קאָפּ, אין שאַך אַזוי ווי אין לומדות. ווען ער איז טיילמאָל געווען אַליין האָט אים אָנגעכאַפּט אַ הוילקייט, אַן אומצופרידנקייט מיט זיך. און די פּוסטקייט אין אים איז פּלוצים נאָך גרעסער געוואָרן, ווען מען האָט אין שטאָט געעפנט אַ פּראָגימנאַזיע און ער האָט דערהערט, אַז זיין חבר כאַסקל איז דאָרט געוואָרן אַ סטודענט. עס האָט אים אָנ־געכאַפּט אַ קנאה צום פריריקן חבר פון די חדרים, ווען ער האָט אים באַגעגנט אין גאַס מיט ביכער. כאַסקל האָט אים אויסגעזען ווי אַ

וועלט־מענטש. דער טאַטע איז אַפילו געווען גרייט אים אויך אַריינ־צוגעבן אין גימנאַזיע, נאָר די מאַמע האָט זיך געשטעלט אַנטקעגן. דאָס איז נישט פאַר איר משפחה. די לעווינס וועלן אַזעלכעס נישט פאַרנעמען.

ביז איצטער איז דאָס יונגע לעבן געווען האַרמאָניש אידיש, פון די ראַזשינקעס מיט מאַנדלען אויפ׳ן סידור ביז די טיפע סוגיאָס אין בית מדרש. די גימנאַזיע האָט זיך פּלוצים געטאָן אַ ריס אַריין אין זיינע געדאַנקען ווי אַ דיסאָנאַנס. עס האָט אויף אים אַ ווייע געטאָן מיט איר ערשטער קלאָרקייט די השכלה.

דער עילוי איז זעכצן יאָר אַלט געווען. פון די טעג אין שעבערשין האָט זיך אים איינגעקריצט אין זכרון ר׳ פּנחסל׳ס אָנזאָג, אַז לערנען דאַרף מען פאַרטאָג. איז ער איינמאָל גאַנץ פרי אַראָפּגעלאָפן פון די פינצטערע טרעפּ אין הויז. אין קעשענע האָט ער געהאַלטן צוויי בייגל אָנגעשמירט מיט פּוטער פאַר זיין חבר אביגדורל מלמד׳ס יתום אין בית מדרש. פּלוצים האָט ער אין דער טונקלקייט דערהערט לייכטע, פלינקע טריט. אימעצער האָט אים אָנטקעגן געשוועבט אַרויף אויף די טרעפּ. עס האָט אים אַ שימער געטון פאַר די אויגן מיט אַ פּאָר ווייסע, נאַקעטע אָרעמס. צוויי מיידלשע אויגן האָבן אים אַנטקעגן געבליצט. די זיסע, יונגע אָרעמס האָבן זיך אים געוואָרפן אויפ׳ן האַלדז. אַ הייסער אָטעם האָט אים געווייעט אין פּנים אַריין מיט אַ קוש אויף די ליפּן. און ער האָט דערהערט איר צאַרט קול מיט גע־בעט: „לייבושל, לאָמיר זיך ליב האָבן".

דעם דערשראָקענעם עילוי האָט אַ בליץ געטון אַ געדאַנק: דאָס מוז זיין לילית!

ה

השכלה

ארום דער צייט ווען דער ערשטער קוש פון א מיידל האט אים א ברי געטאן די ליפן, האט די השכלה, ווי א לעבנס־שטייגער, צווישן די אידן אין זאמאשטש, שוין אנגעהויבן גיין בארג אראפ. די אמת'ע בליצייט פון דער השכלה איז דארט געווען שיר נישט מיט א גאנצן יארהונדערט פריער. יענער הייסער באריר פון ליפן אויף זיינע האט אים געבראכט נישט אזוי שטארק דעם ראמאנס פון יוגנטליכער ליבע ווי זיין אייגענע, פערזענליכע השכלה. עס האט זיך, אין מער ווי איין זין, צוציינדן אין אים די אויפקלערונג. אלע זיינע חושים זענען געווארן וואך. קיין צוויפל נישט, אז דאס איז געווען לילית. ווי אנדערש, אז ערשטנס האט זי ווי מיט אייזערנע ריטער פאריאגט פון אים די תורה. ער האט מיטאמאל אנגעווארן דעם חשק צו גיין יעדן פרימארגן אין בית מדרש אריין בעלות השחר, ווען די שטערן האבן נאך ליכטיק געפינקלט אין פרימארגנדיקן הימל.

אלץ אין אים האט מיטאמאל גענומען זינגען דאס ליד פון השכלה. א נייער ערנסט האט אויפגעשטיגן אין אים. טיף אין זיך האט ער אנגעהויבן דערהערן זיינע ערשטע לידער אין דעם לשון פון די הייליקע ספרים. ריטמען און גראמען האבן אויפגעלויערט אין דעם יונגן קאפ און גייענדיק אין גאס אדער שטייענדיק ביי די גראטעס פון גארטן, האט ער זיינע ניי־געשאפענע ריימען הויך אנטקעגן גע־לייענט דעם ווינט. די התמדה איבער די טיפע ספרים אין בית מדרש איז אין אים איינגעשטילט געווארן. ער האט געפונען ווייניקער צייט פאר די מתמידים, מיט וועלכע ער פלעגט זיך מפלפל זיין און אלץ מער פון זיינע פרייע שעה'ן האט ער אפגעגעבן צו די וואס זענען געווען באקאנט אין שטאט ווי בעלי השכלה.

גערויכערט באַהאַלטענערהייט האָט ער שוין פון קינדווייז אויף, פון זעקס יאָר אָן. האָט ער איצטער גאַנץ אָפט אַנגעהויבן אַריינ־קומען אין דוד שיפמאַן׳ס טאַביק־קראָם, וואו ער פלעגט זיך אויך קויפן שרייב־געצייג. דאָרט פלעגן אַריינקומען נייגעריקע יונגעלייט האַלבע דייטשן, וואָס האָבן שוין אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די לאַנגע קאַפּאָטע. דאָרט פלעגן יונגעלייט שטיין פאַרגאַפּט און צוהערן ווי איינער האָט מיט באַגייסטערונג דערציילט וועגן אַמאָליקע אידישע גדולים, וואָס האָבן געשטאַמט פון זאַמאָשטש. דאָרט האָט שיפמאַן אַליין פאַר דעם נייעם אונטערוואַקסנדיקן דור געשילדערט די גרויסע משכילים פון אַמאָל. ר׳ ישראל בן משה מזאַמאָשטש, וועלכער האָט געלערנט משה מענדעלסאָנען מאַטעמאַטיק און איז געוואָרן לעסינג׳ס אַ פריינט. די יונגעלייט האָבן מיט גרויס פאַרגעמונג צוגעהערט ווי אַזוי ר׳ ישראל איז געווען קעגן פּילפּול און חסידות, ווי אַזוי ער האָט געשריבן ספרים ווען ער האָט געוואוינט אין בערלין האָט פאַר־פירט אַן עפנטליכן וויכוח מיט דעם דייטשן פילאָזאָף ניקאָלאַי, און ווי אַזוי ער האָט זיך צום סוף באַזעצט אין בראָד ביז צו זיין פּטירה.

פון דעם איינגענעם דוד שיפמאַן האָבן זיי צום ערשטן מאָל גע־הערט וועגן פראַנץ יאָזעף נוימאַן, אַן אַנדערע קאַלירפולע געשטאַלט פון זייער שטאָט, אַ משכיל, וואָס איז געוואָרן אַ משומד און אַ באַ־קאַנטער דרוקער פון ביכער. שטענדיק זענען געווען צדדים אין דער לומדישער שטאָט. פרומע אידן און, פאַרקערט, אַזעלכע וואָס האָבן נישט איינגעזען קיין געפאַר אין וועלטליכקייט. אַ סך פון זיי האָבן געקעמפט נעגן חסידות און זענען געווען פאַר בילדונג.

השכלה האָבן אויך צום גרויסן טייל אַריינגעבראַכט די אידישע דאָקטוירים. איינער פון זיי, נפתלי הערץ האַמבערג, וועמען די פרומע אידן האָבן אַ נאָמען געגעבן דער אידישער גרויס־אינקוויזיטאָר, האָט אין אָנהייב ניינצנטן יאָרהונדערט געעפנט אַ דייטשע שול פאַר אינג־לעך, וואָס איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון אייגענע שטייערן. אויפ־געקלערטע זאַמאָשטשער אידן האָט מען געקענט געפינען אין גרויסע שטעט פון דייטשלאַנד, האָלאַנד, רוסלאַנד. זיי האָבן געפירט גע־שעפטן מיט וואַרשע, ווין, ברעסלוי, האַמבורג. אין פריריגע יאָרן האָט אין זאַמאָשטש גע׳שמ׳ט ווי אַ בית ועד לחכמים דאָס הויז פון ר׳ יוסף צירעלעס, דער פאָטער פון אַלעקסאַנדער צעדערבוים, וועלכער האָט

מיט יאָרן שפּעטער געשריבן וועגן זיין היימשטאָט: פאַר בילדונג האָט מען דאָ מער זין ווי אין גאַנץ פּוילן.

דאָ אין דער טאַביק־קראָם האָט די יוגנט געשעפּט דערמוטיגונג פון דעם, וואָס אין דעם דור פאַר זיי זענען פאַרגעשריטענע יונגעלייט אַוועק אין דער וועלט און האָבן זיך אויסגעצייכנט. יעקב אייכענבוים האָט עטליכע יאָר פאַרשפּרייט די בערלינער השכלה אין זאַמאָשטש. ער איז געווען אַ פּאָעט, אַ לערער און לאַנגע יאָרן אינספּעקטאָר פון דער דאַבינער־שול אין זשיטאָמיר. צעדערבוים איז אין אָדעס געוואָרן אַ שניידער, האָט אָבער אַ סך געלערנט און איז באַרימט געוואָרן ווי דער אַרויסגעבער פון המליץ, פון קול מבשר, פון ראַזסוועט און פון פאָלקסבלאַט. אין יענע ווייטע יאָרן איז דאָס אידישע לעבן געווען לעבעדיק און רירעוודיק און זאַמאָשטש האָט פאַרדינט איר נאָמען קליין־פּאַריז.

דעמאָלט ווען די דורשטיקע יוגנט פלעגט זיך צוזאַמענקומען שטיי־ענדיק אין שיפּמאַן׳ס טאַביק־קראָם איז שוין דאָס געזעלשאַפטליכע אידישע לעבן ביסלעכווייז צורינגען. מלחמות, באַלאַגערונגען, מגפות האָבן דאָס אידישע לעבן חרוב געמאַכט. אין די צייטן פון דער עסט־רייכישער אָנגעהעריגקייט האָבן אין דער אומגעגנט פון זאַמאָשטש איינגעוואַנדערט אַ ביסל דייטשן. טייל זענען געווען באַלמעלאָכעס אין שטאָט. אין בעסערע הייזער זענען געווען דייטשע דינסטן. אַנ־דערע האָבן זיך באַזעצט אויף די פעלדער אַרום ווי קאָלאָניסטן. זיי האָבן אויך אין אַ געוויסער מאָס אַרויפגעלעגט זייער שטעמפּל אויף דער שפּראַך און אויף דער וועלטליכקייט פון זאַמאָשטשער אידן. שפּעטער האָבן די אַלע דייטשן אויסגעוואַנדערט קיין אַמעריקע.

ווען דער יונגער פּרץ איז זאַט געוואָרן פון לערנען אין בית מדרש, האָבן שוין פיל אידן אין שטאָט געשיקט זייערע קינדער אין גימ־נאַזיע. מען האָט שוין ווייניקער געוואָלט לייענען אידיש. קיינער האָט נישט שטאַלצירט מיטן מאַמע־לשון. און כאָטש ר׳ יודל פּרץ האָט זיין לייבוש׳ן נישט געשיקט אין גימנאַזיע, האָט ער פונדעסטוועגן אים געלאָזט לערנען ביי היימישע לערער. ער האָט צו אים געדונגען אַ רוסישן לערער וואָס איז געווען אַ שרייבער אין דער פעסטונג איידער מען האָט זי איינגעוואָרפן. האָט אָבער דער ערל ליב געהאַט דעם

ביטערן טראָפּן און עס האָט זיך געטראָגן פון אים וואָלוועלער בראַנפן. לייבוש האָט אים נישט געקענט פאַרטראָגן און וויניק געלערנט, בלויז איינגעזאָפּט פון אים אַ ביסל רוסיש.

אַן אַנדער לערער וואָס דער פאָטער האָט אים געדונגען איז געווען דאָס הויקערל שטערן, אַ לערער פון דייטש. דעם הויקערל׳ס פאָטער איז געווען אַ באַקאַנטער מאַטעמאַטיקער, אָבער דער זון איז צום פאָטער נישט געווען ענליך. ער האָט מיט זיך געבראַכט דאָס דייטשע ביכל פון דער אַלענדאָרף מעטאָדע און האָט אים געלערנט קאָנווער־סאַציע פון דעם סאָרט: גוט מאָרגן הער! ווי זינט זי געשלאָפען? אָבער נישט דעם לערער און נישט דעם שילער איז דאָס געקראָכן אין קאָפּ. דאָס הויקערל האָט אָבער אויך געהאַט מיט זיך אַ פּעשל קאָרטן, האָט ער דעם שילער גראָד גוט אויסגעלערנט שפּילן אין פּרעפעראַנץ. ווען דער טאַטע האָט עס אויסגעפונען, האָט ער דעם הויקערל אָפּ־געזאָגט.

דאָס האָט אים אָבער נישט אָפּגעהאַלטן פון לערנען. פון דער אַלענדאָרף מעטאָדע וואָס איז אים איבערגעבליבן, האָט ער זיך אַליין געלערנט דייטש. העברעאיש האָט ער שוין גוט געקענט. און ווען ער האָט ביי דוד שיפּמאַנען גענומען לערנען דיקדוק, האָט דער יונגער גאון׳ישער קאָפּ נישט געקאָנט פאַרטראָגן דעם טרוקענעם פּקד פּקדתי. נאָך אַ פּאָר לעקציעס פון דיקדוק איז ער פון שיפּמאַנען אַנטלאָפן.

לילית מיט איר טונקעלן און הייסן קוש האָט אים נאָכאַנאַנד גע־רייצט און געוועקט. ער האָט גוט געקענט איר טאַטן, דעם אַלטן ר׳ זלמן, אַ פּלישיקער איד מיט דריי טעכטער, וואָס האָבן אַלע געלייענט דייטש און געלערנט פראַנצויזיש. ער האָט פאַרמאָגט אַ שטיקל ביב־ליאָטעק. פון דאָרט האָט לייבוש אַרויסבאַקומען אַ ביכל וועגן פיזיק. מיט דער פיזיק איז ער אויפגעזעסן נעכט און געלערנט. מיט די דריי שוועסטער פלעגט ער אינגלוויז אָפטמאָל פאַרנאַכט זיך פאַר־גנב׳נען צו דער גרינער באוואַקסענער חורבה הינטער דער שטאָט. דאָרט פלעגט ער מיט קליינע מיידלעך זיך שפּילן אין חתן כלה. די כלה איז געווען די עלצטע פון די דריי שוועסטער, אַ מיידל מיט לאַנגע צעפּ, און ער איז געווען דער חתן מיט די פייערדיקע אויגן. ווען חתן כלה האָבן זיך אַמאָל צוקריגט, האָט ער איר געטראָפן מיט אַ

שטיינדל אין אויג און עס איז געבליבן א צייכן ביז צו דער אמת'ער חופה. אבער געקושט אויף די טונקעלע טרעפ האט אים די מיטלסטע. דערביי האט זי אים געווארנט, אז אויב ער וועט זי נישט ליב האבן, וועט זי אוועק צו יונה'טשען. דאס האט אים א ברען געטון, ווייל אויף יונה'טשען מיט דער געגאלטער מארדע האט מען געזאגט, אז ער איז א שאלאטן-שמש ביי די אפיצירן און טראגט זיי בריוועלעך פון די דינסטמיידן. מען זאגט אויף אים פוי, אבער שטילערהייט איז מען אים מקנא. נאך יענעם קוש האט ער זיך מיט איר אפט געטראפן און געקושט זיך, אבער וואס אמאל זעלטענער, ווייל איינ־מאל א וואך האט ער זיך געטראפן מיט דער עלטערער, די געוועזענע כלה אין דער קינדער־שפיל אין דער חורבה.

די עלטערע האט אים געזאגט, אז ער דארף זיך לערנען פויליש און זי איז געווארן זיין לערערין. ער האט דאס פויליש געשלונגען פון אירע ליפן. איינמאל האט זי אים געבראכט קאזשעניאווסקי'ס ראמאן „קאלאקאציע", דאס ערשטע פוילישע בוך וואס ער האט איי־בערגעלייענט. ווען ער האט זי איינמאל מיט ליבשאפט געדריקט צום הארץ, האט ער זיך געוואונדערט פון וואנען עס נעמט זיך צו אים אזויפיל צערטליכקייט. און די עלצטע האט אים איינמאל געזאגט אויף דער אינגסטער, אז זי איז נעבעך א קראנקע. אין א קורצער צייט ארום איז ער געזעסן ביי איר גסיסה. אירע ליפן האבן זיך קוים באוועגט. מיט איר לעצטן אטעם האט זי זיך געבעטן ביי אים, ער זאל איר געבן א קוש אין שטערן, נישט אין מויל. מיט דעם לעצטן קוש האט זיך געענדיקט זיין ליבע צו די דריי שוועסטער. די אינגסטע איז געשטארבן. די עלצטע איז א כלה געווארן מיט א חתן פון רוס־לאנד. נאר די מיטלסטע האט אים נישט געלאזט פארגעסן אן זיך. זי האט אים געשיקט בריוועלעך מיטן דינסטמיידל און געהאט טענות צו אים. האט ער זיך איינמאל פארקליבן אין א ווינקל א שבת פאר־נאכט, איידער דער ערשטער שטערן איז אויפגעגאנגען, ווען די מאמע האט אויסגעזונגען איר גאט פון אברהם, און ער האט עפעס פיבער־דיק געשריבן מיט א שטיקל בלייפען. דאס האט ער אין זיינע ערשטע לירישע פערזן געענטפערט דער מיטלסטער שוועסטער אויף אירע טענות:

האסט צו מיר אַ טענה איך האָב דיך געקוישט?
גלויב ס'איז געווען אַ שגעון.
זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא,
איך וואָלט מיך באַגאַנגען דעראָן.
גאַנץ זיכער אַ דבוק פון זמרי בן סלוא.
גלויב, נישט דיין איז דער כשוף.
וואַרט, אפשר קומט ער צוריק דער שגעון,
דערווייל אָבער בין איך מיושב.

דער שגעון האָט זיך מער צו אים נישט אומגעקערט. דאָס ליד איז געוואָרן די לירישע מצבה אויף דער דריי שוועסטער ליבע. אַ בענקענדיקע ליבשאַפט איז אים פאַרבליבן אין האַרץ, אַ זוכעניש נאָך עפּעס וואָס זאָל צוציען דאָס האַרץ און דעם מח צוזאַמען. וואָס טוט זיך הינטערן פאָרהאַנג פון דער דרויסנדיקער וועלט?

צאַרט און ליבליך ווי ער איז געווען מיט די מיידלעך, איז ער אין שפּיל מיט די אינגלעך געווען גאָר אַן אַנדערער. דאָ האָט ער ליב געהאַט דאָס געפיל פון באַהערשונג איבער דער מחנה חדר־אינגלעך און עלטערע יונגעלייטלעך קעסט־קינדער, וואָס האָבן גע־לערנט אין בית מדרש. איבער זיי איז ער געווען אַ גאַנצער גענעראַל.

פון צייט צו צייט האָט ער איצטער ליב געהאַט צו פאַרפאַסן אַ שטראָף־ליד אָדער אַ חוזק־לידל. וועגן וואָס? מאַלע וועגן וואָס! וועגן דעם סמאַטריטעל אין גאָרטן, וועגן דער שלעכטער אָרדנונג אין אידישן לעבן אין שטאָט, וועגן דעם אַז פלייש איז טייער, ווי ער האָט געזונגען אין דעם ליד „זאַמאַשטשער פּאַזשאַנדיק”:

אכט־און־צוואנציק גראָשן אַ פונט,
אָרויסצוואַרפן פאַר די הונט,
און אַ פונט אוי, אַ גרויסע קלאָג,
שטיינער און ביינער און אַ פאַלשע וואָג.

אין שטוב האָט מען אויף אַ שטיקל צייט אַריינגענומען אַ גוי'ע פון דאָרף צום קראַנקן ברודערל. פלעגט זי אים איינשלעפערן מיט מעשיות און געזאַנג. האָט זיך לייבוש געלייגט אויפ'ן בעט, קלאָ־מערשט מיט קאָפּ־ווייטיק, און זיך איינגעהערט ווי די גוי'ע זינגט

אים אויס אַלע אירע קאַלענדעס מיט אַזעלכע לאַנג־געצויגענע טענער: העי, קאַ — לענ — דאַ! צום ליבסטן איז אים געווען צו הערן ווען זי האָט דערציילט ווי פּריצישע הינט יאָגן זיך נאָך חיות אין וואַלד. ווי פלינק זיי כאַפּן האָזן און פוקסן און פאַלן אַן אפילו אויף בערן און וועלף. אַ מצוה אויף די פוקסן, האָט ליבוש געטראַכט. פון שיר השירים האָט ער געדענקט, אַז זיי פאַרדאַרבן די וויינגערטנער אין ארץ ישראל.

ער האָט די אויגן אַזוי ווי ברייטער געעפנט און האָט מיט מער חידוש זיך צוגעקוקט צו דער אַרומיקער וועלט. באַזונדערס האָט ער ליב באַקומען זיך צו צוקוקן צו מענטשן און פאַרנעמען זייער אויסזען און זייערע מידות. ער האָט אָנגעהויבן זיך צוקוקן צו די פּויערים אויפ'ן מאַרק, צו די אַפּיצירן אַרום גאַרניזאָן, צו די פאַרשידענע שיינע אידן אין שטאָט, ייאָס גייען שוין נישט דייטשמעריש נאָר טאַקע עכט דייטש אין קורצע קליידער און קאַמאַשן, אוים מיט די שטיוול. איינער אַזאַ איד אַ דייטש האָט געוואוינט נעבן אַפּיצירן קלוב אין אַ באַזונדער הייזל מיט אַ גאָרטן. אין זומערטעג, ווען ער איז געגאַנגען זיך באָדן, האָט ער דורך די שפּאַלטן אין פּאַרקאַן געזען ווי עס דרייט זיך אַרום אין גאָרטן אַן איינציקע טאָכטער אַ הויקערל, וואָס שעמט זיך צו ווייזן זיך אין גאַס. אַזאַ אומעט האָט אים אַרומגענומען, זעענדיק ווי זי רייסט בלומען אָדער קוקט אַריין אין אַ ביכל. אויך אַנדערע מענטשן פון שטאָט האָבן זיך אים דאַ־מאָלס אויף אייביק איינגעקריצט אין זכרון. דער אַפּטייקער, וואָס פלעגט זיצן אויפ'ן גאַניקל אין מאַרק אַריין, וואו ער האָט געבלע־טערט אַ בוך מיט בילדער פון אַלט־פּוילישע מלכים. זיין ווייב מיט די צוויי טעכטער, אַלע העסליך ווי די נאַכט. דער קוימען־קערער וואָס האָט געוואוינט נעבן דער רייט־שול און האָט געהאַט אַ שוואַכקייט צו קושן זיך, ווען ער איז זומער־צייט געקומען אויפ'ן מאַרק. די אַלטע שבת־גוי'ע לאַפּאַי. דער פּריץ זאַמאַיסקי וואָס האָט זיך זעלטן באַוויזן, נאָר בלויז ווען ער איז געקומען אויף קבר אבות אין ווייסן קלויסטער אַריין. דאָרט, אין די קעלערס, זענען געלעגן דורות זאַ־מאַיסקים אין זייערע אייזערנע, בראָנזענע און זילבערנע טרונעס, און איבער זיי זענען געהאַנגען פאַרטרעטן אין אַ מין שטריימלעך אויף די קעפּ און געלע שטיוול אויף די פיס.

אָפּטמאָל איז ער אוועק אין דער רייט־שול הערן די אַפּיצירן רעדן רוסיש. ער פלעגט שוין פאַרפאַלן ווערן אויף גאַנצע טעג, אָפּטמאָל ביז שפּעט אין דער נאַכט. איינמאָל איז אַ פּריזיטיק איז ער אַמאָל אַ גאַנצן טאָג אַרומגעגאַנגען אין וואַלד, אויף פעלדער און לאַנקעס. געקומען אין בית מדרש אַריין צו קבלת שבת אַ וואָכעדיקער, די שטיוול אין ליים. דער פאָטער האָט זיך פאַרשעמט, נאָר ער האָט זיך איינגעהאַלטן פאַר׳ן עולם. אין דער היים אָבער, ביים קידוש, האָט ער זיך מער נישט געקאָנט איינהאַלטן און האָט אים דערלאַנגט אַ פּאַטש. שיינע שבתים מאַכט ער מיר! האָט דער צעוויטיקטער טאַטע אַ געשריי געטון, און די מאַמע האָט שטיל און מיט פּיין אַרויס־גערעדט: גלייך אַ קינד האָט נישט זיינע ווייטיקן. ער איז שוין אָבער מער קיין קינד נישט געווען. שוין אַ בחור פון אַ יאָר זעכצן. דאָס איז געווען דער צווייטער און דער לעצטער פּאַטש פון טאַטן.

פון דער אייגענער משפחה איז אים נאָענט געווען דער דייטש־מערישער פעטער יוסף אין זיין ראָק בלויז ביז די קני. ער איז געווען דער מעצענאַט פון אידיש אין שטאָט. ביי דעם פעטער זענען געשטאַנען קליינע ספרים׳לעך אין אַ גלעזערנער שאַנק. זענען געקו־מען צופאָרן די בראָדער זינגער אויף אַ גאַסט־שפּיל, זענען זיי גע־קומען זינגען צום פעטער יוסף. ער האָט ליב געהאַט די היימיש־אידישע אַטמאָספערע ביים פעטער יוסף אין שטוב.

נאָך אַ מענטש איז געווען אין שטאָט וואָס האָט געהאַט פאַר אים אַ גרויסן כשוף. דאָס איז געווען ר׳ פייוול געליבטער, זיין חבר יצחקל׳ס פאָטער. אַ איד אַן אַפּיקורס, אין דער היים פּוצט ער זיך די שטיוול אין מיטן דאַווענען. ער שאַרפט דאָס מוציא־מעסער אויף דער רצועה, און האָט דוקא געקאָנט תנ״ך פון אויסנווייניק. טוט אים וויי אַ צאָן, גייט ער נישט צום רופא, נאָר ער רייסט זיך אים אַליין אַרויס מיט אַ טשוואָק און מיט אַ שטריקל. דאָס ווייב האָט געהאַלטן אַ געוועלבל פון וואָנען זיי האָבן געצויגן חיונה, נאָר ער אַליין האָט געמאַכט האַלב פּרנסה פון פירן פּראָצעסן און פון שרייבן פּראָשבעס. אַ געזונטער איד.

די השכלה האָט ער אָנגעהויבן זען מיט אַלץ קלאָרערע אויגן אַרום זיך. און די השכלה, וואָס איז פאַר אים קלאָר געווען אַן איבערגאַנג

פון היימישן צום דרויסנדיקן, האָט זיך אַלץ טיפער אויסגעשפּרייט. אין אים. אין דער טאַביק־קראָם האָט ער זיך אויך באַקענט מיט דעם באַקאַנטן אַפּיקורס יעקב רייפמאַן, אָבער עס האָט אים פון אים אָפּגעשטויסן. ער האָט נישט געקענט פאַרטראָגן זיין אויסערליכע אָפּגעלאָזנקייט. כאָטש ער האָט געדענקט און אים געשעצט פאַר דעם וואָס מיט אַ יאָר פינף פריער האָט ער מיט דער הילף פון יהושע מרגליות געשאַפן אַ ישיבה וואָס האָט זיך בלויז געהאַלטן איין יאָר.

אין זיין באַגער צו דערנענטערן זיך צו דער נייער, אומבאַקאַנטער וועלט, האָט שוין ליבוש אויסגעטאָן פון זיך די קאַפּאָטע. ער האָט זיך באַוויזן אויף די זאַמאָשטשער גאַסן אין אַ קורץ רעקל. און אַנהויב צוזאַמען מיט זיין חבר יצחקל, אַ ביסל שפּעטער אַליין.

ביי אַ שיינעם זונאונטערגאַנג האָט דאָס יונגע בחורל ליבוש זיך אַליין אַרויסגעלאָזט אויפ'ן שאָסיי, אַרויס פון שטאָט. די זון האָט זיך אַראָפּגעלאָזט הינטער'ן גאָרטן. די בלייכע לבנה איז אַרויף אַלץ העכער. ער האָט זיך אָנגעשפּאַרט אָן עפּעס אַ צוים און געקוקט אויף דער לבנה. פּלוצים האָט אים אימעצער אָנגערירט ביים אַקסל און ער האָט אויפגעציטערט. עס איז געווען מיכל פידלער. דאָס איז ער געשטאַנען ביים פּלויט פון זיין הייזל. שטיל האָט זיך דער פידלער צוגעשלייכט מיט אַ ספר'ל אין איין האַנט און אַ לאָמטערל אין דער אַנדערער. ער האָט געעפנט דאָס ספר'ל און געטייטלט מיט אַ פינגער. — מען זאָגט, דו ביזט אַן עילוי. קענסט דאָ פּשט? ליבוש האָט אַריינגעקוקט אין דעם קבלה־ספר'ל, וואו עס האָט זיך גערעדט וועגן אַ גילגול און האָט עס דעם פידלער גלייך פאַרטייטשט. — ביזט דאָך טאַקע אַן עילוי. וואַרט. ער איז פאַרשוואונדן אין הייזל אַריין און איז באַלד צוריקגעקומען מיט אַ שליסל. זיין פּנים איז געווען געל אין דעם לבנה־ליכט און ער האָט אויסגעזען ווי אַ בר־מינן. מיט דער אויסגעשטרעקטער האַנט האָט ער געזאָגט: דער שליסל איז פון מיין ביבליאָטעק אין שטאָט. נעם אים. דו ביזט עס ווערט.

ו

דער שליסל

דעם גרויסן, פאַרזשאַווערטן שליסל האָט דער פאַרחלום'טער יונגער לייבוש געהאַלטן אין זיינע הענט, ווי אַ כשוף פון אַן אַנדער וועלט. ער האָט געוואָלט זיין אַליין מיט זיך און מיט דעם שליסל, וואָס וועט פאַר אים עפענען ווער ווייסט וואָסערע נייע אוצרות פון גייסט.

מיט'ן שאָסעי איז ער ווייט אַרויס פון שטאָט ביז ער האָט דערזען די צוקרימטע מצבות. ער איז געשטאַנען צווישן אידישן בית עולם און דעם גוי'שן צמענטאַזש. אַן אימפּעט האָט אים אָנגעכאַפּט און ער האָט גענומען אומלויפן אַהין און אַהער ווי דער משוגענער בטלן. ער האָט אָנגעהויבן רעדן הויך מיט זיך אַליין. דאָס האָט ער געהאַט אַ ויכוח צווישן דעם יצר הרע און דעם יצר טוב. ווען ער איז פאַרמאַטערט געוואָרן פון אַרומלויפן צווישן די בית עולם'ס און פון דעם פיינליכן נאָכטראַכטן, איז ער, דריקנדיק פעסט דעם שליסל אין זיינע הענט, אַוועק צו יענעם הויז אין שטאָט, וואו מיכל פידלער האָט געוואוינט און געהאַט זיין ביבליאָטעק. דאָס איינציקע הויז אין שטאָט, וואו עס איז געווען ליכטיק אויף די טרעפּ. ער איז אַרויף אויפ'ן לעצטן שטאָק צום בוידעם. די האַנט מיט'ן שליסל האָט אים געציטערט, נאָר ער האָט דערטאַפּט די טיר. ער האָט לאַנג אַריינגע־קוקט דורכ'ן שליסל־לאָך. דערנאָך האָט ער מיט גרויס מאַטערניש אויפגעשלאָסן און איז אַריין. אין דער אוונטיקער טונקלקייט האָט ער דערזען אַ שטוב פול מיט ביכער. קיין ליכט איז נישט געווען, האָט ער מיט נייער מי די טיר פאַרשלאָסן און איז אַוועק.

נאָך אַ נאַכט פון פיינליכן נאָכטראַכטן, האָט ער זיך קוים דערוואַרט צו זען דעם מאָרגן־שטערן אין הימל און ער איז ווידער אַוועק צו

מיכל פידלער'ס הויז. דאס מאָל, ווען ער איז אריין האָט דוד די פענסטער אריינגעשייַנט די זון. אין דער ליכטיגקייט האָט ער דערזען א בארג מיט ביכער אין דריי שפּראַכן: פּויליש, דייטש און רוסיש. מיט דורשטיגקייט האָט ער זיך גענומען צו לעזן אַלץ. ער האָט אַ טראַכט געטון מיט דאַנקבאַרקייט פון דער עלצטער פון די דריי שוועסטער, וועלכע האָט אים די ערשטע געמאַכט איבערצולייענען אַ פּויליש בוך. איצט וועט עס אים אָנקומען גרינגער.

אַ ווייל איז ער געשטאַנען ווי פּאַרלוירן און נישט געקענט זיך צורירן צו די ביכער. ער האָט געוואויגן אין האַנט מיכל פידלער'ס פּאַרראַסטן שליסל, וואָס האָט אים געעפנט די טיר צו אַ נייער וועלט. ער איז נאָך אַלץ געווען אונטער דעם מיסטעריעזן איינדרוק, וואָס עס האָט אויף אים געמאַכט דאָס אויסגעבלייכטע, גרין־געלע אידל יענעם פּאַרנאַכט, ווען ער האָט אים דערזען ביים איינגעפּאַלענעם פּלויט מיט דעם ספר'ל אין איין האַנט און מיט דעם לאַמטערנדל אין דער צווייטער. אַ סודות'דיק אידל געווען דער מיכל פידלער. ער האָט אַמאָל געוואונען געלט אויף דער לאָטעריע, האָט ער אויס־געשריבן אַ סך ביכער אין עטליכע שפּראַכן און געעפנט אַ ביכער־געוועלב. אָבער קיינער האָט ביי אים גאַרנישט געקויפט. זיין וואַקסן פּנים האָט קיין מענטשן נישט צוגעצויגן. האָט ער די קראָם צוגע־מאַכט, אַלע ביכער אויפ'ן בוידעם אַוועקגעלעגט און האָט געלעבט אין זיין חורבה'לע אַליין מיט זיינע רעיונות.

דער יונגער ליב האָט געקוקט אויף דעם וואונדערליכן שליסל, וואָס האָט אים געבראַכט פון אידישן אין גוי'אישן בית מדרש אריין. מיט בענקענדיקע אויגאַנעם האָט ער געקוקט אויף דעם אבן טוב.

אַ פּאָר שעה אין טאָג פלעגט ער נאָך אַלץ פאַרברענגען אין בית מדרש. דאָרט האָט ער זיך זעלטן אָפּגעשיידט פון זיין חבר יצחקל. זיי פלעגן זיך נאָך אַלץ צוזאַמען פאַרטיפן אין אַן עניין תורה, אַמאָל אין אַ ביכל, אָדער מען האָט זיך גאָר פאַר'גנב'עט ערגיץ מיט אַ פּעשל קאָרטן און געשפּילט פּרעפעראַנץ. די מערסטע שעה'ען פון די נייע טעג פלעגט ער ליגן איינער אַליין אויפ'ן שטויביקן בוידעם און האָט ווי אַ פאַר'כשוף'טער געלייענט דעם סודות'דיקן אידל'ס ביבליאָטעק. טייער און ליב איז אים געוואָרן דאָס ביסל רוסיש וואָס ער האָט

געלערנטביים שכור'ן שרייבער פון גאַרניזאָן. אַזוי דאָס פּויליש פון דער עלצטער פון די דריי שוועסטער. אויך דאָס דייטש פון דעם הויקערדיקן לערערל איז אים צונוץ געקומען. אָבער אויפ'ן בוידעם זענען אויך געווען ביכער אויף פראַנצויזיש. ווי קען מען דאָס אויס־לאָזן? האָט ער זיך פאַרשאַפט אַן אַלענדאַרף מעטאָדע פון פראַנצוי־זיש, האָט זי אויסגעלערנט פון טאָוול צו טאָוול און געלייענט די פראַנצויזישע ביכער אויך.

דער בוידעם איז פאַר אים פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ צויבער־וועלט, וואו עס האָבן גייסטערהאַפט אויפגעלעבט די מענטשן פון וועלכע ער האָט געלייענט. די ביכער זענען געשטאַנען אָן אַ סדר. וויסנשאַפט, בעלעטריסטיק, אַלץ צעוואָרפן און אויסגעמישט. וויקטאָר הוגאָ, אַלעקסאַנדער דיומאַ, עזשען סיו, זייערע פיל־בענדיקע ראָמאַ־נען אויסגעמישט און אין אומאָרדנונג. באַקל'ס געשיכטע פון דער ענגלישער ציוויליזאַציע, בערנשטיין'ס נאַטור־וויסנשאַפטליכע פאָלקס־ביכער, נאַפּאָלעאָן'ס געזעצן אין פּויליש, די מערסטע ביכער ניי, נישט געבלעטערט, טייל נישט אויפגעשניטן און נישט געלעזן. אָן אַ סיס־טעם, נאָר מיט אַ ברענענדיקן דורשט צו וויסן, האָט ער בוך נאָך בוך געלייענט אין פאַרלויף פון לאַנגע וואָכן און חדשים. ווען ער האָט געפונען אַ לערן־בוך פון פיזיק, האָט ער עס ווי איינגעשלונ־גען, אָבער אַ סך דערפון איז אים פאַרבליבן אומפאַרשטענדלעך. ער האָט געמוזט איבערהיפּערן די אַלגעבראַישע צייכנס, ווייל ער האָט קיין מאַטעמאַטיק נישט געלערנט. מיט דעם שפּאַנענדיקן אינטערעס פון אַ יוגנטליכן לעזער, האָט ער אין די ביכער געזוכט געשפּרעכן צווישן מענטשן. דערפאַר האָבן אים מער פון אַלץ פאַרכאַפּט די ראָמאַנען מיט זייער גרויסן פאַרנעם פון לעבן איבער דער וועלט און זייערע דיאַלאָגן.

עס איז אים געקומען אין האַנט אַריין אַ זאָאָלאָגיע. אָבער וואָס האָט ער דען געזען פאַר אַ חיות אין זיין לעבן? הינט, פערד און קעץ. מיט קעץ האָט ער זיך נאָך באַקענט ביים רבי'ן ר' בערישלען. ער געדענקט די גרויסע קאַץ, וואָס פלעגט זיך דאָרט וואַרעמען אויפ'ן געזימס פון אויוון. פערד פלעגט ער זען ביי די פּויערים אויפ'ן מאַרק און ביי די אָפיצירן אין גאַרניזאָן. הינט זענען געווען אומעטום אַרום דער שטאָט, אַז מען האָט פון שטאָט נישט געקענט אַרויס.

אויף א שווארצן קודלאטן הונט האט מען געזאגט, אז אין אים איז אריין די זינדיקע נשמה פון אן אישה, וואס האט נישט גע־טראגן קיין שייטל נאר די אייגענע האר. א אידיש איינגל לעבט אין אן איינגעשלאסענער וועלט. אמאל איז ער אוועק מיט קינדער הינ־טער דער שטאט צום טייכל זיך באדן, האט ער זיך א ביסל מער באקענט מיט חיות. זומערצייט פליען פייגעלעך אונטער'ן הימל. אמאל פליט איינס אראפ אין דער בלאטע, כאפט א קרישעלע פון א אינגל'ס אנבייסן אין חדר אריין. אויפ'ן שפיץ פון טורעם־זייגער שטעלט זיך אמאל א קרא. וואס זשע ווייסט ער פון פייגל? באשליסט ער זאאלאגיע איז נישט פאר אים.

הויבט ער אויף א באטאניק. וואס גייען אים אן פלאנצן? וואס ווייסט ער וועגן זיי? ווי אזוי קענען זיי באריכערן זיין לעבן? אנא־טאמיע אינטערעסירט אים אויף א האר נישט. ביאלאגיע אבער האט אים פארכאפט. די וויסנשאפט פון לעבן אליין. עס האבן אים אנט־ציקט די באשרייבונגען פון די פארשידענע לעבנס־ארטן. עס אינטע־רעסירט אים ווי אזוי געוויקסן און חיות אנטפלעקן זייערע אינ־סטינקטן, ווי אזוי זיי בויען זייערע היימען, ווי אזוי זיי פאסן זיך צו צום לעבן. דער קאמף פאר לעבן און ליבע, דאס האט אים פאר'־כשופט. און שטענדיק קומען אים אלץ צוריק אין האנט אריין די ראמאנען מיט זייערע פאנטאסטישע געשעענישן און זייערע געשפרעכן. טעג, וואכן, חדשים זענען אזוי פארביי אויף דעם בוידעם, וואו ער האט זיך אריינגעלייענט אין דער כשוף־וועלט פון די ביכער אויף עטליכע שפראכן.

ווען ער הויבט אמאל אויף די אויגן פון א בוך און קוקט ארויס פון פענצטער, טראכט ער, אז די וועלט איז גרויס און שיין. און טראכט ער צוריק פון ביכער און ספרים, פילט ער זיך נאך אלץ פאר'כשופ'ט אויך פון רמב"ם. דאס פארבארגנסטע אין דער נאטור איז פאר אים נאך אלץ געווען די גרויסע פרומקייט און גאטספארכ־טיגקייט פון די חסידים. דאס צופלאקערן זיך פון די בעלזער, דער שטילער טרויער פון די גערער. זייער טיפע אמונה, זייער דערהויבנ־קייט, זייער באגייסטערונג. וואס ליגט אין דעם? און נאך די דער־הויבענע געדאנקען גייט נאך דאס הארץ.

פּלוצים לייענט ער אַ בוך פון קאַרל פּאָן האַרטמאַן, דעם דייטשן פילאָזאָף, און עס טוט אים אַ שניט אין מח ווי אַ שאַרף מעסער: אַלץ איז מאַטעריע. און ביי קאַרל פּאָגט לייענט ער דעם שניידיקן מאַטעריאַליסטישן געדאַנק, אַז דעם מענטשנ'ס געהירן אַרבעט אויס געדאַנקען, ווי אַן אַנדער גליד שטונע. צווישן די ביכער ליגן צעוואָרפן צענדליקער בראַשורן. ער לייענט אַלץ און געפינט אויס, אַז עס איז נישטאָ קיין פרייער ווילן. ווי קען ער נאָך ווייטער גלייבן אין די פריריקע הייליקייטן?

אוים מעשי בראשית! די שיינע וועלט פון טיפקייט, וואָס ליגט אין אידישע ספרים, איז פאַר אים צעפאַלן ווי אַ קאַרטן־שטיבל. זיין פריריקע געדאַנקען־וועלט איז חרוב געוואָרן. אַ וואָלקן פון אומעט האָט אים איינגעהילט. אָפטמאָל האָט ער אויף גאַנצע טעג פאַרלוירן זיין לוסטיקייט און זינגעוודיגקייט. אויך פריער פלעגן טרעפן טעג ווען ער איז געווען פאַרטרויערט, אָבער טיף אין אים איז געלאָפן דער לויטערער קוואַל פון אַלטער שיינער אידישקייט. זיין נייער טרויער איז אָבער געקומען פון אַ טיפער אַנטוישונג. ער האָט נאָכאַנאַנד, אין אַ שטימונג פון פּיין, געטראַכט, אַז זיין גייסטיקע וועלט ליגט אין חורבות.

דאָס איינציקע וואָס האָט אים פאַרשאַפט אַ געוויסע פרייד איז געווען נאַפּאָלעאָנ'ס געזעץ־בוך. דאָס איז נישט טיף און אפשר אויך נישט ריכטיק, האָט ער געטראַכט.. אָבער די קלאָרקייט און איינפאַכקייט איז אים געפעלן. טאַקע געזעצן, אָבער נישט אַזוי פאַרפּלאָנטערט ווי אַ גמרא, וואו ראובן זאָגט אַזוי און שמעון טענה'ט פאַרקערט. עס געפעלט אים דער עניין געזעץ. דאָס האָט אים געהאָלפן באַשליסן, אַז ער זאָל זיך נעמען צום לערנען. עס האָט אים געגעבן די האָפנונג, אַז מסתמא מיט דער צייט וועט ער פירן פּראָצעסן, אַזוי ווי ר' פּייוול געליבטער. אפשר וועט ער נאָך אַמאָל ווערן אַן אַדוואָקאַט, ווער ווייסט!

דאָס בית מדרש איז פאַר אים מיט יעדן טאָג געוואָרן אַ מער דערווייטערטע וועלט. די נאָענטע וועלט איז געווען מיכל פידלער'ס בוידעם מיט די ביכער. דאָרט זענען אים אויך געקומען אין האַנט אַריין די לידער פון היינריך היינע. דאָס בוך האָט אים געריצט און

געוועקט און ער האָט זיך שעה'ענווייז פּאַרטיפט אין די זינגעוודיקע פּערזן. געלייענט האָט ער אַלע ביכער, אָבער דאָס בוך איז פאַר אים געווען דאָס נאָענטסטע און סודות'דיקסטע, וואָס האָט אים אַריינגע־זונגען אין דער נשמה און ער האָט עס אַזוי ווי באַהאַלטן צווישן די אַנדערע ביכער. געלייענט האָט ער אַפילו די פראַנצויזישע, נאָכ־דעם ווי ער האָט איינגעשלונגען די אַלעגזאַנדער מעטאָדע.

די שיינע וועלט פון די אינגל־יאָרן איז פאַר אים צושפּאָלטן גע־וואָרן אין צווייען. אין זיינע גייסטיקע אויגן האָט ער דערזען צוויי אָפּגעזונדערטע וועלטן. די ערשטע טיפע וועלט פון דעם אידישן אינגל איז חרוב געוואָרן. אַ נייע אומבאַקאַנטע וועלט איז פאַר אים אויפגעגאַנגען. זי האָט אים דערמאָנט, אַז עס זענען דאָ גויים אין זאַמאָשטש. אָבער ווער זענען זיי, מ'שטיינס געזאָגט, די פּאָליאַקן וואָס ער קען? דער אַפּטייקער, וואָס האַלט זיך פאַר אַן אָפּגעקומענעם שררה און פאַרקויפט מעדיקאַמענטן, מערסטנס ביטער־וואַסער. דער קוימענקער־מייסטער, וואָס וואוינט נעבן דער רייט־שול, האָט קיין קינדער נישט און שפּילט אין די ווינטער־אָוונטן מיט'ן ווייב אין טערטל־מערטל. דאָקטאָר סקשינסקי, דער גוט־האַרציקער און אַ ביסל לעכערליכער אינטעליגענט, וואָס האָט נאָכ'ן עקזאַמען דאָס בוך פאַר־מאַכט און האָט שוין דאָס גאַנצע לעבן פּראַקטיצירט אויסנווייניק. די שבת־גוי'ע לאַפּאַי, וואָס האָט געוואַשן פּאָדלאָגעס. וואָס נאָך ווייסט ער פון גוי'אישן לעבן אַרום? אויף דער לאַנגער פּאָדשעניע אין מאַרק זעט ער זיצן די אַלטע גוי'עס ביי זייערע שטעלן, אויף וועלכע עס ליגן אָנגעלעגטע דינע, שוואַרצע קעלבאַסעס און חזיר־פעץ. פון דעם קריסטליכן הויז פאַר אַלטע לייט, זעט ער אַמאָל ווי עס שיטן זיך אַרויס פון דאָרט אַלטע איינגעהויקערטע, בלינדליכע באָבעס מיט שוואַרצע טשיפּיקעס אויף די קעפּ, שוואַרצע צלמים'לעך אויף דער ברוסט און שוואַרצע פּאַטשערקעס אויף שוואַרצע שנירלעך אויפ'ן האַלדז. קיין רעכטן פּריץ האָט נישט די שטאָט. איין אָרדינאַט זאַמאָיסקי, ווייזט ער זיך נישט. בלייבן די אָרומיקע פּויערים, וואָס קומען אויפ'ן מאַרק און יעדן זונטאָג און אַ חגא אין קלויסטער אַריין. נאָך קען ער פון ווייטן דאָס ביסל סאָלדאַטן און אָפיצירן. זענען זיי דאָס די אַנדערע וועלט?

ער האָט נאָכאַנאַנד געזען די קאָנטראַסטן אין זיינע צוויי וועלטן. אָט די צוויי וועלטן, די אידישע און די גוי'אישע, האָבן געלעגט דעם פונדאַמענט פאַר זיין שאַפן. עס האָבן זיך כסדר געוועקט אין אים פּראָבלעמען. דורך קאָנטראַסטן און פּראָבלעמען האָט זיך שפּע־טער זיין גאַנץ קינסטלעריש לעבן אַנטוויקלט. ער האָט געזען קאָנ־טראַסטן־בילדער און זיין האַרץ האָט אַרויסגעשריגן מיט פּראָטעסט. ער האָט מיטאַמאָל דערזען דעם טרויעריקן פונאַנדערפאַל פון חסידיזם. ער האָט דערזען דעם חורבן פון אַ וועלט־אַנשויאונג. פון דעם אַלעם איז אין אים אויפגעגאַנגען אַ גרויסע שיינקייט, ווייל אין חלום אין וועלכן ער האָט צום טיפסטן געגלויבט איז געווען, אַז ווען אַ נשמה וועקט זיך, קען פון איר ווערן אַלץ, דאָס שענסטע, דאָס העכ־סטע. אַלץ קען ווערן פון אַ נשמה.

מיט וועמען זאָל ער רעדן פון זיינע צוויי וועלטן? פאַר וועמען אויסגיסן דאָס האַרץ? מיט די אַרומיקע קען ער דאָך גאַרנישט רעדן פון דעם. עס האָט זיך אַזויפיל אָנגעזאַמלט אויפ'ן האַרץ. אַ סך פון דעם איז אין נייע, פרעמדע ווערטער. אַז ער פאַרמאָגט אפילו נישט קיין אידישע ווערטער אויסצודריקן וואָס עס האָט זיך אים אויפ'ן בוידעם אָנגעזאַמלט אויף דער נשמה. דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס זיין נשמה איז גערופן געוואָרן ערגיץ אַוועק אין דער ווייטער וויים.

צו זעכצן יאָר האָט ער געטראַכט, ווי אַנדערש וואָלט געווען זיין וועלט, ווען מיכל פידלער וואָלט אים נישט געגעבן אין האַנט אַריין דעם פאַרזשאַווערטן שליסל.

ז

דער וואַלד

ר׳ יודל פּרץ האָט געהאַקט בוימער אין וואַלד. ריוועלע איז שוין דאַמאָלס געווען אַ סוחר׳טע. זי האָט געעפנט אַ קראָם פון צעלניק אַרויסצוהעלפן אין דער פּרנסה, ווייל פון׳ם מאַן׳ס האַנדל מיט וואַלד איז נישט געווען געבנוג פאַר דער וואַקסנדיקער משפחה אויסצוקומען. דאָס מאָל האָט מען געהאַקט וואַלד נישט ווייט פון אוסטילע. דער פאָטער וואָס האָט מיט אַלץ מער פיין צוגעזען ווי קיין זאַך נעמט נישט זיין יונגן זון, ווי ער הייבט אָן ביסלעכווייז צו פוסטפּאַסעווען, האָט אים אַ פרעג געטון צי ער וויל מיטפאָרן אין וואַלד אַריין, און ווען ער האָט זיך געקווענקלט אַ ווייל, האָט אים דער פאָטער צוגערעדט..

דאָס איז גאַרנישט נויטיג געווען, ווייל עס האָט אים געצויגן אַ בענקשאַפט צום וואַלד און ער וואָלט סיי ווי גערן געפאָרן. ר׳ יודל האָט אין זינען געהאַט תכלית און גערעדט צערטליך, מיט אַ דער־הויבענער פאָטערליכקייט: וועסט זען אַ וואַלד! אַז דו וועסט וועלן און וועסט טויגן צום געשעפט, וועסטו בלייבן. קענסט ווערן אַ וואַלד־סוחר.

די רייזע איז געווען אַ לאַנגע, אָבער פול מיט אַנגענעמע וואונדער. די בויד דעם האָט טאַטן מיט׳ן זון געבראַכט צו דער שיף. דאָס איז געווען ביים ברעג פון טייך בוג. ווען די שיף האָט זיך געגליטשט צווישן די שטילע ברעגן, האָט ער די גאַנצע צייט אַרויפגעקוקט מיט אַנטציקונג צו די הויכע ברויגליך־גרינע סאָסנעס. און נאָך דער אַנט־ציקטער רייזע זענען זיי אָנגעקומען אין אַ הויכער, וואַלדיקער וועלט. אַ טיפע אַנטציקונג האָט אַרומגענומען דעם זון, ווען ער איז אַריין

אין וואַלד. ער האָט זיך איינגעהערט צו די פייגל, צום שורשען פון דיביימער. די שיינקייט און די פרייקייט האָבן אים איבערוועלטיגט. דאָ האָט ער מיט'ן גאַנצן יונגטליכן אינסטינקט אָנגעהויבן איינזאַפּן די רייכקייט פון דער נאַטור. פאַרנדיק אויפ'ן וואָגן צו דער שיף, איז דער וועג געווען אַ באַקאַנטע לאַנדשאַפט, בערגלעך און טאָלן. דאָס פּלאַכע לאַנד האָט אויסגעזען לאַנגווייליק. עס איז שוין געווען אַרום תשעה באָב און פון ביידע זייטן האָבן זיך ווייט און ברייט געצויגן אָפּגעשניטענע פעלדער. אָבער דאָ איז ער געשטאַנען אין דעם כשופ־דיקן וואַלד, אַרומגערינגלט מיט ביימער, ריזן־סאָסנעס, פון וועלכע מען מאַכט מאַסטן פאַר זעגל־שיפן. דער פאָטער קוקט מיט נחת אויפ'ן יונגן זון און ער מאַכט אים קלאָר: די קלעצער שווימען איבער'ן בוג, דערנאָך צו דער ווייסל, אַזוי קומען זיי אָן צום ים אין דאַנציק, און פון דאָרט גייען זיי אַוועק אויף אַנדערע ים'ען.

אַ רחבות גיסט זיך אויס אין אים. ער גייט צווישן די שמעקענדיקע סאָסנעס, אויף ווייכע טעפּיכער פון בערגלעך מיט סאָסנע־נאָדלען, ביז ער קומט אַרויס מיט'ן טאַטן צווישן דעמבעס מיט זייערע טונ־קעלע, גערונצלטע בלעטער. דאָ ווערט מען פאַרברענגען דעם טאָג, ווייל דער טאַטע האָקט אויס אַ ביסל דעמבעס. די שטילקייט פון וואַלד האָט דעם יונגן בחור אַרומגענומען מיט אַזאַ צאַרטן כשוף. ער האָט אַזוי ווייניק פון דער נאַטור איינגעזאַפּט אין זיין יונגן לעבן. אַלץ ספרים און ביכער, אָפט צוריסענע און שטויביקע, מיט פיר פינף פירושים אין רש"י כתב. דאָ אין וואַלד איז ער אַזוי ווייט פון די קליינע אותיות'לעך. פאַרקערט, דאָ דאַרף ער גאָר פאַררייסן דעם קאָפּ צו די קרוינען פון די ביימער. און דער ריח אין די נאָז־לעכער איז אַזוי ווי פון די רויזן פון שרון.

ער איז לאַנג געשטאַנען דעם קאָפּ פאַרריסן און געקוקט צום הימל דורך די צווייגן. ער האָט געזען ווי די גליקליכע ביימער בייגן זיך צו איינער צום אַנדערן, אַז די צווייגן מישן זיך אויס. די בלעטער האַלדזן און קושן זיך. פון די טיפע וואָרצלען טרייבט זיך אַרויף די שפע ביז דער קרוין פון לעבן און ליבע, וואָס האָט זיי אויבן אין די קרוינען־קעפּ צוזאַמענגעפּאָרט. גליקליכע ביימער! דער בלאָער הימל איז איבער זיי די חופה, און די פייגעלעך שלעפערן זיי איין מיט

זיסע טרעלן. און ווען דער זומער איז אויס און עס בלאָזט אַ קאַלטער ווינט, שטייען זיי ווידער אָפּגעקערט ווייט איינער פון אַנדערן.

ווען לייבוש איז מיט׳ן טאַטן טיפער אין וואַלד אַנגעקומען צו די דעמבעס, האָט ער דערזען ווי אַ פֿויערל האַקט אונטער אַ בוים. עס האָט אים אַ ריס געטון אין האַרצן. מענטשן זענען דאָך נישט קייןביימער. דער בוים לעבט פון גרייטן. דער מענטש אָבער באַשאַפֿט און פֿאַרמערט זיינע גיטער. ער האַקט אונטער ביימער כדי זיך צו דערנערן.

דער קילער וואַלד מיט די זוניקע שטרייפֿן צווישן די ביימער האָט אים דורכגענומען און אָפּגעפֿרישט זיין גייסט. ער איז געווען מיד מיט אַ זיסער מידקייט ווען די זון איז אונטערגעגאַנגען. און ווען ער האָט זיין נאַכט־מאָלצייט אָפּגעגעסן, האָט ער זיך גערן אויסגעשטרעקט אויפ׳ן געלעגער.

יענע נאַכט איז ער געשלאָפֿן אין דעם וואַלד־שרייבער׳ס שטיבל. אין דער נאַכט האָט ער געהערט די וואַלד־קלאַנגען און דאָס געשריי פון אַ סאָווע. פון פֿאַרטאָג אָן האָט מען געהאַקט די ביימער. דער ווינט האָט אָפּט אָנגעיאָגט דאָס האַקן און די רייד פון די פֿויערים־לעך. ביי יעדן האַק האָט ער אויף זיין געלעגער אויפֿגעציטערט. ער איז מיט אָפֿענע אויגן געלעגן אַ פֿאַרקלערטער ביז דאָס שטיבל איז שוין געווען איינגאַנצן אויפֿגעלויכטן פון דער פרימאָרגן זון.

אין וואַלד, אָן אַ ספר, מיט פרישער סאָסנע־לופֿט אין די לונגען, האָט דער יונגער קאָפּ נאָכגעטראַכט. ער האָט אַזויפֿיל געלערנט פֿאַר זיינע יונגע יאָרן. ער האָט דאָך אַזוי מיט׳ן גאַנצן האַרצן געגלויבט אין גאָט און אין זיינע מעשים. געשטאַנען שמונה עשרה ווי דער רמב״ם האָט געוואָלט. געדאַווענט לויט דעם יד החזקה. ער האָט פֿאַרשטאַנען די טיפֿקייט פון מורה נבוכים צו פֿאַרבינדן די תורה מיט דער פֿילאָזאָפֿיע. און אַלץ אין אַזעלכע יונגע יאָרן. ער איז שוין זיבעצן יאָר אַלט געווען. פונדעסטוועגן האָט ער נאָך צייט געהאַט צו שפּאַסן און שטיפֿן מיט די חברים, און אַלץ הייסט שטיפֿן. אפֿילו דעם זיידענעם רב ר׳ משה וואָהל האָט ער אומגערן עפּעס אָפּגעטון. ווען דער רב איז געשטאַנען אין בית מדרש איבער אַ ספר, האָט ער אים דערלאַנגט צום שפּאַס אַ פּאַטש פון אונטן, געמיינט אַז דאָס איז

דער תם שיע בהמה, וואָס פּלעגט טיילמאָל שטיין אויף דעם אָרט. חוץ דעם אַלעם האָט ער נאָך געפונען צייט צו מאַכן גראַמען אויף זשאַרגאָן און צו שרייבן שירים אויף העברעאיש.

אמת, אַז אויף אידיש, בעסער געזאָגט אויף זשאַרגאָן, קען מען נישט שרייבן קיין דערהויבענעם שיר אַזוי ווי אויף לשון קודש. אויף זשאַרגאָן קאָן מען נאָר פאַרפאַסן חוזק־לידלעך צום זינגען מיט באַ־קאַנטע ניגונים. מען קען אין אַ לידל אויסדריקן רחמנות צו אַ שניידערל וואָס ער קען נישט לערנען און האָט נאָר איין טרייסט וואָס ער איז אַ גוטער בעל מלאכה.

אויב לייבל דער חייט
קאָן נישט קיין פּייט,
וואס האָט עץ צוין עס?
איז נאָר זיין שער און אייזן
אַ גרייזן,
איזיס שוין מכפר אויף דעם.

ער קען פאַרפאַסן און אויסזינגען אַ פלאַמענדיק לידל וועגן בלאָע ציצית, וואָס דער ראַדזינער רבי האָט איינגעפירט פאַר זיינע חסידים, און וואָס דער רבי האָט זיך שפּעטער מטריח געווען אַרויסצוגעבן אַ ספר'ל וועגן דעם. און טאָמער דריקט ער אַמאָל אויס אַ טיפער געפיל אין אַ לידל אין אידיש, וואַרפט ער עס דערנאָך אַריין אין פייער, כדי דעם פעטער יוסף נישט מצער צו זיין. דער פעטער יוסף האָט אים ליב געהאַט ממש דאָס לעבן. ער האָט ביי אים גערן צוגענומען יעדעס לידל וואָס ער האָט נאָר אָנגעשריבן, האָט אים אָנגעוויזן אויף פעלערן, האָט די לידלעך אויסגעבעסערט און זיי באַהאַלטן ביי זיך אין דער שאַפע הינטער'ן גלאָז. מיט איין זאַך אָבער איז דער פעטער יוסף נישט געווען צופרידן. פאַרוואָס שרייבט ער אויף זשאַרגאָן? צו וואָס שרייבן דעם מין לשון, ווען ער קען שרייבן אויף העברעאיש. טוט ער דעם פעטער צוליב.

אין דעם שטילן וואַלד האָט צום ערשטן מאָל אָנגעהויבן אַריינ־דרינגען אין אים דער גלויבן אין זיינע אייגענע כוחות. די וועלט פון גרינער שטילקייט האָט אים באַהערשט און אים געקרעפטיגט אין

דעם גלויבן, אַז ערגיץ איז די קומענדיקע יאָרן פון זיין לעבן ליגט פאַר אים פאַראויס אַ דרך המלך. זיין נשמה, וואָס האָט זיך אַלץ געפּייניגט מיט קשיות איבער דער וועלט און לעבן, איז געוואָרן אָנ־געפילט מיט דער זיכערקייט, אַז צו צווייפלען מיינט אויך צו גלויבן אין אַלע מעגליכקייטן פון אויפגאַנג. דאָס געזאַנג פון די פייגל, די זון אין די צווייגן, די נאָדלען פון די סאָסנעס, די ווייכע ערד, אַלץ האָט אויסגעשפּרייט אין אים דעם גלויבן, אַז ער איז דאָ. ער האָט שפּעטער דאָס גאַנצע לעבן געדענקט דעם אָפּגעהאַקטן קלאַנג פון דעם זעץ פון דער האַק אַן בוים.

דאָס בחור׳ל, וואָס איז געבוירן געוואָרן אין דער פעסטונג־שטאָט, האָט אַזוי ווייניק געוואוסט פון דער נאַטור. וואָס האָט ער דען דער־מאָלט אינגאַנצן געוואוסט פון עולם הזה? פון אַלעם דעם וואָס ער האָט אין פאַרלויף פון זיינע יונגע יאָרן געלערנט, האָט ער נאָר גע־וואוסט אַז פרייד שטעקט אין דער תורה, אין מצוות און מעשים טובים, אין נשמות פון צדיקים, אין אַלעם וואָס ציט זיך פון דעם גלאַנץ פון כסא הכבוד. פרייד פון תורה, יאָ. אָבער וואָס האָט ער געוואוסט פון פרייד פון דער נאַטור?

פרישע לופט, האָט ער געוואוסט, איז אַ רפואה שלימה ווען מען ליידט אויף דער ברוסט. די גרויסע פרייד פון דער נאַטור האָט ער נאָר געקענט, ווען ער איז אַמאָל פאַרטאָג אַרויס צום טייך צווישן די טראָסטינעס צו שניידן הושענות. אין אַן אויסגעשטערנטער נאַכט, ווען ער איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן אַ בוים און געקוקט אויפ׳ן הימל, האָט ער געוואוסט, אַז די לבנה האָט איר חן פון דעם וואָס די אידן שיקן איר אַרויף זייערע ברכות. ווען די אידן וואָלטן נישט מחדש געווען די לבנה, וואָלט זי אויסגעזען גאָר נאַריש.

וואָס האָט ער אָבער געוואוסט פון ביימער און געוויקסן און בלו־מען, פון פרישן קוואַל־וואַסער און פון זיסע פּירות? בלויז דאָס האָט ער געוואוסט, אַז אויף אַלעם ליגט אויסגעשפּרייט אַ טרויער, און יעדע זאַך דאַרף אַ תיקון, מען דאַרף אויף איר מאַכן אַ ברכה, כדי זי זאָל אויסגעלייזט ווערן פון דעם אייביקן טרויער. אפילו שניי, וואָס איז געלעגן אויף דער ערד, איז נישט געווען גלאַט שניי, נאָר אַ ריינקייט. גאָט׳ס שטיל גענאָד איז שניי. ווען אַ מענטש איז זינדיק

און עס יאָגן אים נאָך די זינד, קריכן אים איבער'ן לייב, כאַפּט דעם זינדיקן מענטשן אַן אַ שרעק. אָבער ווען ער לויפט אַרויס פון שטאָט, קוקט אויפ'ן קלאָרן שניי און זאַפּט איין אין זיך די ווייסע ריינקייט, לייטערט זיך אים אויס די נשמה.

אַנדערע, ריינע, געלייטערטע געדאַנקען האָבן ווי זילבערנע וואָלקנס געשוועבט דורך אים אין וואַלד. ער איז געווען דאַנקבאַר דעם טאַטן וואָס ער האָט אים געבראַכט אין וואַלד אַריין און ער איז געווען צופרידן אַהיים צו פאָרן.

ח

אָן אַן אויסוועג

ער איז אַהיימגעקומען פון דער וואַלד־רייזע אַ דערפרישטער. עט־ליכע טעג שפּעטער האָט ער איינגעזען, אַז ער גייט אַלץ ווייניקער אין בית מדרש אַריין. די פיס פירן דאָס האַרץ אַלץ אָפטער אויפ'ן בוידעם צו די ביכער, וואָס ער ווייסט גאָרנישט ווען ער וועט זיי אויסלעזן.

אַלץ טיפער האָט זיך אין אים איינגעשניטן די צוטיילטקייט פון די צוויי וועלטן, די אידישע און די גוי'אישע. עס איז אַלץ שווער געווען צו פאַרבינדן די וועלט פונם ספר מיט דער וועלט פונם בוך. זיין גייסט האָט זיך ביסלעכווייז באַפרייט פון לאַסט. אין אַ סך זאַכן האָט ער שוין אויפגעהערט צו גלויבן. הייליגקייטן פון פריער זענען פאַר אים געוואָרן אומהייליק. ער האָט זיך געפילט אַזוי טיף פאַר־וואָרצלט אין זיין אידישקייט, אַז אפילו אין פרייע מאָמענטן האָט ער די אַלטע הייליגקייטן נישט געוואָלט אויפגעבן. ער האָט זיך גענומען איבערזעצן קאַפּיטלען פון יחזקאל אויף מאַמע־לשון. ער האָט אין די בלעטער דערזען אַ דערהויבונג פון זשאַרגאָן צו אידיש. עס האָט זיך אים אָבער אויך אויסגעוויזן, אַז צו לשון קודש וועט עס קיינ־מאָל נישט דערגרייכן.

דער וועג פון דער היים צום בית מדרש האָט אים אָנגעהויבן צו ווערן איבערדריסיק. ער האָט אָנגעהויבן מער צו טראַכטן פון דער ווייטער פרעמד. ביינאַכט אין דער פינצטער, פלעגט ער לאַנג אויף זיין געלעגער איינהערן זיך אין פייף פון אַ באַן, וואָס איז ערגיץ ווייט פאַרבייגעפאָרן. אין דער פרעמד, האָט ער געטראַכט, ווייט אַוועק פון דער היים, וואָלט מסתמא אַנדערש געווען. עס איז אים אַלץ

קלאָרער געוואָרן, אַז זיינע צוויי וועלטן זיינען די היימישע וועלט און די פרעמדע וועלט.

די היימישע וועלט איז פאַר אים געווען, אַ חוץ די טיף־אידישע היים, דאָס בית מדרש און די חסידים־שטיבלעך, וואו ער האָט זיך טיילמאָל אריינגעשלייכט און זיך געשטעלט אין אַ ווינקל איינזאַפּן אין זיך די דבקות פון די צושאָקלטע און צעוויגטע אידן. קיין רבי'ן האָט ער קיינמאָל נישט געזען, בלויז די חסידים, ווייל די השכלה'־ניקעס האָבן קיין רביים אין שטאָט נישט אריינגעלאָזט. די היימישע וועלט האָט פאַר אים אויך געמיינט: די הונדערטער טיפע ספרים, די פרומע טאַטע מאַמע, די חברים אין די לאַנגע קאַפּאָטעס. די היימישע וועלט זענען די אידישע יום טובים און שמחות און אַלע אידישע מענטשן, וואָס האָבן גערעדט און געלעבט אידיש, פון דעם קאַרליק אייזיקל וואַסערטרעגער ביז דעם רייכן פעטער יהושע מרגליות.

די גוי'אישע וועלט איז אים איצט אַ ביסל קלאָרער געוואָרן. פריער איז די פרעמדע וועלט פאַר אים אַלעמאָל געווען הינטער די שטאַכעטן פון דעם פאַרמאַכטן אינזשעניערנעם גאָרטן מיט דעם סודות'דיקן ווייסן הויז, מיט די אָפענע פענצטער אויף די בלומען אַרויס. צו דער פרעמדער וועלט האָבן אויך געהערט די פּיאַנאָ־קלאַנגען, וואָס האָבן זיך פון יענע פענצטער געטראָגן. אָט די גוי'אישע וועלט איז אים קלאָרער און פאַרשטענדליכער געוואָרן, נאָכדעם ווי דער גרויסער פאַרזשאַווערטער שליסל האָט פאַר אים געעפנט דעם אַסקעטישן מיכל פידלער'ס ביבליאָטעק אויפ'ן שטויביקן בוידעם. אמת, אַז איין הימל האָט ביידע וועלטן צוגעדעקט, אי די אידישע אי די גוי'אישע, דער אייגענער זומער און ווינטער, די אייגענע נאַטור. אָבער אין די אַלטע ספרים האָט ער וועגן דעם נישט באַגעגנט, און פון די נייע האָט ער נאָך אַזוי ווייניק געלערנט. עס איז נאָך אַזויפיל נישט אויפגעקלערט.

איין געדאַנק האָט אים פאַרפאָלגט טאָג און נאַכט: וואָס הייסט נשמה? עס איז אים נאָך אַלץ אַזוי נעפּלדיק. האָט ער געטראַכט אין די הויכקייטן אַריין, אָפטמאָל טאָקע גייענדיק אין גאַס מיט'ן קאָפּ פאַרריסן צום הימל. נשמה מוז זיין דאָס דערהויבענע, דאָס מיסטישע, דאָס עולם העליון'דיקע. עס איז אים נאָך געווען אומבאַקאַנט דער באַגריף פון אונטערגעבן זיך צום ספּאָנטאַנעם לעבן, אַז די נאַטור

אין אים זאָל פליסן מיט׳ן טייך פון דער וועלט. דער כח פון דער מענטשליכער נשמה איז נאָך געווען פאַר אים אַ פאַרהוילענע זאַך. שפּעטער, אַ סך שפּעטער אין לעבן האָט ער ערשט אָנגעטראָפן די באַגריפן, אַז דעם מענטשנ׳ס נשמה איז אַן אויסשטראַלונג פון דער געטליכקייט, אַז די נשמה איז דאָס ליכט, וואָס באַלייכט אַלץ מיט אַמאָל, אַז זי איז דער געטליכער פאַרשטאַנד וואָס שטראַלט אַרויס פון אַלע דענקענדיקע באַשעפענישן. ער האָט נאָך קיינמאָל נישט געהערט פּלאַטאָנ׳ס באַגריף, אַז נשמה און גוטסקייט מיינט דאָס איינענע.

די פיינליכע קאָנטראַסטן וואָס ער האָט אָנגעטראָפן אין לעבן האָבן אַן אויפהער געפּייניקט זיין יונגן מח. די וועלט איז פאַר אים געווען אַזוי פול מיט סתירות. ער האָט זיך נאָכאַנאַנד געפּייניקט ווי אַזוי די צוויי וועלטן, די אידישע און גוי׳אישע, אין זיך צו פאַראייניקן. ווער ווייסט, האָט ער געטראַכט אין צווייפל, אפשר איז פאַראַן אויף דער ערד נאָך אַ דריטע וועלט, אַן אומפאַרשטענדליכע.

נישט ווייניקער ווי די קאָנטראַסטן אין לעבן האָט אים געפּייניקט די פראַגע: וואָס מיינט טויט און יענע וועלט?

ער האָט געקענט דעם אַלטן, בייזן שבת־גוי, וואָס איז געווען אַ סטרוזש אין דער פעסטונג. פרייטאָג צו נאַכטס האָט מען אים אַריינגעלאָזט אויסלעשן דעם לאָמפּ, כאָטש מ׳האָט געוואוסט, אַז ער האָסט אידישע קינדער. פאַר אַ ליאַדע זאַך האָט ער געוואָרפן דעם בעזים און געשאָלטן אויף רוסיש. ווען ער האָט געקערט די גאַס, פלעגט ער פון בוזעם אַרויסנעמען אַ שטיק שוואַרץ ברויט, באַשמירן מיט אַ חלב׳ן ליכטל און עסן. פּלוצים האָט ער זיך אַמאָל אָנגעשפּאַרט אָן בעזים אין מיטן גאַס, האָט אַ געשריי געטון שמע ישראל און געפאַלן טויט. אַ קאָנטאָניסט געווען. און דעם יונגן פּרץ האָט געעגבערט אין מח: וואָס איז דאָס גוי׳אישע וועלט, אידישע וועלט? האָט דער קאָנטאָניסט געלעבט איןביידע וועלטן צי אין ביידע נישט?

נאָכדעם איז געשען אין שטאָט אַן אַנדער פאַל, וואָס האָט געוועקט אין אים די נייגעריגקייט צום סוד פון טויט. ר׳ הערשל דער אַלטער זייגערמאַכער פלעגט צוויי מאָל אין טאָג, אין דער פרי און פאַרנאַכט, אַרויפקלעטערן צום שטאָט־זייגער, וואָס גייט אויף אַ

הילצערן געווערק, מיט שטיינער אויף שטריק, און דעם זייגער אָנ־
דרייען. אַז אויסטערלישער איד געווען ר׳ הערשל, מיט אַ פאַרגלייזט
פּנים. מען האָט אים קיינמאָל נישט געזען וויינען אָדער לאַכן. איינ־
מאָל קומט ער אַראָפּצוקלעטערן פונם זייגער־טורעם, גיט יעדן אויפ׳ן
מאַרק די האַנט און געזעגנט זיך. וואָס איז ר׳ הערשל? ענטפערט ער:
די נאַכט שטאַרב איך. מען שטייט אויף אין דער פרי, דער שטאָט־
זייגער שטייט. דער זייגערמאַכער איז מער נישט אויפגעשטאַנען.
וואָס איז דער טיפער באַטייט פון דעם?

דער היטלמאַכער האָט פאַר׳ן טויט געבעטן מען זאָל אים אָפּקאַכן
אַ שטיקל קאַרפּ. ער וויל עס אויף יענער וועלט פאַרגלייכן מיט׳ן
לויתן. אָדער דער פעטער ליפּע מיט׳ן גאָלדענעם האַרץ! גייט איינ־
מאָל זיך באָדן אין טייך פאַר׳ן דאַווענען, קריגט אַ שטיין אין קאָפּ
און ווערט דערטרונקען. וואָס מיינט טויט, און פאַרוואָס?

אַזוי האָבן אים די געדאַנקען וועגן דער וועלט און יענער וועלט
געפּייניגט. וואָס מער ער האָט זיין וויסן אויסגעברייטערט, אַלץ ענגער
איז אים געוואָרן אין זיין גייסטיקער וועלט. אַלץ מער איז אים אויפ־
געגאַנגען דער פּייניקער געדאַנק, אַז ער איז אַן אויסוועג.

ער וועט מוזן אַוועק פון דער היים. אין דער פרעמד, האָט ער
געטראַכט, וועט ער מער לערנען פון דער נייער וועלט, מיט וועלכער
ער הויבט זיך ערשט אָן צו באַקענען. אין דער דרויסנדיקער וועלט
וועט ער זוכן ענטפערס אויף די אַלע פראַגן וואָס עגבערן זיין מח.
עס איז אים אָנגעקומען שווער צו אַנטלויפן פון דער היים. ער האָט
געפילט אַז ער מוז זיך מיט אימעצן טיילן, ער מוז זיך אויף אימעצן
אָנשפּאַרן. אָבער פאַר וועמען זאָל ער זיך פאַרטרויען? פאַר וועמען
אויסגיסן דאָס האַרץ?

עס איז דאָ איין מענטש, האָט ער באַשלאָסן. דאָס איז דער לערער
כאַדאַק, וועלכער פּינטלט שטענדיק מיט די אַרויסגעזעצטע, אומרו־
איקע אויגן. ער האָט קיינעם נישט געקענט קוקן גלייך אין פּנים
אַריין. זיין בליק איז אָדער געווען אויף דער ערד אָדער אויפ׳ן באַלקן.
און די שוואַרצאַפּלען זענען שטענדיק געלאָפן אַהין און אַהער.

כאַדאַק האָט געשטאַמט פון אַן אָרימער משפחה אין דער ליטע.
פונדעסטוועגן האָט ער זיך דערשלאָגן צו בילדונג און האָט גע־

ענדיגט די ראַבינער־שול אין זשיטאָמיר. גערעדט האָט ער נאָר רוסיש און האָט געלערנט מיט די קינדער ביבלישע געשיכטע פון אַ רוסיש ביכל. ער איז געווען דער רעליגיאָנס־לערער אין דער רעגירונג־שול און ער פלעגט אויך פאַרדינען פון שרייבן קאַליגראַפישע פּראָשעניעס פאַר די סוחרים אויפ׳ן מאַרק. ער האָט אָבער מיט דער צייט פאַר־לוירן זיין פּאָסטן אין דער שול, האָט אָנגעגעבן אַ ביטע צום גובער־נאַטאָר און האָט גע׳פועל׳ט צו ווערן אַ ראַבינער. דערביי האָט ער אָבער געמאַכט אַ טעות, וואָס ער האָט קהל נישט געלאָזט פריער וויסן וועגן דעם. קיינעם איז נישט איינגעפאַלן, אַז ער גייט ווערן ראַבינער. פלוצים זעט מען, ער הויבט אָן ווערן פרום און קומט אין בית מדרש אַריין דאַוונען. די חסידים האָבן אים גלייך געוואָרנט. אַז ער וועט ביי זיי קיין רב נישט זיין. סיידן ער וויל נעמען ביי קהל דריי הונדערט רובל אַ יאָר אומזיסט אַזוי ווי אַנדערע גויים, אַרט זיי נישט. נאָר טאָמער מיינט ער טאָקע צו זיין ראַבינער און האָט בדעה אויף אַן אמת עפּעס צו טון. האָט מען אים געוואָרנט, אַז מען וועט אים עוקר מן השורש זיין. נאָך אָט דער וואָרנונג פון די חסידים איז ער באַלד געוואָרן אויס ראַבינער. עס האָט אָבער גאָרנישט לאַנג געדויערט און ער האָט באַקומען אַ נייע רעגירונג־שטעל. ער איז געוואָרן דער אידישער צענזאָר אין וואַרשע.

דער באַגער צו דערנענטערן זיך צו דער נייער אומבאַקאַנטער וועלט האָט געגליט אין אים ווי אַ נישט־איינגעשטילטער דורשט. דאַמאָלס האָט עס אים געצויגן צו אַ מענטשן ווי כּאַדאַק, ווייל ער האָט געגלויבט אַז אויך ער. דער איינזאַמער לערער. לעבט איבער זיינע ספקות. צו אים איז ער אַוועק און האָט אים פאַרטרויט זיין ביטער האַרץ. צום סוף האָט ער אים אויך איינגערוימט זיין סוד, אַז ער וויל אַוועק פון דער היים.

דער מאַמען האָט ער נאָך אַ יאָר פריער פאַרטרויט, אַז ער וויל אַוועקפאָרן. זי האָט דאַמאָלס שטילערהייט אַ גאַנצע נאַכט געוויינט. פון דאַמאָלס אָן עסט זי פלייש בלויז פון שבת צו שבת. זי פאַסט יעדן מאָנטאָג און דאָנערשטאָג. אַז איר לייבעלע זאָל נישט אַוועק פון דער היים. זי האָט כסדר גאָט געבעטן, אַז איר קינד זאָל חלילה נישט אויסגיין צו תרבות רעה.

פאַר כּאַדאַק'ן האָט ער גערעדט מיט אַנגסטן. ער וויל שטודירן. ער פילט, אַז ער מוז אַוועקפאָרן און ווערן אַ ליט. דאָ אין שטעטל האָט ער מער נישט וואָס צו לערנען. ביים הויקערל שטערן לערנט ער מער גאָרנישט. ווען ער טרעפט זיך מיט אים שפּילן זיי נאָר אין קאָרטן. גאַנצע טעג גייט ער אַרום שלינג און שלאַנג. קוקט אַריין אין די געוועלבלעך, וואו עס זיצן שיינע כלה־מיידלעך און ער זינגט זיך אונטער. פרום איז ער נאָך אַלץ. אָבער ער האָט שוין דאָ מיט די אידן נישט וואָס צו טון און מיט די גויים אוודאי נישט. וואָסערע גויים זעט ער דען דאָ? איין פּריץ זאַמאַיסקי באַווייזט זיך אַמאָל און אַ ביסל אָפטער זעט מען זיינע פּאַסעסאָרס. אָבער אין באַריר מיט זיי קומט ער נישט. בלייבן די פּויערים פון די דערפער אַרום. זיי קומען אין וואָכנטעג אויפ'ן מאַרק און זונטאָג אין קלויסטער אַריין. אַז אונטערטעניק פאָלק די פּויערים. ערשט פון דער פּאַנש־טשינע באַפרייט. נאָך בענקען די אַלטע נאָך דער באַקוועמער שקלאַ־פעריי און די יונגע ווייסן נאָך נישט וואָס צו טון מיט דער פריי־הייט. די אַלטע פּויערים פּאַטשן נאָך אַז די יונגע אויב מען נויגט זיך נישט פאַר'ן פּריץ מיט'ן קאָפּ ביז צו דער ערד. און וואָס האָט ער מיט דעם צו טון, ווען ער האָט אַזאַ שטאַרקן באַגער צום לערנען. ער מוז ווערן אַ מענטש.

דאָס זענען געווען פייערדיקע רייד פון אַ יונגן בעל חלומות. און אויף כּאַדאַק'ן האָבן זיי געמאַכט אַ טיפן איינדרוק. ער האָט געקוקט אין די אָפענע אויגאַנעס און ער האָט אין זיי געזען אַ יונג הארץ פול מיט שטרעבונג. מיט פינטלדיקע אויגן האָט ער דעם יונגנמאַן אויסגעהערט און ער האָט מיט איבערלעגטקייט אַרויסגעזאָגט: ני־שטעוואָ! ער וועט אים העלפן, נאָר מיט איין באַדינג. ער זאָל נאָר פאָרן קיין זשיטאָמיר אַריינטרעטן אין דער ראַבינער־שול. ער האָט פאַר אים געשילדערט דעם נייעם גייסט, וואָס הערשט דאָרט זייט חיים זעליג סלאָנימסקי איז געוואָרן דירעקטאָר. כּאַדאַק איז געווען טיף איבערצייגט, אַז נאָר קיין זשיטאָמיר דאַרף ער פאָרן. ער ווייס אַז מען דאַרף אויף הוצאות און ער כּאַדאַק אַליין, האָט קיין געלט נישט. אָבער אַ גאָלדן קייטל צום זייגער האָט ער. דאָס וועט ער פאַרזעצן און וועט אים העלפן.

דער יונגער פּרץ האָט זיך אויסגעגלייכט. מיט אַ טיף־גליקליכן שמייכל האָט ער געקוקט כּאַדאַק'ן אין פּנים אַריין און איז אַוועק פון אים אַ דערהויבענער, מיט אַ פריידיקן סוד אין האַרץ. האָפּערדיק איז ער אַוועקגעלאָפן צו דער כּלה פון דער חורבה, מיט איר זיך מיישב זיין. ער האָט זי געטראָפן אויף די פינצטערע טרעפּ פון איר הויז און האָט זיך דאָרט געס'וד'עט מיט איר. זי האָט זיך איבער־געשראָקן, ווען זי האָט דערהערט, אַז ער וויל אַנטלויפן פון דער היים. זיי זענען אַוועק אין דער רייט־שול. דאָרט, זיצנדיק אויף אַ באַנק, מיט צוזאַמענגעפּלאַכטענע הענט, האָבן זיי גערעדט אַזוי האַרציק און שטיל. אירע אויגן זענען געווען פול מיט טרערן, אָבער זי האָט אים אויך געהייסן פאָרן. ער האָט באַשלאָסן אַוועקצופאָרן פאַרטאָג. אָפּגעמאַכט, אַז זי וועט אַראָפּקומען צו דער פור אים באַגלייטן.

יענע נאַכט האָט ער זיך אונטערגעלעגט זיין פּעקל אונטער'ן קישן. אין דער פינצטערער שטוב האָט ער זיך מיט אַלעם אָפּגעזעגנט. אַ לאַנגע צייט איז ער געלעגן מיט אָפענע אויגן ביז ער האָט דערהערט אַ שטילן שאָרך אין צווייטן צימער.ביים שוואַכן שיין פון דער לבנה אין פענצטער האָט ער דערזען ווי די מאַמע איז אַריינגעקומען אַ בורוועסע, האָט זיך אַוועקגעזעצט ביי זיין בעט און מיט וויטאָג געקוקט אים אין פּנים אַריין. פון אירע אויגן זענען גערונען טרערן. ער האָט אין דער פינצטער מער די אויגן נישט געקאָנט פאַרמאַכן און האָט זיך בלויז געוואונדערט ווער עס האָט איר אויסגעזאָגט דעם סוד.

די מאַמע איז געזעסן און געוואַרט ביי זיין בעט ביז פאַרטאָג. דער בעל עגלה אין דרויסן האָט אים שוין געגעבן דעם צייכן מיט'ן פייף. אָבער אומזיסט איז געווען דעם פורמאַנ'ס וואַרטן. ער איז שוין נישט געפאָרן. די כּלה פון דער חורבה איז אומזיסט אַראָפּגעקומען צו דער פור אַ האַלב־נאַקעטע און האָט זיך אויף אַ צייט צוגעקילט.

נאָכדעם איז ער גאַנצע טעג אַרומגעגאַנגען אַ דערשלאָגענער, אַז אַ האָפענונג. דער פאָטער איז גראָד אַ שטיקל צייט נישט געווען אין דער היים. ער האָט אַלץ געהאַקט וואַלד און איז אָפט געפאָרן אין די אַרומיקע שטעטלעך, ווי אוסטילע, צווייזמער, סטאַבראַוו, אַפּט. פאַר דער מאַמען האָט זיך דער זון געשעמט, נישט געקענט איר אין די

אויגן אריין קוקן פאר דעם וואס ער האט געוואלט פון איר אנט־
לויפן.

עטליכע טעג נאך יענער גורל׳דיקער נאכט איז דער פאטער גע־
קומען אהיימצופארן. ער איז געווען האפערדיק און גוט אויפגע־
לעגט און האט גערעדט לוסטיקער און מיט מער שפאס ווי אין א
לאנגער צייט. ריוועלע האט נישט געהאט דאס הארץ צו דערציילן
איר מאן וואס זי האט אין דער צייט פון זיין אוועקזיין איבערגעלעבט.
זי האט נישט געקענט ברענגען אויף די ליפן דעם געדאנק, אז לייַ־
בעלע איז שיער נישט פארשוואונדן פון דער היים.

אין אוונט, אין דער ווארימער שטוב, האט ר׳ יודל באמערקט,
אז דער וואויל־געלערנטער זון זיצט א שווייגנדיקער און ער זעט
אוים מער ווי געוויינליך דערשלאגן. און ווען ער האט איינגעזען אז
אויך דאס ווייב איז מער ווי געוויינליך פארשוויגן, האט ער זיך
געקלאגט פאר איר: דער יונג איז אכצן יאר אלט און איז נאך אלץ
קיין לייט נישט. מען דארף אים חתונה מאכן.

דעם בכור אליין האט ער מיט א ברייטן שמייכל אנגעזאגט די
בשורה: געטון מיט דיר א שידוך. מיט א טאכטער פון דעם באקאנטן
משכיל ר׳ גבריאל יהודה ליכטנפעלד.

דער יונגער בעל חלומות איז געבליבן זיצן ווי אין אונמאכט און
נישט געוואוסט אפילו וואס צו טראכטן. געצויגן האט עס אים אין
דער ווייטער וועלט אריין, נאר ער איז געווען אומאנטשלאסן. דאך
האט דאס בלוט אין אים אויפגעשטראמט. ער האט דערפילט א
חרפה און א פראטעסט, אזוי ווי דער טאטע וואלט אים ערגיץ פאר־
קויפט, גלייך ער וואלט געווען א סחורה וואס קאן גיין פון האנט
צו האנט אן זיין אייגענעם ווילן. מיט די אומבאשטימטע כוחות פון
דער יוגנט, וועלכע זוכט פאר זיך שטענדיג איר אייגענעם אויסוועג,
האט זיך דער בן שמונה עשרה לחופה אנטקייגן געשטעלט. אבער
טאטע מאמע האבן שוין געהאט זיין גורל באשלאסן. דער טאטע
האט נישט אויפגעהערט צו לויבן דעם שווער, און דער מאמע׳ס
טרערן האבן נישט אויפגעהערט רינען ביז ער האט פאר זיך קיין
אנדער אויסוועג נישט געזען.

דער פּראָטעסט אין אים האָט זיך גאַנץ פּאַמעלעך איינגעשטילט. פאַרבליבן איז אַ פּייַנליכער אומעט. ווער ווייסט וואָס פאַר אַן אומ־באַשטימטער גורל עס איז אים איצט באַשערט. ווער איז זי? מיט וועמען, וויל מען, זאָל ער זיין לעבן פאַרבינדן? וואָס איז זי פאַר אַ מענטש? וואָס וועט זי פאַרשטיין פון זיינע חלומות?

אַן אומבאַשטימטער באַנגער איז אין אים אויפגעגאַנגען, אַ בענק־שאַפט און אַ טרייסט. אפשר וועט ער דאָ געפינען אַ פאַרטרוייליך האַרץ. אין דער אייגענער צייט האָבן אים כוואַליעס פון אַנגסטן דורכגענומען. אַן אומבאַקאַנטער מענטש איז דאָך אַן אומבאַקאַנטע נשמה. ווי אַזוי וועט ער זיך מיט איר צוזאַמענלעבן?

דער מאַמעס געוויין האָט געוואונען. ער האָט זיך צום שידוך אונ־טערגעגעבן. די גאַנצע שטוב האָט פלוצים אויפגעלעבט. נישט נאָר טאַטע מאַמע, נאָר אויך די צוויי אינגערע ברידערלעך און דאָס שוועסטערל זיינען געוואָרן אויפגעלעבטער און לוסטיקער. מומעס און פעטערס האָבן גענומען גיין אַריין און אַרויס. אפילו דער זיידע מיט דער באָבען זענען איינמאָל געקומען הערן דעם טאַטן דערציילן באַריכות וועגן דעם שידוך.

דער חתן האָט נאָכאַנאַנד מיט גרויס נייגער געטראַכט וועגן דער כלה, וואָס ער האָט באַגערט צו זען. אָבער מיט נאָך מער נייגעריג־קייט און דערוואַרטונג האָט ער אַלץ געטראַכט וועגן דעם שווער.

יהודה פּרץ — דעם דיכטער׳ס פאָטער

די באָבע חנה לעווין

ושה פרץ
ם דיכטער׳ס
זיידע

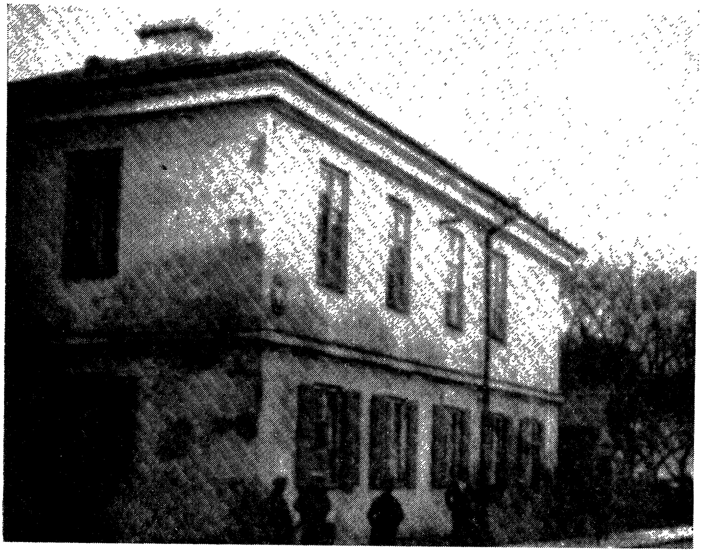

דאָס הויז אין זאַמאָשטש
וואו פרץ איז געבוירן געוואָרן

דער ביזאַנטינישער טורעם מיטן זייגער אין זאַמאָשטש

1898

1892

יוסף אַלטבערג
דעם דיכטער׳ס פעטער
וועלכער האָט אים דערמוטיקט

פרץ אַלס פייערלעשער
אין די 1870־ער יאָרן

אַרום יאָר 1880

1900

פּרץ אַלס אַרעסטאַנט אין צענטן פּאַווילאָן, 1899
(פון צענטראַלן היסטאָרישן אַרכיוו אין מאָסקווע)

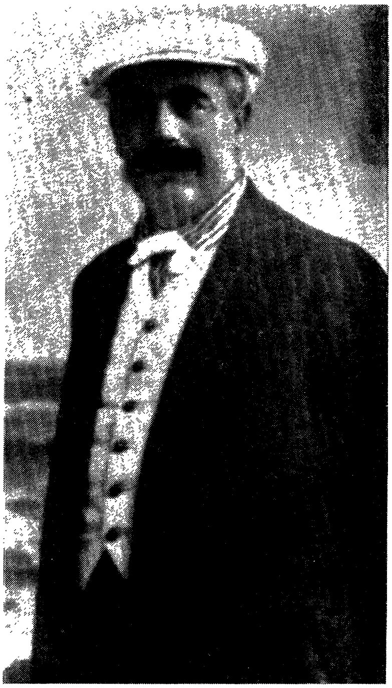

1910

1895

דיכטער און פרוי

1912

אויף דער שפּראַך קאָנפערענץ אין טשערנאָוויץ, 1908

נאָמבערג, זשיטלאָווסקי, אַש, פּרץ, רייזען

רעכטס צו לינקס:

לוציאן פּרין, פּרצעס איינציקער זון; דער דיכטער; שלום אש;

ליגענדיק:

ה. ד. נאָמבערג

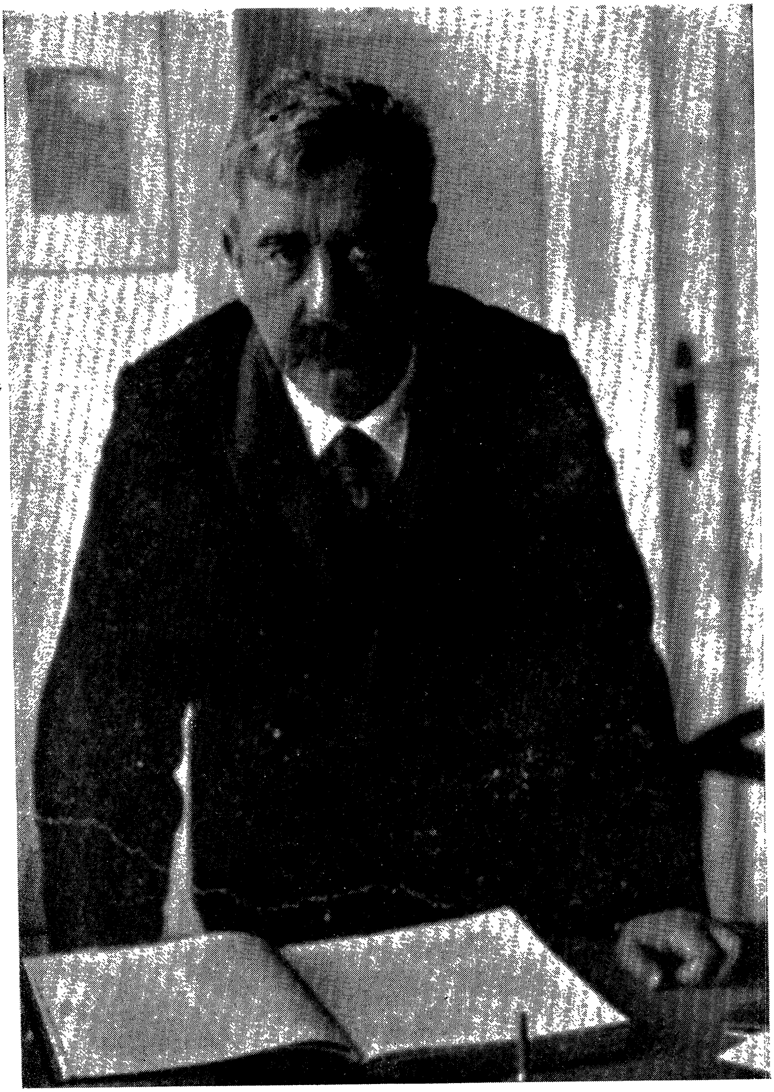

1913

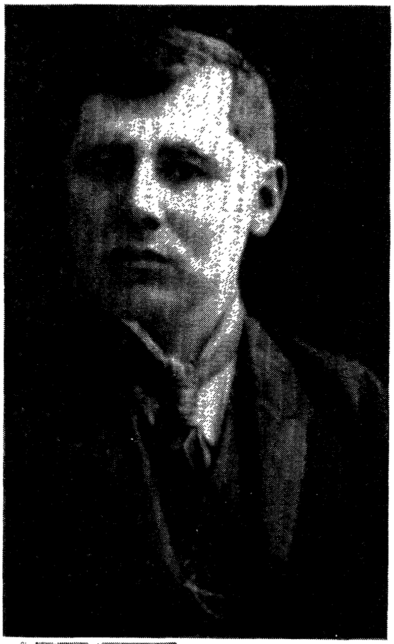

לוציאַן
פּרצעס
איינציקער זון

פּרץ און זיין פרוי
מיט זייער איינציק
איניקל, יאַנעק
אַרום 1909

מאַדאַם העלענע פּרץ

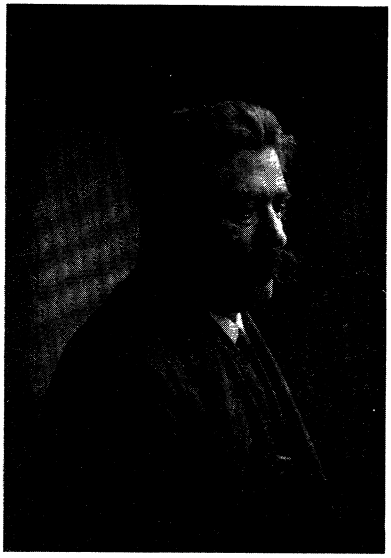

1913

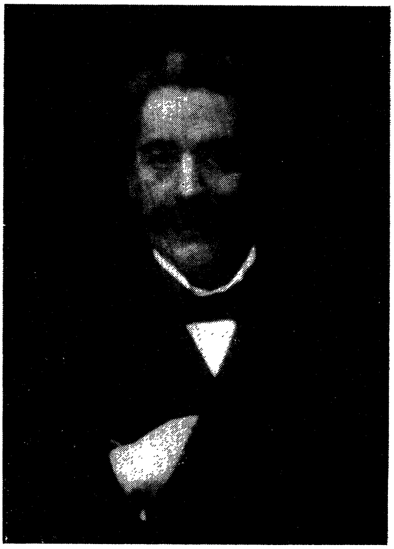

1912

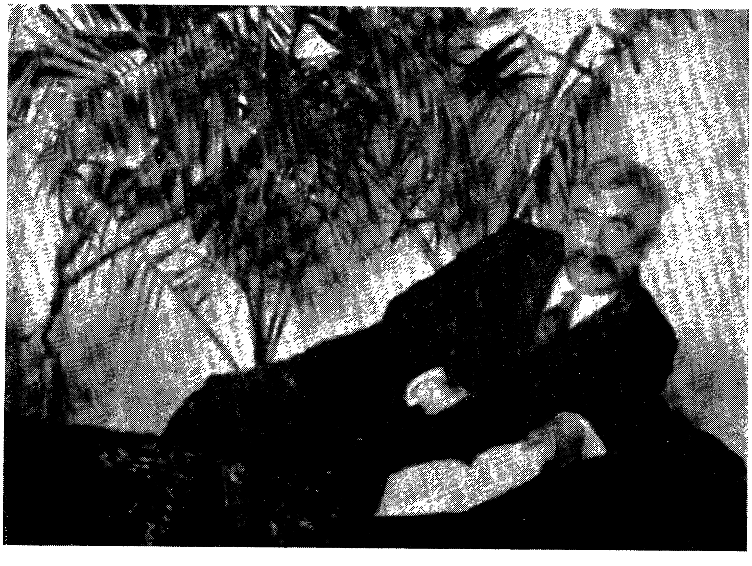

1913

1908

די צוויי חברים אין 1910

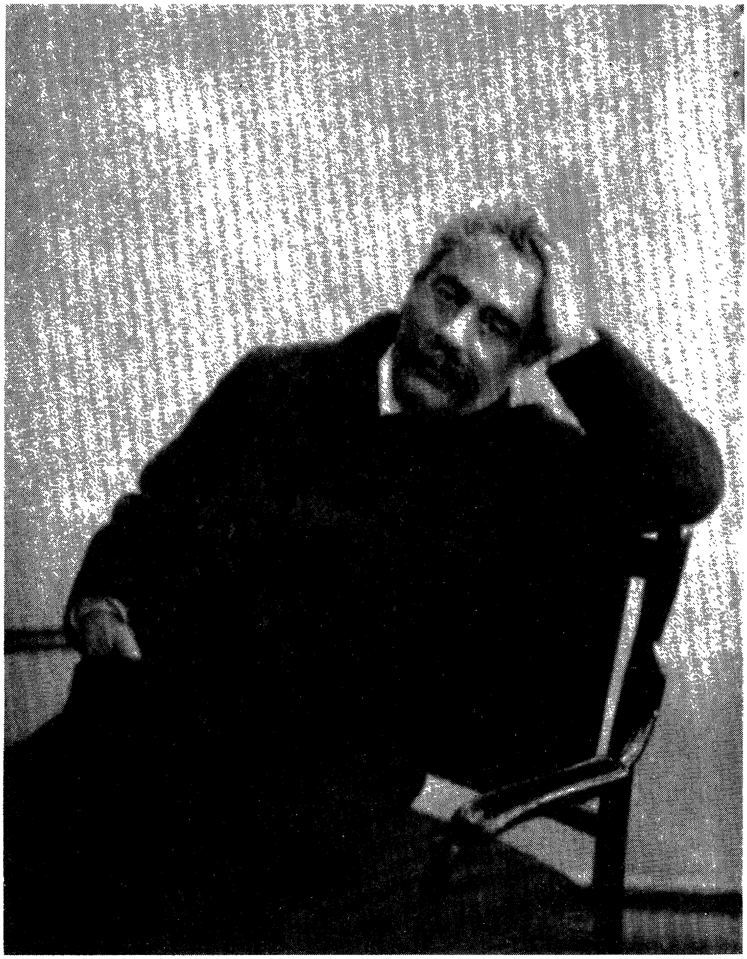

אין זײַנע לעצטע טעג

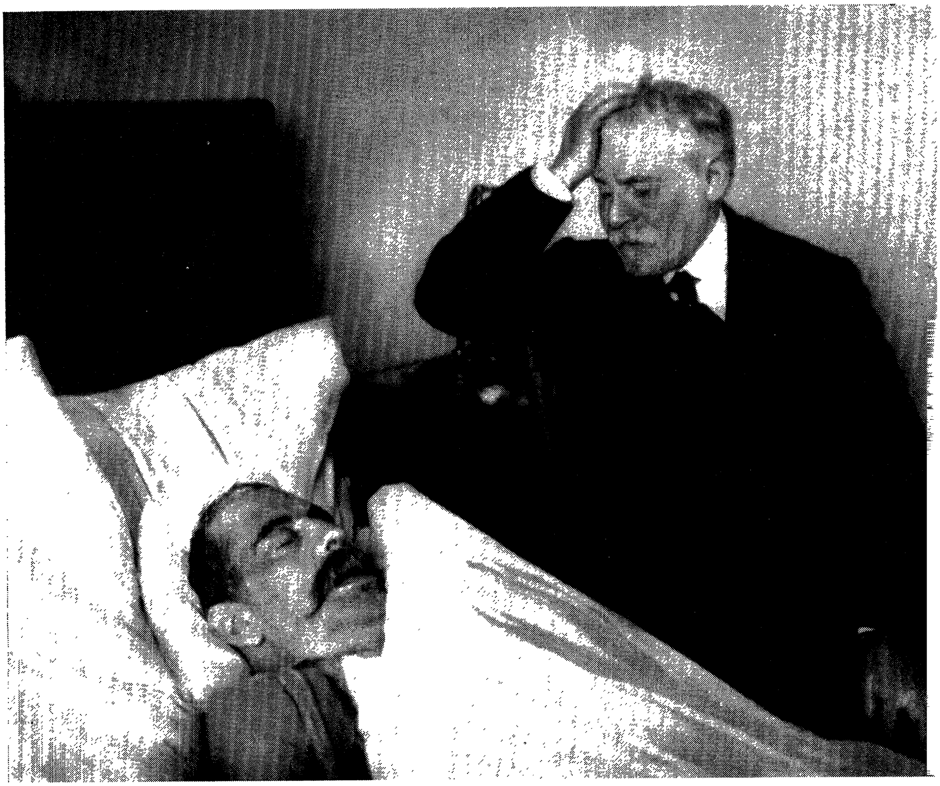

דינעזאָן ביי פּרצעס טויטן־בעט

ט

דער גאָלדענער זייגער מיטן קייטל

דער כלה׳ס פֿאָטער איז געקומען צופֿאָרן קיין זאַמאָשטש אַפֿצו־רעדן דעם טאָג פֿון דער חתונה.

דער חתן, אַזוי גוט ווי דער אַנגעפֿאַרענער מחותן, האָבן ביידע מיט גרויס נייגיר אויסגעקוקט איינער אויפֿן אַנדערן. פֿאַר יעדן פֿון זיי איז די כלה געווען אַן אויסזיכט פֿאַר דער פֿאַרווירקליכונג פֿון אייגענע חלומות.

ביים פֿעטער יוסף אַלטבערג איז געווען אַ שיינע אידישע שטוב. ער איז געווען אַן אויפֿגעקלערטער איד, וואָס האָט קיין שום געשעפֿטן נישט געפֿירט. די פּרנסה האָט אַריינגעבראַכט די קאָלאָניאַל־קראָם, וואָס דאָס ווייב האָט געפֿירט, און זי איז געווען אַ שוועסטער פֿון ריוועלע פּרץ. ר׳ יוסף איז געווען אַ איד אַ תּלמיד חכם, וואָס האָט שוין פֿון אַ צייט פֿאַרבראַכט וועניקער אין בית מדרש איבער די ספֿרים און מער אין דער היים איבער די היינטוועלטיקע ספֿרים׳לעך און צייטונגען און אין וויכוחים מיט פֿאַרגעשריטענע מענטשן ווי זיין שוואָגער יודל פּרץ, פּייוול געליבטער, די מרגליות׳עס, און מער פֿון אַלץ האָט ער ליב זיך אויסצוטענה׳ן מיט לייבעלע׳ן. ער איז געווען דער ערשטער וואָס האָט ביי דעם יונגנמאַן אַרויסגערופֿן זיין צוטרויען, האָט אים נאָכאַנאַנד דערמוטיקט צו שרייבן שירים און האָט ביי אים יעדן נייעם שיר צוגענומען און באַהאַלטן. דער פֿעטער האָט אים דער ערשטער אָפּגעשאַצט און האָט באַזונדערס טייער גע־האַלטן די שירים אויף העברעאיש.

דעם גוטן פֿעטער יוסף איז עס איינגעפֿאַלן דער געדאַנק צו פֿאַר־בעטן צו זיך דער כלה׳ס פֿאָטער ר׳ גבריאל יהודה ליכטענפֿעלד צו

פארברענגען אין אוונט ביי א גלעזל טיי. דער הענגענדיקער בליץ־לאמפ האט פארשפרייט ליכט און א היימליכעווארעמקייט, ווען עס איז זיך דארט צונויפגעקומען א היפשער טייל משפחה פון די פרצ׳עס און די לעווינס. יענעם אוונט האבן זיך דארט צום ערשטן מאל באַגעגנט דער אכצן־יעריקער חתן־בחור מיט זיין צוקונפטיקן שווער, וועלכער איז שוין געווען א מענטש אין די פופציקער. יעדער פון זיי האט געמאכט א גוטן איינדרוק אויפן צווייטן און זיי זענען איינער צום אנדערן געווארן צוגעלאזן.

אין דער צייט ווען אין שטוב איז געווען משפחה׳דיק טומלדיק, מען האט געזופט די הייסע גלעזער טיי פון סאמאוואר, גענאשט, צוגעביסן און געשמועסט פון אלץ און אלעם, האט ליכטענפעלד מיט זיין חתן־בחור פארפירט א שמועס וועגן ליטעראטור. דער יונגער־מאן האט זיך געפילט באלויכטן און דערהויבן פון דעם וואס ער האט געהערט פון דעם באקאנטן שריפטשטעלער, וועלכער האט שוין געהאט אן אנזען אין דער אידישער וועלט. א דערוואַרימטער האט לייבוש פרץ אנגעהויבן רעדן וועגן דעם וואס איז אים געווען אמ־נאענטסטן צום הארצן, העברעאישע שירים. אויף ליכטענפעלד׳ס פראגע האט ער זיך גלייך מודה געווען, אז ער אליין שרייבט שירים. דאס האט אויפגעוועקט אין זיי א חבר׳שאפטליכע נאענטקייט, נישט קוקנדיג אויף דעם אונטערשיד אין זייערע יארן, ווייל ליכטענ־פעלד איז נישט געווען בלויז א מאטעמאטיקער וואס האט געפירט שטורעמדיקע פאלעמיקעס, נאר ער האט אויך געטראגן אין זיך אן אונטערדריקטן באגער צו פאעטישן אויסדרוק. ער האט מיט א באַ־זונדערן נחת צוגעהערט, אז זיין צוקונפטיקער איידעם שרייבט שירים. אין א צעווארעמטן געשפרעך מיט א יונגן דיכטער, האט דער עלטער־ער שריפטשטעלער זיך אויך דערפילט אי אינגער אי ווי א דיכטער.

דעם חתן׳ס קלוגער פעטער האט נאר געווארט אויף דעם מאמענט. ער איז אונטערגעקומען מיט א פעקל בלעטלעך אין האנט, דעם חתן׳ס שירים. איינס נאכן אנדערן האט דער פעטער זיי געוויזן דעם מחותן. טייל פון זיי האט ער אליין הויך פארגעלייענט און געלויבט און געריסט זיי פאר׳ן געהויבענעם גאסט. די פרייד וואס ליכטענפעלד האט ארויסגעוויזן איז געווען א הארציקע און אן אויפריכטיקע. עס

איז אים אויפגעגאנגען די האפענונג, אז ער וועט דעם איידעם זיין נישט נאר א שווער, נאר טאקע א מורה דרך. ער וועט אים לערנען ווי צו לעבן. ער וועט אים ארייננעבן א חשק צו טון זאכן, אזוי ווי ער וואלט היינט אליין געטון, ווען ער וואלט געווען אינגער. ער האט אין דעם יונגנמאן געזען א שאפנדיקן פונק, וואס ער, מיט זיין וויסן און זיינע מעגלעכקייטן, וועט אים העלפן אויפבלאזן צו א פלאם. דער פארפלאמטער יונגער פרץ האט אים שווייגנדיק מיטן גאנצן הארצן געטרויט. אזוי ווי עס קען נאר געטרויען א יונגער דיכטער וואס האט פעסטן גלויבן אין וועלט און מענטש.

ליכטנפעלד איז געקומען פון גרויסן גייסטיקן יחוס. ווייט צוריק אין דער משפחה האט ער אפגעשטאמט פון ר׳ משה בן ישראל איסערלעס, דעם קראקעווער רבי׳ן און פילאזאף פון זעכצנטן יאר־הונדערט. דער יונגער משורר האט דערפילט אז אויף דעם האט ער געוואוסט. ער וועט אין זיין צוקונפטיקן שווער האבן א גייסטיקן אנשפאר.

דער עלטערער שריפטשטעלער האט געהאט א זעלטענעם נחת צו רעדן מיט דעם יונגנמאן. ער האט שוין געטראכט וועגן אים נישט בלויז ווי זיין איידעם, נאר ווי א גייסטיקן חבר מיט א פארוואנדטער נשמה. ליכטענפעלד איז שוין געווען א ביסל מיד פון זיין קאמף און פאלעמיק. עס האט אין אים ווידער אויפגעוואכט א יוגנטליכער באגער צו שרייבן און דרוקן שירים. ער האט מיט אלץ מער באגייסטערונג גערעדט וועגן די שירים, וואס דער פעטער יוסף האט אים געגעבן אין האנט אריין און האט אויפ׳ן ארט זיך מודה געווען פארן קומענדיקן איידעם, אז אויך ער האט א צאל שירים אנגעשריבענע און האט אים צוגעזאגט, אז ער וועט זען ארויסצוגעבן זייערע ביידנס שירים אין א בוך בשותפות. דער פעטער יוסף און לייבוש זענען געווען אין זיבעטן הימל.

נאך דעם דערהויבענעם שמועס מיטן חתן און נאך דעם ווי ר׳ יוסף האט דעם שריפטשטעלער באוויזן זיין שיינע ביבליאטעק און זעל־טענע אידישע חפצים און דערציילט וועגן די בראדער זינגער וואס זענען געווען ביי אים אין שטוב, האט מען זיך צוריקגעזעצט צום אויבן אן ביים טיש. דאמאלס האט עס ליכטענפעלד ארויסגענומען

פון בוזעם קעשענע א סאמעטן קעסטעלע און האט מיט פשטות איבערגעגעבן דעם חתן א פינקלענדיקן גאלדענעם זייגער מיט א גאלדענעם קייטל. דאס האט אלעמען א בלענד געטון ווי א רייכע מתנה. נאכדעם האט מען גיך אפגערעדט וועגן וואו עס זאל זיין די חתונה און מ'האט גערעדט וועגן פארשידענע פרטים ביז שפעט אין דער נאכט אריין. צומארגנס איז ליכטנפעלד אפגעפארן פון זאמאשטש מיט דער אינערלעכער שמחה, אז ער קריגט אריין פאר זיין טאכטער שרה'ן אן אבן טוב.

יענער אוונט מיט ליכטענפעלד'ן ביים פעטער יוסף אין שטוב האט אין לייבוש'ן איבערגעלאזט א זינגענדיקע דערהויבונג.

א צושטראלטער איז דער חתן־בחור בייטאג געשטאנען אין בית מדרש און זיך געפילט שטאלץ אנטקעגן די אנדערע בחורים וואס זענען געשטאנען אין שידוכים. ער האט לאנג פאר זייערע אויגן זיך געשפילט מיט דעם גאלדענעם זייגער און קייטל, וואס האט אים דערמאנט אין זיין אומבאקאנטער כלה.

די חתן־בחורים האבן געהאט וואס אים מקנא צו זיין. נישט נאר האט ער געהאט גאלדענע מתנות און א שיינע כלה, וואס מען האט זיך וועגן איר בסוד איבערדערציילט פון אויער צו אויער, נאר עס האט אויך דערגרייכט צו זיי, אז זי איז א געלערנטע און א היינט־וועלטיקע. נאר מער ווי אלץ איז לייבוש'ן געווען מקנא צו זיין מיט דעם וואס זיין שווער איז א בארימטער מענטש. ליכטענפעלד איז געווען א באקאנטער שרייבער אויף העברעאיש און אויף פויליש. ער האט ארויסגעגעבן א ריי ביכלעך איבער מאטעמאטיק, א גע־אמעטריע און אנדערע וויסנשאפט, אלץ אין העברעאיש. דערצו פלעגט ער דרוקן ארטיקלען אין השחר און אין דער הצפירה. פויליש האט ער געשריבן אין וואכנבלאט איזראעליטא. דאס האבן די חתן־בחורים געהאלטן איז א זכיה פאר לייבוש'ן. און ווען איינער פון זיי האט זיך בארימט, אז א חוץ א זייגער און קייטל האט ער אויך באקומען אן אויסגעשטיקט תפילין־זעקל, האט לייבוש געשמייכלט: קען זיין, אז זיין שווער האלט גארנישט פון דעם. ווער ווייסט צי ר' גבריאל יהודה ליכטענפעלד לעגט גאר אינגאנצן תפילין. ער האט מיט שטאלץ געטראכט פון דעם בוך שירים וואס זיי וועלן צוזאמען ארויס־

געבן, ווי ליכטענפעלד האָט געזאָגט, „ספורים בשיר מאת שני בעלי אסופות".

ער האָט דערפילט, אַז ער האָט זיך צו וועניק באַקענט מיט ליכטענ־פעלד'ן אין דעם איינציקן אָוונט וואָס ער האָט מיט אים פאַרבראַכט. ער האָט באַגערט צו דערנענטערן זיך מער מיט זיין קומענדיקן שווער. ער איז אַ למדן, אַ משכיל, אַ היינטוועלטיקער, ער וועט אים אוודאי אַ סך דערקלערן. ער וועט מיט אים לאַנג שמועסן. ער וועט מסתמא אַלע זיינע ספקות פאַרענטפערן, אַלע פראַגן וואָס פייניקן אים וועגן מענטש און גאָט און וועלט. ער וועט אים אַלע זיינע בייזע חלומות אויסטייטשן.

די ביכער וואָס ער האָט געלייענט האָבן ביי אים אַרויסגערופן אַזויפיל געפילן, מיינונגען, אידעען, אַז עס האָט זיך אין אים כסדר געשטאַרקט דער באַגער מיט אימעצן זיך צו טיילן. זיין האַרץ האָט געשטורעמט מיט איבערלעבונגען. ער האָט אָבער אויך געהאַט שעה'־ען און טעג פון זאַרגלאָזיגקייט און ליכטזיניגקייט, פון שפּאַס און געזאַנג און געלעכטער. ער איז נאָך אַלץ פון דעם אינגלישן שטיפער נישט אַרויסגעוואַקסן. דער קוואַל פון יונגנטליכער שטיפעריי איז נישט געווען צו אונטערדריקן אין אים. ער האָט געשפּרודלט מיט שפּאַס. ער איז נאָך אַלץ פאַרבליבן אומגעצוימט און איז שטענדיק געווען גרייט אָפּצוטון שפּיצלעך, וואָס האָבן שוין לאַנג פאַר קיין חתן־בחור נישט געפּאַסט.

אין בית מדרש האָט ער אַרויפגעקלעטערט צו דער העכסטער פּאָליצע אויף דער מזרח וואַנט, איז שיער אַראָפּגעפאַלן ביז ער האָט אַרויסגעצויגן אַ ספר. פּלוצים האָט ער אין ספר דערזען עפּעס וואָס האָט אים אַ ברען געטאָן. דער מחבר פונם ספר וואָס ער האָט געהאַלטן אין האַנט איז נישט צופרידן מיט דעם מורה נבוכים, האָט ער לאַנג נישט געטראַכט, געפונען ביי זיך אין קעשענע אַ שטיקל בלייע בלייפעדער און פאַרשטראָכן אַ פּאָר שורות. דאָס בית מדרש איז געוואָרן אויפגערודערט. חברה האָבן זיך אַ לאָז געטאָן גרייט אים דורס צו זיין. איז ער אַרויפגעשפּרונגען צום ארון קודש און זיך אָוועקגעשטעלט מיט די הענט אַן די זייטן, ווי אַ העלד וואָס האָט פאַר קיינעם קיין מורא נישט. דער עולם איז געשטאַנען אַ פאַר־

גאַפּטער און אין אַ געמורמל האָט מען זיך אויף אַ ווייל דערמאָנט, דאָס אַלטע ווערטל: דער משוגענער לייבוש, אין דעם זין אַז אַ מענטש פון גייסט איז אַ ביסל נישט ביי די געדאַנקען.

מיט בענקשאַפט האָט ער געוואַרט אויף׳ן טאָג ווען ער וועט זיך ווידער זען מיט ליכטענפעלד׳ן. ער וועט רעדן מיט אים וועגן די אַלע זאַכן וואָס האָבן זיך אים אָנגעזאַמלט אויף׳ן האַרצן. ער האָט געוואַרט אויפ׳ן חופּה־טאָג ווי אויף משיח׳ן. דער טאָג איז אים אַלץ מער פאַרגעקומען ווי אַ טאָג פון אויסלייזונג. וואָס נענטער דער חופּה־טאָג איז אָנגעקומען, אַלץ אומרואיקער איז ער געשלאָפן דורך די נעכט. ער האָט נאָכאַנאַנד פיבערדיק געטראַכט וועגן דער אומבאַקאַנטער כלה. וואָס איז זי פאַר אַ מיידל. פאַרוואָס האָט ער זיך אַליין נישט אויסגעקליבן קיין כלה. פאַרוואָס האָט ער זיך נישט געפונען קיין מיידל אין זאַמאָשטש. פאַרוואָס דאַרף ער נעמען אַ ווייב פון אַפּט?

אַ ליידנשאַפט האָט אים אָנגעכאַפּט צו זיין אַנדערש פון די חתנים וואָס ער האָט ווען עס איז געזען. ווי קען ער זיין אַ חתן אויפ׳ן סקאַרבאָוון אופן ווי זיי אַלע. ער וועט בשום אופן נישט לאָזן פראַווען זיין חתונה אַזוי ווי אַלע בחורים. ער מוז פאַר זיך אויסטרעטן אַן אייגענעם וועג. מען מוז וויסן, אַז ער איז אַנדערש. זאָגן וועט ער גאָרנישט, אָבער טון וועט ער אַנדערש. אַ חתן דאַרף אין חופּה־טאָג פאַסטן. אָבער דער טאָג פון דער חופּה דאַרף זיין אַ טאָג פון פרייד, נישט קיין תענית. ער וועט נישט פאַסטן.

רחמנות האָט אים אַ ריר געטאָן אויף אַן אומבאַקאַנט באַשעפעניש, ווען ער האָט זיך פאַרגעשטעלט ווי די טיקערין מיט דער לאַנגער שער אין האַנט וועט זיך צורירן צו דער כלה און וועט איר אָפּשניידן די שיינע האָר. ער וועט זיך אָננעמען פאַר איר, זיך אַנטקעגנשטעלן. ער וועט נישט לאָזן דער כלה אָפּשערן אירע לאָקן. דאָס איז אַ באַרבאַרישע איבערבלייבעניש פון אַלטע צייטן. נאָר אין די אייגענע האָר וועט זי ביי אים גיין. זי וועט ביי אים נישט טראָגן קיין שייטל, בשום אופן נישט. ווי קען אים גאָר איינפאַלן אַ שייטל. זיין שווער איז דאָך אַ פאַרגעשריטענער מענטש. וועט ער עס דערלאָזן? ער וועט הנאה האָבן פון דעם ווען ער וועט זען אַז דער חתן,

ווענען ער האָט אויסגעקליבן פאַר זיין טאָכטער, נעמט זיך אַן פאַר איר און באַשיצט זי קעגן אַלטע פאַרשימלטע מנהגים. אין די אויערן האָט זיך אים פלוצים צעקלינגען די מוזיק פון דער קאַפּעליע און ער דערזעט זיך אונטער דער חופה, ווי ער הויבט אויף אַ פוס און ער גייט צוטרעטן דאָס גלעזל. ניין! ער וועט אפילו נישט צוברעכן דאָס גלעזל אונטער דער חופה. אומרואיקע טעג און שלאָפלאָזע נעכט האָבן אים אַרומגעכאַפּט.

דער טאָג פון דער חופה איז דערווייל געווען אַ סוד פון די מחותנים. קיינער האָט אים דעם סוד נישט אויפגעדעקט. אָבער ער האָט געזען, אַז מען גרייט זיך. אין שטוב האָט מען גענומען פּאַרען זיך גאַנצע טעג און ביז שפּעט אין די נעכט אַריין. מען האָט איינגעקויפט און גענייט פאַר'ן חתן. קליידער, וועש, שטיוול, אונטערוועש, נייע טלית קטן'ס.

דער טאַטע האָט אים ענדליך געזאָגט, אַז די מחותנים האָבן באַשלאָסן צו שטעלן די חופה האַלב-וועגס צווישן זאַמאָשטש און אַפּט, אין דעם דאָרף גאַראיעץ.

עס איז אָנגעקומען דער טאָג ווען מען האָט געפּאַקט זעקלעך און פּעקלעך מיט קליידער און עסנוואַרג. דערנאָך איז געקומען דער לאַנג אויסגעוואַרטער פאַרטאָג, ווען עס זענען פאַרפאָרן עטליכע פורן. די פויערים האָבן געקנאַקט מיט די בייטשן און אַ צוג פון פורן, געפּאַקט מיט נאָענטע קרובים, אַפילו די מומע יענטע, די אַלמנה פון דערטרונקענעם פעטער ליפע, האָט זיך אָנגעקלאַמערט מיט'ן חתן אין וועג אַריין.

לייבוש פרץ איז געפאָרן חתונה האָבן.

ו

אַ חתונה אין מיטן וועג

דער פריידיקער טומל האָט זיך איינגעשטילט און דער חתן האָט דערזען, אַז צו דער חתונה פאָרן אויך מיט דער זיידע מיט דער באָבען. די פורן זענען אַרום אויפן שליאַך.

אויף אַלע זייטן האָט זיך געצויגן דאָס ענדלאָזע פלאַך־לאַנד, אַ מידע, גרויע, פוילישע לאַנדשאַפט. די פעלדער אָפּגעשניטן, מרה שחורה׳דיק, נאָר איבער זיי אַ בלויער, יום טוב׳דיקער הימל. דאָ און דאָרט האָט מען נאָך געזען אַ גרין פעלד, וואו פויערים מיט זייערע פויערטעס האָבן געאַרבעט אין די לעצטע טעג פון זומער. ווען מ׳איז פאַרביי געפאָרן אַ באַרג מיט קאָלירטע שטיינדלעך, איז דער חתן־בחור אַראָפּ, האָט צונויפגעקליבן אַ ביסל שטיינדלעך צו ווייזן דעם שווער. אָט איז דער צוג מיט די פורן פאַרביי אַ גרין פעלד, אָט אַ סטאַדע קי, און אָט איז מען, נאָך לאַנגע שעה׳ען פון מידן וואַקלען זיך, אַריינגעפאָרן אין דאָרף גאַראָיעץ. דאָ דאַרף די חתונה פאָר־קומען. אַ פויער מיט אַ לאַנגער גראַבליע האָט ביים אַריינפאָר אין דאָרף אַ געשריי געטון צו אַ צווייטן: יוזש זשידזשי יאַדאָן! — די אידן פאָרן שוין. און דעם חתן׳ס טאַטע האָט אַ זאָג געטון: גע־לויבט איז גאָט, אָנגעקומען.

אַ דאָרפישער איד איז צוגעלאָפן צו די פורן און האָט אָנגעזאָגט די בשורה, אַז ביי אים וועלן די מחותנים איינשטיין. די מחותנים פון אַנדערן צד זענען נאָך דערווייל נישט אָנגעקומען. מ׳איז אַראָפּגע־קראָכן פון די פורן און ר׳ יודל האָט געלאָזט וויסן, אַז אַזוי גיך ווי די אַנדערע מחותנים וועלן אָנקומען, וועט מען שטעלן די חופה. מען וועט נישט וואַרטן מיט באַדעקנס.

דעם חתן איז געווען שווער צו באַגרייפן וואָס דער טאַטע איילט זיך אַזוי. אָבער אַ פּנים עס מוז זיין אַ שווערער עול צו האָבן אַ זון אַן עלוי. איידער ער האָט נאָך רעכט צייט געהאַט זיך אומצוקוקן, האָט דער חתן דערהערט אַ קאַפּעליע שפּילן. אויף דער אַנדערער זייט שליאַך, פונם אַפּטער וועג, האָט מען דערזען אַ פרישן צוג פורן מיט חתונה־געסט אין אַ וואָלקן שטויב. פאַראויס איז געקומען די קאַפּעליע און האָט געשפּילט אַ טראַוועררדיקס.

די כלה מיט איר צד מחותנים זענען מיט גרויס פּאָמפּ און שמחה'־דיקן טומל אָנגעקומען. פון דער מינוט אָן איז אַלץ צוגעגאַנגען אין גרויס איילעניש. מומעס און פעטערס האָבן זיך געפּאָרעט אַהין און אַהער און האָבן זיך איינער דעם אַנדערן אונטערגעאיילט. דער חתן האָט מיט דער טיפסטער נייגעריגקייט באַגערט צו זען די כלה און האָט זי געזוכט מיט די אויגן אויף אַלע זייטן. וואָס ער האָט אָבער געזען איז, אַז אויפן הויף, נעבן ברונעם, פאַרען זיך מחותנים פון ביידע צדדים און גרייטן צו די חופּה. ער האָט אַנגענומען אַז די כלה זוכט אים אויך און באַגערט אים צו זען. אָבער איידער חתן־כלה האָבן איינע די אַנדערע אין די אויגן אָנגעזען, האָט מען זיי געגעבן אַ פיר אונטער דער חופּה אויפן הויף.

דער עולם איז געשטאַנען אַרום מיט ברענענדיקע הבדלות אין די הענט און די אַפּטער קלעזמאָרים האָבן נאָכאַנאַנד געשפּילט זייער טראַוועררדיקן שטייגער. נאָכן הרי את און נאָכדעם ווי דער חתן האָט צוקרישלט דאָס וויין־גלעזל אונטער זיין פוס, האָט אַנגעהויבן צו טריפן אַ רעגנדל. דער חתן האָט געכאַפּט אַ בליק אויף דער כלה און האָט זיך טיף פאַרשעמט. עס האָט אים אַרומגעכאַפּט אַ באַגער צו זיין אַליין. ער האָט נישט געוואַרט ביז מען וועט אים פירן צו דער גילדענער יויך. ער האָט דערזען טרעפּ צו אַ הויכן גאַניק, איז ער אַנטלאָפן פון אונטער דער חופּה אויפן גאַניק אַרויף.

פאַרטאָג ווען ער האָט די אויגן געעפנט, האָט ער זיך דערזען אין אַ קליינער דאָרף־שטוב. פון ווייטן מזרח האָריזאָנט האָט אַריינגע־לויכטן די האַרבסטיקע זון. די שייבלעך פון די פענצטער זענען אין דרויסן געווען פאַרוואַקסן מיט קריכנדיקע פלאַנצן. שרה'לע איז

נאָך געלעגן אין בעט, די קאַלדרע אַריבערגעצויגן איבערן קאָפּ, און ער איז געזעסן אַ פאַרשעמטער און פאַרקלעמטער אין פּיין.

פאַר אים איז דאָ עפּעס פּלוצים געבוירן געוואָרן. עפּעס אַזוינס וואָס קיינער האָט אים נישט געקענט דערקלערן. אַזויפיל ביכער און ביכלעך האָט ער געלייענט דאָרט אין דער היים אויפן בוידעם, דאָך קען ער נישט פאַרשטיין דעם טייטש פון דעם וואָס דאָ איז געשען. פיינליך האָט ער זיך אַליין געפרעגט: איז דאָס אינגאַנצן?

אַ פעטער האָט אָנגעקלאַפּט אין דער טיר און האָט קורץ אַ זאָג געטון: צייט צו גיין דאַווענען. און גלייך ער וואָלט זיך פאַר עפּעס פאַרשעמט, האָט מען געהערט ווי זיינע גיכע טריט זענען באַלד פאַרשוואונדן אַראָפּ פון די טרעפּ.

פּרץ איז אַרויס פאַר דער טיר. ער האָט זיך געפונען אין אַ קליין דאָרפיש גערטל. די הארבסטיקע גאָרטן־לופט מיט איר שטאַרקן דופט, האָט אים געגעבן אַ נעם אַרום מיט איר כשוף. אַ פיינעלע האָט געפּיפּטשעט ערגיץ אין דער לופט. אַ רייכקייט פון פאַרביקע בלומען האָט אים געמיניעט פאַר די אויגן. ער האָט זיך דערמאָנט אַ שיר, וואָס ער האָט נאָך אין דער היים געשריבן, און די בלומען וואָס ער האָט באַזונגען זענען געווען פון דעם גרויסן, היימישן, אינזשעניער־נעם גאָרטן. דאָ אָבער אין דעם שטילן דאָרפישן גערטל זענען אים די רויט־פאַרביקע בלומען אַזוי נאָנט געוואָרן, נישט הינטער שטאַכעטן, און עס האָט אים ווידער אַרומגענומען דער כשוף פון שיינקייט.

ער האָט גענומען אַרומלויפן צווישן די בלומען, אַזוי ווי אַ שפּילעוודיק אינגל. אָט איז אַ קעפּעלע מאָן, וואָס שאָקלט זיך אין פרימאָרגן ווינטל. אָט זענען בלאָס־בלויע בלומען־בלעטלעך, אַזוי ווי די סטענגעלעך פון דער מאַמע'ס ראש השנה טשיפּיק. און אָט לויפט ער צו אַ רויט־פלאַמענדיקער רויז. אָט זענען די בלומען פון ווילדע מייערן, וואָס זעען אויס ווי פיינע ווייסע שטיקערייען.

ער גייט אַראָפּ פון די טרעפּ און אַרויס פון גערטל אויפ'ן פרייען וועג. אַ בורוועס שייגעצל שעפּט וואַסער פון ברונעם און גיסט אין דער קאָריטע אַריין פאַר די קי. דערנאָך גיט דאָס שייגעצל אַ פייף

און די קי גייען אים נאָך אויף דער לאַנקע. ווייט אין פעלד שטייען שוין פויערים און שניידן די תבואה און זאמלען איין.

אַזוי שטיל, אַזאַ פרעמדקייט. ער לאָזט זיך גיין אויפן וועג און דערזעט פון ווייטן אַ קליין מענטשעלע קומט אים אַנטקעגן. אַ ווייל האָט זיך אים דערפרייט דאָס האַרץ, ווען עס האָט זיך אים אויסגע־וויזן אַז דאָס גייט דער זאַמאַשטשער רב, דער זיידענער ר׳ משה וואהל. פון דער נאָענט האָט ער אָבער דערזען, אַז דאָס איז זיין שווער ליכטענפעלד, עפּעס אין אַ געשטיקט קאַפּטל, אין אַ שלאַפּרעקל, אין שטעקשיך, אַ צושמייכלטער פון נחת.

איצט, האָט פּרץ מיט הנאה אַ טראַכט געטון, וועט ער ביי אים פרעגן די אַלע קשיות וואָס מאַטערן אים אַזוי לאַנג. ער ווייסט מסתמא אַלץ און ער וועט אים אויף אַלעם ענטפערן. די ווערטער זענען אים שוין געלעגן אויף דער צונג, נאָר דער שווער האָט אים אַ פרעג געטון: ביזט נישט ביים דאַווענען?

דאָס האַרץ איז אים איינגעפאַלן און ער האָט צוריק געפרעגט: און איר?

זיי זענען אַ ווייל געגאַנגען שווייגנדיק. דערנאָך האָט אים דער שווער געפרעגט: שרייבסט עפּעס שירים?

די פראַגע האָט צוריק דערהויבן דאָס געמיט ביי ביידן. אַזוי ווי פון אונטער דער ערד איז פּלוצים אויסגעוואַקסן דער פעטער יוסף, וואָס האָט נישט נאָר געזאַמלט, נאָר אויך טייער געהאַלטן יעדע שורה פון דעם יונגן משורר, און האָט זיך אָנגערופן: פון וואָס רעדט איר עס אומגעהאַונט, האַ? אויב ער שרייבט? אוודאי שרייבט ער, שרייבט און פאַרלירט, שרייבט און צורייסט, שרייבט און פאַר־ברענט. איך גנב׳ע ביי אים אַוועק די צוריסענע שטיקלעך פון אונטער די הענט און קלייב זיי צונויף.

די איינציקע פרירעקע באַגעגעניש וואָס פּרץ האָט געהאַט מיט ליכ־טענפעלדן ביז צו דער חתונה אין גאַראָליע, האָט אים נישט געגעבן קיין גענוג קלאָרן באַגריף פונם שווער. זייט דער ערשטער באַגעגעניש איז ער אַרומגעגאַנגען מיט אַ בענקשאַפט אים ווידער צו זען און צו רעדן מיט אים פון נשמה־זאַכן. איצט, ביי דער צווייטער באַגעגעניש

אויפֿן דאָרפֿישן וועג, צומאָרגנס נאָך דער חתונה, האָט ער געהאַפּט אויף אַ דערהויבנדיקן שמועס מיטן שווער, אָבער דער פֿעטער איז אַנגעקומען און האָט זיך אַריינגעלאָזט אין לויבענישן און רימערייען.

פֿון וווייטן דאָרפֿישן הויז האָט זיך דערהערט דאָס שפּיל פֿון דער אַפּטער קאַפּעליע. זי האָט כמעט אַ גאַנצע נאַכט נישט אויפֿגעהערט שפּילן. אַלע דריי זענען שמועסנדיק צוריקגעגאַנגען צום הויז און האָבן געגעסן אָנבייסן מיט די חתונה־געסט, וואָס זענען נאָך אַלץ נישט אַהיימגעפֿאָרן. דער עולם איז געווען מיד, ווייל מען האָט אַ גאַנצע נאַכט געטאַנצט און געהוליעט. דערנאָך זענען געקומען די שבע ברכות און די חתונה איז סוף כל סוף געווען פֿאַרענדיקט. מחותנים מיט מחותנים האָבן זיך צוזעגנט, טייל מיט טרערן אין די אויגן, און אַלע געסט זענען זיך צופֿאָרן, די אַפּטער אויף איין זייט וועג, די זאַמאָשטשער אויף דער אַנדערער.

דאָס יונגע פּאָר פֿאָלק איז געפֿאָרן אויף אַ פֿור צוזאַמען מיט משפּחה. נעבן זיי זענען געזעסן אַ פֿעטער מיט אַ מומע, וואָס האָבן איינגיכן איינגעדרימלט מיט די קעפּ אָנגעשפּאַרט איינער אויפֿן אַנ־דערן. אַ לאַנגע צייט האָט דאָס נאָרוואָס חתונה געהאַטע פּאָר פֿאָלק געשוויגן. זיי האָבן זיך נישט געקענט און רעכט נישט אָנגעקוקט איינם דאָס אַנדערע אין די אויגן. דערנאָך פֿרעגט דאָס יונגע ווייבל שעמעוודיק:

— קענסט טאַקע אַזוי גוט לערנען?

ער האָט איר נישט געקענט ענטפֿערן. עס האָט אים טיף געקלעמט דער אומזין פֿון דעם וואָס ער איז שוין דער מאַן פֿון אַ פֿרוי, מיט וועלכער ער וועט זיך ערשט דאַרפֿן באַקענען. ווידער זענען זיי גע־פֿאָרן דורך דעם פֿלאַך־לאַנד און די האַרבסטיקע פֿעלדער. זיינע אומעטיקע געדאַנקען זענען כסדר באַגלייט געוואָרן פֿון דעם פֿור־מאַנ׳ס אויפֿגעשרייען: וויאָ, פּאַדלע.

אין מיטן וועג האָט זיך דער הימל פּלוצים פֿאַרכמאַרעט. איין זייט פֿון האָריזאָנט איז אינגאַנצן געוואָרן שוואַרץ־גרוי און עס האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ רעגן. די פֿורן האָבן געמוזט פֿאַרפֿאָרן אין אַ קרעטשמע. מיטאַמאָל האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ שלאָסרעגן מיט

דונערן און בליצן. די ווייבער האָבן גיך אויסגעפּאַקט די פּעקלעך געבעקס און געשטעלט אויפן טיש צו עסן מיט דער טיי. דער יונגער־מאַנטשיק האָט זיך דערווייל אַרומגעדרייט איבער דער שטוב מיט די הענט אין די קעשענעס און האָט געפייפט.

דאָס פייפן אַליין אין יענעם מאָמענט האָט זיך אים אויפן לעבן איינגעקריצט אין זכרון. ער האָט טיף דערפילט, אַז דאָס פייפן איז ביי אים אַן אויסדרוק פון אינערליכער באַפרייאונג. עס באַפרייט אים פון עפּעס וואָס האָט אים אַלע זיינע יונגע יאָרן צוזאַמענגעדריקט. מיט דעם פייפן, האָט ער געפילט, האָט ער ערגיץ אַריינגעדרונגען אין אַ וועלט, וואָס וועט אים מוזן דערהערן. אין שפּעטערע יאָרן האָט מען געקענט זיין פייף פון פּראָטעסט אַרויסהערן אין אַזעלכע זאַכן ווי דאָס שטריימל, חוזק און אין בעלעמער מלמד.

די פּלוצים׳דיקע פאַרענדערונג אין זיין לעבן האָט אים געפייניקט. אַט איז ער געווען אַ מענטש אַליין, מיט געדאַנקען, שטרעבונגען, פאַרלאַנגען. ער איז געווען פריי זיך אַרויסצוזייסן אין דער ברייטער וועלט אַריין. איצט איז ער פּלוצים פאַרבונדן אויף אייביק מיט אַן אַנדער לעבעדיקן מענטש אַזוי ווי ער. ווער איז זי, די פרוי ביי זיין זייט? ער קען זי דאָך אפילו נישט. ווי אַזוי איז עס געשען, וואָס זיין גורל איז פּלוצים געוואָרן פאַרבונדן מיט איר אויף אייביק? האָט עס די חופּה אין מיטן וועג, צווישן זיין היים און אירער, אַזוי פּלוצים אָנגעצונדן זיין בלוט? ער האָט דערפילט ווי אַן אומגעזעענע מויער איז אים פּלוצים אויפגעשטאַנען פאַר די אויגן.

די פורן זענען אָנגעקומען צוריק קיין זאַמאָשטש. דער זיידע מיט דער באָבען, די מומעס און פעטערס, אַלע האָבן גענומען אַרויס־קלעטערן פון די פורן. דער יונגער בעל חלומות איז געבליבן שטיין און געזען ווי די ווייבער פאָרען זיך אַרום זיין צווייטער העלפט. עס האָט אים אַרומגעכאַפּט אַ געפיל, אַז אַלץ וואָס געווען איז געווען. פון היינט אָן איז ער אַ יונגערמאַן אויף קעסט. דער גאָלדענער זייגער מיטן קייטל גיט אים דאָס באַוואוסטזיין פון אַ באַלעבעסל. אָבער עס ווייט אויף אים מיט אַזאַ אומזיכערקייט און פוסטקייט פון דער נאָך נישט געאַנטער צוקונפט. ווי אַזוי וועט ער זיך צוזאַמענלעבן מיט שרה׳ן? וואָס וועט דער מאָרגן ברענגען?

איצט איז ער א נייער מענטש, א דערוואקסענער, א באוויבטער. אז ערנסטקייט, א צו פריע זארג האט זיך ארויפגעצויגן אויף אים. ער האט דערפילט אז אומווילן צו שפאסן און שטיפן. שוין אוועק פאר אים די צייט צו שרייבן לצ'אנישע לידלעך אין זשארגאן וועגן זאמאשטשער פאזשאנדקעס, מיט ניגונים וואס יעדער איינער זאל קאנען נאכזינגען. אוועק זענען די לייכטזיניקע טעג. ער וועט פון איצט אן שרייבן נאר העברעאישע שירים. אזעלכע אין וועלכע ער זאל קאנען אויסדריקן זיינע טיפע געפילן און רעיונות, וואס זאמלען זיך אזוי אפט אן אין אים. אמאל וועט ער נאך לאזן, אז דער פעטער יוסף זאל זיי צונעמען ביי אים און באהאלטן, און עפטער וועט ער זען, אז זיינע שירים זאלן אריינפאלן צום שווער. ער וועט עפעס קאנען מיט זיי אויפטון. אויב ער וועט געפינען אין זיי א יש, וועט ער זיי אוודאי ברענגען פאר דער וועלט.

ער איז געקומען צום געדאנק, אז דער פעטער יוסף איז אייגנטליך אלעמאל געווען גערעכט. א היינטוועלטיקער משכיל דארף נאר שרייבן העברעאיש. איבערהויפט אזא שיין לשון ווי ער שרייבט. זיין לשון איז אוודאי נישט ווייניקער שיין און רייך ווי יהודה לייב גארדאן'ס. צו וואס שרייבן זשארגאן? פאר וועמען?

יא

קוועקזילבער

ווען ער איז געווען אַ יונגער בחור האָט פּרץ זיך שטענדיק לייכט אויפגעהיצט. אַלעמאָל אַ זשוואַווער און אַ לעבעדיקער, איז ער נאָך דער חתונה נאָך רירעווודיקער געוואָרן. די חברים האָבן אים מיט ליבליכקייט גערופן קוועקזילבער.

זיין מער ווי געוויינליכע רירעוודיקייט נאָך דער חתונה איז גע־קומען פון אַ גרויסער גייסטיקער אומרו. ער איז נאָך נישט געקומען צו זיך פון דער פּלוצימדיקייט, מיט וועלכער דער פאָטער האָט אים געגעבן אַ ווייב. דער פאָטער און דער שווער זענען אים אַ וויַיל פאַר־געקומען אַזוי ווי צוויי פאַרשווערער, וואָס האָבן געשלאָסן אַ גע־היימען אָפּמאַך צו מאַכן פון אים אַ איר אַ בעל הבית, אַזוי ווי זיי אַליין זענען געווען.

די מחותנים, ר׳ יודל און ר׳ גבריאל יודל, זענען אויף אַן אמת געווען זייער צופרידן מיט דעם שידוך וואָס זיי האָבן געשלאָסן. ר׳ יודל האָט זיך טאַקע אונטערגעאיילט חתונה צו מאַכן זיין זון. אמת, אַז ער האָט פון זיין בכור געהאַט אַ סך נחת ווי פון אַ וואויל־לערנער, אָבער צו דער פּרנסה האָט אים דער זון נישט געקאָנט העלפן. אַלץ וואָס ער האָט געקענט לערנען אין שטעטל האָט ער שוין געלערנט. ער איז שוין נישט געווען מער קיין אינגל. געווען שוין אין נײַנצנטן יאָר. דער זאָרגעוודיקער טאַטע האָט זיך קיינמאָל נישט באַאומרואיקט פון דעם וואָס מען האָט זיין בכור אַמאָל גערופן דער משוגענער לייבוש. טיף אין האַרץ האָט ער געוואוסט, אַז זיין לייבעלע איז שוין גאָרנישט קיין מטורף. זיין שוואָגער יוסף, האָט ער געטראַכט, איז אוודאי גערעכט אין זיין מבינות. די שירים וואָס לייבעלע שרייבט

באוויזן, אז ער וואלט געקענט זיין א שרייבער ביי אידן, אזוי ווי די פון וועלכע מען לייענט אין המליץ און אין השחר. דערפאר האט אים הנאה געטון וואס ער האט זיך מתחתן געווען מיט אזא מענטש ווי ליכטענפעלד. ער איז נאך געווען צופרידן צו צוגעבן א יאר צוויי קעסט. וואס מאכט עס אויס וואס יענער ניט ווינציק נדן. ער האט דערפאר יחוס, א גוטן נאמען, א וואויל־דערצויגענע טאכטער און פון נאך דער חתונה אז וועט ער אוודאי זיין פארן זון א בעסערער מנהיג ווי דער אייגענער טאטע.

אויך ליכטענפעלד האט געהאט גוטע אורזאכן צו זיין צופרידן פון דעם שידוך. ער איז שוין געווען נאנט פון זעכציק יאר, האט געפירט א געפייניקט לעבן און האט שוין נישט דערווארט פאר זיין טאכטער קיין גרעסער גליק ווי חתונה צו מאכן איר מיט אן עלוי. א געבוירענער איז ליכטענפעלד געווען פון לובלין, נאר ער איז אויפגעצויגן געווארן און האט געלעבט ביז אריבער פופציק יאר אין דעם זייער אלטן פוילישן שטעטל אפט. דארט איז ער געווען א ישיבה־בחור און דארט האט ער אלע זיינע יארן, אפילו נאך זיין חתונה, גארנישט געטון ווי נאר געלערנט. אין די שפעטערע יארן האט ער זיך פלוצים גענומען לערנען פרעמדע שפראכן און מאטע־מאטיק. נאך א שטיקל צייט האט ער איבערגעלאזט דאס ווייב מיט דער טאכטער, איז אוועק פון דער שטאט וואו ער האט אפגעלעבט ביז צוויי־און־פופציק יאר פון זיין לעבן און האט זיך אליין אן עלנטער באזעצט אין ווארשע. ער האט שוין דארט געוואוינט א יאר אכט, ווען ער איז אהיימגעפארן קיין אפט בלויז צו דערפילן זיין פאטערליכע פליכט חתונה צו מאכן דער טאכטער. אזוי ארום האבן ביידע טאטעס זיך גערעכנט, אז זיי האבן געהאנדלט קלוג.

דעם יונגן פארפאלק איז אבער נישט געווען באשערט צו זיין מיט דעם שידוך אזוי גליקליך ווי די מחותנים. זייערע יונגע אויס־רעכענונגען האבן זיך אנדערש אויסגעלעגט.

פרצ׳עס יונגער קאפ מיט דעם לעבהאפטיקן, באוועגליכן פנים, האט געטראגן אין זיך א גרויסע גייסטיקע וועלט. נישט נאר דאס טיפסטע פון דעם אידישן וויסן, נאר שוין אויך א שפארעוודיקן טייל פון דער וועלטליכער ליטעראטור. זיין וועלטליך וויסן האט אים

געהאָלפֿן באַלייכטן און קלאָרער מאַכן דאָס טיף־אידישע וואָס האָט געלעבט אין אים. זיינע חושים זענען געוואָרן פאַרשאַרפט און פאַר־פיינערט פון טיפע גייסטיקע דערפאַרונגען און איבערלעבונגען. ער האָט אָנגעהויבן שאַרפער באַאָבאַכטן און עמפּפינדן די אַרומיקע וועלט. ער איז געוואָרן אומרואיק, זוכנדיק, רירעוודיק, קוועקזילבער.

שרה, דאַגעגן, איז געווען אויסערליך אַ רואיקע, מיט געלאַסענע מאַנירן. זי איז אויפגעוואַקסן אין דער צייט ווען ליכטענפעלד האָט זיך שוין איינגעפעאיזירט און ער האָט איר געגעבן אַ מאָדערנע, כמעט אַ גוי'אישע דערציאונג. זי האָט געהאַט דעם שטעל פון אַ גראַנד דאַמע און גלייך נאָך דער חתונה האָט זי איינגעשטעלט מיט איר מאַן אַ טאָן פון אויבן אַראָפּ. זי האָט געקוקט אויף אים ווי אויף אַ בית מדרש בחור, וואָס שטייט אונטער איר ווערט. זי איז געווען פול מיט מאַניר, מיט אויסערליכקייט און מיט פּראָווינציעלן גלאַנץ.

אויף אַזאַ אופן זענען זיי פון אָנהויב אָן געווען פאַר'משפּט נישט צו קענען זיך צוזאַמענלעבן.

אין דעם אייגענעם הויז וואו די פּרץ משפחה האָט געוואוינט, האָט מען אויף דעם אונטערשטן שטאָק אָפּגעגעבן דעם יונגן פּאָרפאָלק אַ האַלב־טונקעלע שטוב מיט די פענצטער אויף דער פּאָדטשעניע, אונטער אַ פאַרלענגערטן דאַך. וועגן קיין פּרנסה האָט דער יונגער־מאַן דערווייל נישט באַדאַרפט זאָרגן, ווייל דער פאָטער האָט צוגע־זאָגט קעסט און זעקס רובל אַ וואָך אויף דער פּרנסה האָט מען גענומען פונם נדן. קעסט־קינדער האָבן געהאַט אַלערליי זיסע פּריווילעגיעס. עס האָט זיך געלעבט גרינג און נחת'דיק, ווען די משפחה האָט מיט אַלעם גוטן אַרויסגעהאָלפן. דאָס יאָר קעסט איז פאַרגאַנגען און עס האָט מיט זיך מיטגעצויגן אַ צווייט יאָר קעסט.

עס האָט זיך געלעבט,
די צייט האָט געוועבט
איר לאַנגן, איר כשרין פאָדעם.

מיט זיין פרייער צייט האָט פּרץ געקענט אַ סך אויפטון. אָבער עס האָט זיך נישט געטון. ר' יודל'ס געשעפטן מיט וואַלד און מיט גע־הילץ האָבן זיך אויסגעלאָזט און ער האָט איבערגענומען אַ מיל,

וואו דער נאַרוואַס פאַרהייראַטער זון האָט אַ ביסל אַרויסגעהאָלפן, אָבער קיינער האָט אין דעם קיין תכלית נישט געזען.

דאָס צוזאַמענלעבן מיט שרה'לען איז פרצ'ן אָנגעקומען שווער. זיי האָבן ביידע נישט געקענט בייקומען די פרעמדקייט צווישן זיך. אין ביידן האָט פראָטעסטירט די יוגנט געגן אונטערוואַרפן זיך דעם גורל, וואָס האָט זיי צוזאַמענגעפּאַרט נאָך איידער זיי האָבן איינער דעם אַנדערן אין די אויגן אָנגעזען. ער איז געווען שטאָלץ מיט זיין פרייידענקערישקייט און האָט געגלויבט די פרוי וועט זיין גליקליך איינצוזען, אַז איר מאַן איז נישט קיין בטלן. זי איז דאָך די טאָכטער פון אַ משכיל, וואָס האָט שוין לאַנג בטלנות געלאָזט הינטער זיך און איז אַוועק אין דער וועלט אַריין. און אויב שרה'לע וועט אים האַלטן פאַר צו פריי, וועט ער איר באַווייזן, אַז יונגע מענטשן דאַרפן זיין היינטוועלטיק.

אַרויסגעוויזן האָט זיך פאַרקערט. שרה'לע האָט געהאַלטן, אַז איר מאַן דער עלוי איז נאָך צופיל איינגעטונקען אין די מאַנירן פון בית מדרש. אַט דאָס, מער פון אַלץ, האָט אים געמאַכט אַזוי אומרו־איק ווי קוועקזילבער.

זיין פאַנטאַזיע האָט געהאַט פליגעל. אים איז געווען גרינגער צו שוועבן אין הויכע וועלטן איידער זיך אַריינצואוועבן אין דעם רעד־אַלן לעבן אויף דער ערד. צו ערדישע קליינקייטן האָט ער זיך ערשט אַליין באַדאַרפט צוגעוואוינען. שרה'לע האָט נישט געקענט זיין פאַר אים קיין ביישפיל אין טאָג־טעגליכן לעבן. ער האָט נישט געקענט זיך לאָזן באאיינפלוסן פון די רייד און דורך דעם מוסטער פון אַ מענטשן, מיט וועמען בלויז דער צופאַל האָט אים צוזאַמענגעבונדן.

דאָס אַלץ האָט זיך געדרענגט אין אים און עס האָט געוואָלט קומען צום אויסדרוק. ער האָט פאַרוואָרפן די שפּילעוודיקע פאָרם פון שפּאַסיקע, אַפּלאַכערישע לידלעך. ער האָט זיך אַלץ מער אָפּגע־געבן מיט דער ערנסטער, יום טוב'דיקער פאָרם פון שירים. ער האָט אַלץ עפּטער געשריבן לידער אויף העברעאיש. אַזוי האָט ער זיך אויסגעלעבט. אָבער דאָס געשריבענע האָט אים זעלטן צופרידן גע־שטעלט. עס האָט אים אַלץ אויסגעזען ענליך צו די גראַמען וואָס ער פלעגט פאַרפאַסן נאָך אַלס אינגל ביי פאַרשידענע געלעגנהייטן.

דאַמאָלס האָט ער געקענט אין אַ לידל אַפּלאַכן פון בלאָע ציצית אָדער פון קהל'שע קליאַמקעס. איצט אָבער איז אים שוין דאָס האַרץ געווען פול מיט די געפילן פון אַ רייפן מאַן, וועלכער זוכט אויס־צודריקן אַלץ וואָס פּייניקט אים טיף אין דער נשמה.

יענע חוזק־לידלעך האָט ער געקענט שרייבן אויף זשאַרגאָן. דאָס איז געווען בלויז פריילעך צו מאַכן זיך און די חברה'לייט. אָבער איצט גייט עס וועגן הויכע ענינים פון געדאַנק און געפיל און דאָס קען מען נאָר אויסדריקן אין דעם לשון פון זיין גייסטיקן מקור. ווי קען ער אויסדריקן זיין אינערליכע וועלט אין דעם לשון פון די צופעליקע מעשה־ביכלעך פון אַזעלכע כלומר'שטע שרייבער ווי גדליהו בעללאַה, אביגדור ברכיה רוף אָדער אפילו פון די בעסערע שריפטן פון אייזיק מאיר דיק און שלמה עטינגער. ס'איז גוט גענוג פאַר חוזק. און וואוהין זאָל ער שיקן אַ ליד אָדער אַ בילד צום אָפּדרוקן, ווען ער שרייבט עס אין אויף דער שפּראַך? מיט אַ דריי פיר יאָר פריער האָט ער נאָך געזען די זשאַרגאָנישע „וואַרשויער יודישע צייטונג", וואו עס איז געווען אָפּגעדרוקט עטינגער'ס סאַטיריש ליד איבער דער צבועק'ישער צדקת „וויטעלע". וואָס פאַר אַ שפּראַך, מ'שטיינס געזאָגט, די צייטונג האָט ער דאַמאָלס פאַרמאָגט. איצט איז אפילו אַזאַ זשאַרגאָנישע צייטונג אויך מער נישטאָ. איידער צו שיקן עפּעס אין דעם זשאַרגאָנישן „קול מבשר", וואָס צעדערבוים גיט אַרויס יעדע וואָך ווי אַ ביילאַגע צום „המליץ", איז אודאי שענער צו שיקן עפּעס גלייך לשון קודש. היינט איז שוין אַ יאָר צוויי ווי פּרץ סמאָלענסקין גיט אַרויס דעם שיינעם „השחר" אין ווין.

אויב ווערן אַ שרייבער, האָט ער באַשלאָסן, מוז דאָס זיין נאָר אויף העברעאיש. ער האָט אַלץ מער און מער געשריבן, נאָר קיין זאַך אין ערגיץ נישט געשיקט. וואָלט ער נאָר געהאַט גלויבן אין דעם וואָס ער האָט געשריבן, וואָלט ער געהאַט דעם צוטרוי, אַז דאָס וואָס ער האָט געשריבן איז ווערט געווען צו זען די ליכטיקע שיין, אָבער דאָס האָט אים געפעלט. עס איז אים איינגעפאַלן אַ געדאַנק פאַר אַ שיר, האָט ער אים אָנגעשריבן, אים איבערגעלעזן און גיך פאַרלוירן דעם גלויבן אַז ער איז עפּעס ווערט. ווען מען צו ווייזן דאָס אָנגעשריבענע, פאַר וועמען עס פאַרצולייענען איז שוין באַלד נישט

געוועזן. מיט די בחורים, פריריקע חברים פון בית מדרש, האָט ער שוין זעלטן זיך באַגעגנט. די וואָס האָבן חתונה געהאַט זענען זיך, ווי דער שטייגער איז, יעדער געגאַנגען זיין וועג. האָט ער דערפאַר דאָס געשעפטנע כסדר צונישט געמאַכט. געשריבן און צוריסן אָדער אין קיך אויפגעהויבן אַ טעפּל פון פייער און צוגעזען ווי די באַשריי־בענע פאַפירן גייען אויף אין פלאַמען איבער די גליענדיקע קוילן.

דער גוטער מלאך האָט אים אָבער אַפּטמאָל אויפגעזוכט. דער פעטער יוסף האָט ביי אים צוגענומען יעדעס שטיקל כתב־יד וואָס ער האָט ביי אים געפונען, כדי עס צו באַהאַלטן. אַ סך פון יענע כתב־יד'ן האָבן זיך צענדליקער יאָרן ביים פעטער יוסף אויפגעהיטן ביז זיינע דערוואַקסענע, פאַר'גוי'אישטע זין האָבן אין שרעק פאַר אַ פּאָליציייאישן איבערפאַל, זיי מיטן מיסט אַרויסגעוואָרפן. אין יענע ערשטע יאָרן פון פרצ'עס פּאָעטישן שאַפן איז דעם פעטער יוסף'ס גוטער שמייכל אין דער ברייטער באָרד אַריין געווען זיין איינציקע דערמוטיקונג.

דער תלמיד חכם יוסף אַלטבערג, דער מאַן פון ריוועלע פרצ'עס שוועסטער, איז געווען אַ גוטער קענער פון לשון קודש און אַ גע־לערנטער אין וועלטליכע וויסנשאַפטן. צום יונגן פרץ האָט ער געהאַט אַ גרויסע ליבשאַפט און האָט אים הויך געשעצט ווי אַ דיכטער. נאָך מיט יאָרן פריער, ווען דער עלוי'שער קאָפּ האָט בלויז זשאַרגאָ־נישע לידלעך פאַרפאַסט, האָט שוין דער גוטער פעטער באַוואונדערט זיין טאַלענט. איצט, ווען דער פעטער האָט געהאַט די פרייד צו זען, אַז צו זיין עצה הערט ער זיך שוין צו און שרייבט העברעאיש, האָט ער געקוקט אויף אים מיט אַ באַזונדערן שטאָלץ און האָט אים גע־האַלטן פאַר אַ נאַציאָנאַלן העברעאישן פּאָעט, וואָס וועט סוף כל סוף זיך קונה שם זיין.

אין יענע ערשטע יאָרן פון ברויזנדיקן ווילן זיך אַליין גייסטיק צו געשטאַלטן, איז פאַר פרצ'ן דער פעטער יוסף געווען דער איינ־ציקער קוואַל פון אָנערקענונג פאַר זיינע פרוואוון פון קינסטלערישן אויסדרוק. קיין אַנדערע מענטשן האָט ער נישט געהאַט וועמען צו פאַרטרויען זיין אינערליכע גייסטיקע וועלט.

יב

פּאָעזיע און פּרנסה

דער קינסטלער האָט זיך גענומען אַנטוויקלען און איז געוואַקסן אַריבער זיין סביבה. די אַלט־פּוילישע אידישע טיפּן פון זאַמאָשטש, אינטערעסאַנטע און טיילמאָל אויסטערלישע, זענען פאַר אים געווען די סביבה, וואָס ער האָט מיט דער ליבשאַפט פונם קינסטלער איינ־געזאַפּט אין אַלע סענסיטיווע חושים.

די שטאָט איז געווען באַלעבאַטיש אידיש. זי האָט געהאַט אַ סך וואוילע לערן־קעפּ. מען האָט זיך דאָרט געפירט אויפן גביר'ישן שטייגער, און עס זענען אפילו געווען אביונים וואָס האָבן גע'שמ'ט מיט אייגנאַרטיקער חכמה. געווען דאָרט אַן אָרימאַן וואָס מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גאון און בקי בשבע חכמות, האָט ער געפירט וכוחים מיטן קאַנאַניק, דעם בישאָפּ'ס קירכליכן פאַרטרעטער, און האָט אים געמאַכט אויסזען ווי אַ קוימען־קערער. געווען אַ שמש אַן אביון און אַ מטופל מיט קינדער, וואָס האָט אויסגערעכנט אויף הונדערטער יאָרן אַלע לקוי חמות און אַלע לקוי לבנות. עס איז געווען אין שטאָט אַ ליטוואַק אַ צלם־קאָפּ, אַ איד אַ נגיד, וואָס האָט שטענדיק געהאַט אַ היימישן מנין ביי זיך אין שטוב, פרום געווען, פונדעסטוועגן האָט מען ביי אים אין הויז אויך געפונען גרויסע אַפּיקירן, וואָס פלעגן קומען שפּילן פּרעפעראַנס. ביי אים האָט מען אויך געקאָנט געפינען יאַנקעלע רייפמאַן, דעם גרויסן אַפּיקורס. דער נגיד האָט אים אריינגענומען אין שטוב אַלס לערער פאַר זיינע קינ־דער. רייפמאַן אַליין איז געווען אַ הויכער, מיסטעריעזער שוואַרצער איד, וואָס האָט געשטאַמט פון אַפּט און האָט די מערסטע יאָרן פון זיין לאַנג לעבן אָפּגעלעבט אין שעברשין, וואו פרץ האָט אים נאָך

אַלס אינגל מיט גרויס יראת הכבוד אָנגעקוקט און געוואוסט, אַז ער האָט אָנגעשריבן אַ צאָל פילאָזאָפישע ספרים.

צווישן די מער פשוט'ע אידן אין שטאָט זענען געווען — אַ היטל־מאַכער אַ חזן, וואָס פלעגט ימים נוראים דאַווענען פאַרן עמוד; אַ לערער פון קאַליגראַפיע; אַ פאַרצייטישער, פליישיקער איר אין אַ ברייטן טיזליק און מיט אַ שטאָק מיט אַ זילבערנער גאָלקע אין דער האַנט. ער פלעגט אַרומגיין איבער דער שטאָט צוזאַמענעמען נדבות און דער שמש האָט אים נאָכגעטראָגן די זילבערנע פושקע. אַ סך ענליכע און אַנדערע אויסטערלישע אידן האָבן מיט זיך פאַר־געשטעלט די רייכפאַרביקע סביבה, אין וועלכער דער אויפגייענדיקער קינסטלער האָט געלעבט.

דער יונגער פּאָעט האָט געפונען דערהויבונג אין דעם פעטער'ס ברייט־האַרציקע שבחים. נאָר מער ווי ביים פעטער, האָט ער איצט געוואָלט נושא חן זיין ביי זיין שווער אין וואַרשע. ווען ליכטענפעלד איז געקומען צוגאַסט קיין זאַמאָשטש, איז ר' יוסף אַלטבערג צוגע־שטאַנען אַז ער מוז לייענען די שירים פון זיין איידעם און איינזען, אַז ער וואַקסט אַ גדול.

צו דעם יונגן פאַרפאָלק אין שטוב אַריין זענען אין אָוונט געקומען דער פעטער מיטן שווער, און דער יונגערמאַנטשיק מיט דעם באַ־גייסטערטן פנים, איינגעפּאַסט אין אַ בליענדיק בערדעלע, האָט געמוזט פאַר זיי לייענען זיינע נייע שירים.

חוץ אין העברעאיש, האָט פרץ דאַמאָלס אויך געשריבן לידער אויף פויליש, אָבער דאָס האָט ער געהאַלטן אַ טיפן סוד. אויף דער גוי'אישער שפּראַך האָט ער געשריבן בלויז צופרידן צו שטעלן זיין איינענעם ערגייץ. און כדי זיך צו געבן אַ העכערן ציל מיט זיין שרייבן פויליש, האָט ער זיך אַליין געזאָגט, אַז דאָס איז ביי אים אַז אינטערנאַציאָנאַלער צוגאַנג, גלייך פויליש וואָלט געווען אַ פענצטערל צו מערב אייראָפּע. די אידישע וועלט האָט אים אַלץ אויסגעזען ענג און איינגעשלאָסן. ער האָט זיך אַליין געוואָלט באַווייזן, אַז ער קען פאַר זיך אויסשמידן אַ שליסל אויך צו דער דרויסנדיקער, פרעמדער וועלט. ער האָט אָבער געוואוסט, אַז זיין פויליש איז נאָך פול מיט גרייזן. דער עיקר, עס איז נישטאָ קיינער, פאַר וועמען ער זאָל זיך

קענען מיט דעם פּאַרטרויען. אין דעם יונגן ווייב, וואָס האָט גוט געקענט פּויליש, האָט ער קיין פּאַרטרויליכקייט נישט געפונען.

די שוואַרץ־חנ׳עוודיקע טאָכטער פון ליכטענפעלד׳ן איז געווען פעסט־געבויט, טעמפּעראַמענטפול און זי האָט געהאַט דאָס שטאָלצע באַוואוסטזיין, אַז זי האָט איר מאַן געבראַכט גייסטיקן יחוס. אַנט־קעגן פּרצ׳עס באַגער צו ווערן אַ העברעאישער שרייבער, האָט זי אַנטקעגנגעשטעלט די דערגרייכונגען פון איר פאָטער, און זי האָט געפילט, אַז זי האָט אַ רעכט צו פאַרלאַנגען פון איר מאַן, אַז ער זאָל זיך פריער אָפּגעבן מיט פאַרשאַפן איר חיונה און אַ שטייגער לעבן ווי איר שטייט אָן.

דער געלערנטער און קלוגער ליכטענפעלד האָט גיך איינגעזען, אַז צווישן זיין טאָכטער און דעם איידעם איז די ליבשאַפט און די פאַרטרויליכקייט נישט גענוג שטאַרק. שרה׳ן איז געווען פרעמד, און אפילו איבערדריסיק, איר מאַן׳ס אָפּגעבינקייט און באַגייסטע־רונג, ווען ער האָט זיינע אומפאַרשטענדליכע לידער פאַרגעלעזן. אָן ווערטער, מיט אירע בליקן און באַנעמונג, האָט זי נאָך צום פאָטער פּראָטעסטירט קעגן דעם שידוך מיט אַ בית מדרש בחור. דער טאַטע, זיין האַרץ פול מיט צער, האָט געוואָלט דערמוטיקן דעם איידעם אין דער גענגוואַרט פון זיין טאָכטער און ער איז געווען ברייטהאַרציק מיט זיין מבינות אויף דעם איידעמ׳ס שירים.

אויפ׳ן טיש איז געשטאַנען די פינקלענדיקע טיי מיטן איינגע־מאַכטס, און די צוויי עלטערע תלמידי חכמים האָבן דערוואַרעמט די אַטמאָספערע אין דער יונגער שטוב מיט זייערע לויב־ווערטער. דער פעטער האָט גאָרנישט אָפּגעלאָזט. דער באַגייסטערטער דיכטער האָט געמוזט פאַרלייענען איין שיר נאָכן אַנדערן. דאָס האָט אים דער־הויבן די נשמה און ער האָט אַרויסגענומען דאָס באַהאַלטנסטע פון זיינע כתבים, דעם שיר „חיי משורר עברי" — דאָס לעבן פון אַ אידישן פּאָעט. דאָס איז געווען דאָס ערשטע ליד אין וועלכן ער האָט אַזוי שטאַרק אַריינגעגאָסן זיין האַרץ, אַז עס האָט אים אומגעקערט אַ טרייסט יעדעס מאָל ווען ער האָט עס געלייענט.

דער עלטערער שריפטשטעלער, וועלכער האָט זיך נישט געקענט באַפרייען פונם געפיל אַז אַ גרויסער טייל פון זיינע לויב־ווערטער

קומען אים אויף דער צונג ווייל דער יונגער דיכטער איז זיין איידעם, האט אנגעהויבן ווערן אמת'דיק באגייסטערט. ער האט גענומען נאכ־אמאל לייענען די לידער מיט מער אויפמערקזאמקייט און האט אין יעדן ליד ארויסגעזען טאלענט. די שפראך איז שיין און קלאר, די פארם געשליפן און דער אינהאלט רייך, טיפזיניק. אט לייענט ער א פאבל וועגן א מגפה, וואס איז אויסגעפאלן אויף א סטאדע שאף. דער פאכטער לויפט צו א צדיק ער זאל אפשטעלן די מגפה, און דער צדיק זאגט דאס אים צו נאר מיטן תנאי, אז ער אליין זאל ווערן א שותף צו די פעלכלער פון די טויטע שאף. דער שווער איז אנטציקט פון דער סאטירע.

נאכדעם לייענט ער אן אלעגארישע פאעמע וועגן דעם ווי אזוי גאט האט איינגעטיילט די חכמות צווישן מענטשן, ביז איינער איז געקומען שפעט און האט געמוזט נעמען אנשטאט חכמה — פארניי־נונג. דאס האט אים געמאכט פאר א קריטיקער. ווידער שמייכלט ליכטענפעלד איבער דעם קלוגן אויספיר. מיט נייגיר און אינטערעס לייענט ער אן אנדער טיף ליד, וואס מאכט אויף אים א שטארקן רושם. דער דיכטער שילדערט אין דעם ליד די פינצטערניש וואס איז פארשפרייט איבער דער וועלט און ער דריקט אויס זיין האפנונג און גלויבן, אז די שווערע נאכט וועט פארביי און דער זונאויפגאנג וועט אנקומען איבער דער וועלט.

ביים עלטערן שרייבער האבן געפינקלט די אויגן פון פרייד. אזא פארביקע פאנטאזיע, אזא פארשטענדעניש פאר מענטשן און זאכן, אזא רייכקייט פון דער העברעאישער שפראך. דאס האט דעם שווער און איידעם מיטאמאל דערנענטערט, אזוי ווי צוויי יונגע חברים. ווען דער שווער וואלט בשעת מעשה געהאט ביי זיך זיינע אייגענע שירים, וואלט ער זיי אוודאי פארן איידעם פארגעלעזן צו הערן זיין מבינות. ער איז איצט מער ווי פריער געווען צופרידן מיט זיין אבן טוב און האט באשלאסן, אז ער וועט זיך טיכטיק נעמען אים אריינ־צופירן אין דער העברעאישער ליטעראטור. אים איז קלאר געווען, אז דאס איז נישט גרינג. אפדרוקן א ליד דא און דארט אין א העברעאישער אויסגאבע איז מעגליך געווען, אבער פון ביטערער דערפארונג האט ליכטענפעלד געוואוסט, אז דאס מיינט נישט קיין

סך. נישט איינער האָט אויף אַזאַ אופן פאַרעפעטנטליכט שירים, וואָס זענען קיינמאָל אין קיין בוך נישט געזאַמלט געוואָרן. און ער האָט געוואָלט דעם איידעם אויסהיטן פון דער אַנטוישונג צו באַקומען לידער צוריקגעשיקט פון די רעדאַקציעס.

זיין נאָמען אין דער העברעאישער ליטעראַטור האָט ליכטענפעלד זיך דאַמאָלס געשאַפן אַלס וויסנשאַפטלער און פּאָלעמיקער. ער האָט אָבער אויך געשריבן שירים, מיט וועלכע ער איז אַליין געווען אַ ביסל אומזיכער. זיין איידעמ'ס פּאָעטישע פרוכטבאַרקייט און דער יוגנטליכער חשק מיט וועלכן ער האָט געשריבן, האָבן אויך דעם עלטערן דיכטער געגעבן מער גלויבן אין זיין אייגן שאַפן. עס איז ביי אים באַפעסטיגט געוואָרן דער געדאַנק, וואָס וועט זיין פון גרויס נוצן און דערמוטיקונג פאַר זיי ביידן. ער וועט מיט דער צייט לאָזן אָפּדרוקן אַ באַזונדער ספר'ל מיט זייערע ביידנ'ס שירים. מיט דער צייט. אָבער דערווייל דאַרף נאָך דער יונגערמאַן אַ סך לערנען, דער עיקר שרייבן.

דער אַלטער געלערנטער האָט געהאַט אַ סך אַנדערע זאָרגן וועגן זיין איידעם. אַ חוץ צו פלעגן זיין טאַלענט האָט ער אויך באַדאַרפט זאָרגן, ווייניקסטנס טיילוויז, וועגן זיין פּרנסה.

די קעסט און דער נדן זענען שוין ביים יונגן פּאָרפּאָלק לאַנג אויסגעגאַנגען און זיי האָבן נאָך אַלץ קיין אייגענע פּרנסה נישט געהאַט. עפּעס האָט נאָך געפּייניקט ליכטענפעלד'ן אַ געדאַנק, אַז ער האָט נאָך נישט אַלץ אָפּגעצאָלט דעם איידעם וואָס ער האָט אים צוגעזאָגט. קיינער האָט נישט געוואוסט ווי ביטער עס גייט אים אין וואַרשע. אָבער ער האָט זיך אַלץ געטרייסט, אַז מיט דער צייט וועט ער די קינדער געבן אַלץ צו וואָס ער האָט זיך מתחייב געווען.

שרה'לע האָט אויסגענוצט יעדע געלעגנהייט צו באַקלאָגן זיך פאַרן פּאָטער, אַז דער מאַן גיט זיך מער אָפּ מיט לערנען און שרייבן ווי מיט באַזאָרגן די היים. פּרץ האָט אָבער אויף פאַרשידענע אופנים געפּרואווט זיך צו דערשלאָגן צו אַ פּרנסה. נאָר עס האָט זיך אים נישט איינגעגעבן. דערווייל איז ער געווען ווי פון ווינט געטראָגן. אויפן דאַמאָלדיקן שטייגער האָט ער צוזאַמען מיט זיין פּאָטער געבלאָנקעט פון איין אומזיכערער פּרנסה צו דער אַנדערער. ער

האט אָנגעהויבן פילן דעם דרוק פון נויט און פון אָפּהענגיקייט, פון וועלכע ער האט זיך באַמיט צו באַפרייען זיך. די שירים וואָס ער האָט געשריבן זענען אים נישט נאָר געווען אַ טרייסט אין שווערע מינוטן, נאָר אַ געשטאַרקטער פונם שווער'ס לויב־ווערטער, האָט ער אָנגעהויבן טראַכטן, אַז ער וועט טאַקע באמת ווערן אַ משורר עברי. אודאי וועט ער נישט קענען פון דעם מפרנס זיין קיין ווייב און קינדער, אָבער אפשר צוליב דעם.

ביי ר' יודל פּרץ אין דער היים איז מען געווען געוואוינט צו לעבן באַלעבאַטיש ברייט. און דער זון האָט באַשלאָסן, אַז כדאי צו קענען פירן ווען עס איז אַזאַ באַלעבאַטישע היים ווי ביים טאַטן, וועט ער זיך סוף כל סוף מוזן נעמען צו אַ פּראַקטישער פּרנסה. ער האָט זיך פליסיק גענומען שטודירן אַ קורס אין בוכהאַלטעריע. ער האָט זיך צו דעם גענומען מיט גרויס התמדה, ווייל ער האָט געגלויבט אַז דאָס וועט אים אויסלייזן פון אַלע דאגות פּרנסה. דערווייל איז אין דער קליינער היים וואָס אַמאָל ענגער געוואָרן. ער האָט געוואוסט אַז שרה'לע קוקט קרום אויף זיין שרייבן און זי איז גאָר נישט זיכער, אַז זיין בוכהאַלטעריע וועט זיי שטעלן אויף די פיס.

זיינע באַציאונגען זענען געוואָרן אָנגעשטרענגע אי מיט זיין יונג ווייב אי, דורך איר, מיטן שווער, וועלכער פלעגט אים שרייבן בריוו מיט שטראָף־רייד פון וואַרשע.

אין דער סביבה איז אים וואָס אַמאָל ענגער געוואָרן. איין טרייסט האָט ער געהאַט, ער האָט אין דער צייט געלעזן אַז אַז אויפהער. אין שטאָט זענען געווען עטליכע היימען וואו עס איז אָנגעקומען אַלץ, וואָס איז אין יענער צייט אַרויסגעגעבן געוואָרן אויף העברעאיש. ער האָט געקענט באַרגן ביכער ווען און ביי וועמען ער האָט געוואָלט. און ער האָט נאָכאַנאַנד געשריבן, ווייל טיף אין זיין באַוואוסטזיין האָט ער געגלייבט, אַז זיין פּאָעטישע פּרוכטבאַרקייט איז פאַר אים אַ גרויסער אָנזאָג.

II

יג

אַנטוישונג אין וואַרשע

וואָס שווערער עס איז פּרצ'ן אָנגעקומען צו פּאַרזאָרגן שרה'לע'ן מיט פּרנסה, אַלץ עפּטער האָט ער געטראַכט וועגן אַ רייזע קיין וואַרשע.

דער אַלטער דר. סקשינסקי האָט אים שוין געהאַט באַפרייט פון פּריזיוו און אין דער הויפּט־שטאָט פון פּוילן איז געווען אַ סך אויף וואָס ער האָט געהאָפט און געוואַרט — אינטערעסאַנטע באַקאַנט־שאַפטן, באַגעגענישן, נייע פריינט, שרייבער, מענטשן פון וועמען ער האָט געהערט. אָבער די גרויסע שטאָט איז פאַר אים נאָך געווען איינגעהילט אין טונקלקייט. וועלכע גרויסע נעמען האָבן דען דער־גרייכט צו אים אין שטעטל. צוויי נעמען האָבן פאַר אים געהאַט אַ באַזונדער כשוף, יצחק קראַמשטיק און יעקב טוגענדהאָלד.

קראַמשטיק איז געווען אַ רב אַ פּאַטריאָט, וועלכער איז געפאַלן אַ קרבן פאַר זיין פּוילישן פּאַטריאָטיזם. אין דעם יאָר פון אויפשטאַנד פון 1863 איז ער געווען דער פּרעדיקער אין דער גרויסער וואַרשעווער שול אויף די נאַלעווקעס. דאָרט האָט ער געהאַלטן פלאַם־פייערדיקע דרשות פאַר אַ באַפרייטער פּוילן, ביז די צאַרישע מאַכט האָט אים צוזאַמען מיט פּוילישע פּאַוסטאַנצעס פאַרשיקט אין דער באַברויסקער פעסטונג. שלאַכטשיצעס האָבן זיך דאָרט דערוואוסט וועגן אים און לייכטער געמאַכט זיין ביטערן גורל. ווי וואָלט ער געוואָלט אַזאַ מענטשן באַגעגענען אין וואַרשע.

נישט קיין בעסערע אויסזיכט האָט ער געהאַט ווען עס איז צו באַ־געגענען טוגענדהאָלדן, וועלכער איז געווען אַ שרייבער, איבערזעצער און צענזאָר פון העברעאישע ספרים און איז שוין מיט צוויי יאָר פריער געשטאָרבן. אָבער טוגענדהאָלדן האָט ער איראָניש באַטראַכט פאַר זיין

ערשטן לערער פון רוסיש און פויליש, ווייל די שפראכן האט ער צום ערשטן מאל געלערנט פון די צענזור אויפשריפטן אויף העברע־אישע ספרים. א שאד וואס טוגענדהאלד איז מער נישטא. געהאפט האט ער אויך צו באקענען זיך מיט שמואל הערש פעלטין, רעדאקטאר פון דער פוילישער „איזראעליטא", וואו ליכטענפעלד האט געשריבן פון צייט צו צייט. אמת, קיין פוילישע לידער צו באוויזן האט ער נישט געהאט, אבער ער האט לעצטנס די שפראך פלייסיק געלערנט און זיין פויליש איז א סך פארבעסערט.

ווארשע איז דאמאלס עקאנאמיש און געזעלשאפטליך געווען אן אויפ־גייענדיקע שטאט. הונדערטער יארן האבן דארט קיין אידן נישט געטארט וואוינען. אבער שוין א יאר צען ווי זיי האבן געהאט באַ־קומען גלייכבארעכטיגונג מיט די קריסטליכע איינוואוינער פון פוילן. די טאקסע אויף פלייש און אויף לעכט איז אפגעשאפט געווארן, און דאס אלץ איז געווען צו פארדאנקען די באמיאונגען פון דעם כראביע וויעלאפאלסקי. ווארשע האט געהאט דריי הונדערט טויזנט איינוואוי־נער. כמעט א דריטל זענען געווען אידן. די אידישע גאסן האבן אנגעהויבן אויפלעבן מיט נייער טעטיגקייט. עס איז אויפגעגאנגען האנדל, אימפארט און עקספארט, און די טומלדיקסטע פון אלע גאסן איז שוין דאמאלס געווען די נאלעווקעס.

די איינציקע פראקטישע פארבינדונג וואס פרץ האט ביז דאמאלס געהאט מיט ווארשע זענען געווען די בריוו מיט א ביסל געלט, וואס ער פלעגט באקומען פונם שווער. אבער דאס געלט איז אין די בריוו אנגעקומען אלץ זעלטענער. ביי ליכטענפעלד'ן האט זיך אנגעזאמלט ביטערקייט געגן זיין איידעם, ווען ער האט געלייענט די בריוו פון זיין טאכטער. ער איז געווארן אומגעדולדיק. ווי לאנג איז דער שיער אים אויסצוהאלטן, האט ער זיך געפרעגט. אבער די לויב־ווערטער וואס ער האט דעם איידעם געגעבן פאר זיינע שירים, האבן אויפן שווער ארויפגעלעגט א פליכט.

דער יונגער דיכטער האט זיך געטראכט, אז זיין שווער דער שריי־בער דארף קודם כל זיין צופרידן מיט דעם וואס ער האט אויך אן איידעם א שרייבער, איבערהויפט א פאעט. ווי לאנג ער זיצט אין זאמאשטש קען פאר אים דער שווער גארנישט טון, נאר ווען ער

זאָל קומען קיין װאַרשע, װעט ער זיך אודאי פאַר אים באַמיען. עס איז אים אָבער שװער געװען צו פועל'ן בײַ זיך צו מאַכן די רײַזע.

ער האָט ליב געהאַט דאָס שטעטלשע לעבן. װאָלט ער דאָרט געהאַט פּרנסה, װאָלט ער קײנמאָל נישט מיך געװאָרן טעגליך צו באַגעגנען די הײמישע מענטשן: דעם װאַסער־טרעגער, דעם מלמד, דעם שנײַ־דער, דעם קירזשנער, דעם װײַן־הענדלער, די מאַרק־אידענע, דעם פּאַסעסאָר, דעם שבת־גױ, דעם קרעמער. אַלע זענען זײ אים געװען נאָנט, אײגן, הײמיש. זײַן װעלט איז געװען די אידישע שטוב, װאו אידיש איז געװען דאָס גײַסטיקע ברױט. פון די װאָרצלען האָט ער געצױגן זײַן יניקה. דאָרט האָט ער נישט געטראָגן קײן כעס אויף קײנעם, האָט מיט אַלעמען זיך געקענט צוזאַמענלעבן. אָבער פּרנסה! ער האָט אָנגעהויבן שטאַרקער גלויבן אין משנה מקום משנה מזל.

װען געלט פון װאַרשע איז אָנגעקומען װאָס אַמאָל װײניקער, האָבן צװישן אײדעם און שװער אָנגעהויבן גײן פאַרביטערטע בריװ. די טאָכ־טער האָט זיך געקלאָגט פאַרן טאַטן, אַז דער מאַן איז אַ צעטומלטער און דערפאַר קען ער אין זאַמאָשטש קײן שטעלע נישט קריגן. דער אַלטער האָט זיך געפילט װי אָפּגענאַרט און ער האָט דעם אײדעם געשיקט אַ בריװ פול מיט ביטערן פאַרװאורף. פּרץ װידער האָט גע־פילט, אַז ער האָט רעכט צו מאַנען דעם נישט אויסגעצאָלטן חלק נדן. ער איז בײַ זיך געװען זיכער אַז ער, דער פּאָעט, װעמען דער שװער אַלײן האָט אָנערקענט, טוט שױן געגוג מיט דעם װאָס ער נעמט אַ קורס אין בוכהאַלטעריע. אין אַ טאַקטישן בריװ, אין װעלכן ער האָט אי געמאָנט אי זיך פאַרענטפערט, האָט פּרץ אויסגעגאָסן זײַן ביטער האַרץ:

טײַערער שװער! איר שרײַבט מיר אַז איך האָב אײַך צװײ מאָל װײ געטון, אין דער אמתן האָב איך מיך אָבער מיט גאָרנישט פאַר־זינדיקט. איך האָב נישט געזאָגט אַז איר האָט אָװעקגערױבט, נאָר אַז איר האָט גענומען מײַן געלט. און איז נישט דאָס געלט טאַקע בײַ אײַך אין די הענט? און דאָס װאָס איר באַקלאָגט זיך אויף מיר: אַ יונגערמאַן און אַזױ װײַטער, װאָס װעט זײַן מיט אים דער סוף? דאָס קען איך אויך נישט פאַרשטײן. װאָס איז דען אַזעלכעס פאַראַן צו טון אין זאַמאָשטש װאָס איך האָב נישט געטון? אָבער זאָל זײַן

אזוי ווי איר זאָגט, איך האָב געזינדיקט, בעט איך אייך אַנטשולדיגונג. איך ווייס נישט פון וואַנעז איר האָט גענומען אַז אַנשטאָט 75 שרייב איך 57 און שטאָט 57 שרייב איך 75. איך האָב איצט געענדיקט דעם קורס אין בוכהאַלטעריע און ווען איך וואָלט געהאַט פּראַקטיקע איין חודש צייט, בין איך זיכער אַז איך וואָלט זיך אויסגעטויגט צו יעדער זאַך. איך האָף אַז אין וואַרשע וועל איך מיר געפינען אַ פּאָסטן.

איך קען אָבער נישט פאָרן אָן געלט. מיין פעטער אביגדור לעווין איז געווען אין וואַרשע, האָט אייך דריי מאָל געזוכט און אייך נישט געפונען אין דער היים. איך האָב אים געבעטן, אַז ער זאָל ביי אייך נעמען פאַר מיר די דרייסיק רובל. דערפאַר בעט איך אייך, אַז איר זאָלט אזוי טון:

אַנטקעגן מאַליניאַק׳ס הויז וואו איר וואוינט, איז דאָ אַ סקלאַד פון פּעטערבורגער און מאָסקווער שניט־סחורה פון ס. זילבערניק. עס איז אין האָטעל לאַנדינסקי. מיין דערמאָנטער פעטער לעווין דאַרף אים שיקן דרייסיק רובל פאַר סחורה. וועט איר אַזוי גוט זיין געבן דאָס געלט צום הער זילבערניק אויף זיין חשבון און שיקט מיר דאָס צעטעלע, אַז ער האָט דערהאַלטן די דערמאָנטע סומע, וועט לעווין מיר דאָ געבן דאָס געלט.

ווען איך וועל קריגן דאָס געלט בין איך גרייט צו פאָרן קיין וואַרשע און מינדליך וועל איך באַווייזן אַז איך בין גערעכט און איך וועל אייך אויך אָפּגעבן אַ דין וחשבון פון אַלעם וואָס איך האָב געטון ביז אַהער און איר וועט זען אַז איך בין גערעכט.

אייער איידעם וואָס האָט אייך ליב

יצחק לייבוש פרץ

עס זענען אַוועק די זאָרגלאָזע טעג ווען דער יונגערמאַן אויף קעסט האָט געקענט אָפּגעבן זיין גאַנצע צייט צו לייענען ביכער און שרייבן שירים. נאָכדעם איז ער שוין אַזוי געווען געוואוינט, אַז ווען עס האָט אויסגעפעלט פּרנסה, האָט דערווייל זיין טאַטע אָדער איר טאַטע אַרויסגעהאָלפן. ביי ר׳ יודל פּרצ׳ן, וועלכער האָט געהאַט אינגערע צוויי זין און אַ טאָכטער מפרנס צו זיין, איז אָבער געווען ענג אין דער פּרנסה. דאָס הויז־געזינט האָט זיך געמוזט אַנשפּאָרן מערסטנס

אויף דער חיונה וואס ריוועלע האט געקענט ארויסציען פון איר קראם. פרץ איז עקאנאמיש נישט געווען צוגעגרייט צו שטיין אויף אייגענע פיס. די לאסט ארויסצוהעלפן דעם יונגן פארל איז איבערהויפט געפאלן אויף ליכטענפעלדן, וועלכער האט אפט געדארפט שיקן געלט פון ווארשע.

ליכטענפעלד׳ס פריריקע באגייסטערונגען האבן איצט אין פרצן ארויסגערופן א געפיל פון פארביטערונג איבער די נישט מקוים געווארענע פארשפרעכנס, וואס דער שווער האט אים געמאכט. עס איז שוין געווען דריי יאר נאך דער חתונה און ער איז נאך אלץ געווען אפהענגיק מיט זיין ברויט פון דעם וואס מען האט אים געגעבן. ער האט געפילט, אז אליין טוט ער דאס בעסטע וואס ער קען. קיין פוילקייט האט ער זיך נישט געקענט פארווארפן. ער האט געלערנט און האט זיך צוגעגרייט פאר זיין צוקונפט. דאס געפיל פון אומצופרידנקייט מיטן שווער איז אין אים געוואקסן. ער האט דערוועקט אין אים א שטארקן גלויבן, אז ער וועט זיין א שרייבער און ער האט נאך אין דער הינזיכט גארנישט געטון פאר אים.

אין זיין רייזע־קעסטל האט ער נישט פארגעסן ארייצולייגן די נייע שירים. דאס וועט דעם שווער באווייזן ווי ער האט זיך אנטוויקלט און ווי בעסער ער שרייבט שוין. אויב ער וועט זיך דארט דארפן מיטן שווער אויסטענה׳ן, וועלן די נייע לידער זיין די בעסטע טענות. מיט א הארץ פול גלויבן און האפנונג איז ער אוועקגעפארן אין דער גרויסער שטאט אריין.

די ערשטע באגעגעניש מיט ליכטענפעלדן אין ווארשע איז פאר פרצן געווען א ביטערע אנטוישונג. ער האט זיך פארלאזט, אז קודם כל וועט ער דערוויל מיט זיין שווער אין ווארשע האבן א מקום מנוחה. ער האט אויך געהאפט, אז ער וועט ביי אים קריגן פינאנציעלע הילף, אז ליכטענפעלד וועט אים אריינפירן אין די געהעריקע קרייזן און וועט אים איינארדנען ווי עס פאסט פארן איידעם פון אזא אנגעזעענעם שריפטשטעלער. אבער געפונען האט ער עפעס, אויף וואס ער האט זיך גארנישט גערעכנט.

א קליין, ענג בוידעם־שטיבל אין דעם טומלדיקן מאליניאק׳ס הויף אויף די נאלעווקעס איז געווען זיין בארימטן שווער׳ס וואוינונג.

די טיר האָט ער געפונען נאָכדעם ווי ער האָט מיט זיין רייזע־קעסטל ארויפגעקלעטערט פיר שטאָק שטיגן ביז אונטערן דאך. אין דעם דאך־שטיבל וואו ער האָט געפונען דעם שווער איז געשטאַנען א בעטל, א טישל, א בענקל און אומעטום זענען געלעגן ביכער. אויף פּאָליצעס, אויפן טיש, אויפן בעט, אָפענע איבערגעקערטע ביכער, איינגעבונדענע, האַלב צוריסענע, אויף פאַרשידענע שפּראַכן, פראַנ־צויזישע קלאַסיקער, ספרים, שילער, הוגאָ, בערנע, פּוילישע ביכער, אויפן טיש פּאַפּיר, טינט און פעדער און אויף אַלעמען דיקער שטויב. ליכטענפעלד איז אַן אַנגעכמורעטער מיט א ספר אין האַנט געזעסן אויפן בעטל.

די אַנטוישונג פון דעם אָנגעקומענעם גאַסט איז געווען א פול־שטענדיקע. דאָס איז עס זיין באַרימטער שווער גבריאל יהודה ליכ־טענפעלד! אַן אָרעמער, אויסגעבלייכטער ביכער־וואָרעם, וואָס האָט אים אין יענעם מאָמענט געמוזט דערמאָנען די גייסטערהאַפטע גע־שטאַלט פון מיכל פידלער, וואָס האָט אים אַמאָל געגעבן דעם פאַר־זשאַווערטן שליסל צו זיין ביכער־בוידעם. פון אָט דעם אָרעמען אונ־טערן־דאך איינוואוינער האָט ער עס דורך בריוו געמאָנט, אַז ער זאָל אים שיקן געלט אויסצוצאָלן אים דעם נדן.

אין דעם אימפּעטפולן איין־און־צוואַנציק יעריקן יונגנמאַן האָט זיך אויפגעכוואַליעט א צאָרן און א ביטערקייט. ער האָט געגוג געהאַט אין דער היים אויסצושטיין צרות פון דעם יונגן ווייב, מיט וועלכער עס איז אים שווער און ביטער אָנגעקומען זיך צוזאַמען צו לעבן. דער שווער פלעגט דאָס אַלעמאָל אויסגלייכן מיט א בריוו, אַמאָל מיט א ביסל געלט. איצט האָט ער דערזען דעם קוואַל פון זיין אָרעמקייט. וואָס וועלן איצט העלפן רייד און טענות. די סיטואַציע האָט געוועדט קלאָרער און העכער פון אַלע רייד.

מיט א פול ביטער האַרץ האָט דער יונגערמאַן אַרויסגעשטאַמלט וועגן דעם צו וואָס ער איז געקומען קיין וואַרשע. ער האָט זיך אויס־געטענה'ט פאַר אים, זיך פאַרענטפערט פאַר דעם וואָס ער פאַרדינט נישט און האָט באַוויזן, אַז ער האָט געטון אַלץ וואָס איז נאָר מעג־ליך געווען כדי אין זאַמאָשטש צו פאַרדינען זיין ברויט פאַר זיך און זיין ווייב, נאָר אַז דאָרט איז גאָר נישט דאָ וואָס צו טון. זיינע

עלטערן האָבן אים שוין געגנוג לאַנג אויסגעהאַלטן. לענגער קענען זיי נישט. דערפאַר איז ער געצוואונגען שטענדיג צו מאָנען ביים שווער, אַז ער זאָל אים אַרויסהעלפן. און וואָס איז מכח זיין שרייבן. פאַרוואָס זעט נישט דער שווער, אַז זיינע זאַכן זאָלן געדרוקט ווערן.

דער אַלטער איז געווען נישט ווייניקער ביטער און אַנטוישט. אַזוי אָפּט ווי ער האָט נאָר געקענט פלעגט ער שיקן אַ ביסל געלט קיין זאַמאָשטש. אָבער אויך די קליינע סומעס וואָס ער האָט געשיקט זענען אים אָנגעקומען שווער אָפּצושפּאָרן. נישט אוים נחת האָט ער געוואוינט אין דעם מיזערנעם בוידעם־שטיבל. פון זיין שרייבן האָט ער זעלטן ווען עפּעס פאַרדינט. זיין ביסל חיונה האָט ער געצויגן פון אַ געוויסן סאָרט אַדוואָקאַטור. ער איז געווען, וואָס מען האָט דאַמאָלס אין וואַרשע גערופן, אַ ווינקל־אַדוואָקאַט. אַזוי ווי ער איז געווען אַ איד אַ מתמיד, האָט ער זיך אַליין אויסגעלערנט יורים־פּרודענץ און איז געווען באַקאַנט צווישן די סוחרים אויף די נאַ־לעווקעס אַלס אַ גוטער עצה־געבער אין געזעץ. ער האָט געקענט דעם קאָדעקס נישט ווי אַ סטודענט וואָס האָט שטודירט אין אוניווערסי־טעט, נאָר ווי אַ בית מדרש בחור, אַ למדן. מען האָט אפילו גערעדט אין וואַרשע, אַז די צוויי באַרימטע אַדוואָקאַטן אַנדזשעי וואָלף און דאָמיניק זשעלינסקי פלעגן זיך מיט אים באַראַטן ווען שווערע גע־זעצליכע ענינים. פון אָט די ידיעות אין געזעץ האָט ער געגעסן זיין ברויט. פון דעם האָט ער נאָך אָפּגעשפּאָרט פאַר זיין משפּחה אין אָפּט און פאַר דער טאָכטער מיט איר מאַן אין זאַמאָשטש.

ליכטענפעלד איז געווען אַ גוטהאַרציקער, איידעלער, פילאָזאָפיש־געשטימטער מענטש און ער האָט איינגעזען, אַז דעם איידעם׳ס צו־רייצטקייט קומט פון זיין יוגנטליכער אומרו, פון זיין אומבאַשטימטער לאַגע, פון זוכעניש, פון באַגער, פון ווילן צו זיין זעלבסשטענדיק. ער איז געווען פאַרגעביק און האָט אים אַלץ געקענט מוחל זיין אַזוי ווי אַז אייגענעם זון. אים אַליין צוליב, זיין טאָכטער צוליב. ער האָט געפּרואווט אים איינצונעמען מיט גוטע רייד.

ווען ליכטענפעלדן איז פאַרשטענדליך געוואָרן ,אַז פּרץ איז גע־קומען קיין וואַרשע הויפּטזעכליך מיטן צוועק אַריינצוגיין אין דער ליטעראַרישער וועלט, איז אים דער ענין געוואָרן פּריקרע און ער האָט

אים אויף אַז איידעלן אופן אַפּגערעדט. ער האָט געהאַט אַ פּראַקטישן צוועק אין זינען. ער האָט געוואוסט אַז צו זוכן פאַר אים ליטעראַרישע אַרבעט אין וואַרשע איז צוועקלאָז. עס איז נישט געווען דאַמאָלס קיין שום העברעאישע צייטונג אָדער זשורנאַל אין וואַרשע. מיט עטליכע יאָר פריער האָט חיים זעליג סלאָנימסקי אַרויסגעגעבן די הצפירה, אָבער ער האָט די צייטונג אַפּגעשטעלט איידער ער איז אוועקגעפאָרן קיין זשיטאָמיר, וואו ער איז געוואָרן דירעקטאָר פון דער ראַבינער־שול. אין דער איזראַעליטאַ קאָן ער אים נישט רעקאָמענדירן, ווייל ער קען נישט קיין פּויליש גענוג. און אַפילו קיין זשאַרגאָנישע צייטונג אָדער אַ זשורנאַל איז דאַמאָלס אין וואַרשע נישט אַרויס. זיין ווידער אַ בוכהאַלטער, פירן אימעצנ׳ס ביכער, דאַרף ער זיך דאָך נישט באַזעצן אין דער גרויסער שטאָט. ווען ער זאָל זיך נאָר גוט באַמיען, וואָלט ער אַזאַ שטעלע געקענט געפינען אין זאַמאָשטש אָדער אין אַפּט אָדער ערגיץ נישט ווייט פון זיין היים. שרייבן שירים? יאָ, אודאי, זאָל ער נאָר פריער געפינען אַ פּרנסה פאַר זיך מיטן ווייב. אַרום און אַרום האָט ליכטענפעלד געהאַפּט אויף אַ בעסער גליק פאַר זיין טאָכטער. אויף וויפל ער האָט געקענט האָט ער דעם איידעם באַרואיקט און אים אויפגעוויזן, אַז ער דאַרף גלייך צוריקפאָרן און זען זיך איינצואָרדנען אין דער היים אָדער נישט ווייט פון דאָרט.

דער יונגער דיכטער האָט אויסגעהערט דעם שווער מיט גלייכ־גילטיגקייט. ער איז ווייט נישט געווען איבערצייגט אַז ער דאַרף גלייך אַהיימפאָרן, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס זיין אָנקומען צום ערשטן מאָל אין וואַרשע איז פאַר אים געווען אַ ביטערע אַנטוישונג.

יד

קראַשינסקי'ס גאָרטן

דער ערשטער כשוף פון וואַרשע האָט דעם יונגן טרוימער געפאַנגען. אַזוי גיך ווי ער איז געווען באַזאָרגט מיט אַ נאַכט-לעגער, האָט ער אַ טראַכט געטון מיט נייגיר וועגן קראַשינסקי'ס גאָרטן, וואָס מען האָט גערופן דער גן עדן פון השכלה.

ער איז געגאַנגען איבער די טומלדיקע גאַסן אַ פאַרגאַפטער. די באַלעבאַטע ראַשיקע געשעפטן און סקלאַדן האָבן אים געגעבן אַ געפיל פון אַ טעטיקער אידישער וועלט. ער האָט געקוקט פאַרוואונדערט אויף די הויכע הייזער, די האָטעלן, די איילנדיקע פאַרבייגייער, די פאַסלאַנצעס, די טרעגער מיט די שווערע לאַסטן אויף די פלייצעס. עס האָבן אים נאָכאַנאַנד פאַרכאַפּט די דראָשקעס, די בריטשקעס, די קאַטשן, די לאַסט-וועגן, די פורן, די בוידן, די לייטער-וועגענער און מער פון אַלץ קיין עין הרע אַזויפיל אידן, מען קען גיין גאַס אויס גאַס איין און זען בלויז אידן. אין לאַנגע קאַפּאָטעס, אין קורצע, אין דרייפערטלדיקע, אין קליינע טוכענע היטלעך, אין ברייטע היטלען מיט נידעריקע דענקעס. אין היטלען סאַמעטענע, ריפּסענע, אַמאָל אין אַ שטריימל, מיט פאות, אָן פאות, מיט פאות וואָס באַמבלען זיך אויפן פנים און אַנדערע פאַרשטעקט הינטער די אויערן. עס האָט פאַר אים געשווינדלט מיט אידן. די נאַלעווקעס האָט אים אויסגעזען אַ גייענדיקער טייך פון אידיש לעבן.

אַזוי ווי יעדער פּראָווינצער, צום ערשטן מאָל אין דער גרויסער שטאָט, האָט ער געקוקט און געשטוינט און איז געווען באַצויבערט פון אַ סך געוויינליכע זאַכן. דאָס האָט אים אַריינגעבראַכט אין אַ געמיט-שטימונג, וואָס איז געווען נשמה-שפּייז פאַר דעם יונגן פּאָעט.

פארנאכט איז ער געשטאנען פאר קראשינסקי'ס גארטן. א קינדישע דערמאנונג האט אים צוגעפירט צו די שטאכעטן. ער האט אריינגע־שטעקט דעם קאפ, אזוי ווי אמאל, אין דעם היימישן אינזשעניער־נעם גארטן און האט זיך פארקוקט אויף דעם קאלירפולן כשוף פון די ראנדן און סקווערן פון בלומען. ער האט געקוקט אויף די אלייען ביי די זייטן, אויפן פאנטאן און אויפן ווייסן פאלאץ אין דער ווייט.

דאס טויער איז געווען ברייט אפן. קיינער האט אים נישט נאכ־געקוקט, פונדעסטוועגן איז ער אריין אין גארטן אזוי ווי בגנבה. ער האט ארומגעשפאצירט צווישן די בלומען און די אלטע ביימער און האט זיך איינגעהערט אין דעם אנגענעמען סקריפן פון די לויזע שטיינדלעך אונטער די פיס. ער האט באטראכט דעם פאלאץ, איינע פון די שענסטע געביידעס אין שטאט. דער פירקאנטיקער קראַ־שינסקי'ס גארטן, וואס איז געווען אויסגעלעגט אין איטאליענישן סטיל, איז שוין פון א הונדערט יאר געווען א שטאטישער גארטן, וואו עס זענען אפטמאל פארגעקומען עפנטליכע פייערונגען פאר דער באפעלקערונג. אין שכינות מיט די נאלעווקעס, איז קראשינ־סקי'ס געווען אזוי ווי באשטימט פאר דער אידישער באפעלקערונג. עס האט אויף אים א ווייע געטאן מיט דער פרייהייט פון דער גרויסער שטאט.

מיטן פנים צום זונאונטערגאנג, האט ער דערזען ווי א אינגל פון א יאר פופצן מיט אן ערנסטן אנבליק, האט זיך דערנענטערט צו זעצן זיך אויף א באנק. יענע באנק האט מען צווישן די ווארשעווער אידן איראניש גערופן די השכלה־באנק. ביידע האבן זיך צוגעזעצט.

דער פלאמיקער אונטערגאנג פון דער זון האט אין אים ארויס־גערופן א שטימונג פון דערהויבנקייט. ער האט לאנג געקוקט אויפן הימל אין מערב, וואו קופער־רויטע וואלקנס האבן פארשטעלט די זון. ער האט ארויסגענומען א בלייפעדער מיט א נאטיץ־ביכל, האט נאכגעטראכט און אריינגעשריבן: די וואלקנס רויטלען זיך ווי כלות, ווייל זייער חתן די זון קומט אן.

מיט דרייסטקייט האט דאס אינגל איבערן אקסל אריינגעקוקט אין דעם בלאנד־באבערדלטן יונגנמאנ'ס ביכעלע. ביידע האבן זיך אנ־געקוקט און געשמייכלט.

— איך הייס יצחק לייבוש פּרץ.

דעם רירעוודיקן אינגל'ס פּנים האָט אויפגעלויכטן.

— איך האָב געהערט פון אייך. ביי אונז אין ווישעגראַד און אין פלאַצק האָט מיט אייך גע'שם'ט. איר זענט דער עלוי פון זאַמאָשטש. איך הייס נחום סאָקאָלאָוו.

דער עלוי פון ווישעגראַד, כאָטש אינגער פון פּרצן מיט אַ יאָר זיבן, איז שוין אַ שטיקל צייט געווען אין וואַרשע און ער האָט אַרויפ־געקוקט מיט דרך ארץ צו ליכטענפעלד'ס איידעמל. ער האָט עס באַ־טראַכט פאַר אַ גליקליכער מינוט וואָס ער האָט זיך מיט אים באַקענט אויף דער השכלה־באַנק און ער האָט אים באַלויכטן מיט אַלעם וואָס ער האָט געוואוסט וועגן יענעם גן עדן פון השכלה.

קראַשינסקי'ס אויף די נאַלעווקעס איז אין יענע יאָרן געווען מער ווי דער גאָרטן פון דער וואַרשווער אויפקלערונג. ער איז געווען דער גאָרטן פונם איבערגאַנג פון דער השכלה צום מאָדערנעם אידישן רענעסאַנס.

עס איז געווען אַ קרייז פון משכילים, די מערסטע פון זיי מענטשן אין די יאָרן, וואָס פלעגן זיך דאָרט צוזאַמענקומען און פירן וויכוחים אונטערן פרייען הימל. צווישן די וואָס זענען געקומען אהין זענען געווען שרייבער, יונגעלייט וואָס האָבן געוואָלט ווערן שרייבער און גלאַט אונטערהערער. באַגעגנט האָט מען זיך אַרום דער באַנק. ווען עס איז געלונגען צו פאַרכאַפּן אַז אָרט דער איז געזעסן, און ווען דאָס האָט זיך נישט איינגעגעבן, דער האָט זיך באַטייליקט אין די שמועסן שטייענדיק.

סאָקאָלאָוו האָט זיך געפילט שטאָלץ מיט זיין נייעם עלטערן פריינט און האָט אים באַקאַנט מיט יעדן איינעם וואָס איז צוגעקומען. דער קרייז איז געווען אַ לעבעדיקער, אַ לוסטיקער, אַ געמישטער פון אַלט און יונג, אין לאַנגע קאַפּאָטעס און אין קורצע רעקלעך, איינער אין אַ לאַנגער זשופּיצע, נאָר אַז אויסגעפּוצטער, איז געווען דער איידע־לער שמואל ראַטוואַנד מיט די געקרייזלטע און שוין גראַליכע לאָקן. ער איז געווען אַ וואַרשעווער פון דורות, וואָס איז געוואָרן אוים פרומער איד און האָט זיך צוליב דעם גע'גט מיט זיין פאַנאַטיש ווייב. אין גאָרטן אַריין איז ער שטענדיק געקומען אַ לוסטיקער און האָט

אַרויסגערופן אַ ביסל קנאה מיט דעם וואָס ער איז נאָכן גט געווען אַ פרייער פויגל.

אַן אַנדער משכיל אין דער גרופּע איז געווען אַ טשיקאַווער איד מיטן נאָמען האַכמאַן. ער פלעגט קומען מיט אַ צילינדער אויפן קאָפּ און בלאָע ברילן אויף דער נאָז. ער איז געווען אַן אַנגעזאָפּטער מיט דער השכלה פון ווין. דאָרט איז אויך געקומען אַ ליטוואַק ווײַנבערג, אַ רוסיפיצירטער איד, וואָס האָט זיך געהאַלטן וואַזשנע און ער האָט גערעדט ווי ער וואָלט געווען פּראַקטישער פון דער גאַנצער חברה. עס פלעגט אויך צוקומען אַ יונגערמאַנטשיק האַלפּערן, וואָס האָט זיך שטענדיק געגרייט צו מאַטורא עקזאַמענס. געווען אויך דאָרט דער ביאַליסטאָקער העברעאישער שרייבער א. ש. שטיין, וואָס איז דאַמאָלס געווען אַ בוכהאַלטער אין וואַרשע און איז געווען מער פון אַלעמען באַהאַוונט אין היינע.

ווי עס האָט געפּאַסט פאַר דער השכלה־באַנק, האָט מען דאָרט געשמועסט וועגן אַפּיקורסות בלשון מליצה. האַכמאַן האָט פאַר־שאַרט דעם צילינדער אויפן שטערן און האָט דערציילט וועגן דעם וואָס ער האָט געלייענט אין דער ווינער פּרעסע, נישט אין ווין, נאָר אין זשינאַט׳ס קאַוויאַרניע אויף דער נאַוואָליפּקע גאַס.

גערעדט האָבן די משכילים אויף דייטש, בעסער געזאָגט אויף קוידערוועלש. דאָס איז דאַמאָלס געווען די משכילישע שפּראַך. עס איז באַטראַכט געוואָרן גראָב צו רעדן אידיש. דאָס, האָבן די שמועס־ער אין קראַשינסקי׳ס גאָרטן געהאַלטן, איז אַ שפּראַך פאַר עם הארצים. צו רעדן העברעאיש איז נאָך דאַמאָלס קיינעם גאָרנישט איינגעפאַלן. עס איז געווען נאָך איידער ניימאַנאָוויטש האָט אין וואַרשע געגרינדעט דעם פאַראיין „שפה ברורה״, וואו די מיטגלידער האָבן אָנגעהויבן רעדן העברעאיש. אַלע אָן אויסנאַם פלעגן האַקן דייטש מיט גרויסע גרייזן און מיט אַ פּוילישער אָדער ליטווישער אויסשפּראַך. משכילים וואָס זענען געקומען אַנצופאָרן פון רוסלאַנד, וואָס עס האָט אייגנטליך געמיינט פון די קאַזיאָנע ראַבינער־שולן אין זשיטאָמיר אָדער ווילנע, האָבן זיך געגרויסט מיט זייער רוסיש. דערצו פלעגט מען באַנוצן הויכע דייטשמערישע פראַזן, וואָס מען האָט אַרויסגענומען פון היינע, בערנע און שילער.

דער פרייער גאַרטן איז נישט געווען דאָס איינציקע אָרט פאַרן צוזאַמענקום פון די משכילים. סאָקאָלאָוו האָט פּרצן אַריינגעפירט אין צוויי אַנדערע היימישע פּלעצער, וואו מען פלעגט זיך צוזאַמענ־קומען, די צוויי בוהאַנדלונגען פון צוקערמאַן און שאַפּיראָ.

אַ יונגערמאַן פון אַשמינע, אברהם צוקערמאַן, איז געווען דער וואַרשעווער אַגענט פון פּרץ סמאָלענסקין. אין אַ ווינקל פון אַ גרויסן הויף אויף די נאַלעווקעס ביי דער פראַנציסקאַנער גאַס האָט ער אַנ־געהאַלטן זיין הויפּט־קוואַטיר, וואו עס פלעגן זיך צוזאַמענטרעפן די מער רעוואָלוציאָנערע יונגעליים, די וואָס האָבן זיך באַטראַכט פאַר אַן אָפּאָזיציע צו די געוויינליכע משכילים. דער צווייטער, אליעזר יצחק שאַפּיראָ, האָט געהאַט אַ ספרים־האַנדל אויף דער שווענטאָ יורסקע גאַס. אָט די קראָם איז געווען אַ מין משכילישע אַקאַדעמיע, וואָס איר אָפּאָזיציע איז געווען ביי צוקערמאַנען. עס איז אויך געווען באַקאַנט אין יענעם קרייז אַ דיכטער השכלה־טרעגער ר׳ נחמיה טשערנאָוויטש, אָבער ער האָט קיין אייגן מקום מנוחה נישט געהאַט. ער איז געווען אַ האַלבער מוכר ספרים׳ניק, אַ שטיקל שרייבער, אַ משכיל, אַ גאָט־זוכער, וואָס פלעגט אַמאָל אַרומוואַנדערן פון טיר צו טיר און פאַרקויפן ספרים׳לעך.

דאָס בחור׳ל נחום סאָקאָלאָוו האָט אָנגעוויזן פּרצן אויף דעם מזל אַנצוטרעפן דאָטוואַנדן, וויינבערגן און האַכמאַנען, אַלע דריי צו־זאַמען אויף דער השכלה־באַנק. ווען אַ יונגערמאַן פון פּראָווינץ האָט אַמאָל אַלע דריי אָנגעטראָפן מיטאַמאָל, האָט ער זיך געקענט אָנשעפן מיט מער אויפקלערונג אין איין שעה, ווי אין אַ חודש צייט ביי זיך אין שטעטל.

ער האָט מיט גרויס אינטערעס אויסגעהערט דעם ענטוזיאַסטישן סאָקאָלאָוון, וועלכער האָט אים נישט אויפגעהערט דערציילן וואָסערע גרויסע שטערן פון דער ליטעראַטור עס פאַרבלאָנדזשען אַמאָל אין קראַשינסקי׳ס גאַרטן. ער אַליין האָט שוין דאָ געזען, למשל, אברהם בער גאָטלאָבער, דעם קאָמעדיע־שרייבער און רעדאַקטאָר פון הבוקר אור. פון קיעוו איז אַמאָל אָנגעקומען משה אהרן שאַצקעס, מחבר פון „דער אידישער ערב פסח”. אָפטמאָל פלעגן אין גאַרטן אַריינ־שפּאַצירן די וואַרשעווער גדולים אַליין, ווי שמואל הערש פעלטין,

רעדאקטאר פון איזראעליטא ; מרדכי׳לע פרעהליך, דער קאצקער חסיד וואס האט פארפאסט דעם המדריך, און אמאל האט מען דארט טאקע געזען גבריאל יודל ליכטענפעלד, וואס פלעגט זיין לעבעדיק און לוסטיק, ווען ער האט זיך מיט דער חברה אריינגעלאזט אין א שמועס אין קראשינסקי׳ס גארטן.

ענג צוזאמענגעדריקט ארום דער השכלה־באנק, האט די חברותא פארבראכט ביז שפעט אין אוונט, ביז מען האט געהערט דאס גרע־גערן, דעם אנזאג אז דער גארטן ווערט שוין פארמאכט.

א הארציקע, לעבנס־לענגליכע חבר׳שאפט איז אין יענעם גליען־דיקן פארנאכט אין קראשינסקי׳ס גארטן פאר׳חתמה׳עט געווארן צווישן די צוויי יונגעלייט, פרץ און סאקאלאוו. זי האט אנגעהאלטן אן ערך פערציק יאר.

נישט געקענט, מיט א געפיל זיך ווידער אומצוקערן, האט פרץ איז א פאר טעג ארום זיך צושיידט מיט דער אזויפיל צוזאגנדיקער שטאט ווארשע. אלץ האט אים אויסגעזען טומל און ירידי און ער האט קיין צובונד אין דער שטאט נישט געפונען. מער פון אלץ האט ער געהאט א ביטער געפיל פון אנטוישונג נאך דעם באזוך אין ליכטענפעלד׳ס בוידעם־שטיבל. אויב קריגן א גייסטיקן אנהאלט, האט ער געטראכט, אויב ווערן א שרייבער, קען דאס אפשר מיינען צו לעבן אין דחקות אזוי ווי זיין שווער. דאס האט ער אינערליך צוריקגעווארפן. ער איז נישט געווען געוואוינט דערצו און האט זיך נישט געוואלט אריינ־לעבן אין אזא צוקונפט. קען זיין דער אלטער איז גערעכט. מען דארף זיך נעמען צו עפעס נאענט פון דער היים.

אין עטליכע טעג ארום נאך יענער געדענקליכער נסיעה קיין ווארשע, איז דער יונגער דיכטער געווען צוריק אין זאמאשטש, אויף זיין היימישער ערד, ארומגערינגלט מיט די אלטע שטאט־מויערן און מיט די איינגעלעגטע פעסטונגען.

נישט קוקנדיק אויף דער ביטערער אנטוישונג וואס ער האט גע־האט אין דעם בוידעם־שטיבל אויף די נאלעווקעס, איז פרצן פאר־בליבן א ליכטיקער איינדרוק פון דעם פארנאכט אין דעם גן עדן פון השכלה.

טו

דאָס שייטל

לויט דער פרומער טראַדיציע פון איר משפחה אין אַפּט, האָט שרה׳לע געטראָגן אַ שייטל. זי איז געווען זיכער, אַז צוליב דעם וועט איר מאַן דער עלוי זי שטאַרקער ליב האָבן. אָבער פּרץ האָט דאָס שייטל געריצט און אויפגערעגט. ער האָט געזוכט מיט אַלע זיינע יוגנטליכע כוחות אַריינצודרינגען אין דער נייער דרויסנדיקער וועלט און אויף אים האָט זיין ווייב׳ס שייטל געהאַט אַ פאַרקערטע ווירקונג. ער האָט דאָס קוים געקענט אַריבערטראָגן. דער פאַרוק האָט אים געשטאָכן אין די אויגן. עס איז אים קלאָר געוואָרן, אַז אין אַ שיינעם טאָג וועט ער אַרויספּלאַצן.

זיין ערשטע רייזע קיין וואַרשע האָט אים קיין ליבשאַפט צום שווער נישט צוגעגעבן. ליכטענפעלד איז געווען אַ ליבליכער מענטש און האָט צו זיין איידעם געהאַט אַ פאָטערליכע באַציאונג. דערווייל האָט ער אים אָבער מיט קיין זאַך נישט געהאָלפן אין דעם וואָס עס איז געווען זיין טיפסטע אַמביציע, — צו זען זיינע שירים אָפּגעדרוקט. נאָר איין זאַך האָט ער געזען אין דעם שווער, אַז ער באַמיט זיך אויסצוגלעטן די מיספאַרשטענדנישן צווישן זיין טאָכטער און איר אומדערפאַרענעם מאַן. ער האָט געוואוסט, אַז זי שרייבט דעם פאָטער בריוו, אין וועלכע זי באַקלאָגט זיך אויף אים, אָבער ער איז געווען הילפלאָז אירע בריוו אָפּצושטעלן.

מער פון אַלץ איז פּרץ געווען צורודערט פון דער אָרימקייט, אין וועלכער ער איז אַריינגעפאַלן. דאָס האָט אים שווערער געמאַכט די באַציאונגען מיט זיין ווייב, ווען ער איז אהיימגעקומען פון זיין ערשטער רייזע קיין וואַרשע. זי האָט זיך גרויס געהאַלטן מיט איר

ליטעראַרישן טאָטן, אָבער פֿאַר אים איז דער סימבאָל פֿון איר פֿאָ־טער'ס גרויסקייט געווען דאָס בוידעם־שטיבל אויף די נאַלעווקעס. איר גרויסהאַלטן זיך קעגן אים איז אויף אים געוואַקסן ווי אַ לאַסט.

שרה'לע איז געווען אַ מוסטער פֿון יענע טעכטער פֿון דער השכלה, אין וועמען די גייסטיקע צושפּאַלטנקייט פֿון די טאַטעס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט שאַרפֿער ווי אין זייערע זין. זי איז געווען אַי פֿאַר־נעשריטן אַי אידיש קליינשטעטלדיק. ווען מען האָט דעם פֿאָטער גע־פֿרעגט ווי ווייט עס גייט איר בילדונג, האָט ער שפּאַסיק געענטפֿערט, אַז זי ווייסט אַז שילער איז נישט פֿון די פֿיר־פּיסיקע. זי האָט געהאַט אַן אינטענסיוון אינטערעס אין ליטעראַטור און זי האָט זיך דורכ־געשריבן מיט דעם פּאָפּולערסטן פּוילישן שרייבער פֿון זיין צייט, זיגמונט קראַשעווסקי.

אָבער דאָס שייטל! ער האָט געוואָלט אַנטלויפֿן פֿון דעם. זי אָבער האָט זיך געוואָלט דערנענטערן צו אים גראָד דורך דער וועלט, פֿון וועלכער ער האָט זיך דערווייטערט. זיי זענען געווען נישט קיין גלייך פֿאַרפֿאָלק און עס איז געווען אומפֿאַרמיידליך, אַז עס זאָל צווישן זיי קומען צו אַ צוזאַמענשטויס. אין איינער פֿון די היימישע קריגע־רייען, האָט ער אימפּעטיק אַ כאַפּ געטון איר שייטל און האָט עס אַריינגעוואָרפֿן אין פֿייער. אין דעם פֿלאַמענדיקן שייטל האָט ער געזען ווי דער אַלטער אָבערגלויבן ווערט פֿאַרברענט. עס האָט אים הנאה געטאָן איר צו באַווייזן, אַז ער שטייט העכער פֿון האָבן אַ ווייב אין אַ שייטל.

נאָך דעם שייטל אין פֿייער וועט זי אפֿשר פֿאַרשטיין, אַז זי דאַרף זיך נישט באַציען צו אים ווי צו אַ בטלן. די פֿאַרפֿלאַמטע האָר דאַרפֿן איר זיין אַ באַווייז, אַז ער האָט מיטן בית מדרש איבערגעריסן, אַז זיין אינטערעס איז אין פֿאָרשריט און אין דער נייער קולטור. דעם בעסטן באַווייז אַז ער מיינט דאָס ערנסט האָט ער איר געגעבן מיט דעם, וואָס ער איז געוואָרן אַ מער פּראַקטישער מענטש ווען ער איז אַהיימגעקומען קיין זאַמאָשטש. ער האָט זיך ענערגיש גענומען זוכן פּרנסה.

אויף אַ שטיקל צייט האָט ער נישט ווייט פֿון זאַמאָשטש ביי אַ קרוב איבערגענומען אַ קליינע מיל. די אַרבעט איז אים אָנגעקומען שווער

און קיין פרנסה איז דערפון נישט געווען. האט ער די מיל איינגיכן אויפגעגעבן און האט עפעס אנדערש געזוכט. מיט א ביסל דערפארונג און נאך לאנגער זוכעניש האט ער געפונען א באקוועמען פאסטן ווי א שרייבער אין א מיל אין דעם שטעטל גראבאוו.

אין דעם שטילן, אלט־פוילישן שטעטל איז פרצן באשערט געווען צו פארברענגען א יאר. אין דער צייט האט זיין פאעטישע פיזיאנאמיע באקומען א ווייטערע און מער זיכערע געשטאלטונג. דארט האט ער געהאט א פארגעשמאק פון זיין שפעטערדיקן לעבן. א טייל פון זיין טאג האט ער אוועקגעגעבן איבער געשעפטליכע ביכער צו פארדינען זיין חיונה, די איבעריקע צייט האט ער זיך אויסגעלעבט אלס שאפנדיקער דיכטער.

דאס שטעטל גראבאוו איז געלעגן אינגאנצן א דריי פיר מייל פון לובלין. דארט איז נאך געשטאנען דאס איבערבלייבעכץ פון אן אלטערטימליכן שלאס. דארט זענען געווען חורבות פון אלטע אונטערערדישע דורכגענג, וואס האבן דאס שטעטל געמאכט ענליך צו א קליין זאמאשטש. דארט איז געווען רואיק און שטיל. ער האט אפט אין פרייע שעה׳ען געקענט זיצן ביים פלאפלדיקן טייכעלע קאלינואווקא מיט א בוך א בליישטיפט און פאפיר און זיך פאר׳חלום׳ען אין דער אידילישער לאנדשאפט. דארט האט ער געקענט טראכטן, לעזן, שרייבן. זיין יונגע, אויפגעשטורעמטע פאנטאזיע האט ער דארט געלאזט פריי וואנדערן. דאס הארץ האט זיך באוועגט מיט לידער, אבער זיין פאעטיש שאפן האט זיך אנגעשטויסן אויף א הארבער שטערונג. זינגען, אבער אויף וועלכער שפראך?

שוין פריער האט אים די שפראך פראבלעם נישט צורו געלאזט. די פראגע איז שטענדיק געווען צי שרייבן אויף זשארגאן צי העברעאיש. איצט, אין גראבאוו, איז צוגעקומען די פראגע: אפשר גאר אויף פויליש? די לאנד־שפראך האט אים געמאניעט און געצויגן און האט א סך מער צוגעזאגט ווי זשארגאן אדער אפילו העברעאיש.

צו דער פאלקס־שפראך, זשארגאן, האט ער שטענדיק געהאט א ווארעמע באציאונג. אויף דער שפראך האבן דאך גערעדט די אלע פשוט׳ע, הארציקע מענטשן, וועלכע ער האט פון קינדווייז אויף געקענט און ליב געהאט. דאס פאלק־לשון איז אים נאך נענטער און

טייערער געוואָרן, ווען עס איז אים געקומען אין האַנט אַריין ש. סאַבעל׳ס ביכעלע גראַמען „זיווגים אָדער די וכוחים צום לוסטיקן צייט פאַרטרייבן״, צו וועלכן ליכטענפעלד האָט געשריבן אַ הקדמה. דאָרט האָט זיין שוועער זיך אָנגענומען פאַרן כבוד פון אידישער שפּראַך, וואָס דריי מיליאָן אידן רעדן שוין אויף איר פון עטליכע הונדערט יאָר. אָבער דער דראַנג פונם יונגן דיכטער צו זען זיינע לידער געדרוקט, האָט אים שטענדיק אָפּגעשטעלט מיט דער פראַגע: פאַר וועמען שרייבן זשאַרגאָן?

העברעאיש? אין דעם האָט ער שוין איצטער אויך אַ ביסל פאַרלוירן דעם גלויבן. ווער ווייסט, ווען ער וועט זען זיינע העברעאישע שירים געדרוקט. ער האָט אָנגעהויבן צווייפלען צי ליכטענפעלד האַלט טאַקע אויף אַן אמת פון זיינע שירים. ווען ער האַלט אים פאַר אַ פּאָעט, וואָלט ער דאָך אוודאי געזען אַז זיינע שירים זאָלן באַלד ערגיץ געדרוקט ווערן.

ער וועט אויף קיין פאַל נישט לאָזן קיינעם אונטערדריקן אין אים דאָס פּאָעטישע געפיל. ער וועט זוכן נייע מבינים אויף זיינע לידער, נייע לעזער, נייע פאַרשטייער. עס איז דאָ איין וועג אַרויסצוגיין פון דעם ענגן אידישן קרייז, דאָס איז צו שרייבן אויף אַ שפּראַך, וועלכע דערגרייכט די גוי׳אישע וועלט. לייענענדיק אָפט די פּוילישע, רוסישע און דייטשע פּאָעטן, האָט זיך אַן אינטערנאַציאָנאַלער מאָמענט דערוועקט אין אים און האָט אים אויף אַ וויַל פעסט געהאַלטן. ער וועט שרייבן פּויליש.

מיטן גאַנצן פלאַם-פייער פון אַ יונגן פּאָעט וואָס האָט גלויבן אין זיינע כחות, האָט ער זיך גענומען שרייבן זיינע פּוילישע לידער אין פאַרשידענע פאָרמען; — לירישע, עפּישע, עלעגישע, אַפאָריסטישע און אפילו פאַבלען און שפּאַס-לידער. נאָך מער ווי ער האָט געשריבן, האָט ער זיך אַליין פאַרשפּראָכן. ער האָט פאַר זיך אויסגעאַרבעט אַ גאַנצע פּאָעטישע פּראָגראַם פון שאַפן. און דאָס וויכטיגסטע, ער האָט די פּראָגראַם בדעה צו פאַרווירקליכן. ער האָט אין גראַבאָוו גערעדט און געלייענט און געשריבן כמעט אויסשליסליך פּויליש. און ווען ער איז איינמאָל אַוועקגעפאָרן אין דעם דערפל קאָוועגטשין, איז דאָרט אָפּגעשוואַכט געוואָרן פון אַ ווייטיק אין מאָגן און אין קאָפּ

און האָט זיך געשראָקן פאַרן טויט, האָט ער אין אַ שטימונג פון בייסיקער סאַטירע אָנגעשריבן אויף פּויליש דאָס ליד „צום טויט", אין וועלכן ער האָט זיך געבעטן ביים מלאך המות, אַז ער זאָל נישט קומען צו אים אַזוי פרי אין לעבן, ווייל ער האָט נאָך אַזויפיל אויפ־צוטאָן אויף דער וועלט.

ער האָט שוין איצט געטראַכט אין טערמינען פון דעם לאַטייניש־ן שפּריכוואָרט וואָס זאָגט, אַז לאַנג איז די קונסט און קורץ איז אונזער לעבן. און ער האָט נאָך אַזויפיל אַרבעט. ער מוז פריער פאַרענדיקן זיינע לידער, לעגענדעס, סאַטירעס און אָדעס. צום סוף פון דעם טויטן־ליד האָט ער נאָך צוגעשריבן אַ לידל אויף דייטש אין אַקראָס־טיך, פון וועלכן די ערשטע אותיות פון די שורות לייענען זיך: לעאָן פערעץ. אויך אין זיין דייטשן לידל, כאָטש שפּאַסיק און חוזק־דיק, רעדט ער פון זיך ווי פון אַ פּאָעט, און פאַרענדיקט מיט פּאַטאָס:

צוויי אונד צוואַנציג יאַרע האַט ער דורכגעטריימט!

אַלע לידער וואָס פּרץ האָט געשריבן אויף פּויליש זענען אין זייערע טעמעס אינהאַלטסרייך. זיי זענען שטענדיק אויסגעהאַלטן, קלוג, ליריש, וויציק. היינע'ס איינפלוס איז קלאָר און געטע'ס נאָך קלאָרער. אַ צאָל פון די לידער זענען איבערזעצט ריטמיש געטריי פון געטען. דאָרט איז פאַראַנען עראָטיק, הומאָר, רעאַליזם, סאָציאַלע סאַטירע. אין אַ שפּאַסיקער ערינערונג פון וואַרשע, וואו ער איז אימעצן שולדיק געבליבן אַ ביסל געלט, האָט ער אָנגעשריבן אַ ליד „ווער געדענקט מיך?" געטריי צו דער פאָרם פון באַנוצן חיות אין פאַבלען, האָט ער אָנגעשריבן „די הערן אייזלען", „דער שטאָלץ פון אַ פערד", „דער שפּאַרבער זאָגט מוסר". אין דעם שפּילעוודיקן ליד „ליבע" ברענגט ער אַרויס, אַז כדי אונז דאָס ביטערע לעבן צו פאַרזיסן האָט אונז גאָט געגעבן פריינטשאַפט. דער טייוול האָט אָבער צו דעם צוגעגאָסן אַ טראָפּן ליידנשאַפט, איז דערפון געוואָרן „די הייליקע ליבע".

אַז אַלטער פאָלקס־זינגער באַקלאָגט זיך אויף זיין מזל אין אַן אַנדער ליד. ער קומט צום אויספיר, אַז זיין האַרץ גייט אויס, ווייל די ליבע אין אים איז פאַרשטומט געוואָרן. אויך די עראָטישע לידער ווי „דער זינדיקער עקשן", וועלכער זינדיקט מיט צו שטאַרקער ליבע

צו דער פאַרהייראַטער פרוי עלעאָנאָרע, און דאָס ליד „געדאַנקען פון אַן אָרימען סטודענט" האָבן דורכגעטראַכטן אינהאַלט און יוגנט־ליך פייער. צווישן די געמישטע מאָטיוון פון געטעז, וואָס ער האָט איבערזעצט אויף פּויליש, געפינט זיך דאָס פּרעכטיקע דראַמאַטישע ליד וועגן דער אומגעזעצליכער מוטער, „פאַרן געריכט", וואָס איז מסתמא געווען דער ערשטער סאָציאַלער מאָטיוו אין פּרץ'עס פּאָעזיע.

אין גראַבאָוו האָט דער טרוימענדיקער יונגער פּרץ מיט זיין גאַנצן יוגנטליכן ווילן באַשלאָסן צו ווערן אַ פּוילישער פּאָעט. אפילו אַזאַ טיף טראַדיציאָנעל אידיש ליד ווי „אלול" האָט ער אָנגעשריבן אויף פּויליש. דאָרט דערציילט ער וועגן אידן, וואָס זענען זיך צוזאַמענגע־קומען אין אַן אַלטער שול. און ווען דער אַלטער רב גיט אַ קלאַפּ אין באַלעמער, ווייסן די אידן אַז דאָס איז נישט קיין סיגנאַל צו גיין אין מלחמה אָדער אַוועקצוגיין קיין ארץ ישראל, נאָר עס איז ראש חודש אלול. דאָס האָט דער רב געגעבן אַ צייכן צו תענית. דאָ דער־מאָנט ער אונז דעם איד, דעם אָרעמען וואָרעם, וועלכער דאַרף נאָר באַרירט ווערן מיט דעם צויבער־שטעקן פון פרייהייט, וואָלט ער צוריסן זיינע קייטן און וואָלט געוואָרן אַ מעכטיקער מענטש. מיט דער אַלעגאָרישער בילדליכקייט פון אידישן לעבן, וואָלט געווען פאַר אים נאַטירליך צו שרייבן דאָס ליד אין זיין באַליבטן העברעאיש. אָבער אויך דאָס ליד האָט ער געשריבן אויף פּויליש. אינגאַנצן צוויי קורצע געלעגנהייטס־לידער האָט ער אין דעם יאָר אָנגעשריבן אויף העברעאיש.

דער פּוילישער דיכטער לעאָן פּערעץ האָט אין גראַבאָוו אָנגע־שריבן זיין טיפּסטע און זעערישע סאַטירע „מאָטיוו פון משוגעים הויז", אַן אייביקע פּאָליטישע סאַטירע איבערן מיליטאַריזם. דאָ האָט ער חוזק געמאַכט פון דעם וועטגעיעג נאָך מאַכט צווישן פראַנקרייך און דייטשלאַנד. די פראַנצויזן האָבן דערפונדן עפּעס אַ ניי און שוידערליך מלחמה־געווער. די גאַנצע וועלט לעבט אין שרעק, ווייל עס איז אַזאַ געווער, וואָס קען שיער צושטערן די זון מיט דער לבנה. אייראָפּע, די וועלט איז עס דאָס גרויסע משוגעים הויז. דער פּאָעט איז אָבער אַ סטאָאיקער און ער לאַכט פון דעם אַ סאַטיריש געלעכ־

טער, ווייל ער איז נישט באַאומרואיקט איבער דעם גורל פון דער וועלט.

ער איז געווען טיף פאַרגליבט אין דער גרויסער וועלטליכקייט און אין פּאַעטישן ווערט פון זיינע פּוילישע לידער. ביז אין אונזערע טעג זענען זיי, מיט זיין האַנט געשריבן, אויפגעהיט געוואָרן פיין געבונדן, מיט גאָלדענע פּוילישע אותיות אויפן טאַוול: פּערזן, י. ל. פּ. 1874, גראַבאָוו. די פּוילישע גרייזן צו פאַרדעקן, האָט ער מיט באַשיידענער זעלבסט־איראָניע אויפן שער־בלאַט אוועקגעשטעלט דאָס פּוילישע שפּריכוואָרט: נישט מיט איין מאָל איז קראָקע אויפגעבויט געוואָרן.

אין דעם פאַרוואָרפענעם ווינקל גראַבאָוו, האָט די אומגעבונג אים געהאָלפן לייכטער אריינצודרינגען אין דער נייער גייסטיקער וועלט. ער איז געווען דערווייטערט פון אַ מאָדערנער אידישער סביבה, האָט געלעבט אין דער אַטמאָספערע פון קליינשטעטלדיקער פּוילישער אינטעליגענץ און פּויליש איז געווען זיין איינציקע אומגאַנג־שפּראַך. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז ער זאָל זיך פילן ווי אַן אויפגייענדיקער מיצקעוויטש. עס איז געווען אַ יונגער אַפּשניט אין זיין לעבן פון אויסלעבן זיך מיט האַרץ און געדאַנק, אַ צייט פון שאַפן, וואָס ער האָט שטענדיק באַטראַכט פאַר דעם אָנהויב פון זיין דיכטערישן באַרוף. אין זיין גלאַנץ און באַרימטקייט מיט צענדליקער יאָרן שפּעטער, האָט ער אויף יענע ראָמאַנטישע טעג אין גראַבאָוו צוריקגעקוקט ווי אויף דעם אינטערנאַציאָנאַלן מאָמענט אין זיין לעבן.

יענער פרעמדער מאָמענט איז ווי אַן אויסטערלישער פויגל גיך פאַרפלויגן פון זיין האַרץ, אַזוי גיך ווי ער האָט פאַרלאָזט גראַבאָוו און דעם לעבהאַפטיקן קרייז פון פּוילישע פריינט, מיט וועלכע ער האָט אָפּט פאַרבראַכט. דאָס איז געווען נאַטירליך. עס איז אויך געווען גערעכט פון דער השגחה, ווייל זיין גורל איז געווען צו פאַרבלייבן אידיש און אייגן. יענע צייט האָט אָבער געהאַט אויף אים אַ שטאַרקע ווירקונג. זי האָט באַפעסטיגט זיין גלויבן אין קאָנסעקווענטער דיכטערישער אַרבעטזאַמקייט. די מאָמענטאַלע דערהויבונג פון זיין פאַנטאַזיע האָט זיך ביי אים פאַרוואַנדלט אין אַ נוצליכן דיכטערישן אינסטרומענט.

די פוילישע לידער האָט ער אַוועקגעשיקט צו ליכטענפעלדן קיין וואַרשע. ער האָט געהאַפט אויף אַ ידיעה, אַז דער שווער האָט אין דעם געשריבענעם העפט געפונען עטליכע לידער, וואָס ער זאָל קאָנען לאָזן אָפּדרוקן אין דער איזראַעליטאַ. אָבער אַנשטאָט דעם איז אים אָנגעקומען אַ בריוו, אין וועלכן דער אַלטער מאַטעמאַטיקער האָט דעם דיכטער אָנגעוויזן גרייזן. געוויסע ווערטער אין די לידער זענען אים נישט געפעלן. דעם אַלטן אינדיווידואַליסט האָט שאָקירט דאָס וואָרט ברודערל. עס איז אים נישט געווען צום האַרצן דאָס וואָרט מלאך און עס איז אים געווען פריקרע צו לייענען דאָס וואָרט הידרע.

ליכטענפעלד'ס קריטיק האָט זיך פּרץ נישט גענומען צום האַרצן. ער האָט זיך פון דעם אַלטנס מבינות אויף זיין פוילישׁ אויסגעלאַכט און האָט די לידער גלייך אַוועקגעשיקט צו זיין אייביק געטרייען פעטער יוסף פון זאַמאָשטש. ער האָט נאָך צוגעשריבן אַ ספּעציעל באַגלייט-ליד אויף פוילישׁ, פול מיט ליבשאַפט און אָנערקענונג צום פעטער. אין געגראַמטע און גוט-געשמידטע פערזן האָט ער צום פעטער געשריבן, רעדנדיק צום ליד: גיי מיט מיין ברכה אַהיים צו מיין פעטער. ער איז דיין ריכטער און דיין עולם. ער פאָדערט נישט צופיל. ער וועט מיר קלאָר שרייבן וואָס איר, מיינע לידער, מאַכט דאָרט. און ווען עס וועט פאַר מיר אויפלייכטן אַ בעסערע צוקונפט, וועט אויך אייך דאַמאָלס בעסער זיין. אָבער גאָט, ווען וועט דאָס זיין?

דער געטרייער פעטער האָט די פוילישע לידער אויפגעהיט דאָס גאַנצע לעבן און האָט זיי איבערגעלאָזט בירושה זיינע קינדער. ליכטענפעלד האָט צו פאַמעליך, און קיינמאָל נישט מיטן גאַנצן האַרצן, איבערגענומען פון יוסף אַלטבערגן די עובדא צו פלעגן און דער־מוטיקן דעם יונגן פּאָעט.

זיין געפיל פון שרייבן פאַר דער גרויסער וועלט האָט זיך גיך געענדיקט, ווען ער האָט פאַרלאָזט גראַבאָוו מיט די שיינע, לעבהאַפטיקע און אָפטמאָל פּאָעטישע טעג.

טז

דאָס קבר'ל

די עלטערנ'ס הויז איז פאַר אים שטענדיק געווען אָפן. ווען ער האָט אָנגעוואוירן די שטעלע אין גראַבאָוו, איז פּרץ מיט זיין שרה'לע צוריק אַ היים געפאָרן קיין זאַמאָשטש.

דאָס צוזאַמענלעבן מיט איר איז אים אָנגעקומען שווער און ביטער. זייערע טעמפּעראַמענטן האָבן זיך אויף קיין פאַל נישט געקענט אויסגלייכן. ער איז פון דער נאַטור געווען זאָרגלאָז און זינגעוודיק, אָפט ראָמאַנטיש געשטימט, און איז געווען גענויגט זיך אַריינצולעבן אין אַ חלום אַזוי ווי אין אַ רעאַליטעט. זי איז געווען גענויגט צו פּראַקטישקייט און האָט אים געוואָלט זען אַ צופרידענעם מיט שטרעבונג צו שטענדיקער אַרבעט און אַ בעסערער היים. זיין טאַלענט צום שרייבן איז ביי איר געווען אַ ווייטע און עטוואָס אומגלויבליכע זאַך.

אַלע יאָרן פון זיין יוגנט, ווען ער האָט זי נישט געקאָנט, זענען פאַר אים געשטאַנען אַזוי ווי אַ שטענדיקער פאָרוואורף. ער האָט ביי זיך קיינמאָל נישט געקאָנט געפינען קיין ענטפער פאַרוואָס און ווי אַזוי זי איז פּלוצים אַריינגעקומען אין זיין לעבן און האָט פאַרנומען אַן איבערוועלטנדיקע פּאָזיציע. ער האָט קיינמאָל נישט געקאָנט געפינען קיין אורזאַך פאַרוואָס ער זאָל איר אין וואָס עס איז אָפּטרעטן. זיין שאַפונגס־וועלט איז געוואָרן זיין אייציקער אויסוועג און זיין טרייסט אין שווערע מינוטן. אין יענער וועלט האָט ער נישט געוואָלט, אַז זי זאָל ווען עס איז אַריינדרינגען. זי איז אים מיט יעדן טאָג געוואָרן מער צו לאַסט.

וואַרשע האָט אים אַז אויפהער געמאַניעט און געצויגן, ווייל אין זאַמאָשטש איז נישט געווען וואָס צו טון. אָבער צו וואָס און צו וועמען פאָרן אַהין איז נישט געווען. ער איז שוין געווען גרייט אויפסניי צו פּלאַנעווען אַ רייזע קיין וואַרשע ווען ער האָט פון ליכטענפעלד'ן דערהאַלטן אַ בריוו, אַז ער פאָרט אַהיים קיין אַפּט, וואו ער וועט פאַרבלייבן וואוינען אַ שטיקל צייט.

עס איז דעם אַלטן אָנגעקומען אַלץ שווערער צו שיקן געלט פון וואַרשע, און כדי בעסער צונויפצוהאַלטן דעם איידעם מיט דער טאָכטער, האָט ער זיי ביידן אַרויסגענומען צו וואוינען מיט אים אויף אַ צייט אין אַפּט.

די אַלטע שטאָט אַפּט, וואָס איז נאָך אין צוועלפטן יאָרהונדערט געבויט געוואָרן, איז געווען רייך אין היסטאָרישע זכרונות. דאָס אַלטע וואַרשעווער טויער איז נאָך געווען אַ טייל פון די פעסטונגען אַרום. דאָרט האָבן געוואוינט די גראַפן פּאַטאַצקיס, די לובאָמירסקים און עס זיינען נאָך געווען אומפאַרענדערט די אונטערערדישע קברים — הייזן פון די שידלאָוויעצקים. די שטאָט האָט איבערגע־לעבט אַ סך שרפות אין פאַרלויף פון די יאָרהונדערטן, אָבער זי האָט איינגעהאַלטן אַ סך פון איר אַלטער שיינקייט. פון דאָרט האָט זיך געצויגן דער טייך לוקאַווא מיט זיינע הויכע ברעגן ביז ער איז אַריינגעפאַלן אין דער ווייסל. אויך דאָס אידישע לעבן איז דאָרט פון לאַנג געווען טיף איינגעפונדעוועט. דאָס גרויסע בית מדרש האָט אַרויסגעגעבן אַ סך וואויל־לערנער און תלמידי חכמים.

אַהין איז פּרץ אָנגעקומען מיט שרה'לען צו לעבן אַ שטיקל צייט מיט די ליכטענפעלדס. אין דער אַלטער אידישער אַטמאָספערע און אין דער נאָענטקייט פונם שווער, האָט פּרץ גיך פאַרגעסן זיינע גוי'־אישע שטימונגען פון גראַבאָוו. דער טיף אידישער שורש האָט זיך ווידער געוועקט אין אים. ער האָט געוואוסט, אַז פאַר די פאָלקס־מענטשן וואָס ער האָט דאָרט געזען, דאַרף מען נאָר שרייבן אידיש. זשאַרגאָן? ניין. ווען ער האָט געשריבן, האָט ער אַלעמאָל אין זינען געהאַט העכערע גייסטיקע אידן, לומדים, און זייער לשון איז העברע־איש. עס איז אים קלאָר געוואָרן, אַז פּויליש איז פאַר ביידע עלע־מענטן נישט די ריכטיקע שפּראַך.

פרץ'עס פריריקע העברעאישע שירים און זיינע פוילישע לידער האבן שוין ליכטענפעלדן איבערצייגט, אז דער שטראם פון דיכ־טונג אין זיין יונגן איידעם קאן נישט אפגעשטעלט ווערן. ער האט געוואוסט, אז דער יונגערמאן דערוואַרט פון אים נישט מער קיין גוטע עצות בנוגע זיין שרייבן, נאר מעשים. ער האט געוואוסט, אז עס איז געקומען די צייט צו העלפן אים אז דאס וואס ער שרייבט זאל ווערן אפגעדרוקט. מיט דעם גדאנק האט ער זיך גענומען צו רעדאגירן, אויסבעסערן, צושרייבן און פארפולקאמען דעם איי־דעמ'ס לידער. ער האט דערביי שטארק הנאה געהאט. אין דעם אלטן מאטעמאטיקער האט זיך ווידער דערוועקט דער משורר און ער האט אליין אויך געשריבן שירים.

אין יענער צייט איז ליכטענפעלד געשטאנען אין א ליטעראַ־רישן קאמף מיט דעם לייב פון העברעאישן זשורנאליזם, חיים זעליג סלאנימסקי. אין אפט האט ליכטענפעלד דאמאלס געשריבן און גע־פלאנט אליין ארויסצוגעבן זיין ביכל „תוספות להערבון", וואס איז געווען אן ענטפער אויף אן ענטפער. א מיטארבעטער פון הצפירה, שווייצער, האט זיך אנגענומען סלאנימסקי'ס קריוודע און האט ארויסגעגעבן א בראשורע „קנאת סופרים" קעגן ליכטענפעלדן. אויף דעם האט ער עס איצט אין אפט געשריבן אן ענטפער. דער אלטער האט זיך שטארק באקלאגט און האט אזוי פארטרויט זיך פארן איידעם, אז פרץ האט באשלאסן אנצושרייבן א ליד און זיך אנ־נעמען פארן שווער. ער האט אנגעשריבן אויף העברעאיש א ליד „די פלעדערמויז און די לבנה". אין דעם ליד ווערט געשילדערט ווי א פלעדערמויז צושפרייט אירע פליגל אין דער פינצטער, אז אן אייזל, א פערד און אן אקס מיינען אז דאס איז אן אדלער. די פלעדערמויז גלייבט שוין אליין אז זי איז אן אדלער און זי פרואווט פליען אלץ העכער, אבער זי איז פארבלענדט געווארן פון ליכט פון דער לבנה און איז אראפגעפאלן אין א גרוב. איצט מאכן חוזק פון איר אפילו אקס און אייזל. פארשטייט זיך, אז מיט דער פלע־דערמויז האט פרץ געמיינט סלאנימסקין. ליכטענפעלד איז געווען אזוי אנטציקט פון דעם ליד, אז ער האט באשלאסן עס אפצודרוקן טאקע אין זיין נייעם ספרל.

דערמוטיקט פון דעם וואָס דער שווער האָט אים צוגעזאָגט, האָט זיך פּרץ צו אים מער צוגעהערט, האָט מער געשריבן, אַליין און צוזאַמען מיט אים, און האָט אין זיין שטייגענדיקער אַמביציע אויפּס־ניי געאַרבעט איבער איינער פון זיינע לענגסטע העבּרעאישע פּאָ־עמעס „דאָס לעבן פון אַ אידישן דיכטער”.

די פּלעדערמויז איז נישט געווען דאָס איינציקע ליד וואָס ליכ־טענפעלד האָט אים צוגעזאָגט אָפּצודרוקן. ווען ער וועט אָם ירצה השם קומען קיין וואַרשע, וועט ער זיך באַמיען אַז אויך די אַנדערע שירים פּרץ׳עס זאָלן געדרוקט ווערן. ער האָט שוין באמת געגלויבט אין זיין איידעמ׳ס טאַלענט. ער האָט אוודאי דערביי געהאַט דעם אננגענעמען געדאַנק, אַז דאָס וועט אים דערנענטערן און צובינדן.

ביז דאַמאָלס האָט דער שאַפערישער און באַגייסטערטער יונגער פּרץ נאָך קיין איינציקע שורה זיינע נישט געזען אָפּגעדרוקט. ער האָט זיך קוים געקענט דערוואַרטן אויף דער גרויסער געשעעניש. דער שווער האָט אָבער נישט פאַרפעלט צו געבן אים צו פאַרשטיין אַז שרייבן שירים, אפילו די שענסטע, איז פאַרט נאָר אַ טפל־זאַך. דער עיקר איז פּרנסה. לערנען, שרייבן, פירן וויכוחים — אוודאי, אָבער דאָס אַלץ איז נאָר לנאוה, פון שיינקייט וועגן. וואָס מען טאָר נישט פאַרגעסן איז, אַז אם אין קמח אין תורה.

דעם שווער׳ס האַרבע דיבורים האָבן געהאַט זייער ווירקונג. דערצו איז צוגעקומען אַ באַלעבאַטיש פריידיקע געשעעניש ביי דעם יונגן פּאָרפאָלק. שרה׳לע האָט געבוירן אַ קינד, אַ זון. יעקב האָט מען אים אַ נאָמען געגעבן. אַ טיפע פרייד האָט אָנגעפילט דאָס האַרץ פון יונגן טאַטן. ער האָט זיך גענומען מיט לב ונפש צו זוכן אַ פּרנסה.

ער איז געוואָרן מער אַמביציעז צו פאַרדינען זיין אייגן ברויט און האָט געזוכט אַנשטאָט אַ שטעלע ביי יענעם, בעסער אַליין אַריינ־צוגיין אין אַ געשעפט. ער האָט זיך באַקאַנט מיט אַן ענערגישן יונגנמאַן מיטן נאָמען זילבער, וועלכער איז אויך געווען אינגאַנצן עטליכע יאָר נאָך דער חתונה און האָט געזוכט אַ באַשעפטיקונג. פּרץ און זילבער האָבן געשלאָסן אַ שותפות צו עפענען אַ קליינע ביר ברויעריי נישט ווייט פון צווזמער. די שותפים האָבן געהאַט די

אמביציע אויפצובויען א גוט געשעפט, אבער זיי האבן געהאט ווייניק געלט צווישן זיך.

מיט ווייב און קינד און מיט דער האפענונג אויף א מנוחה'דיק לעבן האט זיך פרץ אריבערגעצויגן אין דעם אלטן פוילישן שטעטל צויזמער.

אין איין צייט איז צויזמער, וואס ליגט ביי דער ווייסל, באטראכט געווארן פאר דער שענסטער שטאט אין פוילן, נאך קראקע. פרעכ־טיקע אלטערטימליכע הייזער, פאלאצלעך און קירכן זענען צעווארפן איבער דער שטאט און איינגעטונקען אין גרינס. דעמבעס, בעריאזעס און אקאציעס זענען א לעבעדיקער טייל פון דער אלטערטימליכ־קייט. א קאטוילישער סעמינאר האט דער שטאט צוגעגעבן אן אנ־בליק פון פרומקייט. אויך דאס אידישע לעבן אין צויזמער איז געווען גוט איינגעפונדעוועט פון קדמונים. א חוץ פארגעשריטענע אידן, האט די שטאט פארמאגט א היפשע צאל חסידים.

אזא שטאט איז דעם דיכטער געווען צום הארצן. אין שעה'ען פון אפרו איז די אומגעבונג געווען א גינסטיקע פאר שעפערישע שטימונגען. די קליינע משפחה, די היים, זענען אים געווארן טייער. דאס קליינע הוויז־געזינט, מיט שרה'לען און זיין בכור יעקב, און די דעראינערונג אין דעם שווער'ס קלוגע רייד, האבן אים איצט מער צוגעבונדן צו זיין אידישן שורש. אין דער האפענונג צו זען זיין ערשטן שיר אפגעדרוקט אין דעם שווער'ס ספרל, האט ער אין צויז־מער געשריבן נאר העברעאיש.

ער האט זיך איינגעארדנט אין א קליינער רידה און האט זיך גיך געפונען אין א קליינעם קרייז פון גוטע פריינט. די זילבערס זענען געווען גוטהארציקע מענטשן און זענען צו די פרץ'עס געווען זייער צוגעלאזן. ארום דעם לעבהאפטיקן און בארעדעוודיקן פרץ איז אויס־געוואקסן א לוסטיקער און פאראינטערעסירטער קרייז. אין יענעם קרייז האט ער זיך ווידער געקענט אויסלעבן ווי אמאל אין זיינע בחור'שע יארן. ווען מען איז זיך צוזאמענגעקומען איז ער געווען פול מיט שטיפעריי, שפאס און פריינטליכקייט און האט געקענט, ווען ער האט געוואלט, פאראינטערעסירן דעם קרייז מיט ערנסטע ענינים.

אין שווערינקייט איז אים געווען אין וועג צו א פולשטענדיק גליקליך לעבן אין צויזמער. עס איז קיין פרנסה נישט געווען. די ברויעריי האט נישט אריינגעבראכט געגוג, אז ביידע שותפים מיט זייערע משפחות זאלן דערפון קאנען לעבן. זייערע מערסטע קונים זענען געווען די אידן פון שטעטל, וואס האבן געטרונקען ביר כמעט נאר שבתים און ימים טובים. די הכנסה, וואס איז קיינמאל נישט געווען גענוג, האט אנגעהויבן גיין בארג אראפ. פרץ האט וויניקער ווי זילבער געקענט נאכקומען די שטייגנדיקע חובות. פריער האט פרץ געזוכט צו בארגן א סומע געלט צו העלפן אויפהאלטן דאס געשעפט. דערנאך זענען אים אלע געלט־קוואלן אויסגעגאנגען. ער האט אפטמאל באדארפט בארגן עטליכע קאפיקעס פאר דער שטוביקער הוצאה. די זילבערס האבן ארויסגעהאלפן מיט וואס זיי האבן געקאנט, אבער די ארעמקייט האט זיי פארפלייצט.

אין מיטן דער גרויסער ארעמקייט האט זיך שרה׳לע אוועקגעלייגט אין קימפעט און האט אים געבוירן דעם צווייטן זון. מען האט אים א נאמען געגעבן אליעזר, אבער דאס גאנצע לעבן האט זיך צו אים בלויז געהאלטן דער פארפוילישטער נאמען לוציאן. די נויט איז געווען נישט אריבערצוטראגן. דערפאר האבן זיך אלע געזעלשאפטליכע פארבינדונגען דערווייטערט. עס איז נישט געווען מער ביי וועמען צו בארגן קאפיקעס. אין שטאט זענען נישט געווען, נישט זיינע און נישט אירע קרובים. זיי זענען געווען שרעקליך איינזאם. און אויב זיין מאס פון צרות און נסיונות, וואס ער איז אויסגעשטאנען אין צויזמער, איז נאך נישט פול געווען, איז נאך דערצו דאס עלטסטע קינד געשטארבן. עס איז געווען נויטיק אויפן לויה׳לע צו בארגן. אויפן אלטן בית עלמין איז צוגעקומען דאס קליינע זאמדיקע קבר׳ל פון יעקב פרץ.

די טראגעדיע אין קליינעם הויז־געזינט האט פרצן איינגאנצן דאס לעבן פארביטערט. די צאנקערייען, פארוואורפן, באשולדיקונגען, הויכע קריגערייען צווישן אים און שרה׳לען האבן מער נישט אויפגעהערט.

דאס לעבן מיט זיין ווייב אין צויזמער איז אים געווארן אומדערטרעגליך. דעם איינציגן אויסוועג וואס ער האט געזען איז געווען

א גט. דערווייל האָט ער קיינעם דערפון גאָרנישט געזאָגט, נאָר דער געדאַנק האָט געעגבערט.

פאַר פסח האָט ער באַשלאָסן, אַז באַלד נאָך יום טום וועט ער פאַרקויפן זיין חלק שותפות און וועט אוועקפאָרן. אַזוי ווי די ביר־טרינקער פון דעם ברייזל זענען געווען די פּראָסטע אידן און חסידים פון שטעטל, האָט מען פאַר פסח געמוזט פאַרקויפן אין חמץ אַריין די ברויז מיט אַלע מכשירים. פּרץ איז אָבער אַרומגעגאַנגען אין טרויער נאָך זיין בכור, איז געווען פאַרזאָרגט און נידערגעשלאָגן און האָט זיך דערמאָנט וועגן פאַרקויפן דעם חמץ ערשט צום ערשטן סדר. ער האָט נישט געוואָלט זיין קיין גונב דעת הבריות, נישט גע־וואָלט אָפּנאַרן דאָס געוויסן פון מענטשן. האָט ער אויסגעגאָסן דעם גאַנצן זאַפּאַס ביר, האָט דורך דעם פאַרלוירן דאָס רעשטל קאַפּיטאַל וואָס ער האָט נאָך געקענט אַרויסנעמען, און איז אין בעסטער גוט־פריינטשאַפט מיט די זילבערס אַנטלאָפן מיט זיין ווייב און קינד פון צויזמער.

צוריק קיין זאַמאָשטש איז ער געקומען אָרעם, דערשלאָגן און אַנטוישט. געוואָלט האָט ער באַלד פאָרן קיין וואַרשע. אָבער דער גוטער פעטער יוסף וואָס האָט אים קיינמאָל נישט געלאָזט פאַלן, האָט נאָך איצטער אויך געהאַט פאַר אים אַ פּלאַן, וואָס זאָל אים געבן פּרנסה. דער פעטער האָט געהאַט אַ שותף, איינעם גדליה שפּער, מיט וועמען ער האָט געהאַלטן אַ מיל. האָט דער פעטער אַז שום מניעות צוגענומען פּרצן פאַר אַ דריטן שותף. דאָס נייע שותפות האָט אויך אָנגעהאַלטן בלויז אַ קורצע צייט. דער קאָפּ האָט אים מער נישט געדינט ביי דער וואָכעדיקער אַרבעט. עס האָט אים אַרומגעכאַפּט אַן אומווילן בייצוקומען די אָרעמקייט, אַן אומרו, וואָס האָט אים געצויגן אַוועק אין דער ווייט.

די ביטערע צייט וואָס ער האָט איבערגעלעבט אין צויזמער, דאָס לעבן פון דער האַנט אין מויל אַריין, דאָס פאַרלירן די פריינט, די שטענדיקע קריגערייען מיטן ווייב, דאָס אַלץ האָט געלאָזט אויף אים אַ צייכן. אָבער פּיינליכער פון אַלץ איז אים פאַרבליבן אין זכרון דאָס בערגל ערד מיט דעם ברעטל־מצבה׳לע, וואָס איז דאָרט פאַרבליבן נאָך זיין ערשטן זון.

עס האָט אים געצויגן קיין װאַרשע. די שטאָט האָט אים געלאָקט און גערופן מיט אַלע אירע איינדרוקן, וואָס האָבן זיך אים איין געדאַנק פאַרפעסטיקט. מער פון אַלץ האָט ער געטראַכט ווי ער וועט ווידער באַגעגענען דעם שווער און אים דרייסט זאָגן אין פּנים אַריין אַלץ וואָס ער פילט וועגן זיין טאָכטער ער וועט אים אויפדעקן אַז ער מוז מאַכן אַ סוף, ער קען מיט איר ווייטער נישט לעבן.

אים האָט זיך נישט געגלייבט, אַז ליכטענפעלד זאָל זיין דער איינציקער, וואָס איז גרייט אָפּצודרוקן זיינס אַ ליד. מיט פעסטן גלויבן אין זיינע גייסטיקע כחות האָט ער איבערגעשריבן זיין ליד „השותפות". די אַלעגאָריע וואָס האָט אָפּגעלאַכט פונם צדיק דעם צבוע'ק, וועלכער האָט געוואָלט ווערן אַ שותף צו אַ סטאַדע שאָף כדי אָפּצושטעלן אַ מגפה וואָס איז געקומען אויף זיי. ער האָט דאָס ליד ווידער אַמאָל געשליפן און איבערגעשריבן און האָט עס ענדליך אַוועקגעשיקט קיין ווין אין השחר, צו פּרץ סמאָלענסקין.

עס זענען אַריבער עטליכע אומגעדולדיקע וואָכן. איינמאָל אין אַ הייסן זומערטאָג איז אים אָנגעקומען דער השחר און די אויגן האָבן געקוקט אויף זיין ערשטן שיר, וואָס איז געווען אָפּגעדרוקט.

נאָך יאָרן פון פרוכטבאַרן שרייבן, האָט ער ענדליך פאַר זיך געעפנט אַ טיר אין דער ליטעראַטור.

איצט ווען ער וועט קומען קיין װאַרשע, וועט ער מער נישט זיין אַליין. די משכילים וואָס ער האָט געזען זיצן און שפּאַצירן אין קראַ־שינסקי'ס גאָרטן, וועלן געדענקען זיין נאָמען. שרייבער האָבן געהערט פון אים. עס וועט אים זיין גרינגער צו מאַכן זיך נייע פריינט. ער וועט קענען פאַרדינען זיין ברויט דורך געבן העברעאישע לעקציעס. ער איז אַ העברעאישער פּאָעט. ער וועט מער נישט זיין אָפּהענגיק פון ליכטענפעלדס גוטער מיינונג. סמאָלענסקין אַליין האָט אים אָנער־קענט.

ער האָט נישט געקענט איינזיצן אין זיין געבוירן־שטאָט. צום ווייב האָט ער אַלץ מער פאַרלוירן די געדולד. האָט נאָר געקענט טראַכטן וועגן צושיידן זיך מיט איר. ער האָט געפילט, אַז די צייט וואָס ער גיט איר אַוועק, געהערט גאָר צו זיין גייסטיקער וועלט.

די קינדער? איינס איז אַ קבר'ל אין צוויזמער. דאָס אַנדערע, אליעזר? דאָס קינד וועט ער מוזן פאַרזאָרגן. און די פרוי? זי וועט מסתמא, אַזוי ווי ער, זיין צופרידן זיך צו גט'ן. ער האָט זי מיטן קינד אַריבערגעפירט קיין אַפּט. זאָל זי קודם זיין צווישן די איריקע.

מיט דעם געדאַנק זיך דאָרט איינצואָרדענען, איז ער סוף זומער מיט דער פּאָטשט אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע.

יז

העברעאישער לערער

ווען פרץ איז נאָך זיינע טרויעריקע איבערלעבונגען אין צוויזמער געקומען קיין ווארשע, אַנטשלאָסן צו פאַרדינען זיין ברויט, האָט ער געזוכט צו לעבן פון לעקציעס. פאַר איינעם וואָס האָט שוין געהאַט אָפּגעדרוקט אַ ליד אין סמאָלענסקין׳ס השחר, איז נישט שווער אָנגעקומען צו ווערן אַ העברעאישער לערער.

דאָס אַריינפאָרן אין ווארשע האָט אים באַשווערט דאָס האַרץ, ווייל ער האָט נישט געוואוסט ווי אַזוי צו באַגעגענען ליכטענפעלדן. ער האָט קוים געקענט קומען צו זיך פון די שווערע קלעפּ, וואָס דאָס לעבן האָט אים אויסגעטיילט. ער האָט געמאַכט אַ חשבון הנפש פון די פינף יאָר זייט ער האָט חתונה געהאַט און ער האָט געהאַט פון דעם אַ ביטערן טעם. כמעט אַ העלפט פון דער צייט האָט ער געלעבט אויף קעסט, דאָס הייסט, אויף יענעמ׳ס חשבון. אין דער איבעריקער צייט האָט ער זיך שוין פאַרנומען מיט פאַרשידענע פּרנסות און האָט זיך אַלץ צו גאָרנישט געקענט דערשלאָגן. קיין שלום בית האָט ער נישט געהאַט דאָס ווייב האָט אים באַין אופן נישט פאַרשטאַנען און נישט געהאַט קיין באַגריף פון זיינע בענקשאַפטן און חלומות. דערצו איז ערגיץ אין אַ פאַרוואָרפן שטעטל אין פוילן צוגעקומען דאָס קבר׳ל פון זיין בכור. דער טרויער האָט איבערפילט זיין האַרץ.

אויף ליכטענפעלדן האָט ער געלעגט גרויסע האָפענונגען, אַז דאָס מאָל וועט ער זיכער פאַרעפנטליכן זיינע העברעאישע שירים. אין דער איינענער צייט האָט אים אָבער געפייניקט דער געדאַנק, אַז ער דאַרף מיט אַלע כוחות זיך באַמיען צו גט׳ן זיך מיט שרה׳לען. ווי אַזוי

וועט ער קענען איר פאַטער אָנזאָגן די בשורה וועגן זיין ביטערן באַשלוס.

ער איז יעדן טאָג געקומען צו זיין בוידעם־שטיבל, אָבער וועגן דעם וואָס האָט געפּייניקט זיין האַרץ האָט ער דערווייל געשוויגן. ווען די צייט וועט ווערן רייף דערפאַר, וועט ער עס אים דאַמאָלס זאָגן.

מיט גרויס מי האָט זיך אים איינגעגעבן צו קריגן עטליכע לעקציעס אין נגידישע הייזער, וואו ער האָט מיט קליינע אינגלעך געלערנט העברעאיש. די פאַרדינסטן זענען קוים געווען גענוג פאַר זיין אייגע־נער חיונה. עס איז אים נישט געבליבן גענוג, אַז ער זאָל קענען עפּעס שיקן פאַר ווייב און קינד, וואָס ער האָט איבערגעלאָזט אין אַפּט. דאָס האָט געמאַכט אומגעלומפּערט זיינע באַציאונגען מיט ליכטענ־פעלדן.

אין זיין פריערער צייט האָט ער דערווייל געלערנט ביים שווער מאַ־טעמאַטיק, כאָטש ער האָט צו דער וויסנשאַפט געהאַט אַ שוואַכן אינטערעס. אין קאָפּ האָט זיך ביי אים געשפּונען און געוועבט פּאָעזיע. און דער שווער איז דאָך געווען אַ מאַטעמאַטיקער, וואָס האָט אַליין געוואָלט זיין אַ פּאָעט. פלעגן די צוויי, דער אַלטער מיט דעם יונגן דיכטער, אָפט שמועסן ווי צוויי בעלי חלומות. ליכטענפעלד איז אָבער אויך געווען אַ גרויסער קענער פון יוריספּרודענץ. קיין אמת'ער אַדוואָקאַט איז ער קיינמאָל נישט געווען. ער האָט אָבער גרינטליך און מיט פּשט געלערנט געזעץ, אַזוי ווי ער האָט אין זיינע פריריקע יאָרן געלערנט גמרא. פּרץ'ן האָט מער אינטערעסירט דאָס געזעץ ווי די מאַטעמאַטיק, און ער האָט זיך ערנסט גענומען צום שטודירן.

אין אַ קורצער צייט האָט ער ווידער אָנגעקנופּט די אַלטע וואַרעמע פאַרבינדונגען, וואָס ער האָט אַמאָל געמאַכט אין קראַשינסקי'ס גאָרטן ביי זיין ערשטן באַזוך אין וואַרשע. יעדן פאַרנאַכט האָט ער פאַר־בראַכט אין גאָרטן אַרום דער השכלה־באַנק מיט די אַלטע משכילים ביז מען האָט דערהערט דעם גרעגער, אַז דער גאָרטן ווערט געשלאָסן. דאָרט האָט ער ווידער געהאַט אַ האַרציקע באַגעגעניש מיט סאָקאָלאָוון, מיט דעם ליטוואַק וויינבערג, מיט האַכמאַנען, שטענדיק אַ ביסל פאַר־

יאַכמערט מיטן צילינדער פאַרשאַרצט אויפֿן שטערן, מיט דעם היינע־קענער שטיין, מיט דעם אייביקן סטודענט האַלפֿערן און מיט פֿיל אַנדערע משכּילים און אַפּיקורסים האָט ער זיך איצט באַקענט צום ערשטן מאָל.

דאָס איז געווען די נאָענטסטע גייסטיקע אידישע סביבה, אין וועלכער דער אימפּעטיקער, שטימונגספולער און הויך־באַגאַבטער פּרץ איז איצט אַריינגעקומען אין וואַרשע. מיט דער אויסנאַם פֿון סאָקאָלאָוון האָט ער זיך קיין נאָענטע חברים פֿון קראַשינסקי׳ס גאָרטן נישט אָפּגעשפּאָרט. ליכטענפעלד איז אָבער נישט געווען דער איינציקער פּאָר וועמען ער האָט זיך געקענט אויסרעדן. פּאַר חבר׳שאַפֿט, האָט ער שוין דאָס מאָל אויך געהאַט זיין היימישן חבר יצחקל געליבטער, וואָס איז נאָך זיין ענדיקן גימנאַזיע אין זאַמאָשטש, געקומען קיין וואַרשע שטודירן מעדיצין. ער פֿלעגט זיך טרעפֿן מיט זיין קליינעם שוועסטערקינד ישעיה מאַרגוליעס, וואָס איז אויך געווען אַ סטודענט אין וואַרשע. און איינער פֿון די נייע חברים, צו וועמען ער איז געוואָרן שטאַרק צוגעצויגן, איז געווען דער יונגער שריפֿטשטעלער ראובן אשר ברוידעס.

וואַרשע האָט אים איצט פאַרכאַפּט מיט איר שיינקייט און לעבעדיגקייט. טאָג טעגליך האָט ער זיך באַקענט מיט דער אַרומיקער, שטאָטישער וועלט.

ער האָט אויסשפּאַצירט וואַרשע אין דער לענג און דער ברייט, פֿון דער ווייסל ביז טשיסטע, פֿון פּאַוואָנזעק ביז מאָנקעטאָוו. אומעטום וואו עס האָט געשווימלט מיט אידיש לעבן, דאָרט איז ער געווען. קיין ווינקל פֿון דער גרויסער שטאָט איז אים נישט געבליבן פֿאַרהוילן. די קראָכמאַלנע, די סמאָטשע, די דזשיקע, די שמאָלע מילע, די סטאַווקע, גזשיבאָוו, מאַראַנאָוו, פּאָטשעיאָוו, דער שילעץ. עס זענען אים געפעלן די אידישע נעמען פֿון גאַסן און פּלעצער — די גרינע גאַס, די לאַנגע גאַס, די אייזן גאַס, דער מקום, דאָס אייזערנע טויער, דער פּלאַץ פֿון די דריי צלמים, — אומעטום האָבן אים די יונגע פּיס נייגעריק געפירט און די אויגאַנעם האָבן געקוקט אויף דעם פאַרפונדעוועטן וואַרשעווער אידישן לעבן.

ער האָט אויסגעקוקט די אידישע הויפן, איז געזעסן אין אידישע טיי־הייזער, האָט זיך אַריינגעכאַפּט אין די חסידים־שטיבלעך אויף דער פּאַנסקע, אויף דער וויעלקע, אין דעם גערער, אין ראַדזינער, אין וואָרקער, אין קאָצקער.

אַלץ וואָס איז געווען צו זען פון דרויסנדיקע שיינקייטן, האָט ער נישט פאַרפעלט. די מאַרשאַלקאָווסקע, פון זאַקסישן גאָרטן ביז צום סוף; די יעראָזאָלימסקע אַלייע פון דער ירושלים׳ער ראָגאַטקע ביז דער ווייסל, די נייע וועלט, די קראַקעווער פאָרשטאָט, וואו די פּוילי־שע אינטעליגענץ האָט געוואוינט און שפּאַצירט, דעם אַלטן קעניג־ליכן שלאָס, דעם זיגמונט מאָנומענט, קאָפּערניקן, די אַלייע אויאַז־דאָווסקע, די אַלייע ספּאַצעראָווע, די לאַזשענקעס, דעם טעאַטער פּלאַץ, און מער פון אַלץ די דרויסנדיקע, די נישט־פאַרבאַטענע זייט פון זאַקסישן גאָרטן — דאָס אַלץ איז אים געוואָרן נאָענט און אייגן ווי ער וואָלט דאָ געווען געבוירן און אויפגעוואַקסן.

אויף קראַשינסקי׳ס פּלאַץ, אַנטקעגן גאָרטן ביים אָנהויב פון די נאַלעווקעס, איז נאָך געשטאַנען דאָס אַלטע נאַראָדאָווע טעאַטער. דאָרט פלעגן נאָך פון צייט צו צייט פאָרקומען ירידים אויף וואָלענע סחורות. ווינטער־צייט, פאַר די גרויסע באַגעס, פלעגט זיך טומלען אַ מאַרק מיט יום טוב׳דיקע זאַכן, שמעקענדיקע סאָסנעלעך פאַר די ווייַנאַכטן, באַגילדטע און באַזילבערטע פּאַפּירלעך, צאַצקעס, קאָ־לירטע ליכטלעך, וואָס מ׳האָט אין מתנגד׳ישע הייזער געקויפט פאַר חנוכה־ליכטלעך.

די נאַלעווקעס, וואָס האָבן זעקס טעג אַ וואָך געראַשט ווי אַ יריד און אַ בערזע צוזאַמען, זענען שבת געווען שטיל, גלייך דער אָטעם פון דער שטאָט וואָלט זיך אָפּגעשטעלט. מייסטנס האָט מען געזען חסידים מיט סאַמעטענע היטלען און אַטלאַסענע קאַפּאָטעס, און פּראָסטע אידן מיט טוכענע היטלען, גיין מיט די טליתים אונטער די אָרעמס פון די שטיבלעך און שולן. אָפטמאָל האָבן זיי קליינע אינגלעך נאָכגעטראָגן די טליתים און סידורים. געלאָסן און שטיל זענען זיי געגאַנגען אַהיים אין די זייטיקע גאַסן, וואו דינסטמיידלעך אָדער אינגסטע טעכטער האָבן אַהיימגעטראָגן די טשאָלענטער פונם בעקער.

דאָס אַלץ איז אין עטליכע וואָכן געוואָרן פּרצעס וואַרשע. דאָס האָט אין אים שטאַרקער אויפגעטריבן דעם חשק צו לעבן. אָבער דער יונגער קאָפּ, אין וועלכן עס האָבן זיך געצויגן בילדער, געדאַנקען, לידער, אידעען, מיט קלאָרקייט און שנעלקייט, איז אויך געווען באַלאָדן מיט זאָרג. וואו נעמט מען ברויט פאַר זיך און פאַר ווייב און קינד אין אַפּט.

ער האָט אַזוי איינגעטיילט זיין צייט, אַז ער איז געווען פאַרנומען יעדע שעה אין טאָג. ער האָט געגעבן לעקציעס, געלערנט מאַטעמאַטיק, געשריבן שירים, פאַרבראַכט און געשמועסט מיט נייע חברים און האָט זיך געמאַכט צייט צו שטודירן יוריספּרודענץ.

אין פּוילן איז דאַמאָלס איינגעפירט געוואָרן דאָס רוסישע געריכטס-וועזן און נאָך אין זאַמאָשטש האָט אים זיין שוועסטערקינד משה אַלטבערג צוגערעדט, אַז ער זאָל זיך צולערנען יורי און זאָל פּרואוון אָפּגעבן עקזאַמען אויף פּריוואַט אַדוואָקאַט. ווען ער האָט אין וואַרשע געזען אַז דער שווער לעבט פּאַקטיש פון דעם וואָס קליינע סוחרים'לעך קומען אים פרעגן יורידישע עצות, איז דער חשק אין אים פאַרשטאַרקט געוואָרן און ער האָט זיך גענומען גרייטן צום עקזאַמען אין זיין הייםישן סיעזד. ער האָט מיט ליב און לעבן געשטרעבט צו ווערן אַ פּריוואַט אַדוואָקאַט. ער האָט נאָכאַנאַנד שטודירט דעם נייעם קאָדעקס פון די רוסישע געזעצן. ביז שפּעט אין דער נאַכט, און אַמאָל ביז פאַרטאָג, האָט ער געלערנט אָדער געשריבן און איבערגעשריבן זיינע שירים.

דאָס לעבן אין וואַרשע האָט אים געגעבן אַלע לוסטיקע און טרויעריקע דערפאַרונגען פון אַן אָרעמען סטודענט, וועלכער דאַרף זיך אַליין דערנערן. הונגער, און פאַרקערט פרייליכע שעה'ען, זענען געקומען און אַוועק. אין אָוונט פלעגט ער אָפט גיין צום חבר געליבטער, וואָס האָט געוואוינט אין אַ קליין צימערל מיט נאָך אַ סטודענט, וועלכער האָט געהאַט אַ שיינע כלה און איז געווען שטאַרק פאַרליבט. פּרץ און געליבטער פלעגן באַזינגען זייער ליבע אין לידער. פּרץ האָט געשריבן די ווערטער און געליבטער האָט צו זיי צוגעפּאַסט ניגונים און מען האָט זיי געזונגען. זינגען לידער איז שטענדיק געווען פּרצעס אַ באַליבטער חבר'שאַפטליכער צייט-פאַר-

טרייב. אפילו אין די עלטערע יאָרן האָט ער ליב געהאַט צו גיין שפּאַצירן בײנאַכט מיט אַ חברה פֿרײנט אין דער אויאַזדאָווער אַלייע און זינגען פֿאָלקס־לידער האַרמאָניזירט אין אַ שטילן כאָר.

נענטער און אינטימער פֿון די אַנדערע חברים איז אים געוואָרן ראובן ברוידעס. מיט אים האָט ער געקענט פֿאַרברענגען לאַנגע שעה׳ען אין ליטעראַרישע שמועסן. די ליבשאַפֿט צו אים האָט אים געגעבן דאָס געפֿיל, אַז אין אים האָט ער געפֿונען זיין ערשטן חבר שריפֿטשטעלער. ראובן ברוידעס איז געווען יונג ווי ער. אַ דער־פֿרישנדיקער קאָנטראַסט צום אַלטן ליכטענפֿעלד, דעם ערשטן שרייבער וואָס ער האָט געקענט. ברוידעס האָט דאַמאָלס אויך געהאַט פֿאַרעפֿנטליכט זיין ערשטע זאַך, אַ דערציילונג אין השחר.

פּרצעס פּערזענליכער כשוף האָט אויף ברוידעסן געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. ער איז געוואָרן זיין אָנהענגער און פֿאַרערער. נישט נאָר האָט ברוידעס געערעדט צו אים ווערטער פֿון דערמוטיגונג, נאָר ער האָט אויך געשריבן בריוו צו זיינע פֿריינט אין אַנדערע שטעט וועגן דעם וואונדערבאַרן יונגנמאַן פּרץ, וואָס ער האָט באַ־געגנט אין וואַרשע.

ברוידעסעס פֿריינט, יצחק יואל לינעצקי, האָט צוזאַמען מיט אברהם גאָלדפֿאַדען אַרויסגעגעבן אין לעמבערג דאָס וואָכנבלאַט „ישׂראליק״, האָט ברוידעס געשריבן לינעצקין אַ באַגייסטערטן בריוו וועגן זיין באַגעגעניש מיט פּרצן. ער האָט אים באַשריבן ווי אַ וואונדערבאַרן יונגנמאַן און אַ דיכטער מיט אַ פֿילנדיק האַרץ. ער האָט אים אויפֿגעמונטערט אָנצושרייבן אַ זאַך פֿאַרן „ישׂראליק״. ער האָט אים געגעבן אַ אידעע און פּרץ האָט זי אָנגעשריבן אין דער פֿאָרם פֿון אַ ליד, וואָס ער האָט אָנגערופֿן „אַ בריוו פֿון פּוילישע נקבות״. ברוידעס האָט געשריבן, אַז פּרץ האָט אים צוגעזאָגט צו שיקן דאָס ליד לינעצקין. פּרץ האָט אָבער דאַמאָלס קיין איינציקע זאַך נישט פֿאַרעפֿנטליכט אין אידיש. נאָך אין דעם אייגענעם יאָר האָט אברהם בער גאָטלאָבער אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „הבוקר אור״ און ברוידעס איז דאָרט געוואָרן אַ מיט־רעדאַקטאָר. גלייך האָט ער רעקאָמענדירט זיין חבר פּרצן צו גאָטלאָבערן. דער אַלטער רעדאַקטאָר האָט אָנגענומען פּרצעס שירים.

שוין פון יענעם טאָג אָן ווען סמאָלענסקין האָט אָפּגעדרוקט זיין ערשט ליד, האָט פּרץ אָנגעהויבן פילן די דערהויבנקייט און די אַחריות פון אַ שריפטשטעלער. אינגיכן נאָכדעם איז דערשינען זיין שווער׳ס ביכל „תוספות להערבון״, די קעגן־אַטאַקע אויף סלאָנימסקין. צום סוף פון יענעם ביכלע איז געווען אָפּגעדרוקט פּרצעס ליד „די פלעדערמויז און די לבנה״, אין וועלכן ער האָט אין שיינע פערזן זיך אָנגענומען זיין שווער׳ס קריוודע.

מיט מער דערמוטיגונג ווי פריער האָט פּרץ איצט נאָכאַנאַנד געשריבן זיינע שירים און עס איז געוואָרן פאַר אים אַ געוויסע דערהויבנקייט צו שיקן זיי אין די רעדאַקציעס. ער האָט געשיקט אי אין השחר אי אין „הבוקר אור״. די גרעסטע האָפענונג אַז ער וועט זיך אָנערקענט ווערן האָט ער אָבער געלעגט אויף זיין גרויסער פּאָעמע „דאָס לעבן פון אַ אידישן דיכטער״, וואָס ליכטענפעלד האָט אים צוגעזאָגט אַרויסצוגעבן.

ביי די לעזער פון ליכטענפעלדס ביכלע, האָט דערווייל פּרץ באַקומען אַ נאָמען פאַר זיין סאַטיריש ליד וועגן דער פלעדערמויז. ער האָט ביי זיך געפילט אַ געוויסן שטאָלץ וואָס ער, אַזאַ יונגער־מאַן, איז שוין באַקאַנט געוואָרן ווי סלאָנימסקיס אַ קעגנער.

די זאָרג פון פּרנסה האָט אים אָבער שטענדיק געפּייניקט. עס זענען געווען אַ סך העברעאישע לערער אין וואַרשע און נישט גענוג לעקציעס.

יח

דער גט

ער האָט אָנגעהויבן זיך אַליין פאַרוואָרפן פאַרוואָס ער גייט נאָך אַלץ צו ליכטענפעלדן. פאַרוואָס נאַרט ער אים, ווען זיין אמת׳ער ציל איז גאָר אָפּצו׳גט׳ן זיין טאָכטער און צו שיידן זיך מיט די ליכטענפעלדס אויף אייביק. ער האָט עפּטער געטראַכט פונם פאָלקס־ווערטל — וואָס אויס די אויגן איז אויסן האַרץ. וואָס לענגער ער איז געווען אין וואַרשע און די פרוי מיטן קינד אין אָפּט, אַלץ מער איז אים געוואָרן קלאָר, אַז עס ווערט אים אוממעגליך זיך מיט איר ווידער צו באַגעגענען.

עס האָט אים געטריבן דער באַגער צו מאַכן אַ סוף צו אַזאַ מין דאָפּלט לעבן, אָבער דאָס האָט זיך אים שווער איינגעגעבן.

אין דעם ראַשיקן לעבן אין וואַרשע האָט ער פון צייט צו צייט אָפּגענומען אַ גרוס פון דער היים. דער פרוי אין אָפּט האָט ער אַלץ זעלטענער געשריבן. איר קאָרעספּאָנדענץ איז געגאַנגען דורכן פאָטער, וועלכער האָט געוואוסט ווי שלעכט עס גייט דעם איידעם אין וואַרשע און ער האָט געמוזט די ביטערע פּיל אַראָפּשלינגען. אויף וויפיל ער האָט געקענט האָט ער דער טאָכטער געשריבן וועגן דעם מילדע בריוו. פרץ האָט געפילט, אַז אַזוי ווי דער שווער איז גוט באַקאַנט מיט זיין לאַגע און ווייס אַז ער קען דער פרוי קיין געלט נישט שיקן, באַפרייט דאָס אים דערוויל פון אַרויסשרייבן איר איינצלהייטן וועגן זיין לעבן אין וואַרשע.

ער האָט אָבער מיט גרויס פאַרגעניגן אָפּגענומען גרוסן פון זאַמאָשטש. אַמאָל האָט ער באַגעגנט זיין שוועסטערקינד ישעיה

מאַרגאַליעס און געלייענט אַ בריוו פֿון דער היים. איז קיין וואַרשע געקומען דער פֿעטער שמואל ליב לעווין, האָט די מאַמע מיטגעשיקט פֿון זאַמאָשטש אַ טעפּעלע פּוטער און אַנדערע גוטע זאַכן. אין דער פּרי האָט דער גוטער פֿעטער דאָס אים צוגעשיקט מיט אַ משרת און בייטאָג, ווען דער פֿעטער איז צו אים אַליין געקומען, איז שוין פֿון אַלעם גוטן קיין זכר נישט געווען און דער פֿעטער האָט אָנגענו־מען אַז זיין פּלימעניק איז אַ גרויסער פֿאַרשווענדער. זיין יוגנט־פֿריינט שמואל אשכנזי איז אויף עטליכע טעג געקומען קיין וואַרשע, האָט ער אים געבראַכט אַ גרוס פֿונם פֿאָטער. דערפֿאַר האָט פּרץ מיט באַגייסטערונג פֿאַרגעלייענט פֿאַר אים זיינע שירים.

דאָס זענען געווען די הייטערע מאָמענטן אין אַ לעבן פֿון שטענ־דיקער נויט. ער האָט אַלץ אָפֿטער דערפֿילט די אינערליכע טרייסט פֿון פּאָעזיע און עס איז פֿאַר אים געווען אַן אמת'ע דערהויבונג, ווען סמאָלענסקין האָט אין השחר אָפּגעדרוקט זיין צווייט ליד „חלוקת החכמות". עס דערציילט ווי גאָט טיילט איין זיינע חכמות צו פֿאַרשידענע מענטשן. איינער קומט אָבער צו שפּעט, ווען אַלע חכמות זענען שוין צוטיילט. דער מענטש וויינט, אַז מען זאָל רחמנות האָבן אויף אים און מען זאָל אים אויך עפּעס געבן, גיט מען אים די חכמה צו זאָגן אויף יעדער זאַך ניין. דער אויספֿיר פֿון דעם ליד איז, אַז אַזוי ווי עס האָט אויסגעפֿעלט חכמה, איז באַשאַפֿן געוואָרן דער קריטיקער.

זיין גייסט איז דערפֿרישט געוואָרן ווען גאָטלאָבער האָט אָנגענ־נומען זיין פּאָעמע „נגניאל" און זי אָפּגעדרוקט אין „הבוקר אור". דאָס ליד איז וועגן דעם מלאך פֿון פּאָעזיע. ער באַקלאָגט זיך אויפֿן גורל פֿונם דיכטער, וועלכער האָט נישט פֿאַר וועמען צו שרייבן, ווייל דאָס פֿאָלק פֿאַרשטייט נישט קיין העברעאיש. אין אַ חלום זעט ער דעם מלאך פֿון פּאָעזיע, ביי וועמען אידישע פּאָעטן בעטן, אַז ער זאָל זיי באַשענקען מיט זיינע מתנות. דעם אָרעמען פּאָעט, וועלכער בעטלט מיט זיינע לידער איבער די רייכע הייזער, דעם וויל נגניאל נישט קענען. דער צווייטער דיכטער האָט געלט, ווייל ער שרייבט לידער פֿאַר געלעגנהייטן. ער ווערט אויך פֿאַרטריבן. איין דיכטער באַזינגט די ליבע, זאָגט אים נגניאל, אַז איצט איז נישט

קיין צייט צו זינגען פאַר אידן פון ליבע, ווען זיי זענען נע ונד. אַן אַנדער דיכטער שרייבט העברעאיש מיט אַלטע מליצות. דער לעצטער קומט אַ פּאָעט אַ קעמפער, וועלכער זעט דאָס שלעכטס וואָס די קהל׳שע קליאַמקעס באַגייען קעגן פאָלק. אָט דער קעמפערישער דיכטער איז עס פּרצעס אידעאַל.

מיט אַזעלכע לידער האָט פּרץ אַנגעהויבן באַרימט ווערן. סמאָ־לענסקין איז ווין, און ברוידעס אַרומפאַרנדיק, האָבן זיין נאָמען צו־טראָגן מיט הויכע לויב־ווערטער. דער ענטוזיאַסטישער ברוידעס האָט וועגן פּרצן געשריבן אַ בריוו, וואָס ישיבה־בחורים האָבן איבער־געשריבן און געלייענט צווישן זיך מיט גרויס באַוואונדערונג. פאַר זיינע פריינט איז ווין האָט סמאָלענסקין זיך אויסגעדריקט, אַז פּרץ איז אַ דיכטער פון גאָטס גנאָד. סמאָלענסקין האָט נישט געקענט פאַרטראָגן גאָטלאָזבערן מיט זיין „הבוקר אור״. ער האָט אָבער צו־געגעבן, אַז ווען ער האָט דאָרט געלייענט פּרצעס שיר „נגניאל״, האָט ער גאָטלאָזבערן שטאַרק מקנא געווען. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס איז אַ וואונדערליך ליד. ער האָט פּרצן געגליכן צו יהודה ליב גאָרדאָן און געהאַלטן, אַז „נגניאל״ איז אַ גאָרדאָנישע שאַפונג. נאָכדעם האָט נאָך סמאָלענסקין אָפּגעדרוקט פּרצעס אַ סאָציאַל ליד „לי אומרים״, וואָס דער דיכטער האָט פּופצן יאָר שפּעטער אַליין איבערזעצט אין אידיש אונטערן נאָמען „מע זאָגט!״. ער האָט זיך אונטערגעשריבן מ. פּערל און האָט עס אָפּגעדרוקט אין עפּלבערגס אידישן קאַלענדאַר פון 1892. אין יענער סאָציאַלער סאַטירע גייען די ערשטע שורות:

מע זאָגט פאַלש איז שכל און חקירה,
און אויף אַ האָר הענגט דער פרייער געדאַנק;
חכמות וועלן חסידים שוין וויסן פון צפירה,
און ווייטער אין שטיבל קנייטשן די באַנק.

אַז אינערליכע פרייד האָט זיך פאַרשפּרייט אין אים פון דעם געדאַנק, אַז דאָס איז דער בעסטער פון זיינע ערשטע העברעאישע שירים. אין „הבוקר אור״ האָט ער אָפּגעדרוקט אַ לאַנגע באַלאַדע וועגן קידוש השם, געבויט אויף אַ געשעעניש פון שנת ת״ח, אַז

עפּישע פּאָעמע פון טראַגישן אינהאַלט. זיין גרויסע האָפענונג איז אַלץ נאָך געווען צו זען זיין לענגסטע פּאָעמע „דאָס לעבן פון אַ אידישן דיכטער", אָפּגעדרוקט אין אַ באַזונדער ביכל. די האָפנונג איז אָבער געווען געמישט מיט ביטערניש. די פאַרווירקליכונג פון דער האָפנונג און די ביטערקייט צו קריגן אַ גט, האָבן זיך ביידע געווענדט אין ליכטענפעלדן.

דער אַלטער האָט איינגעזען, אַז כדי איינצושטעלן בעסערע באַ־ציאונגען צווישן דעם איידעם מיט דער טאָכטער, דאַרף ער בעסער צובינדן דעם איידעם צו זיך. ער האָט דעריבער אַוועקגעגעבן דאָס ביכל צום דרוק. עס איז אים נישט גרינג אָנגעקומען. ער האָט דאָס בלויז געקענט באַוויזן מיט שווער אָפּגעשפּאָרט געלט.

פּרצן האָט די אָרעמקייט כסדר גערייצט און צורודערט. ער האָט אָבער דאָך געוואָלט זען זיין בוך אָפּגעדרוקט. אַ פרייד האָט אים אַ הויב געטון, ווען עס איז פאַר פּסח אָנגעקומען די דערלויבעניש פון דער צענזור דאָס בוך אָפּצודרוקן.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן פריידיק־טומלדיקע טעג פון אַרבעט אין שריפטגיסער'ס דרוקעריי אויף די נאַלעווקעס. עס האָט גענומען אַ יאָר ביז ער האָט דערלעבט דעם נחת צו זען זיין קליין ספרל אונטערן טיטל „חיי משורר עברי". קיין נאָמען פון פאַרפאַסער איז אינגאַנצן נישט געווען אָנגעגעבן. אויפן טיטל־בלאַט איז דאָס רוסישע וואָרט זשיזן, געווען חנ'עוודיק אויסגעלעגט מיט אַ טוויאָרדי זנאַק. דער דראַנג צו זען זיין ערשט ביכל אַרויס פון דרוק, האָט אים גע־קאָסט אַ סך האַרצווייטאָג. ער האָט אָפט געצווייפלט צי עס איז ווערט די מי.

ער האָט געהאַט דאָס ווידער־געפיל, אַז ער איז ביי ליכטענפעלדן אין די הענט. דער אַלטער האָט אַ סך זאַכן אויף אים אַרויפגע־צוואָונגען אין באַצוג צו זיינע לידער. פיל פון דעם וואָס דער אַלטער האָט אים געלערנט, האָט דער יונגער דיכטער מיט ווידערווילן נישט געוואָלט אָננעמען. ער האָט זיך נאָר צוגעהערט צו אים ווייל ער איז געווען גענויט.

דער שטענדיק באַוועגליכער ליכטענפעלד איז געווען אַן אָנגע־נומענע פּערזענליכקייט. דער קרייז יונגע שרייבער וואָס האָבן אים

באַגעגנט, האָבן אים ליב געהאַט און זיך געדן צו אים צוגעהערט. ער איז געווען אַן אמת'ער טיפּ פון דער דאַמאָלסדיקער אידישער באַהעם. עס האָט אַלעמען געוואונדערט אויף דעם באַליבטן יונגן פּרץ, פאַרוואָס ער דערוויטערט זיך און פאַרפרעמדט זיך פון זיין שווער. מען פלעגט אין די שרייבער־קרייזן זאָגן, אַז פון פּרצן וועט אוודאי עפּעס אַרויסקומען, אויב ער וועט זיך נאָר צוהערן צו ליכ־טענפעלדן.

אָבער די יסורים וואָס דער דיכטער האָט געליטן פון דעם אַלטן זענען געווען נישט בלויז פון דעם, וואָס ער האָט זיין לעבן פאַרבונדן מיט זיין טאָכטער, פון וועלכער ער האָט בלויז געהאַט איין באַגער, זיך צו גט'ן, — נאָר אויך פון דעם, וואָס דער שווער האָט זיך גע־נומען צופיל רעכט אַריינצומישן זיך אין זיין אינערליכער פּאָע־טישער וועלט. דער אַלטער האָט דעם יונגן דיכטער'ס לידער אַזויפיל רעדאַקטירט, געמעקט און צוגעשריבן, אַז זיי האָבן פאַר פּרצן אָפּטמאַל אינגאַנצן פאַרלוירן זייער זין און חן. אבי צו דערלעבן צו זען זיין פּאָעמע אָפּגעדרוקט, האָט פּרץ זיין אַרויפגעצוואונגענעם פּאָעטישן לערער אַלץ נאָכגעגעבן.

צוזאַמען מיט דער פּאָעמע זענען געווען געדרוקט צען לידער און פּאָעמעס און אַ הקדמה. נישט פּרץ און נישט ליכטענפעלד האָבן זיך אונטערגעשריבן מיט זייערע פולע נעמען. זיי האָבן זיך בלויז באַנוגנט מיט פאַרשידענע ראשי תיבות אונטער יעדן ליד באַזונדער. בלויז צוויי לידער, אינגאַנצן נישט קיין אונטערגעשריבענע, זענען מסתמא געווען ליכטענפעלדס. די איבעריקע זענען פּרצעס, טייל אַזוי ווי ער האָט זיי געשריבן, און אַנדערע שטאַרק געענדערט דורך דעם מאַטעמאַטיקער און אַרויסגעבער.

די גרויסע פרייד וואָס זיין ערשטע לידער־זאַמלונג האָט געזאָלט דעם יונגן דיכטער פאַרשאַפן, איז נישט פאַרווירקליכט געוואָרן. דער שטאָלץ און די דערהויבנקייט וואָס אַן ערשט בוך לידער ברענגט דעם דיכטער, איז אים פאַרשטערט געוואָרן. ער האָט גע'חלום'ט פון דעם גרויסן רושם, וואָס זיינע לידער וועלן אַרויסרופן אין דעם יונגן קרייז אין קראַשינסקי'ס גאָרטן. די אַנטפּלעקונג פון זיין נשמה אין די שירים, האָט אים געזאָלט דערהויבן אין אַלעמענ'ס אויגן ווי

א דיכטער, וואָס זינגט פון זיינע אייגענע ליידן און זיין אייגענער לעבנס־חכמה.

ער האָט זיך אָבער געפילט פאַרשעמט פון דעם, וואָס ער איז אין די לידער געקומען נישט אַליין, נאָר אין דער באַגלייטונג פון אַן אַלטן מאַן, אַ מדריך פון פריערדיקן דור, וואָס האָט אים אַנגעוויזן און געפירט אויף פּאָעטישע דרכים, וועלכע זענען אים געווען דער־ווידער. וויפל פיין דער יונגער דיכטער האָט געמוזט איבערלעבן, ווען אַ משכיל האָט פאַר אים געלויבט אַ פּאָר סטראָפן, וואָס זענען גראָד געווען נישט זיין, נאָר ליכטענפעלדס.

אוודאי האָט דער פירער און לערער גוט געמיינט. ער וועט דעם איידעם ארויספירן אין דער ליטעראַרישער וועלט אויפן בעסטן אופן, לויט זיין שכל. ער האָט נישט געמיינט חלילה דעם כבוד צו פאַר־כאַפּן פאַר זיך. פאַרקערט, אונטער זיינע אייגענע שירים האָט ער זיך אַליין גאָר נישט אונטערגעשריבן. בלויז אונטער יענע, אין וועלכע ער האָט דעם איידעם ארויסגעהאָלפן, האָט ער צוגעשטעלט זיינע ראשי תיבות נעבן אָדער צווישן יענעמ'ס. ליכטענפעלד איז אַלס פּאָעט געווען באַשיידן, האָט געוואוסט זיין אָרט און נישט פּרעטענ־דירט אויף קיין הויכע דערגרייכונגען.

אין זיין אייגן מאַטעמאַטיש ספרל „צפנת פענח", האָט ער אפילו געהאַט אָפּגעדרוקט זיין אייגענעם אַ לאַנגן שיר. אָבער דאָס איז בלויז געווען אַ טייל פון זיין פּאָלעמיק. פאַר קיין ריינער פּאָעזיע האָט ער זיין אייגענעם שיר נישט געהאַלטן. ער האָט זיך נאָך פאַר דעם לעזער פאַרענטפערט, אַז אַזוי ווי ער אַרגומענטירט אין זיין ביכל, זאָל מען זיין שיר באַטראַכטן ווי בלויז אַ פאַרזעצונג פון זיין אַרגומענט. ער האָט געבעטן מחילה ביי די פּאָעטן פאַר דעם וואָס ער שרייבט לידער. מיט זיין ליד איז ער נישט געקומען צו באַווייזן זיין כח אין פּאָעזיע, נאָר בלויז צו זאָגן דעם אמת אין פערזן. ער האָט ציטירט די חכמה פון די אַלטע גריכישע פּאָעטן, אַז דאָס בעסטע אין אַ ליד איז זיין ליגן. דערפאַר האָט ער געבעטן, אַז קיינער זאָל זיינע פערזן נישט באַטראַכטן פאַר קיין ליד, ווייל ער זאָגט אין זיי נאָר דעם אמת.

פאַר פּרצן איז ליכטענפעלדס באַשיידנקייט געווען אַ קנאַפּע טרייסט. זיין האַרץ האָט געפילט, אַז דעם אַלטנס קאָפּ האָט צוגעגעבן זיינע לידער אַ טרוקענע אויסגערעכנטקייט. אים זענען געווען דער־ווידער די קייטן, אין וועלכע עס האָט אים געפּענטעט דעם אַלטנס מליצה. בלויז די פרייהייט פון זיינע אייגענע פליגל האָט געהאַט פאַר אים אַ באַדייטונג. ער האָט געפילט אַ בייזקייט צום שווער, ווייל ער האָט זיך אַריינגעריסן אין דעם וואָס איז אים געווען צום הייליקסטן. און דער שווער האָט געפילט, אַז ער פאַרדינט נאָר אַ דאַנק דערפאַר.

אין דעם האָט פּרץ געזען נאָך אַ שטאַרקערע אורזאַך פאַרוואָס ער זאָל זיך גט'ן מיט זיין ווייב און זיך אינגאַנצן אָפּרייסן פון דעם ליכטענפעלד שבט. ער האָט באַגערט, אַז דאָס ביכל זאָל בעסער אינגאַנצן נישט געזען ווערן, בעסער זאָל עס פאַרגעסן ווערן.

אויב פּירסום מיינט, אַז אַן אַלטער בעל חשבון דאַרף זיך גריבלען ביי אים אין האַרצן, ווייל ער גאַרנישט האָבן צו טון מיט קיין שריי־בעריי. ער וויל זיך מער נישט דרוקן און ער וועט מער נישט שרייבן.

אַ יאָר האָט ער געלעבט מיט אָט דער ביטערניש אין האַרץ. ער האָט געלעבט נישט נאָר אָפּגעריסן פון ווייב און קינד, נאָר אויך פון שווער, כאָטש ער איז טעגליך פאַרבייגעגאַנגען זיין הויז אויף די נאַלעווקעס. דערווייל האָט ער אין דחקות געלעבט פון זיינע העברע־אישע לעקציעס און האָט זיך געגרייט צום עקזאַמען אין סיועד.

דער פאָטער פון דער אומגליקליכער טאָכטער האָט געוואָלט נאָך איינמאָל אויספּריוון דאָס מזל. ער האָט זיך נאָך אַמאָל צוזאַמענ־גערעדט מיט דעם אומצופרידענעם איידעם און זיי האָבן צוזאַמען באַשלאָסן אַרויסצוגעבן דאָס ביכל אויפסניי, נאָר אינגאַנצן צו ענדערן דאָס שער־בלאַט. אַנשטאָט „חיי משורר עברי" האָבן זיי אויפן שער־בלעטל אָװעקגעשטעלט „ספּורים בשיר ושירים שונים". אַלס פאַרפאַסערס זענען אָנגעגעבן געוואָרן — שני בעלי אסופות. דער דרוקער האָט בלויז באַדאַרפט אַראָפּרייסן דאָס אַלטע טיטל־בלאַט און צוקלעפּן דאָס נייע.

דאָס ביכל האָט געהאַט אַ ביסל מער מזל, נאָר צום שידוך האָט עס נישט געהאָלפֿן. עס איז מער צו קיין שלום צווישן פּרצן און זיין ווייב און דעם שווער נישט געקומען.

אַ פֿיינער איר איז ליכטענפֿעלד געווען, נאָר אַ גרויסער אָרעמאַן. ער פֿלעגט שוין זיצן גאַנצע טעג ביי זיך אין בוידעם־שטיבל און שרייבן, אָפּט אַ הונגעריקער. פּרץ האָט איינמאָל אין אַ חנוכה אָוונט פֿאַרלוירן זיין איינציקע לעקציע. אַ זיידן איז נישט געפֿעלן ווי אַזוי דער לערער האָט דעם אייניקל אויסגעטייטשט חנוכה.

פּרץ אַליין האָט שוין אויך אָנגעהויבן צו הונגערן, אַזוי ווי דער שווער. ער האָט געוואָלט, דער שווער זאָל דאָס וויסן, כדי ער זאָל איינזען, אַז פֿאַר שרה׳לען וועט זיין בעסער ווען זי זאָל איר מאַן אָפּ׳גט׳ן. עס איז געווען באו מים עד נפש און ער האָט געוואָלט, אַז דער אַלטער זאָל וויסן זיין פֿאַרצווייפֿלטע לאַגע. דאָס וועט אים צוגעבן חשק איינמאָל פֿאַר אַלעמאָל פּטור צו ווערן פֿון אַזאַ איידעם.

אַז אַן איינציקער לעקציע צו קענען זיך דערנערן, אַ מידער פֿון לערנען און אַן אָפּגעשוואַכטער פֿון הונגער, איז פּרץ נאָך אַ לאַנגן אומגיין אויף די נאַלעווקעס אַריינגעפֿאַלן אין ליכטענפֿעלדס בוידעם־שטיבל, ווען דער אַלטער האָט גראָד געהאַט אַ גאַסט. דאָס יונגע שטורעמדיקע האַרץ האָט זיך נישט געקענט איינהאַלטן. מיט אויגן גליענדיקע פֿון הונגער, האָט ער זיך אָנגערופֿן:

— שווער, גיב מיר אַ שטיקל ברויט, אויב דו ווילסט נישט איך זאָל דאָ פֿאַר דיינע אויגן שטאַרבן פֿון הונגער.

שטיל איז דער אַלטער צוגעגאַנגען צום שאַפֿקעלע. האָט אַרויס־גענומען אַ לחמא שוואַרץ ברויט און האָט עס אים דערלאַנגט. פּרץ, מיט זיינע אויגן גרעסער ווי געוויינליך, האָט גענומען דאָס ברויט און איז אַרויס. זיינע אייליקע טריט האָבן גיך פֿאַרקלונגען פֿון די טרעפּ אַראָפּ.

דער גאַסט האָט גוט געקענט ליכטענפֿעלדן און געוואוסט, אַז ער וועט שוין יענעם טאָג אַליין נישט עסן. ווען ער האָט געפֿרעגט פֿאַר־וואָס דער איידעם, אַ רירעוודיקער יונגערמאַן, זאָל נישט קענען זיך אַליין פֿאַרדינען זיין ברויט, האָט דער אַלטער אַ נויג געטון מיטן קאָפּ און שטיל געענטפֿערט:

— אַז ער וויל זיך לעבן ווי אַ הפקר־מענטש.

מיט ביטערקייט איז דעם אַלטן קלאָר געוואָרן, אַז כדי נישט אַריינצופאַלן אין לייטישע מיילער, וועט ער מוזן מסכים זיין אַז די טאָכטער זאָל אים געבן אַ גט.

דער פּאָעטישער זאָמען פון דעם גרויסן דיכטער איז שוין געווען פאַרפלאַנצט אין די לידער פון יענעם ערשטן ביכל, נישט קוקנדיק אויף ליכטענפעלד'ס מליצה'דיקע צוטשעפּענישן. עס האָט געגליט פון זיי פּאָעטישע רייפקייט. מיט די שטאַרקע עלעמענטן פון לירישקייט, חכמה און דראַמאַטישן אויסדרוק, האָבן זיי דערגרייכט צו זיין די בעסטע עפּישע לידער פון זייער צייט. יעדער מאָטיוו איז דורכגעטראַכט, יעדע עמאָציע איבערצייגנדיק דורכגעפילט. די טיפע אידישע ערודיציע לייכט און שיינט אין זיי. פון די סאָציאַלע מאָטיוון קלינגט קלאָר אַרויס דאָס ווידער־קול פון דער נייער צייט. דער באַלאַנס צווישן דער דיכטערישער פּערזענלעכקייט און אירע סאָציאַלע פליכטן איז אין דער ריכטיקער מאָס.

די דערשיינונג פון דעם ביכל שירים איז פאַר אים געווען אַ צוריקשטויס פון דער ליטעראַטור. ער האָט דאָס באַטראַכט ווי אַז אָפּשלום פון זיין אויפגאַנג אַלס העברעאישער דיכטער.

פרילינג האָט ער באַקומען דעם גט.

מיטאַמאָל האָט ער זיך באַפרייט פון צוויי לאַסטן. דער שווער איז פאַר אים געוואָרן נישט ווייניקער לאַסט ווי דאָס ווייב. ער האָט זיך אָפּגעזעגנט מיט דער משכילישער באַהעם פון קראַשינסקיס גאָרטן, מיט די חברים, מיט וואַרשע. אַ ביסל שפּעטער האָט ער אויסגעהאַלטן דעם עקזאַמען און סיעזד אַלס פּריוואַטער אַדוואָקאַט. האָט אַפילו באַקומען בלויז אַ צווייט. נאָר דער געריכטליכער פּאָרזיצער האָט געהייסן אים אַרויסגעבן אַ פּאַטענט. עפּעס אין דעם יונגנמאַנ'ס באַנעמונג האָט באַוויזן, אַז מען האָט דאָ צו טון מיט אַן אומגעוויינליכן קאָפּ.

אַ פרייער מענטש אַליין, מיט אַ גוטער אויסזיכט אויף זיין נייער פּרנסה, וועלנדיק פאַרגעסן זיין ליטעראַרישע קאַריערע צוזאַמען מיט די ליכטענפעלדס, האָט ער זיך צוריק באַזעצט אין זאַמאָשטש צווישן זיינע אייגענע און היימישע.

יט

אויף הײמישער ערד

מיט דעם אהײמקומען אין זײן געבױרן־שטאָט, האָט דער אַדלער צום ערשטן מאָל אין לעבן אָנגעהױבן צו דערפילן זײנע פליגל.

ער איז נישט מער געװען קײן מאַן פון אַ װײב, פאַר װעמען ער האָט קײנמאָל קײן שום ליבשאַפט נישט געהאַט. עס איז אים מער נישט אָנגעגאַנגען די צװײפלהאַפטע קריטיק פון דעם אַלטפרענקישן שרײפּטשטעלער, װאָס איז געװען זײן שװער. ער האָט זיך דערפילט פרײ פון דעם דראַנג צו שרײבן און אַרױסצושטעלן זײן האַרץ, אַז אַלע זאָלן װיסן װאָס ער לעבט איבער אין די באַהאַלטענע װינקלען פון דער נשמה. מיטאַמאָל איז ער באַפרײט געװאָרן פון דער פליכט צו גײן איבער די הײזער געבן לעקציעס. ער איז דערהױבן געװאָרן אויף דער לײטער פון פּערזענלעכקײט. ער איז אַן אַדװאָקאַט. זײנע װערטער װעלן הויך אָפּקלינגען אין די געריכטן מיט דעם רוף פאַר גערעכטיגקײט. דעם העברעאישן דיכטער, מיט אַלע זײנע פּסעװדאָנימען, האָט ער געלאָזט הינטער זיך אין די אומשולדיקע טעג פון דער פאַרגאַנגענהײט. דער נײער מענטש האָט באַדאַרפט אַ נײעם, אַ װעלטלעכן נאָמען. ער האָט זיך געלאָזט אָפּדרוקן שרײב־פּאַפּיר מיט קאָנװערטן — אַדװאָקאַט פון פרידנס־געריכט לעאָן פּרץ.

לוציאַן, דאָס קינד װאָס האָט געלעבט מיט דער מוטער אין אַפּט, איז פאַרבליבן די לעבעדיקע בריק צװישן דער פאַרגאַנגענהײט און דער צוקונפט. צום אײנציקן זון איז אים פאַרבליבן אַ טיף און װאַרעם געפיל און ער איז געװען פעסט אַנטשלאָסן מיט דער צײט איבערצונעמען די גאַנצע זאָרג פאַרן קינד.

ער איז שוין איצטער געווען אַ יונגערמאַן מיט אַ פאַרגאַנגענהייט. האָט שוין געהאַט די איבערלעבונגען פון ביטערער מי פאַר ברויט און פון נשמה־קאַמף. עס איז געווען גוט ווידער צו טרעטן אויף דער היימישער ערד פון זאַמאָשטש, צו באַגעגענען די גוט־באַקאַנטע פּנים׳ער פון ליבע מענטשן, ווידעראַמאָל איינצואָטעמען די פרישע לופט פון אינזשעניערנעם גאָרטן און צו פאַררייסן דעם קאָפּ אויפן מאַרק און אויפסניי צו באַוואונדערן דעם שיינעם טורעם.

מיט דער הילף פון אייגענע און נאָענטע, האָט ער געעפנט אַ ביוראָ און אַרויסגעהאָנגען אַ שילדל פון אַן אַדוואָקאַט. קיין קליענטן זענען אַזוי גיך נישט געקומען, כאָטש ער האָט זיך באַמיט און האָט אין דער ביוראָ געהאַט די הילף פון זיין אינגערן שוועסטערקינד משה אַלטבערג. אָבער דאָס האַרץ האָט געקלאַפּט מיט האָפענונג. דאָ, אין דער היימישער שטאָט, וואו עס קען אים יעדער שטיין, וועט ער זיך אוודאי דערשלאָגן צו אַ מעמד. ער דאַרף נאָר געדולד און זיין אויף דער וואַך. דערפאַר איז ער מיט נחת אַריין צוריק אין דער היימישער אַטמאָספערע און האָט אָנגעהויבן אין געזעלשאַפטליכן לעבן צו שווימען ווי אַ פיש אין וואַסער.

די ערשטע צייט איז זיין הויפּט־באַגער געווען צוריק צו פאַר־בינדן זיך מיט די יוגנט־חברים און אויפסניי אָנצוקניפּן די אַלטע באַקאַנטשאַפטן. פאַר דעם זענען, ווי אַלעמאָל, אַ גוט מיטל פאַרשי־דענע שפּילערייען. פאַרנאַכט צו פלעגט ער געוויינליך האָבן פריינט ביי זיך אין הויז צו שפּילן שאַך. עס פלעגן קומען די צוויי שמואלס, אשכנזי און עליאַשבערג, און אַמאָל דער ליבער פעטער יוסף מיט דעם חנ׳עוודיקן שמייכל אין דער ברייטער באָרד אַריין, וועלכע איז שוין געווען היפּש באַזילבערט. אָפּטמאָל פלעגט מען זיך צוזאַמענ־קומען ביי דר. גליבטער, וועלכער האָט אומאָפיציעל אָנגעהאַלטן אַ מין שאַך־קלוב. דאָרט איז געווען וואַרעם און היימליך. קיין גרויס געדולד צום שאַך־שפּיל האָט פּרץ דאַמאָלס נישט געהאַט, אָבער ער פלעגט אָפט אַרויסרופן באַוואונדערונג מיט אַ בליציקן איינפאַל און אַן אומגעוויינליכן גאַנג.

ווען דער שאַך איז אים דערעסן, האָט ער אָפט גענומען אַ פּעשל קאַרטן און זיך אַריינגעלאָזט מיט דער יונגער חברה אין פּרעפעראַנס.

אָבער אַלצאיינס וואָס מען האָט געשפּילט, קאָרטן צי שאָך, פלעגט מען אַלץ זעלטן דערפירן די שפּיל ביז שפּעט אין דער נאַכט. מערסטנ־טיילס איז פּרץ געווען אומגעדולדיק. מען פלעגט ביי די אָוונטן זיך אַריינלאָזן אין דיסקוסיעס וועגן אַלגעמיינע וויסנשאַפטליכע אָדער געזעלשאַפטליכע פראַגן. אַנדערע אָוונטן פלעגט ער גיין אין טעאַטער. ווען מישקאָווסקי'ס באַקאַנטע פּוילישע פּראָווינץ־טרופּע איז אָנגעקומען אין שטאָט אַריין אויף גאַסטראָלן, האָט פּרץ געקענט עטליכע נעכט נאָכאַנאַנד גיין זען די פאָרשטעלונגען.

אין דער ביוראָ האָט זיך עס ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו באַוועגן. די פּראַקטיק האָט זיך אַ ריר געטאָן. דער יונגער אַדוואָקאַט האָט גע־שלאָסן נייע און נוצליכע באַקאַנטשאַפטן, וואָס האָבן אָנגעהויבן אַריינברענגען קליענטן. די ערשטע צייטן האָט זיך עס בלויז געהאַנדלט אין יורידישע עצות, אָבער אַ ביסל שפּעטער האָט ער זיך אויך אָנ־געהויבן באַווייזן אין געריכט. מיט די געהעריקע פאַרבינדונגען האָט זיך די פּראַקטיק כסדר פאַרבעסערט.

שטיעלרהייט האָט אים וועגן נישט ווען געביסן די איינזאַמקייט. אוודאי האָט ער אין געדאַנק באַרעכטיקט דעם גט פון דער פרוי. ווי האָט ער זיך געקענט לאָזן באַהערשן פון איר? ער האָט עס אפילו באַטראַכט פאַר אַ מזל, וואָס עס האָט זיך אים איינגעגעבן. אָבער די בענקשאַפט נאָך זיין אייניציק קינד האָט אים אָפט געפּייניקט. פאַר זיך אַליין האָט ער נישט געקענט לייקענען, אַז ער איז איינזאַם. נישט נאָר איז שרה אַרויס פון זיין לעבן, נאָר צוזאַמען מיט איר איז אויך אַוועק דאָס דערוואַקסענע לעבן אין וואַרשע מיט זיין נויט, טומל און די ליטעראַרישע חברים.

צווישן זיינע נייע באַקאַנטשאַפטן האָט זיך באַוויזן אַ לובלינער יונגערמאַן, יוסף רובינשטיין, וועלכער האָט געהאַט אַ שטעלע ביי אַ מיליטערישן פּאָדראַדטשיק. פּרץ איז געוואָרן זייער צוגעלאָזן צו אים. אין אַ קורצער צייט אַרום האָט רובינשטיין אָנגעוואוירן זיין שטעלע און האָט זיך געפונען ווי אויפן גאַס. פּרץ האָט אים אַריינגענומען צו זיך, געגעבן אים אַ בעט און מאָלצייטן ווי אַן אייגענעם ברודער און אים אויסגעהאָלפן איבערצוקומען די שלעכטע צייט. רובינשטיין האָט אים צוגעזאָגט, אַז מיט דער צייט וועט ער אים אָפּדינען און ער

האָט צו אים געטראָגן אַ פאַר׳חתמ׳עטע פּריינטשאָפּט אין האַרצן. נאָכדעם ווי ער איז אַפּגעוועזן ביי פּרצן אַ פינף וואָכן אויף קעסט, האָט ער באַקומען אַ שטעלע אין לענטשנע, ביי פופצן מייל פון זאַמאָשטש. ער איז דאָרט געוואָרן אַ שרייבער אין אַ האַלצלאַגער ביי איינעם רינגעלהיים. פּרץ האָט מיט אים קיין פאַרבינדונג נישט אָנגעהאַלטן. נאָך אַ שטיקל צייט איז רובינשטיין אין אַ שיינעם פריי־מאָרגן אַריינגעפאַלן אין זאַמאָשטש. פּרץ האָט שוין געהאַט ווי פאַר־געסן אין אים, ווען ער איז אַריינגעקומען אַ צושמייכלטער און מיט אַ גוטער בשורה.

— איך בין געקומען דיך באַלוינען מיט שפע. כ׳וועל דיר געבן אַ ווייב. לאַך נישט, נאָר פאָר מיט מיר קיין לענטשנע. דאָרט וועל איך דיר ווייזן אַ מיידל וואָס דו וועסט ליב קריגן. זי איז די טאָכטער פון מיין בעל הבית. איך האָב דיר צוגעזאָגט, אַז איך וועל דיר אָפּ־דינען. וועסט זען, אַז מיט איר וועסטו בקרוב חתונה האָבן.

ער האָט אים אויסגעהערט און געלאַכט. אָבער רובינשטיין האָט גערעדט מיט אַזאַ באַגייסטערונג, אַז פּרץ האָט זיך ערנסט צוגעהערט צו אים און צוגעשטימט צו דעם וואָס דער דאַנקבאַרער רובינשטיין האָט אים פאָרגעלעגט.

עס איז געווען אין די הייסע זומער־טעג, ווען אין לענטשנע איז פאָרגעקומען אַ יריד און פּרצ׳עס רייכע שוועסטערקינדער, בערנאַרד מרגליות און נאַטאַן קאַרנגאָלד, אַ לעב־יונג און אַ טענצער, זענען געפאָרן אויפן יריד קויפן פערד. פּרץ און רובינשטיין זענען מיט דער געלעגנהייט מיטגעפאָרן. רובינשטיין האָט געהאַלטן וואָרט און האָט פאַר זיין בעל טובה פאַרגעשטעלט דעם בעל הבית׳ טעכטערל, נחמה׳לע. זי האָט פאָרגעצויגן איר פוילישן נאָמען, העלענא.

די שלאַנקע, געזונטע געשטאַלט פון דעם צוואַנציק יעריקן מיידל מיט די פאַרביקע באַקן, גרויסע גרויע אויגן און בלאָנדע האָר, האָבן פּרצן פאַר׳כשופ׳ט. אויך ער האָט אויף איר געמאַכט אַ סימפּאַטישן און טיפן איינדרוק. עס איז געווען עפּעס פייערדיקס און קוועקזיל־בערדיקס, וואָס האָט דעם יונגן אדוואָקאַט צו איר צוגעצויגן. איידער פּרץ איז מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער, צוזאַמען מיט זיינע שוועסטער־קינדער, צוריקגעפאָרן פון לענטשנע קיין זאַמאָשטש, איז ער געווען

פלאַמענדיק פאַרליבט אין העלענע'ן, האָט זיך באַקענט מיט אירע עלטערן און מיט אַ צאָל פון אירע קרובים, און אַזוי גיך ווי ער איז אַהיימגעקומען האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאַרליבטע קאָרעספּאָנדענץ, וואָס האָט איינגעשלאָסן אַלע איינצלהייטן פון זייערע פּלענער צו פּראַווען וואָס גיכער די חתונה.

ער האָט געפילט אַז נאָך זיינע ביטערע דערפאַרונגען מיט דער ערשטער פרוי, איז ער ווערט געווען דעם נחת, וואָס די נייע ליבע האָט אים געבראַכט.

„עס האָט שוין געשלאָגן צוועלף. זאַמאַשטש שלאָפט פאַרזונקען אין שוים פון דער שטילער אויסגעשטערנטער נאַכט. איך נאָר אַליין קאָן נישט שלאָפן. פאַר מיר דיין פאָטאָגראַפיע, דאָס איינציקע הייליקע בילד אין מיין הויז. דאָס איינציקע אינם האַרצן ביי מיר.

„ווי דאַנקבאַר איך בין דיר.

„מיין האַרץ איז געווען פאַרוועלקט. מיין לעבן, אַ פיינליכער און שרעקליכער חלום. איבער מיין קאָפּ אייביק ווייסע וואָלקנס, תכריכים...

„איך בין פאַרוועלקט געוואָרן אין בליענדיקן עלטער, בין אָפּגעשטאָרבן.

„און איצט? אונטער דעם שטראַל פון דיינע שטערן איז צעגאַנגען דאָס אייז פון מיין האַרצן, עס האָט אָנגעהויבן צו קלאַפּן אַזוי הילכיק, מיט אַזאַ פרייד...

„איך לעב און דו ביזט מיין לעבן"...

און פאַרן ברודער חיים יוסף האָט ער זיך פאַרטרויט, אַז מיטן ערשטן בליק האָט זי באַקומען אומבאַגרעניצטע שליטה איבער זיין אויסגעפּרואווט האַרץ.

די נייע פרייד איז געווען געמישט מיט אַלטע פיינליכע דערינע־רונגען פון אַ לעבן פון נויט, ליבלאָזיגקייט און טראַגעדיע. עס האָבן זיך געעפנט אין אים די קוואַלן פון יוגנטליכער פרייד. ווי אַזוי וואָלט ער געוואוסט וואָס עס מיינט צו זיין יונג און פאַרליבט אַז די נייע שטורעמדיקע דערפאַרונגען?

עס איז אים איצט באַשערט געווען איבערצולעבן זעקס חדשים פון שטורעמדיקע, ראָמאַנטישע, פאַרליבטע טעג און נעכט. זיין

לעבן האָט זיך אויסגעפּילט מיט עפּעס, וואָס האָט אים פריער גע־פּעלט. אַזוי ווי דער מעכטיקער שטראָם פון געפילן וואָלט זיך גע־עפנט אין אים, איז ער געוועזן ליידנשאַפטליך־גליקליך אויסצוגיסן זיין האַרץ פאַר אַ לעבעדיקן מענטש אין זיינע בריוו.

אַזוי זענען אַוועק קורצע און לאַנגע און אַמאָל גאַנץ לאַנגע בריוו צו דער טייערער כּלה. נישט נאָר האָט ער אויסגעגאָסן זיין האַרץ פאַר איר, דערציילט איר פון זיין ליבע און זיין בענקשאַפט, נאָר ער האָט זיך אויך געטיילט מיט איר אין אַלע זיינע טאָג־טעגלעכע דערפאַרונגען, האָט איר אָפט באַשריבן די איינצלהייטן פון די גע־ריכטלעכע פאַלן, אין וועלכע ער איז געוועזן פאַרוויקלט, האָט פאַר איר באַשריבן ביכער וואָס ער האָט גראָד געלייענט און פאַר איר איבערזעצט פּאָעזיע, וואָס איז אים געפעלן.

ער האָט נישט געקענט געגנוג אָפט איר אַרויסשרייבן זיין ליבע.

„דו האָסט מיך משוגע געמאַכט. מיר איז אומעטיק, איך בענק...

„די צייט שלעפּט זיך אַזוי. ווען וועלן שוין אָנקומען די יום טובים? ווען וועל איך שוין ווידער דערהערן דעם זיסן מורמל פון דיינע ראָזע ליפּן? דערזען דעם העלן שטראַל פון דיינע קלאָרע אויגן? ווען, אָ ווען?"...

איינמאָל דערציילט ער איר פון אַ דראַמע אין דער פאַמיליע. זיין צאַרטן ברודער חיים יוסף, וועלכער האָט זיך נאָך דער חתונה באַ־זעצט אין גאַליציע, איז איינגעפאַלן צו מאַכן אַ רייזע קיין רוסלאַנד. אַזוי ווי ער האָט נישט געהאַט קיין געהעריקע פּאַפּירן, פּירט מען אים מיטן עטאַפּ קיין זאַמאָשטש און אַלע אין דער משפּחה גייען אַרום מיט צובראָכענע הערצער.

און ווען דער ברודער קומט אַהיים בשלום:

„איך בין איצטער משוגע, פאַר'שכור'ט פון גליק. איך שפּרינג און וויין פון שמחה... אָ, דו ווייסט נישט וואָס עס האָט זיך געטאָן ביי מיר אין האַרצן, וואָס פאַר אַ קלעמענישן, וואָס פאַר אַ ליידן און וואָס פאַר אַ טאַנטאַלוס־יסורים.

„איך קום צופאָרן היינט ביינאַכט און מיר נישט דיר נישט — אַ דרייפאַכיק גליק וואַרט אויף מיר: איך טרעף דעם ברודער פריי,

די מוטער געזונט און זיי דערלאַנגען מיר צוויי בריוו, וואָס זיי האָבן געקראָגן פון דיר! פון מיין העלען!"

אַן אַנדערשמאָל שרייבט ער איר באריכות וואָס ער האָט געלייענט וועגן פרויען־אַרבעט. אַמאָל שרייבט ער איר קורצע לידער, טיילמאָל ציטירט ער איר דייטשע פּערזן. אַמאָל שרייבט ער איר אַרויס אַ לאַנגן צעטל מיט שטוב־זאַכן, וואָס ער האָט שוין איינגעקויפט פאַר זייער נייער דירה: קליידער, מעבל, קיך געשיר. און אַלעמאָל, מיט יעדער קלייניגקייט, שרייבט ער איר פון זיין טעגליך לעבן. ער שרייבט איר אין רוסיש און אין פּויליש, און כאָטש ער אַנטשולדיגט זיך אָפט פאַר די גרייזן, ווערן די בריוו פונדעסטוועגן געשריבן אין אַ פּליסיקער און ליידנשאַפטליכער שפּראַך, ווי ער וואָלט געזעסן ביי איר צופוסנס און וואָלט איר אַלץ פּערזענליך דערציילט.

אין דער איינענער צייט זענען אָפטמאָל געגאַנגען קורצע בריוו אין העברעאיש צום נייעם שוואָגער, יעקב זילבערמאַן, אַ קאָמיסיאָנער, דער מאַן פון העלענע'ס עלטערער שוועסטער זאָפיע. די בריוו זענען אַזעלכע נאָענטע, אינטימע, ווי ער וואָלט געוואָלט וואָס גיכער און וואָס טיפער זיך אַריינלעבן אין דער נייער משפּחה.

אַזוי האָט ער ענדליך מיט שטורעמדיקע ליבעס־בריוו דערצויגן ביז זי איז געפאָרן קיין וואַרשע זיך איינקויפן איר אויסשטייער פון טיולן, שפּיצן, פּליטערלעך און שטאָפן און אַ טייערן פּעלץ פאַר הונדערט פופציק רובל, ביז ער האָט איר געקענט שרייבן:

„ס'נעמט אַ סוף צו אונזער קאָרעספּאָנדענץ, צו אונזערע זאָרגן, פאָרוואורפן. ס'בלייבט אונז בלויז זיך איבערצובעטן. מאַכן אַ פריי־ליך פּנים און צו פאַרבעטן איינער דעם אַנדערן אויף אונזער ביידנס חתונה!"...

און אין אַן אויסברוך פון באַגייסטערונג האָט ער אַוועקגעשריבן אַ בריוו צו ניימאַנען, אַ חבר פון הונגעריקע טעג אין וואַרשע:

„איך האָב דיר מורא צו שרייבן... איך האָב מורא פאַר דיין געלעכטער, פאַר דיין ביטערער איראָניע...

„איך נעם זיך אָן מיט מוט, ווייל איך וויל דיר אין איין אָטעם אַלץ אַרויסזאָגן: איך בין פאַרליבט.

„נו וואָס? דו ברעכסט אויס אין אַ געלעכטער? שאָקלסט מיטן קאָפּ? האָסט רחמנות אויף דיין חבר? טו וואָס דו ווילסט, אָבער איך בין פאַרליבט... פאַרליבט היים ווי אַ שול־אינגל, אויסגע־רעכנט וו אַז עגאָאיסט, ריין ווי פּלאַטאָן. איך בין פאַרליבט און וועל חתונה האָבן...

„נישט קיין מיידל נאָר אַ מלאך...

„דער ציל פון מיין בריוו: איך האָב דעם כבוד דיך צו פאַרבעטן אויף מיין חתונה מיט העלענע רינגעלהיים, וואָס דאַרף פאַרקומען אין לענטשנע דעם 14־טן פעברואַר, 1878".

דער אַלטער יהושע מרגליות, דער רייכער פעטער און פאַטריאַרך פון דער משפּחה, האָט געהאַט אַ גוט נעבן זאַמאָשטש, דאָס דערפל טאַזשעמיער. און פּרצעס שוועסטערקינדער, בערנאַרד און נאַטאַן, האָבן געוואָלט אַז דאָרט זאָל פאַרקומען די חתונה. אָבער דער זיידע פון דער פאַרצווייגטער פאַמיליע איז גראָד אין דער צייט געשטאָרבן און די חתונה איז צוליב דעם פאַרגעקומען אין קראַסניסטאַוו, עטליכע מייל פון זאַמאָשטש.

ווי האָט אים ביי דער חתונה אין קראַסניסטאַוו געמוזט אויפשווימען אין זכרון יענע ערשטע חתונה אין גאַראָיעץ, ווען די אַפּטער קאַפּעליע האָט געשפּילט כמעט אַז אַן אויפהער און די אַנגעפּאַרענע משפּחה, די מומעס און די פעטערס, האָבן אַזוי ווי נאָכאַנאַנד געטאַנצט און גע־פרייט זיך וואָס ליבעלע גייט אונטער דער חופּה מיט אַ כלה, וואָס ער האָט קיינמאָל אין די אויגן נישט געזען. אַלע געסט האָבן זיך דאַמאָלס געפרייט, נאָר נישט ער...

היינט איז די פרייד זיינע, זיינע אינגאַנצן.

כ

די ערשטע פּרץ שול

אַ נייער זינגעוודיקער ריטם איז צוגעקומען אין פּרצ׳עס לעבן נאָך דער חתונה מיט העלענען. ווידער צווישן אייגענע, אין דער זאַמאָשטש־ער אַטמאָספערע, האָט ער אין זיך דערפילט אַ נייע זיכערקייט.

דאָס היימישע לעבן מיט העלענען איז געווען אַ נעסט פון ליב־שאַפט. כאָטש קיין קינד איז אין דעם נייעם צוזאַמענלעבן נישט געקומען, האָבן פונדעסטוועגן נישט געפעלט אין הויז קיין קינדישע קולות און די טעגליכע זאָרגן פאַר קליינוואַרג.

אינגיכן נאָך דער חתונה האָט פּרץ אַריבערגענומען פון אַפּט דעם איינציקן זון, לוציאַן, וואָס איז אַלט געווען אַ יאָר פינף. און כדי איר שטיף־זון זאָל האָבן אַ חבר אין שטוב, האָט העלענע אַריבערגעבראַכט פון לענטשנע איר איינגסטן ברודערל, לעאָפּאָלד, וואָס איז געווען אַ פּאָר יאָר עלטער פון אים. אַזוי אַרום איז דאָס פּרץ הויז גלייך געוואָרן אַ לעבעדיקע היים מיט דעם טומל פון קינדער. ווען די אינגלעך זענען אונטערגעוואַקסן זענען זיי געגאַנגען אין גימנאַזיע.

דעם יונגן אַדוואָקאַט׳ס פּראַקטיק האָט זיך ביסלעכווייז צעוואַקסן. דאָך, נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס אויבנאויפיק האָט ער איבערגע־ריסן מיט דער ליטעראַרישער וועלט, כדי זיך בעסער איינצואָרדנען אין לעבן, האָט ער פונדעסטוועגן קיינמאָל נישט געלאָזט זיין טאַלענט איינדרימלען און ער האָט אין זיין פרייער צייט נאָכאַנאַנד געשריבן. אַמאָל אידיש, מערסטנס העברעאיש, און ער האָט געהאַט דאָס געפיל, אַז אין דעם וואָס האָט אינגאַנצן באַהערשט זיין נשמה איז נישט געווען קיין איבעררייס.

אינמיטן זיין ארבעט איבער די גערירכטליכע אקטן, האט ער גע־קענט צורוקן צו זיך דאס תנ"כ'ל, איבערזעצן א קאפיטל אויף אידיש און נתפעל ווערן פון דער טיפער שיינקייט.

שטארקער ווי ווען עס איז פריער האט זיך איצטער אין אים אויפ־געוועקט דער חוש פאר א געזעלשאפטליך לעבן. עס איז אים אפט דערעסן געווארן צו פארשווענדן די צייט אין קארטן אדער שאך שפיל. ער האט זיך וואס אמאל מער פאראינטערעסירט מיט אידישע געזעלשאפטליכע פראגן.

מיט די פעדים פון ליבע איז ער געווען צוגעבונדן צו זיין נייער און גליקליכער היים. אין דער אייגענער צייט האט ער אבער אויך גענומען לעזן א סך, באזונדערס וויסנשאפט, און מער ווי אלץ וועגן דער פאזיטיוויסטישער פילאזאפיע פון אויגוסט קאנט, א לערע פון פאזיטיוון צוגאנג צום לעבן און צו די דערשיינונגען אין דער נאטור, וואס איז גראד דאמאלס געווען פארשפרייט אין פוילן. דאס האט אין אים געשטארקט דעם ווילן צו געזעלשאפטליכער טעטיג־קייט.

ווי איינע פון זיינע בירגערליכע פליכטן צו דער שטאט, האט ער זיך אנגעשלאסן אן דער פייערלעשער קאמאנדע, האט שטאלצירט מיט זיין פייער־קאסקע און האט עטליכע יאר נאכאנאנד געטריי אויס־געפירט זיין פייערלעשער דינסט.

די צוואנציק־יעריקע, לעבן־שפראצנדיקע העלענע האט אים געוואלט זען יעדע פרייע מינוט אין דער היים, וואס איז .פאר איר געווען א נעסט פון ליבע. זי האט זיך אנטקעגן געשטעלט זיינע לענגערע באַ־נעגענישן מיט די אלטע פריינט אין די שעה'ען ווען ער האט זיך אפגעפארטיקט מיט די מעקלערס און די פויערים און איז געווען פריי פון דער קאנצעלאריע. ער האט אבער דאך אפגעריסן פרייע צייט און צוזאמען מיט אלטע חברים האט ער עפעס דורכגערעדט און אויסגעפלאנט. עס האט זיך געהאנדלט וועגן גרינדן א וועלטליכע שול פאר קינדער און אויסארבעטן קורסן לעקציעס פאר דערוואקסענע.

איידער עס איז מעגליך געווען עפעס צו טון וועגן דעם איז ער קראנק געווארן. א שטיקל צייט האט ער זיך געלאזט באהאנדלען פון

די אַרטיקע דאָקטוירים. ער האָט גענומען אַלע סאָרטן רעצעפּטן וואָס זיי האָבן פאַרשריבן. ווען עס איז אים אַלץ נישט בעסער געוואָרן, איז ער אַוועקגעפאָרן קיין וואַרשע זיך קורירן. די רייזע איז געווען טיילווייז פאַרבונדן מיט געשעפט. אין דער אייגענער צייט האָט ער פאַרבראַכט אַן אַנגענעמע וואָך אין וואַרשעווער געזעלשאַפטליכע קרייזן.

דר. נאַטאַנסאָן האָט אים צוערשט בארואיקט, אַז ער ליידט פון אַ שטאַרקן אָבער נישט כראָנישן מאָגן־קאַטאַר, וועלכער וועט אין עטליכע וואָכן אַריבערגיין. עס איז אָבער מעגליך, האָט דער דר. צוגעגעבן, אַז ער ליידט פון אַ באַנד־וואָורם. צוליב דעם האָט ער אים פאַרבאָטן צו רויכערן און פאַרשריבן אים פאַרשידענע רעצעפּטן. דערווייל האָט ער דורכגעפירט עפּעס אַ געשעפט פאַר דער מיל. איין אָוונט האָט ער פאַרבראַכט אויף אַ באַל מיט די קראַנגאָלדס און די מרגליות׳עס. אַן אַנדער אָוונט איז ער געווען אין טעאַטער און אַ דריטן אָוונט האָט ער געשפּילט קאָרטן מיטן שוואָגער יאַנקל זילבער־מאַן און מיט דער דיקער שווענעריז, וואָס ער האָט גערופן מאַדאַם באַקי. נאָך אַכט טעג קורירן זיך אין וואַרשע איז ער אַהיימגעקומען.

אין אַ גאָר קורצער צייט איז געקומען אַן אומגעווינטשטע גלעגנ־הייט און ער האָט געהאַט מער פרייע צייט זיך אָפּצוגעבן מיט דער געזעלשאַפטליכער אַרבעט, וואָס איז אים געווען אַזוי נאָנט צום האַרצן.

העלענע, האָט זיך אַרויסגעוויזן, האָט זיך גענויטיקט אין אַן אָפּע־ראַציע אין דער נאָז. זי האָט געליטן פון פּאָליפּן. חוץ דעם האָט זי געהאַט שלעכטע ציין און האָט זיך שטאַרק גענויטיקט אין אַ צאָנ־דאָקטאָר. צו דעם צוועק איז זי צוערשט געפאָרן קיין וואַרשע. פון דאָרט האָט זי געזאָלט פאָרן אין דעם פּוילישן קוראָרט טשעכאָטשינעק. אָבער אין איינעם פון זיינע בריוו, וואָס זענען געווען פול מיט ראָ־מאַנטישע אויסגוסן, האָט פּרץ זי אָפּגערעדט פון דעם קוראָרט און זי איז געפאָרן קיין לאַנדעק, הינטער ברעסלוי.

אין די בריוו דאָרט האָט זי אים צווישן אַנדערן פאַרגעוואָרפן, אַז ער פאַרנעמט זיך צופיל מיט דער שול. אָבער אין דער אייגענער צייט ווען עס איז צווישן זיי געגאַנגען אַ לאַנגע און גענויע קאָרעספּאָנדענץ וועגן דאָקטוירים, געלט און איר אָפּעראַציע, איז פּרץ געווען אַריינ־

געטאָן מיט ליבע און לעבן, אַ חוץ אין זיין אַרבעט, אויך אין זיין געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט.

אין זיין האַרץ האָט זיך דערוועקט די ליבשאַפט צום פאָלק, צו די אָרעמע און נידעריקע שיכטן. ער האָט געהאַלטן, אַז מיט די אַלטע גמרא־קעפּ און מיט דער בורזשואַזיע איז גאָרנישט צו מאַכן. פון זיי איז נישטאָ אויף וואָס צו האָפן. די אַרבעטער־מאַסע אָבער איז אַ פעלד צום באַאַרבעטן. דאָס פאָלק איז אומגליקליך אָבער פּעאיק. עס פאַרמאָגט אידעאַליזם, אָבער מען האָט דאָס פאָלק פאַרנאַכלעסיקט.

דער געדאַנק וואָס ער האָט פאַר זיינע פריינט אַנטוויקלט איז געווען, אַז מען דאַרף צו די פאָלקס־מענטשן רעדן אין זייער אייגן לשון, מען דאַרף אויפוועקן זייערע געדאַנקען. מאַטעריאַל איז דאָ אין פאָלק גענוג, נאָר נישט באַאַרבעט. און ער האָט זיך פאַרטרויט פאַר זיין פריינט שמואל אשכנזי, אַז דערפאַר האָט ער אָנגעהויבן שרייבן אין מאַמע־לשון. גרויסע חלומות זענען אים אויפגעגאַנגען אין געדאַנק, ער וועט שאַפן אַ אידישע ליטעראַטור. ער וועט רעדן און שרייבן צום פאָלק אין זיין שפּראַך.

פּרץ האָט זיך גענומען איינאָרדנען אָוונט קורסן פאַר אַרבעטער. ער האָט געדונגען אַ לאָקאַל, האָט צוזאַמענגעקליבן עטליכע פּרייוויליקע לערער, מיט זיך בראש, און האָט אָנגעהויבן צו לערנען מיט די דערוואַקסענע מענטשן שרייבן און רעכנען. יעדן שבת נאָכמיטאָג זענען אין זאַמאָשטש פּלוצים אָפּגעהאַלטן געוואָרן פאָרלעזונגען. פּרץ אַליין האָט געהאַלטן לעקציעס וועגן אידישער געשיכטע. דער אַלטער משכיל, פייוול געליבטער, האָט מיטן עולם געלערנט פּרק. אשכנזי האָט גענומען אויף זיך צו דערציילן די לעבנס־געשיכטעס פון באַוואוסטע תנאים און פון גרויסע אידישע געלערנטע.

די אָוונט קורסן אין מיטן דער וואָך האָבן צוגעצויגן אַ גרויסע צאָל בעל מלאכות און זייערע לערן־יינגלעך. אפילו אַלטע בעל מלאכות זענען געקומען יעדן אָוונט לערנען שרייבן און רעכנען. צו די פאָרלעזונגען זענען זיך צונויפגעקומען ביי אַ פופציק מאַן. דאָס איז געווען אַזוי פיל מענטשן, אַז אַלע פענסטער פון גאַס זענען געווען באַלאַגערט. אפילו פון דער חסידישער קלויז זענען געקומען נייגעריקע צוהערער.

זיי האָבן כּלומר'שט געוואָלט הערן דאָס אַפּיקורסות, וואָס פּרץ האָט גע'דרשנ'ט. אין דער אמת'ן אָבער זענען זיי געווען גאָר באַגייסטערט פון די פאָרלעזונגען. ווער עס האָט געקענט, האָט פאַר די צוויי שעה אָן אָוונט געצאָלט פופציק קאָפּיקעס אַ חודש.

ביי די חסידים פון שטאָט איז געוואָרן אַ רעש, פּרץ וועט אַראָפּפירן די אידן פון גלייכן וועג. מען האָט וועגן דעם מודיע געווען די רביים און אין שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאָכעניש. די רביים האָבן געשיקט ברייוו צו די זאַמאָשטשער חסידים, אַז מען זאָל עפּעס טון דאָס אָפּצושטעלן, אָבער די בריוו האָבן נישט געהאָלפן. די קורסן און פאָרלעזונגען זענען אָנגעגאַנגען מיט דערפאָלג. האָבן די חסידים געפּרואווט ביי נאַטשאַלסטווע, מען זאָל די פאָרלעזונגען פאַרווערן. אָבער מיט דער היימישער נאַטשאַלסטווע זענען פּרץ און זיינע פריינט געווען באַקאַנט און מען האָט זיי אַלץ נישט געטשעפּעט. די קורסן און פאָרלעזונגען זענען אָנגעגאַנגען.

דאָס האָט אָנגעהאַלטן אַ גאַנצן זומער. די אַרבעטער האָבן אין דער צייט אַ סך פּראָפּיטירט. די פאָרלעזונגען פון דער פּרץ גרופּע האָבן זיי געעפנט די אויגן. דאָס האָט אָבער ליידער לאַנג נישט געדויערט. די פאַרביסענע קעגנער, די חסידים, האָבן זיך אָנגעהויבן באַנוצן מיט וואָס אַמאָל שאַרפערע מיטלען. זיי האָבן געשריבן וועגן דעם צו העכערע רעגירונגס בעאַמטע, האָבן זיך אויך געווענדט צו דער זשאַנדאַרמעריע און האָבן אפילו געלאָזט וויסן, אַז די טעטיגקייט שמעקט מיט סאָציאַליזם.

ביים צאַרישן רעזשים איז דאָס אַלעמאָל געווען אַ זיכער מיטל. די קורסן זענען געשלאָסן געוואָרן. די פאָרלעזונגען האָט מען געמוזט אָפּשטעלן. פּרצעס רעפּוטאַציע איז באַפלעקט געוואָרן אפילו אין פּעטערבורג. מיט עטליכע יאָר שפּעטער האָט דאָס אים געקאָסט זיין ברויט.

זיין גרעסטע אַרבעט אָבער אין יענער צייט האָט פּרץ מיט זיינע שטאָטישע משכּילים קאָנצענטרירט אויף דער שול פאַר קינדער.

דאָס אויפשטעלן די ערשטע פּרץ שול איז צוגעגאַנגען זייער סיס־טעמאַטיש. קודם כּל האָט מען צונויפגעזאַמלט געלט און געדונגען אַ הויז. מען האָט אָנגעשטעלט לערער מיט דעם רעליגיע־לערער פון

דער פּראָגימנאַזיע בראש. געלערנט מיט די קינדער האָט מען, אַ חוץ דרך ארץ און מוסר, אויך תנ״ך, רעליגיע, פּויליש, רוסיש און רעכנען.

אין געציילטע חדשים האָבן די קינדער געמאַכט אַזאַ גרויסן פּאָר־שריט, אַז דער דירעקטאָר פון דער לובלינער גימנאַזיע האָט אויס־געדריקט זיין אַנערקענונג צו די שול־טוער און האָט איבערגעגעבן פאַר די קינדער אַ מתנה פון זיבעצן רובל אויף לערן־ביכלעך.

די שול פאַר קינדער האָט די חסידים גאָר אַריינגעבראַכט אין אַ ווילדקייט. דער נייער סאָרט חדר איז זיי געווען פעפער אין די אויגן. זיי האָבן גענומען העצן די באַפעלקערונג קעגן דער שול. זיי האָבן גע׳טענה׳ט, אַז מען שמד׳ט די קינדער און האָבן געדראָט די בעל מלאכות אָפּצונעמען ביי זיי די אַרבעט, אויב זיי וועלן שיקן די קינדער אין דער אַפּיקורסישער שול. מען האָט זיי געסטראַשעט, אַז מען וועט זיי אָפּזאָגן פון די דירות אין אידישע הייזער. דעם קצב׳ס פלייש האָבן די חסידים גע׳אסר׳ט. זיי האָבן גוזר תענית געווען, האָבן צונויפ־גענומען די קינדער צו זאָגן מיט זיי תהלים און האָבן אַרויסגעגעבן אַ חרם אויף די עלטערן.

די חסידים האָבן צונויפגעזאַמלט עטליכע הונדערט רובל צו פאַר־ריכטן די חרוב׳ע תלמוד תורה און האָבן דאָרט אַוועקגעזעצט מלמדים מומחים.

דאָס אַלץ האָט אָבער נישט געהאָלפן. אַ סך פון די אָרעמע עלטערן האָבן זיך נישט איבערגעשראָקן און האָבן דאָך געשיקט זייערע קינדער אין דעם וואָס איז געווען די ערשטע פּרץ שול. זיי האָבן אין דער שול דאָך איינגעזען אַ תכלית פאַר זייערע קינדער. טייל אָרעמע קינדער האָט מען צעטיילט צווישן גבירים אויף עסן און טרינקען. דאָס האָט די חסידים נאָך מער צעהיצט. זיי האָבן באַשלאָסן זיך נוקם צו זיין דורך אַ נייעם איינפאַל.

אין אַ פרייטאָג־צו־נאַכטס האָבן זיי פאַרמאַכט אַלע חסידים־שטיב־לעך און קלויזן און זענען מיט זייערע קינדער אַוועק אין דער גרויסער שול, האָבן זיך צעזעצט אויף פרעמדע ערטער, אַוועקגעשטופּט דעם חזן פון עמוד און אַוועקגעשטעלט זייערס אַ חזן. מען האָט זיך צעזונגען כגוונא אויפן חסידישן שטייגער. פון בית מדרש האָבן זיי

ארויסגעשטעלט די שטענדערס און צעשטעלט טישן. די חסידישע וואקכאנאליע האט אנגעהאלטן שבת א גאנצן טאג, ווען זיי האבן דארט געדאווענט שחרית אויף זייער שטייגער. שבת־צו־נאכטס האט מען געטרונקען שנאפס צו מלוה מלכה און געטאנצט ווי אין א קרעטשמע.

ערב ראש השנה האט צווישן די צדדים אויסגעבראכן א געשלעג. די חסידים האבן געוואלט מיט געוואלט זיך ארייגרייסן אין דער גרויסער שול, זיי האבן מיט כוח אראפגענומען די טירן און האבן אויסגעלאשן די ליכט. ערשט ווען מען האט געבראכט דעם נאטשאל־ניק איז שטיל געווארן.

די חסידים האבן געהאט זייער נקמה פאר דער קינדער שול.

אין אנהויב, ווען די שול האט זיך געעפנט, זענען דארט געווען פיר־און־פערציק קינדער. פאר צוואנציק האבן די עלטערן געצאלט צו צוויי רובל א חודש, צוואנציק זענען געווען ארעמע קינדער, און פיר האט נאך די שול אויסגעהאלטן מיט עסן, שיכלעך און קליידער, וואס גוטע פרויען האבן באזארגט.

די פראגראם פאר דער נשמה פון דער שול איז געווען גוט פאר־טראכט און אויסגעארבעט. אנדערש איז עס געווען מיט דער געלט זייט. אינגיכן איז נישט געווען פאר די לערערס קיין געהאלט, פון וועלכן זיי האבן באדארפט לעבן מיט זייערע פאמיליעס.

אין דעם געשלעג ערב ראש השנה האבן זיך באטייליקט די חסידים פון איין זייט, און פון דער צווייטער זייט די אויפגעבראכטע בעל מלאכות און עלטערן פון די קינדער. דאס גרויסע געשלעג איז געווען דער סוף פון דער ערשטער פרץ שול.

די וואס האבן פרצן געהאלפן גרינדן די שול זענען אפגעשטאנען. זיי האבן אויפגעהערט צו געבן געלט. די לערערס וואס האבן געלערנט אומזיסט, האבן אויפגעהערט קומען. ווען עס זענען געבליבן די לעצטע עלף תלמידים, האט זיך די שול פארמאכט.

יארן נאכאנאנד האט די שטאט גערעדט פון יענער שול, ווי נויטיק און נוצליך זי איז געווען. און מען האט נישט אויפגעהערט צו פאר־

זיכערן איינער דעם אנדערן, אז עס וואלט געווען א יושר די שול ווידעראמאל אויפצובויען.

אזוי ווי איינער וואס קומט פון א לאנגן שטויביקן וועג א דורשטיקער און כאפט זיך צו צו א ברונעם, אזוי האט פרץ, נאך די שטורעמדיקע איבערלעבונגען, זיך ווידער גענומען צו דער פען און האט אנגעשריבן זיינע ערשטע חסידישע דערציילונגען.

אויפסניי האט ער אלץ עפטער געפונען אין דער פען אן אנטרינונג און א טרייסט.

כא

טעג פון אַנטשלום

ער פּלעגט אָפטמאָל אַוועקפאָרן אויף עטליכע טעג זיך אָפּצופרישן. מערסטנס קיין לובלין, וואו ער האָט עפּעס איינגעקויפט, אָדער קיין פּלאָצק, וואו לוציאַן איז געגאַנגען אין גימנאַזיע און האָט זיך אויפגעהאַלטן ביי אברהם יעקב פּאַפּירנאַ, דעם העברעאישן שריפטשטעלער און רעליגיאָנס־לערער אין דער פּלאָצקער גימנאַזיע. דאָרט איז פרץ אויך אָפט געקומען צו גאַסט צו זיין אינגערן שוועסטערקינד, משה אַלטבערג, וואָס איז געווען פריער זיין ערשטער סעקרעטאַר אין דער אַדוואָקאַטישער קאַנצעלאַריע.

אויף משה'ס חתונה איז פּלאָצק האָט זיך פרץ באַפריינדט מיט פּאַפּירנאַ'ן. נאָכדעם איז ער עטליכע יאָר געפאָרן צו די אַלטבערגס אַרום שבועות צייט. דאָרט פלעגט ער פאַר פּאַולינע אַלטבערג פאָרלייענען זיינע נייע לידער. פאַר איר האָט ער עס צום ערשטן מאָל פאָרגעלייענט „מאָניש". פּאַולינע האָט געהאַט אַן איינפלוס אויף דעם יונגן לוציאַן און זי פלעגט מיט איר פרווליכער צאַרטקייט געפינען אַ וועג איינצושטילן סיכסוכים צווישן פרצן און זיין זון. זי האָט געהאַט אַ מוזיקאַלישע דערציאונג, האָט גוט געשפּילט די פּיאַנאָ, און פרץ האָט ליב געהאַט צו הערן ווי זי האָט לאַנג געשפּילט שומאַן אָדער בעטהאָווען. אַליין מיט אַ פיין־פילנדיק אויער פאַר מוזיק, האָט ער לייכט פאַרגעדענקט אַ ניגון.

ווען ער איז מיד געוואָרן פון דער קליינשטעטלדיקער אַטמאָספערע אין זאַמאָשטש, האָט ער איינמאָל מיט אַ בענקשאַפטליכן פאַרגעניגן אין די שיינע זומער־טעג זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַ וואָך קיין וואַרשע.

וואָס פאַר אַ וועלט מיט זכרונות פון דער נאָענטער פאַרגאַנגענהייט עס זענען פאַר אים אויפגעגאַנגען אין וואַרשע! קראַשינסקי׳ס גאָרטן, די השכלה־באַנק, די שרייבער, באַזונדערס דער יונגער באַגייסטער־טער סאָקאָלאָוו. עס זענען אים אויפגעגאַנגען אין זכרון די צוויי פיינליכע יאָר וואָס ער האָט דאָרט פאַרבראַכט ווי אַ העברעאישער לערער, ווען ער פלעגט אַמאָל אָפּדרוקן אַ שיר. און ווי טיף ער האָט נאָך געפילט יענע הונגער־טעג מיט ליכטענפעלדן, ווען אַ שטיק טרוקן ברויט פונם שווער אין זיין דאַך־שטיבל איז געווען אַ מאָל־צייט ,ווען ער האָט קלאָר געזען, אַז זיין איינציקער אויסוועג צו אַ בעסער לעבן איז צו קריגן אַ גט.

איצט קומט ער קיין וואַרשע אַז אַנדער מענטש, אַ דערפאָלגרייכער אַדוואָקאַט אין דער פּראָווינץ. מיט דעם שמייכל פון איינעם וואָס עס גייט אים גוט. די אַלטע פריינט האָבן זיך געפרייט מיט אים ווי מיט אַן אָפּגעזוכטער אבידה. נייע באַקאַנטע זענען געפאַנגען גע־וואָרן פון זיין פערזענליכן כשוף. ער האָט זיך ביי יעדער געלעגנהייט באַקלאָגט אויף דער פּוסטקייט פון לעבן אין זאַמאָשטש און ווען ער איז אָנגעקומען אויף די געציילטע טעג קיין וואַרשע, איז ער געווען גייסטיק אויסגעהונגערט צו שליסן נייע באַקאַנטשאַפטן.

סאָקאָלאָוו, וואָס איז שוין דאַמאָלס געווען אַן אָנגעזעענער מיט־אַרבעטער אין זעליג סלאָנימסקי׳ס „הצפירה" און האָט אַליין אָנגע־הויבן אַרויסצוגעבן זאַמלביכער „האסיף", פלעגט זיך נאָכפרעגן אויף פּרצן און פלעגט אים שטענדיג מינטערן, אַז ער זאָל נישט אויפהערן שרייבן, באַזונדערס העברעאיש. פּרץ האָט אים געהאַט געשיקט אַ לאַנגע דערציילונג פאַר דער צייטונג און איז געווען ברוגז וואָס די רעדאַקציע האָט זיך גענומען געוויסע פרייהייטן און די דערציילונג געקירצט. דערפאַר האָט פּרץ געהאַט מער נייגיר צו גיין אין דער רעדאַקציע פון „כנסת ישראל" צו באַקענען זיך מיט דעם אינטערעסאַנטן רעדאַקטאָר שפ״ר, מיט וועמען ער פלעגט זיך דורכשרייבן. אין זיינע לאַנגע בריוו צו שפ״רן האָט פּרץ מיט באַ־גייסטערונג אויסגעדריקט זיין ליבשאַפט צו העברעאיש און צום געדאַנק פון אויפבוי פאַרן אידישן פאָלק זיין אַלטע, היסטאָרישע היים. כאָטש ער האָט פריער שפ״רן קיינמאָל נישט באַגעגנט, האָט

ער פונדעסטוועגן געפילט ווי ער גייט זיך באַגעגענען מיט אַן אַלטן פריינט.

עס איז געווען אַ שיינער זומערטאָג, ווען פּרץ איז נאָך אַ שפּאַציר איבער די אָפּגעשפּריצטע גאַסן אַרויפגעגאַנגען אין דער רעדאַקציע.

דאָס איז געווען אַן אָרעמע וואוינונג אויף דזשיקע גאַס אין ראַבע׳ס הויף, וואו שפּ״ר האָט געוואוינט מיט זיין פרוי און פינף קינדער. זיין שריפטשטעלעריי האָט ער געפירט אין אַ קליין שטיבעלע וואו ער האָט בייטאָג אויפגענומען יעדן וואָס איז געקומען צו אים און וואו ער פלעגט אַרבעטן ביז שפּעט אין דער נאַכט.

שפּ״ר איז געווען אַ מערקווירדיקע און אַסקעטישע געשטאַלט, וואָס האָט צום גרויסן טייל בסוד געשפּילט גאָר אַ וויכטיקע ראָלע אין געזעלשאַפטליכן אידישן לעבן אין רוסלאַנד. כדי צו פאַרדינען זיין חיונה פאַר דעם גרויסן הויזגעזינט, האָט ער אין פאַרלויף פון יאָרן פרימאָרגנס געאַרבעט אין דער „הצפירה״, וואו ער האָט געשריבן פּאָליטיק; די צווייטע העלפט פון טאָג, ביז עלף אין אוונט, פלעגט ער אַרומלויפן געבן העברעאישע לעקציעס און נאָך האַלבע נאַכט האָט ער געאַרבעט פאַר זיך. מ׳האָט דוכט זיך אַלץ געוואוסט וועגן אים, דאָך איז ער געווען אַ סודות׳דיקער מענטש.

ווען עס האָבן אויסגעבראָכן די ערשטע פּאָגראָמען אין אָנהויב פון די אַכציקער יאָרן, האָבן די רוסישע צייטונגען, אויס מורא פאַר דער צענזור, נישט פאַרעפנטליכט קיין זאַך וועגן די געשעענישן. די דרויסנדיקע וועלט איז אָבער געוואָרן אויפגעטרייסלט פון די גע־נויע בריוו וועגן די פּאָגראָמען, וואָס זענען געווען פאַרעפנטליכט אין דער לאָנדאָנער „טאַימז״. בלויז געציילטע מענטשן האָבן געוואוסט פון וואַנען די בריוו האָבן געשטאַמט. צו שפּ״רן פלעגן עס קומען די בריוו דורכגעזאַפּט מיט בלוט און טרערן פון די פּאָגראָמירטע שטעט, און ער האָט עס אוועקגעשיקט די בריוו קיין לאָנדאָן. שפּעטער האָט ער זיך אָפּגעגעבן מיט פראַגן פון אידישער אימיגראַציע. ער איז געווען אַ לאַנגע צייט אַן עם עולם׳ניק, האָט געהאַלטן אַז אידן דאַרפן נאָר אויסוואַנדערן קיין אַמעריקע, איז אָבער אונטער סמאָ־לענסקינ׳ס איינפלוס געוואָרן אַן איבערגעגעבענער און קעמפענ־דיקער ציוניסט. ער איז געוואָרן אַ חובב ציון, וואָס האָט אָפּגע־

געבן זיין גאַנצע צייט צו פֿאַראייניקן די צעוואָרפֿענע כּוחות פֿון די איינצלנע ליבהאָבער פֿון דעם ציון געדאַנק. ער פֿלעגט כּסדר שרייבן לאַנגע בריוו צו חובבֿי ציון פֿירער און נאָכשיקן טעלעגראַמעס אויסצובעסערן גרייזן. גראָד דאַמאָלס איז געפֿייערט געוואָרן משה מאָנטעפֿיאָרע׳ס הונדערטסטער געבורטסטאָג, און שפּ״ר און די וואַרשעווער חובבֿי ציון האָבן ווי אַ סימבאָל פֿון זייער באַוועגונג אַרויסגעגעבן מאָנטעפֿיאָרע׳ס בילד אין טויזנטער עקזעמפּלאַרן מיט אַ ספּעציעלן שיר פֿון יהודה ליב גאָרדאָן און פֿאַרשפּרייט עס פֿאַר אַ קליינעם פּרייז צווישן פֿאָלק.

פּרץ האָט זיך מיט שפּ״רן באַקענט ווען ער איז שוין געווען אויס נאַציאָנאַלער כּלל־טוער. עס איז געווען אַ קורצע צייט נאָכדעם ווי שפּ״ר האָט איבער געלעבט אַ גרויסע אויפֿטרייסלונג. איינמאָל אין אַ פֿרייטאָג צו נאַכטס האָבן זשאַנדאַרן ביי אים אין הויז געמאַכט אַ רעוויזיע און מען האָט אים געהייסן קומען צומאָרגנס, שבת ביי־טאָג, אין צענטן פּאַוויליאָן פֿון דער פֿעסטונג אין וואַרשע. דאָס האָט אים אַריינגעוואָרפֿן אין גרויס שרעק. שבת האָט ער זיך צעזעגנט מיט ווייב און קינדער און איז אַוועק אין דער פֿעסטונג. דאָרט האָט אים דער קאַפּיטאַן אומגעקערט אַ טייל פֿון זיינע פּאַפּירן, האָט אים דערציילט אַז מען האָט דערהאַלטן וועגן אים אַ מסירה און האָט אים געהייסן גיין אַ היים. שפּ״ר האָט זיך נאָכדעם אָפּגעזאָגט פֿון זיין שטעל אַלס גענעראַל־סעקרעטאַר פֿון די חובבֿי ציון, האָט פֿון פּרנסה וועגן געהאַלטן אַ חדר און איז געוואָרן אַ דרדקי־מלמד.

עס האָט נישט גענומען לאַנג און פּרץ און שפּ״ר זענען געווען פֿאַרטיפֿט אין אַ שטורעמדיקן שמועס וועגן ישובֿ ארץ ישׂראל. פּרץ האָט אַליין גערעדט ווי אַ פֿייערדיקער חובֿב ציון און האָט ביי שפּ״רן געקויפֿט מאָנטעפֿיאָרע׳ס בילד. עס זענען אָנגעקומען נאָך אַ פּאָר יונגעלייט, און פּרץ האָט אין אַ לוסטיקער שטימונג זיי אַלעמען איינגעלאַדן אויף מיטאָג אין העקסעלמאַן׳ס רעסטאָראַן, וואו די שרייבער־וועלט פֿלעגט זיך דאַמאָלס צוזאַמענקומען.

ביים טיש זענען מיט פּרצן געזעסן שפּ״ר, ישׂראל בערנשטיין, אַ טאַלענטפֿולער שרייבער וואָס האָט געהאַלטן אַז אַפּטייק אין דעם

שטעטל שטשעדרין, שפ״ר׳ם גרויסהעלפער שמואל ליב ציטראָן און אַ זאַמאָשטשער יונגערמאַן, יעבץ.

פּרץ איז גיך געוואָרן דער לעבעדיקער צענטער ביים טיש. ער האָט ענטוזיאַסטיש גערעדט וועגן חיבת ציון, וועגן דער גרויסער צוקונפט פון דעם געדאַנק און וואָס דאָס קען אויפטון פאַרן אידישן פאָלק. דער סקעפּטישער בערנשטיין האָט בלויז געמאַכט אַ ביטערן שפּאָס פון דער זאַך. שפ״ר האָט געפּרואווט דערמוטיקן דעם יונגן עולם מיט דעם וואָס ער האָט זיי פאַרזיכערט, אַז אידישע גבירים באַציען זיך צו דעם געדאַנק מיט גרויס סימפּאַטיע. בערנשטיין האָט אָבער געגאָסן אויף זיי פּעך און שוועבל — „וואָס טויג אונז זייערע סימ־פּאַטיעס? הלוואי וואָלטן זיי אונז בעסער געגעבן זייער געלט״.

ביי אַ גלעזל ביר האָט מען שוין אויפגעהערט רעדן פּאָליטיק און מען איז אַרויף אויף דער העברעאישער ליטעראַטור. שפ״ר האָט פּרצן און בערנשטיינען אויסגעמוסר׳ט פאַרוואָס זיי פאַרנאַכלעסיקן זייער ליטעראַרישע טעטיגקייט. ביים געזעגנען זיך האָט פּרץ אַן אויפגעפרישטער געזאָגט, אַז ער וועט זיך שטאַרקער אומקערן צו זיין איבערגעריסענער ליטעראַרישער אַרבעט. ער איז געווען צופרידן וואָס ער האָט זיך אויף עטליכע טעג אַראָפּגעכאַפּט קיין וואַרשע.

ביי יענער געלעגנהייט האָט פּרץ אין אַ שבת נאָכמיטאָג זיך באַ־וויזן אויף דער בימה אין אַ קלויז אויף די נאַלעווקעס, וואו ער האָט אין אַ שיינעם העברעאיש געדרשנ׳ט פאַר אַ גרויסן עולם, אַז עס איז דער חוב פון דער אידישער יוגנט צו לערנען און צו קענען אידישע געשיכטע. דאָרט האָט ער אַנטוויקלט דעם געדאַנק, אַז דאָס גאַנצע פאָלק דאַרף קענען העברעאיש כדי עס זאָל דעם תנ״ך נישט פאַר־געסן. יעדער איד דאַרף האָבן דעם תנ״ך נישט נאָר ביי זיך אין שטוב, נאָר אויך אין האַרץ און מוח. מיר ווילן אייביק לעבן, און אייביק איז נישט צו באַרעכענען. מען דאַרף קענען די קייט וואָס ציט זיך פון אַברהם אבינו ביז דעם היינטיקן טאָג.

אַזוי האָט ער אַנטוויקלט דעם געדאַנק פון זיין סימבאָלישער גאָלדענער קייט.

אין אָוונט איז ער ווידער אַוועק אויף דער דזשיקע גאַס צו שפ״רן. דאָרט איז צווישן די עטליכע באַזוכער געווען אַ נייער גאַסט, אברהם

גאָלדפאַדען. אַלע אויגן זענען אָבער געווען געווענדט אויף פּרצן, וועמען ער האָט זיך באַקלאָגט אויף זיין גייסטיקער עלנדקייט אין זאַמאָשטש. דאָרט איז ער אַפּגעריסן פון דער ליטעראַטור, פון שרייבער און האָט נישט מיט וועמען אַ ערנסט וואָרט אַרויסצורעדן. וואָלט אים אַ איד־מעצער געוועקט צו טעטיגקייט און דערמוטיקט, וואָלט ער מער גע־שריבן און געשיקט זאַכן אין די רעדאַקציעס. קיין געדאַנקען און קיין טעמעס פעלן אים נישט.

ער האָט אָנגעהויבן צו דערציילן וועגן זיינע דערפאַרונגען וועגן ער האָט געגרינדעט די ערשטע אידישע שול. דאָ האָט ער אויפגע־פלאַמט און מיט אינערליכער פיין גענומען רעדן וועגן דער משונה׳־דיק ווילדער אידישער קינדער־דערציאונג אין פוילן. ער האָט פאַר דער קליינער גרופּע צוהערער געשילדערט אַ שאַרף און קלאָר בילד פון דעם באַדויערליכן אידישן לעבן. די מאַנסליית זענען אומוויסנ־דיק, פאַנאַטיש, אָבערגלויביש. די פרויען, כלומר׳שט, ווערן גע־בילדעט, לערנען פרעמדע שפּראַכן און קריגן פיינט דעם טאַטן מיט דער מאַמען. ער האָט דערציילט ווי ער האָט געזען טעכטער פון די שענסטע אידישע היימען פירן ראָמאַנסן מיט אולאַנער אָפיצירן און האַסן דאָס אייגענע פאָלק ווי דעם טויט. ער האָט אָנגעשריבן אַ ליד וועגן דעם און האָט עס איבערגעגעבן פאַרן „כנסת ישראל״.

גאָלדפאַדען איז געווען באַהערשט פון זיינע אייגענע טרויעריקע רעיונות. אימעצער האָט אים אויפגעפאָדערט פאַרצולייענען זיין באַ־קאַנטע פּאָעמע „דער שטיין פון הארצן״.

פּרצן איז דאָס ליד פאָרגעקומען פּרימיטיוו, אָבער ער האָט גאָלד־פאַדענעס אויסגעדריקט זיין אָנערקענונג פאַר דעם קינסטלערישן אופן ווי ער האָט עס פאָרגעטראָגן. עס האָט זיך אַנטוויקלט אַ גע־שפּרעך וועגן אידיש טעאַטער.

דאָס ניי־געשאַפענע אידישע טעאַטער האָט שוין געהאַט הינטער זיך צען יאָר פון לוסטיקער עקזיסטענץ איבער די שטעט און שטעט־לעך פון רוסלאַנד און מזרח אייראָפּע. עס האָט אויסגעזען, אַז דאָס געשאַפענע איז פאַר׳משפּט פאַרגעסן צו ווערן, ווייל עס איז שוין געווען דריי יאָר ווי אידיש טעאַטער אין רוסלאַנד איז פאַרבאָטן געוואָרן.

פרץ האָט אַטאַקירט דאָס טעאַטער, גאָלדפאַדען האָט עס פאַר־טיידיקט. מיט זיין פינקלענדיקן שמייכל אין די אויגן, האָט פרץ גאָלדפאַדענען קאָמפּלימענטירט:

— ווען איך וואָלט געהאַט אייער טאַלענט, וואָלט איך נישט פאַרשווענדט מיין צייט אויף אַ „שמענדריק" און „די צווי קוני לעמעלס". זיי זענען נישט קיין אמת'ע באַשעפענישן פון אידישן לעבן, נאָר קאַריקאַטורן. איך וואָלט מיינע דראַמעס אָדער קאָמע־דיעס געבויט אויף פיל וויכטיקערע און אמת'ערע זייטן פון אידישן לעבן.

מיט פייער און אמת'ן ליידנשאַפטליכן אינטערעס איז דעם וועגן וואָס ער האָט גערעדט, האָט פרץ זיך אויפסניי צעצינדן וועגן דער סיסטעמלאָזער און אומדערטרעגליכער קינדער־דערציאונג אין פּוילן. זיין התלהבות האָט אפילו אָנגעצונדן דעם פלעגמאַטישן שפ"רן. אין זיין פלאַמיקער שפראַך, האָט פרץ אויפגעוואָרפן אַ רייע בילדער וועלכע וואָלטן, לויט זיין מיינונג, באַדאַרפט אין דראַמאַטישער פאָרם פאָרגעשטעלט ווערן אויף דער אידישער בינע. ער האָט גאָרנישט צוריק געהאַלטן. ער האָט פאַר דראַמאַטישע טעמעס און כאַראַקטערן אָנגעוואָרפן אַ טייל פון יענע, וואָס האָבן אים שפּעטער געמאַכט גרויס און באַרימט אין דער ליטעראַטור.

דער יונגער שאַפער פון אידישן טעאַטער איז געווען געוואוינט צו הערן שאַרפע קריטיק פון דער אינטעליגענץ. אין פּרצן אָבער האָט ער דערפילט אַ טיפע גליענטדיקע אויפריכטיקייט און אַ שטאַנדפּונקט, מיט וועלכן ער וואָלט געקענט איינשטימען. גאָלדפאַדען האָט מיט פּרצן דעבאַטירט ביז שפּעט אין דער נאַכט אריין. ער האָט אָפּ־געוואָרפן די טענות און האָט פאַרטיידיקט זיינע טעאַטער־שטיק מיט די קאָמישע העלדן. ער האָט אָנגעוויזן אויף זייער טעאַטראַלישקייט. דער יונגער פאָטער פון אידישן טעאַטער האָט געהאַט פאַר זיין קינד צוויי מאָסן. אין דער נשמה האָט עס אים געצויגן צו שאַפן היסטאָרישע שפּילן מיט מוזיק און ליכטע ניגונים, ווי „שולמית", „בר כוכבא", „עקידת יצחק" און ענליכע פאָלקסטימליך געשיכט־ליכע אָפּערעטן. אָבער ביי די פאָרשטעלונגען אין די פרוכטבאַרע ערשטע צען יאָר, האָט ער צוגעזען אַז דער עולם איז צו זיינע בעסע־

רע זאַכן געבליבן גלייכגילטיק און האָט זיך בלויז אַמוזירט ביי די קאָמישע שטיק, אין וועלכע די ניי־אויפגעקומענע שוישפילער האָבן געקענט פולבלוטיק אַרויסווייזן זייער טאַלענט צום זינגען און טאַנצן. און ער האָט מיט פשטות דערקלערט:

— דערפאַר האָב איך געשאַפן אַזעלכע בינעשטיק ווי „די כשופ־מאַכערין", „קבצנזאָן און הונגערמאַן" און „ני בע ני מע ני קיקע־ריקי". אָן די שטיקער וואָלטן מיר ביז היינטיקן טאָג קיין אידיש טעאַטער נישט געהאַט. און איך ווייס נישט וואָס איז ערגער: גאָר נישט האָבן צי האָבן עפּעס, וואָס מען זאָל קענען אויסבעסערן און פאַרפולקאָמען. איך האָב אויסגעטראָטן דעם וועג. זאָלן קומען אַנדערע און שאַפן בעסערס.

יעדער פון זיי האָט איינגעזען די גערעכטיגקייט פון צווייטנס טענות. אָבער ביידע זענען זיי געווען גאַנץ און פעסט און האָבן נישט געקענט אָננעמען איינער דעם אַנדערנ'ס וועג. גאָלדפאַדענ'ס וועג פון פאָלקסטימליכער אונטערהאַלטונג איז שוין געווען אויסגע־טראָטן און אויף דעם וועג איז ער געגאַנגען ביז צום סוף פון זיינע טעג. פּרץ האָט געזען טיפע, מאָדערנע, קינסטלערישע מעגליכקייטן אין טעאַטער און האָט געשטרעבט צו קענען פאַרשפּרייטן זיינע אידעען וועגן קונסט אויף אַ דערהויבענער אידישער בינע.

אַ דערפרישטער פון די עטליכע זומערטעג צווישן שרייבער, קינסט־לער און שטרעבער צו אַ נייער אידישער קולטור, און אַ פעסט־אַנטשלאָסענער נישט אַרויסצולאָזן די פען פון האַנט און אָנצוגיין מיט גלויבן אין זיין שעפערישער אַרבעט, איז פּרץ אַהיימגעפאָרן קיין זאַמאָשטש אָנצוגיין מיט זיין טאָג־טעגליכער רוטין אין דער אַדוואָקאַטישער קאַנצעלאַריע און אין די קליינע געריכטן.

ווי אַ באַפרייאונג פון דער שטענדיקער שפּאַנונג, האָט אים, קלאָרער ווי אַלעמאָל, געלויכטן זיין שעפערישע פען.

כב

דער אַדוואָקאַט

דאָס דורכמאַכן דעם עקזאַמען און דאָס אַרויסקריגן דעם פּאַטענט צו פּראַקטיצירן געזעץ איז געווען דער וויכטיקסטער שריט אינם לעבן פונם דיכטער צו ווערן אויס בטלן און מלמד און זיך אַ קער טאָן אין דער ריכטונג פון ווערן אַ מענטש מיט ברייטערע אינטערעסן.

דער אַדוואָקאַט לעאָן פּרץ איז געווען אַ נייער מענטש.

די קנאַפּע פּראַקטיק אין דער ערשטער צייט האָט אים געגעבן מער פרייע שעה'ען צו אָריענטירן זיך אין זאַכן וואָס האָבן אים אינטע־רעסירט. דער פרייער פויגל האָט דערווייל געקענט אויספילן זיין צייט מיט לייענען ביכער וואָס ער האָט נאָר געקענט קריגן, צו גיין זען פאָרשטעלונגען ווען זיי זענען געבראַכט געוואָרן קיין זאַמאָשטש, און דערהויפּט האָט ער הנאה געהאַט פון דעם וואָס ער האָט געקענט רעדן אַ סך מיט מענטשן, דאָס הייסט מיט די באַקאַנטע יונגעלייט און מיט די בעל הבית'ישע פיינע אידן, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן אינטערעסן פאַרן כלל. עס האָט זיך דערווייטערט פון אים דער חשק צו זיין פאַרקאַכט אין ליטעראַרישע ענינים ווי ער איז געווען אין וואַרשע. עס איז אָבער אויפגעגאַנגען אין אים אַ טיפער אינטערעס צו פאַרבעסערן דאָס לעבן פון די אַרבעטער און אָרעמעלייט אין שטאָט, און באַזונדערס צו שאַפן מעגליכקייטן פאַר אַנטוויקלונג און וועלטליכקייט פאַר אידישע קינדער.

די אַדוואָקאַטישע קאַנצעלאַריע איז אין אָנהויב געווען אַ קליינער ענין. די אייביקע מעקלערס, וואָס זענען שטענדיק די ערשטע אין די דערפער און שטעטלעך אויסצוגעפינען ווער וועמען עס איז

גרייט צו קלאָגן, האָבן נאָך דערווײַל נישט געהאַט קיין צוטרוי אין דעם נײַעם אַדוואָקאַט, וועמען זיי האָבן געדענקט פֿון בית מדרש. האָט ער דערווײַל נאָך געמוזט זוכן אַנדערע פּאַרדינסטן. דער ברודער, חיים יוסף, איז געווען אַ בוכהאַלטער בײַ בעריש מרגליות, וועלכער האָט געהאַט צוויי מילן, אַ גרויסע און אַ קליינע, האָט ער די קלענע־רע אָפּגעדונגען פֿאַר לעאָנען. דאָס האָט אים עטליכע יאָר אַרײַנ־געבראַכט אַ זייטיקע פּרנסה, כאָטש ער האָט קיין באַגריף נישט געהאַט פֿון דער אַרבעט אין מיל. דער שותּף האָט זיך מיט דעם אָפּגעגעבן.

אַן אַנדער געשעפֿטליכע טראַנסאַקציע, וואָס ער האָט געמאַכט באַלד אין אָנהויב פֿון זײַן אַדוואָקאַטישער פּראַקטיק, האָט אים אָנגעלערנט אַז ער זאָל מער אין לעבן אַזעלכע געשעפֿטן נישט מאַכן. בײַ אַ איד פֿון זאַמאָשטשער נײַשטאָט האָט ער אָפּגעקויפֿט אַ וועקסל אויף פֿיר־און־צוואַנציק רובל פֿאַר האַלב געלט. ווען ער האָט זיך איבערצײַגט אַז דער בעל חוב איז זייער אָרעם, האָט ער נישט געוואָלט זײַן קיין אכזר צו געווינען אין געריכט און האָט אײַנגעטיילט דעם חוב אויף ראַטעס, איין רובל אַ חודש. ער האָט אויסגעפֿונען, אַז אפֿילו דאָס איז געווען דעם אָרימאַן צו שווער. ווען עס איז אַוועק מער ווי אַ האַלב יאָר און ער האָט אויפֿן חוב קיין גראָשן נישט באַקומען, איז ער געוואָרן אין כעס און ער איז אין אַ פֿרײַטאָג צוגעפֿאָרן אין אַ דראָשקע מיטן קאָמאָרניק זיך נוקם זײַן. אָבער אין דער אָרעמער שטוב, אויף אַן אַלטן סאָפֿקעלע, איז געלעגן אַ קראַנק מיידעלע איבערגעדעקט מיט שמאַטעס. אַזוי ווי אַ שולדיקער האָט ער אַראָפּגעלאָזט דעם קאָפּ. אפֿילו בײַם קאָמאָר־ניק אין די אויגן האָט ער דערזען טרערן. ווען די בעל הבית׳טע פֿון שטוב איז אַרײַנגעקומען, האָט זי גענומען וויינען און שרײַען. די מאַנערס זענען געלייך אַרויס, און דער יונגער אַדוואָקאַט האָט זיך אָפּגעלערנט אַ מוסר השכל: קויף נישט קיין וועקסלען פֿאַר קיין שום געלט.

מעקלערס האָבן אָנגעהויבן מאַכן פּראָבעס מיט דעם נײַעם אַד־וואָקאַט און עס האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווײַזן פּויערים קליענטן אין דער פּריץ קאַנצעלאַריע. אַלץ שפּעטער האָט מען אָנגעהויבן זען

פּרץ מיט די מעקלערס און מיט די פּויערים אויפן מאַרק, וואו דער אַדוואָקאַט האָט אָנגענומען די ענינים פאַרן געריכט. זיין אינגערער שוועסטערקינד משה אַלטבערג, וואָס איז געווען איינער פון די וואָס האָבן אים צוגערעדט צו ווערן אַן אַדוואָקאַט ביי דער קאָלעגיע פון פרידנס־געריכטן, פלעגט איבערזעצן די נאָטאַריעלע אַקטן פון פּויליש אויף רוסיש און האָט אָפּגעהיט די טערמינען פון די ענינים. פּרץ אַליין האָט פאַרן ענין פון איבערשרייבן און איבערזעצן קיין געדולד נישט געהאַט און צו פּינקטלעכקייט האָט ער זיך צוגעוואוינט ערשט אין די שפּעטערע יאָרן.

ער איז געווען גוטהאַרציק און פרייגעביק מיט זיין צייט. האָט זיך זעלטן געקענט אונטערוואַרפן דיסציפּלין, איז געווען לייכט־זיניק און זאָרגלאָז און האָט זיך אין קאַנצעלאַריע נאָכאַנאַנד פאַר־לאָזט אויף משה'ן.

נאָך דער חתונה מיט העלענען האָט ער שוין געהאַט אַ גוט איינ־געפונדעוועטע פּראַקטיק. די פּרץ קאַנצעלאַריע איז געווען אַ גייענ־דיק געשעפט. פּויערים און אַנדערע קליענטן זענען געגאַנגען אריין און אַרויס. עס האָבן אין פאַרשידענע צייטן געאַרבעט ביי אים אַ צענדליק סעקרעטאַרן. צווישן זיי זענען, אַ חוץ משה עפּשטיין; שמחה שיפּמאַן און דער יונגער סאָבעל, אַ זון פון דעם הומאָריסט און משלים־שרייבער זלמן סאָבעל. פּרץ אַליין פלעגט צום גרעסטן טייל זיך אָפּגעבן מיטן קאָדעקס, וואו ער האָט געוועגליך אויפגעזוכט דעם געהעריקן פּאַראַגראַף און זיך גיך אָפּגעפּאַרטיקט מיט זיין אַרבעט. באַאַרבעטן דעם פאַל פלעגט שוין אַ סעקרעטאַר.

די זיסע היים, אינגאַנצן אַ פּאָר מינוט גאַנג פון זיין קאַנצעלאַריע, איז פאַר אים געווען אַ שטענדיקער קוואַל פון נחת. דאָס יונגע, שיינע ווייב, וואָס איז געווען פול מיט ליבשאַפט; דער שיין און קלוג וואַקסענדיקער זון, לוציאַן, וואָס האָט זיך געלערנט אין גימנאַ־זיע, און העלענעס ברודערל, לעאָפּאָלד, וואָס העלענע האָט אָפּט גע־בראַכט פאַר לוצי'ס חבר'שאַפט, דאָס האָט אים פאַרשאַפט פרייד און געשטאַרקט זיין ווילן.

ווען זיין פּראַקטיק איז געשטיגן זענען די קליענטן צוערשט גע־וואַקסן אין צאָל. די פּויערים האָבן כסדר געהאַט וועגן וואָס זיך צו

לאָדן אין געריכט. עס פֿלעגט זיך האַנדלען וועגן ירושות, וועגן טיילן פֿאַרמעגנס, אַמאָל וועגן קרימינעלע פֿאַלן. אַ פֿאַרהייראַטע פֿרוי האָט אָנגעקלאָגט אַ מאַן אין פֿאַרשפּרייטן רכילות וועגן איר. דער יונגער באַרעדעוודיקער אַדוואָקאַט האָט באַהערשט אַלע באַווייזן און איינצלהייטן אין דעם פֿאַל, האָט מוטיק און מיט אייזערנער לאָגיק פֿאַרטיידיקט זיין קליענט, ביז דער ריכטער האָט דעם באַשולדיקטן פֿאַר'משפּט אויף דריי וואָכן געפֿענגניש פֿאַר רכילות.

פֿריץ האָט אָנגעהויבן אַליין זעלטענער אָננעמען ענינים דירעקט פֿון די פּויערים. מערסטנס זענען זיי געקומען צו אים דורך די מעקלערס און די בעלי עגלות, וואָס האָבן זיך אַרומגעדרייט אויפֿן מאַרק צווישן די פּויערים. ער האָט געוואוסט ווי צו באַגיין זיך מיט די אָנטרייבער, האָט געקענט שמועסן מיט זיי און זיי האָבן טאַקע געקוקט אויף אים ווי אויפֿן בעסטן אַדוואָקאַט אין שטאָט.

מיט דער צייט האָט ער נישט נאָר באַקומען אויך בעסערע קליענטן, נאָר אַפֿילו די אָרדינאַציע פֿון גראַף זאַמאָיסקי, וועלכער האָט געהאַט צענדליקער גיטער אַרום זאַמאָשטש, האָט איבערגעגעבן אירע ענינים צו דעם גלענצנדן יונגן אַדוואָקאַט. איינמאָל האָט מען אים דאָרט איבערגעגעבן דרייסיק ענינים מיטאַמאָל צום דערלידיקן.

זיין דערפֿאָלג האָט זיך גענומען טיילווייז פֿון דעם, וואָס זיינע פֿאַרטיידיקונגען האָבן שטענדיק געמאַכט אַ טיפֿן איינדרוק אויף די ריכטער פֿון סיעזד און פֿון די אַרומיקע פּראָווינציעלע געריכטן. זיין פּראַקטיק האָט זיך אויסגעשפּרייט. ער האָט כסדר באַדאַרפֿט אַרויספֿאָרן אויפֿצונעמען געריכטליכע ענינים אין קאָמאַרעוו, גראַבאָוועץ, אַלט־זאַמאָשטש, זשדאַנאָוו, רובעשויוו, וואָזשוטשין, טאָמאַשעוו. נאָכאַנאַנד האָבן די ריכטער איינגעזען די גערעכטיגקייט פֿון זיינע טענות, אַלצאיינס צי ער האָט פֿאַרטראָטן דעם אָנקלעגער צי דעם אָנגעקלאָגטן. ער האָט אַפֿילו איינמאָל געמוזט נאָכגעבן דעם פֿאָרזיצער פֿון צוזאַמענפֿאָר־געריכט און דינען עטליכע טעג אַלס איבערזעצער. צווישן די אַדוואָקאַטן איז שטענדיק אָנגעגאַנגען אַ געוואַלדיקע קאָנקורענץ. מען האָט זיך געריסן איבער די קליענטן אַזוי ווי חדר־אינגלעך. די פּאָליציי האָט כסדר געהאַלטן אַן אויג אויף די מעקלערס צי זיי נאַרן נישט אָפּ די פּויערים. ביז דער פֿאָרזיצנדער

ריכטער האָט איינמאָל צונויפגערופן אַלע אַדוואָקאַטן און פאַרבאָטן זיי אָנצונעמען געריכטליכע פאַלן דורך די זאַמאָשטשער מעקלערס. ער האָט זיי אפילו געמאַכט אונטערשרייבן אַ דעקלאַראַציע וועגן דעם. נישט אויספירן די דעקלאַראַציע האָט געמיינט פאַרלירן דעם פּאַטענט. פּרץ האָט אָבער פון דעם נישט געליטן, ווייל ער איז באַליבט געוואָרן ביי די פּויערים און ער פלעגט שוין דאַמאָלס קריגן זיינע קליענטן אָן די מעקלערס, וועלכע האָבן מער נישט געטאָרט אַריינקומען אין געריכט.

אַזוי האָט זיך אין דער אומגעגנט פון זאַמאָשטש פאַרשפּרייט דער נאָמען לעאָן פּרץ ווי אַ לעגענדע. מען האָט אים נאָך געדענקט אַלס עלוי מיט אַ פייערדיקן קאָפּ, ווען ער איז שוין באַקאַנט געוואָרן אַלס גלענצענדער אַדוואָקאַט. מען פלעגט איבערדערציילן אין זיין נאָמען, אַז די גרויסע הצלחה וואָס ער האָט אָפּט אַלס אַדוואָקאַט, האָט ער צו פאַרדאַנקען זיין לומדות און אַז מיט אַ סברא געווינט ער פון צייט צו צייט אַ שווערן פּראָצעס.

עס האָט געטראָפן אַז ער האָט מיטאַמאָל געהאַט אַן אַ שיעור קליענטן. און אַמאָל האָט זיך געמאַכט פאַרקערט און עס איז אין דער פּראַקטיק געווען גאָר שטיל. דאָס וואָזשוטשינער געריכט, וואָס איז פאַר אים געווען דאָס וויכטיגסטע, האָט אַמאָל נישט געאַרבעט, ווייל די גמינע־ריכטער זענען נישט געווען באַשטעטיקט און ווייל די פּויערים זענען געווען צופיל פאַרנומען מיט זייער תבואה צו קענען טראַכטן פון פּראָצעסן. אַזוי אַרום האָט ער אַמאָל געהאַט נאָרמאַלע און אַמאָל שלעכטע חדשים. אין אַלגעמיין אָבער האָט ער געהאַט אַ באַדייטנדיקע פּראַקטיק. זיין נאָמען איז געווען פּאָפּולער און באַליבט ביי די קליענטן ווי ביי די ריכטער און ער האָט געלעבט אַ יאָר צען אין באַקוועמליכקייט און צופרידנקייט.

אַזוי וואָלט ער מעגליך אָפּגעלעבט זיין לעבן ווי אַ דערפאָלגרייכער פּראָווינצער אַדוואָקאַט, ווען עס וואָלטן זיך נישט אָנגעזאַמלט די פינצטערע כמאַרעס, וואָס האָבן מיטאַמאָל געקראַכט איבער זיין קאָפּ, ווי אַ דונער פון הימל.

מיט אַן אויפגעלעבטן אינטערעס האָט ער אָנגעהויבן זיך ווידער אָפּגעבן מיט ליטעראַרישער טעטיגקייט און צוליב דעם האָט ער ביס־

לעכוויז פאַרנאַכלעסיקט זיין אַדוואָקאַטישע פּראַקטיק. ער האָט אַלץ עפּטער געלאָזט פאַרטרוילעכע ענינים הענגען אין דער לופט נישט דערליידיקט.

עס זענען אויפגעשוואָומען קליינשטעטלדיקע אינטריגעס פון קאָנקורענטן, קעגנער און שונאים. די אַנדערע אַדוואָקאַטן וואָס האָבן זיך מתקנא געווען אין זיין דערפאָלג, עטלעכע אידן און אַ פּאָליאַק, האָבן געפונען דעם אַלטן, באַקוועמסטן וועג ווי פּטור צו ווערן פון אַ שאַרפן און דערפאָלגרייכן קאָנקורענט, מסירה.

די חסידים האָבן געהאָלפן די קאָנקורענטן כדי צו באַפרייען זאַמאָשטש פון אַ שטאַרקן אַפּיקורס, וואָס האָט אין שטאָט פאַרשפּרייט וועלטלעכע אויפקלערונג. מען האָט אים גע'מסר'ט, אַז ער איז אַ סאָציאַליסט און אַז ער פאַרפּוילישט די שטאָט, ווייל ער רעדט פּויליש דאָרט וואו מען דאַרף רעדן רוסיש.

ער האָט געקעמפט מיט אַלע זיינע כוחות קעגן די מסירות, אָבער ער איז געווען איינער אַליין. צום סוף האָט זיך אים נישט איינגעגעבן צו ראַטעווען זיין פּרנסה. די קאָנקורענטן און די חסידים האָבן אַרויפגעשאָטן די לעצטע לאָפּעטע ערד אויף זיין קאַריערע.

אומדערוואַרט האָט דאָס געריכט ביי אים צוגענומען דאָס רעכט צו פּראַקטיצירן אַלס אַדוואָקאַט.

אויב פּרץ איז אין הארצן געווען צופרידן פון דער געשעעניש, וועלכע האָט אים געפירט צו אַ ניי לעבן, האָט ער דאָס קיינעם נישט פאַרטרויט. געערדט און געהאַנדלט האָט ער ווי איינער וואָס געפינט זיך ביים ברעג פון פאַרצווייפלונג און זוכט מיט אַלע מעגלעכע מיטלען זיך צו ראַטעווען. ער האָט געוואוסט, אַז די מסירות זענען געקומען פון זיינע נישט־פאַרגינער. ער האָט זיך אָבער געפילט הילפלאָז, ווייל ער האָט נישט געקענט באַווייזן אַז ער איז נישט קיין סאָציאַליסט, אַז ער איז נישט קיין שונא פון דער רעגירונג און פון דער פּראַוואָסלאַוויע און אַז ער פאַרטיידיקט נישט קיין רעוואָלוציאָנערן.

אַ באַפעל פון יוסטיץ מיניסטער איז אָנגעקומען, אַז לעאָן פּרצן זאָל פאַרבאָטן ווערן אויפצוטרעטן אין געריכט ווי אַן אַדוואָקאַט.

ער האָט געווײנט אַז זײַן פּרנסה, זײַן גאַנצער לעבנס־אַנלױף איז געבראָכן געוואָרן אין אײן אויגנבליק.

נישט גרינגער האָט די גזירה געטראָפֿן זײַנע נאָנטע און קרובים. די פֿרוי האָט באַהאַלטן פֿון מאַן אירע טרערן. אין דער משפּחה האָט מען אים באַוואָרפֿן מיט עצות. מען האָט אים געראָטן צו עפּענען עפּעס אַ געשעפֿט. טײל האָבן אים גע'עצה'ט צו זוכן אַ פּאָסטן. אַנ־דערע זענען באַשטאַנען, אַז ער מוז דורכאויס פֿאָרן קײן פּעטערבורג און קעמפֿן צוריק צו קריגן זײַן פּאַטענט. אָבער קײנער האָט פֿאַר אים נישט געהאַט גרײט קײן פּאָסטן און קײן מענטש האָט אים נישט אָנ־געוויזן וואו צו נעמען געלט אויף דער רײזע אָדער אָנצוהויבן אַ געשעפֿט.

מער ווי אַלץ האָט אים געפּײניקט, וואָס מען האָט אַרויסגעגעבן אויף אים דעם ביטערן גזר אַז אַז אויספֿאַרשונג. ער האָט נישט גע־האַט קײן מעגלעכקײט צו רעכטפֿערטיקן זיך. מען האָט אַפֿילו נישט אָנגעפֿרעגט וועגן אים פֿריער בײַם פּאָרזיצער פֿון זאַמאָשטשער גע־ריכט, וועלכער איז גראָד געווען מיטן גאַנצן האַרצן געניגט אַרויסצוראַ־טעווען אים פֿון דער נױט. ער האָט דאָס באַטראַכט ווי אַ קלאַפּ מיט אַן אײַזן. אין זײַן פֿאַרצווייפֿלונג האָט ער זיך געפֿילט ווי אײַנגעשלונגען פֿון די שונאים.

אַ פּאָסטן האָט ער געזוכט. ער איז אויך געפֿאָרן קײן וואַרשע מיט דער האָפֿנונג צו דערגײן דעם קוואַל פֿון די מסירות. דער ברודער, חיים יוסף, האָט אים נישט געגעבן קײן רו. אין וואַרשע האָט ער זיך אָבער קײן זאַך נישט דערוואוסט. אומעטום האָט מען אים געענטפֿערט אַז מען ווײסט פֿון גאָרנישט. ער האָט געטראַכט, מעגליך אַז די מסירה איז נישט געגאַנגען דורך וואַרשע. ער האָט זיך דאָרט אַרומגעדרײט עטליכע טעג, האָט גע'פּטר'ט אַ ביסל געלט און איז געקומען צוריק אַהײם.

אין זאַמאָשטש האָט אים דער זשאַנדאַרם פֿאַרזיכערט, אַז נישט ער איז קעגן אים, נאָר דער פּראָקוראָר. דער ווידער האָט אים אַרויס־געוויזן גרויס פֿרײַנטשאַפֿט און האָט אים געשוואוירן, אַז ער האָט וועגן אים קײן וואָרט נישט געשריבן. וויפֿל ער האָט זיך נישט באַמיט עפּעס צו דערגײן, איז די מסירה אַלץ פֿאַרבליבן אַ פֿינסטערער סוד.

טייל פון די ריכטער האָבן עס נישט געקענט לייכט אָראָפּשלינגען. אַזוי גרויס איז געווען דער אינטערעס אין פּרצן, אַז דער פּאַרזיצער פון קרייז־געריכט האָט געשיקט צו אים אַ סעקרעטאַר אָנצופרעגן אין נאָמען פון פּאַרזיצער צי איז אים שוין עפּעס באַוואוסט, צי האָט ער אַ האָפנונג. אָבער צו טון עפּעס פאַר אים האָט דער פּאַרזיצער אַליין מורא געהאַט. ער האָט אים אפילו שפּעטער פּאַרטרויט, אַז ער שרעקט זיך פאַרן מיניסטער. פּרץ האָט געוואוסט דעם אמת. דער גוטער ריכ־טער האָט זיך געשעמט איינצושטעלן זיך פאַר אַ אידן. נאָך אין וואַר־שע האָט מען אים קלאָר געמאַכט, אַז עס איז אַ שאַנד פאַר אַ אידן זיך איינצושטעלן.

ער איז געווען פאַרזאָרגט און צוטומלט, ווען אינמיטן פון דעם אַלעמען איז אים אָנגעקומען אַ בריוו וואָס האָט אים געבראַכט עפּעס, וואָס האָט אים אויסגעוויזן מער ווי בלויז אַ גוטע בשורה. זיין געמיט האָט זיך אַ הויב געטון פון אַן אומבאַקאַנטער פרייד. אַ שטימונג פון עפּעס אַן אויסוועג, פון אַן אומקלאָרער אָבער ליכטיקער צוקונפט האָט פאַר אים אַ בלענד געטאָן.

דער בריוו איז געווען פון אַן אַלטן פריינט, משה עפּשטיין, וועמען ער האָט אין די לערער־יאָרן אַמאָל באַגעגנט אין וואַרשע. געשריבן האָט ער פון באַרדיטשעוו, וואו ער איז, דוכט זיך, געווען אַ זעצער. ער האָט אים מודיע געווען, אַז איינער אַ שרייבער, וואָס רופט זיך שלום עליכם, גרייט זיך אַרויסצוגעבן אַ יאַרבוך אין זשאַרגאָן. דאָס האָט פּרצן נאָך מער צורודערט. ער האָט גענומען איבערקוקן אַלץ וואָס ער האָט געהאַט אָנגעשריבן און איז פּלוצים געזעסן ביז שפּעט אין דער נאַכט און האָט געשליפן און געפיילט.

דער ברודער חיים יוסף האָט אים נישט געלאָזט רוען און ער האָט זיך באַלד ווידער געמוזט לאָזן אין וועג אַריין. ער איז געפאָרן קיין פּעטערבורג צו באַמיען זיך ביי די וואָס האָבן די מאַכט, כאָטש ער האָט געהאַט די איבערצייגונג, אַז די מאַכט איז בלויז אויף צו טון שלעכטס און נישט קיין גוטס.

ער האָט געהאַט אַ פּאַרגעפיל, אַז ער פאָרט קיין פּעטערבורג אומ־זיסט, אַז ער וועט צוריק קומען אין אַן ערגערן צושטאַנד ווי ער פאָרט

אהין. אָבער דער ברודער האָט פינאַנסירט זיין רייזע. ער האָט גע־וואוסט, אַז ער וועט פאַרלירן צייט און געלט און אַז ער וועט כסדר זיין אין געפאַר אַרויסגעשיקט צו ווערן, ווייל ער האָט נישט קיין וואוין־רעכט. אָבער ער האָט ווידער גענומען דאָס רייזע־קעסטל און איז געפאָרן קיין פּעטערבורג.

ער האָט דערגרייכט צו זען דעם יוסטיץ־מיניסטער מאַנאַסעין. ער האָט פאַר אים אויסגעלעגט זיין בקשה. האָט אַפּעלירט צו אים מיט זיין גאַנצער יוגנטליכער קראַפט. דער ענטפער איז געווען קורץ און ענדגילטיק:

— דאָס איז גאָרנישט, וועט זיין מיט איין פּעאיקן אידישן אַד־וואָקאַט ווינציקער אין רוסלאַנד.

כג

זשאַרגאָן

כוואַליעס פון אַ גרויסער און טיפער בענקשאַפט זענען דורכגע־גאַנגען איבער אים. דער בריוו פון באַרדיטשעוו איז אים געווען אַ אָנזאָג, אַז ער שטייט אויף דער הויכער שוועל פון אַ געהיימער טיר.

די רייזעס קיין וואַרשע און קיין פעטערבורג מיט זייערע אַרויס־געוואָרפענע באַמיאונגען זיך צוריק צו שטעלן אויף די פיס, האָבן אים אויסגעשעפּט. ער איז אַהיימגעקומען אַנטוישט און פאַרביטערט. גערן וואָלט ער אַנטלאָפן פון שטאָט, אַז די פריינט זאָלן נישט פאַרשווענדן אויף אים זייער רחמנות און די שונאים זאָלן אים נישט שטעכן מיט זייערע בליקן.

וואוהין לויפט מען? איז ער דערוויל, באין ברירה, פאַרבליבן אין זאמאָשטש. די פרנסה אויסגעטרוקנט ווי אַ סאַזשעלקע פון זומער־היץ. דאָס אָרומפאָרן האָט אויפגעגעסן זיין אייגן געלט און טייל־וויין זיין ברודער'ס. אַ ביסל הכנסה איז געווען פון זיין שותפות אין דער מיל, אָבער אויף איין צאָן. מער ווי אַלץ האָט אים געדריקט די חרפה פאַר זיין ירידה. דאָס יונגע ווייב האָט אַלץ געשטיקט אין זיך. אַנט־לויפן איז נישט געווען וואוהין און די טעג האָבן זיך געצויגן האָפּ־נונגסלאָז.

פיינליך איז אים געווען צו טראַכטן וועגן דער לאַגע פון דעם איינ־ציקן יונגן זון, וועלכער האָט געלערנט אין פּלאָצק און געלעבט דאָרט אויף קעסט. וועגן דעם האָט פּרץ אין לאַנגע בריוו אויסגעגאָסן זיין ביטער האַרץ פאַר משה אַלטבערג. נישט נאָר האָט ער זיך געקלאָגט פאַר אים, אַז ער איז אַ צובראָכענער מענטש אין דער פרנסה, נאָר ער האָט זיך מיט תחנונים געבעטן ביי אים צו ווייזן דעם בריוו

פּאַפּירנאַ'ן און צו פאַרזיכערן אים, אַז ער וועט אים אַפּשיקן דאָס געלט וואָס ער איז אים שולדיק פאַר אויפהאַלטן לוציאַנען. דעם זון האָט ער געשריבן, אַז ער זאָל זען שטעלן זיך אויף אייגענע פיס, ווייל יעדער גראָשן פון טאַטנ'ס טייסטער איז פון איצטער אָן אַ צדקה־גראָשן. ער איז געוואָרן סענסיטיווער אין די באַציאונגען צום זון. עס האָט אים ווי געטון וואָס דאָס אינגל האָט צו אים אַ שטיקל צייט נישט געשריבן. ער האָט מיט ביטערקייט געפרעגט ביי משה'ן, אפשר קען ער אים פאַרענטפערן דעם רעטעניש פאַרוואָס לוציאַן שרייבט נישט צו אים און ער האָט מיט פאַרביטערונג געפרעגט: האָט מען אויך אים גע'מסר'ט אויף מיר?

אין זיין פאַרצווייפלונג האָט ער זיך אַליין פאָרגעוואָרפן, אַז ער איז אַ כאַראַקטערלאָזער מענטש אַן טעמפּעראַמענט און אָן ווילן. אַלץ מער האָט ער אָנגעהויבן צו פילן דעם דרוק פון געלט און האָט נאָכאַנאַנד געבעטן ביי משה'ן אַ חשבון און פאַרזיכערט, אַז ער וועט אים דעם חוב באַצאָלן. געשריבן האָט ער אין העברעאיש און האָט זיך פאַרענטפערט, אַז ער טוט דאָס ווייל דער אינהאַלט פון בריוו איז אַזאַ ביטערער און ער וויל נישט אַז פּאולינע זאָל פאַרשטיין.

זיינע לידער אין אידיש האָבן אים אין די שווערע טעג געגומען לייכטן ווי אַ ליכט אין דער פינצטערניש. אמת, עס האָט אים נאָכ־אַנאַנד פאַרפאָלגט דער גייסט פונם פעטער יוסף, וועלכער האָט אים שטענדיג אָנגעזאָגט אַז שרייבן דאַרף ער נאָר העברעאיש. אין דער נויט אָבער האָט זשאַרגאָן פאַר אים פּלוצים אויפגעלויכטן מיט אַ דאָפּלט ליכט. ער האָט אין דעם געזען אַ שפּראַך־מיטל, וואָס קען אים ברענגען אין דירעקטער באַרירונג מיטן פאָלק און גלייכצייטיק, אפשר? אַ נייער קוואַל פון פּרנסה.

אין די לייזיקע טעג האָט ער איצט אַלץ מער געאַרבעט אויף זיינע לידער און דערציילונגען אין אידיש.

ער האָט גענומען עפשטיין'ס עצה און האָט אוועקגעשריבן אַ בריוו צו דעם זשאַרגאָנישן שרייבער שלום עליכם. אין זיין דראַבנעם און קלאָרן כתב האָט ער אויסגעדריקט זיינע מחשבות וועגן אידיש אין דעם בריוו אויף העברעאיש. ער האָט אָנגעוויזן ווי אַנדערש אידיש ווערט גערעדט אין פאַרשידענע געגנטן, ווי אין פּוילן באַרגט די

שפּראַך געוויסע באַגריפן פון פּויליש און אויסדרוקן פון דייטש, און אין אַנדערע געגנטן באַרגט אידיש ווערטער פון רוסיש. ער האָט אָנ־געוויזן אויף דעם אונטערשיד פון אַקצענטן אין דער אידישער אויס־שפּראַך, ווי עס ווערן אין לידער אָפּטמאָל פאַרלוירן קלאַנג און האַר־מאָניע. דאָס איז די פּאַסיקע צייט, האָט ער געהאַלטן, צו דערנענטערן די הערצער און צו שאַפן אַ געמיינזאַם אָרט אין דער ליטעראַטור, וואו די אידיש־פּוילישע און די אידיש־רוסישע אויסשפּראַכן זאָלן צוזאַמען קומען צום אויסדרוק, כדי צו דערוועקן די הערצער פון יעדן איינעם צו פאַרשטיין דעם ברודער.

וועגן זיין שרייבן האָט ער זיך אין דעם בריוו אויסגעדריקט, אַז ער שרייבט צוליב זיך, צוליב זיין אייגענער הנאה. און ער ווייסט, אַז ער, שלום עליכם, שטרעבט צו שרייבן צוליב דעם עולם וואָס רעדט זשאַר־גאָן פון זשאַרגאָנען־לאַנד. ער האָט דערפאַר געהאַט ספיקות צי ער זאָל אים עפּעס שיקן, אָבער ער האָט ענדליך אויפגעגעבן אַלע ספיקות און געשיקט שלום עליכם׳ען זיין פּאָעמע „מאַניש" און געבעטן, אַז אויב די זאַך געפעלט אים נישט, זאָל ער זי אים צוריק שיקן.

אין דער געדריקטער צייט איז דאָס געווען פאַר אים אַ גרויסע דערהויבונג. ער איז דערהויבט געוואָרן פון דער שטימונג פון שאַפן און פון דעם געדאַנק, אַז ער וועט איינגיכן זען זיינע זאַכן געדרוקט. עס האָט אים אויך באַגייסטערט צו וויסן אַז דאָרט, אין רוסלאַנד, שעמען זיך נישט די אידן צו רעדן זשאַרגאָן ווי די אידן אין פּוילן. ער האָט פאַרטרויט שלום עליכם׳ען, אַז ער האָט נאָך אויף זשאַרגאָן קיין זאַך נישט געדרוקט און דאָס וואָס ער האָט געשריבן, האָט ער פאַרברענט.

דערזעענדיק פאַר זיך מיט אַמאָל אַ פעלד פאַר ליטעראַרישער אַרבעט, האָט ער אָנגעוויזן שלום עליכם׳ען, אַז עס איז די פּאַסיקע צייט צו געבן פאַרן פאָלק ביכער פון ווויסנשאַפט. ער פילט זיך אַליין גרייט צו צושטעלן ווערק פון פּסיכאָלאָגיע, סאָציאָלאָגיע און פיזיק. ער נויטיקט זיך בלויז אין געוויסע ביכער.

מיט זיין פולן צוטרויען האָט ער שלום עליכם׳ען געגעבן די דער־לויבעניש צו מאַכן וועלכע ענדערונגען אין זיינע זאַכן ער וועט גע־

פינען פאר נויטיק. ער האט אים אפילו צוגעזאגט צו העלפן פארקויפן א ביסל ביכער.

זיין געהויבענע שטימונג איז אבער מיט אמאל געזונקען, ווען עס איז אים אנגעקומען דער ערשטער נומער פון דער אידישער פאלקס־ביבליאטעק, וואו עס איז געווען אפגעדרוקט „מאניש" מיט דעם רעדאקטאר'ס ענדערונגען.

דאס האט אים שטארק אנגעצונדן, אבער קיין צו גרויסע טענות האט ער באשלאסן וועגן דעם נישט צו מאכן. עס זענען אנגעקומען א צאל בריוו, אין וועלכע מען האט אים שטארק געלויבט פאר דער פאעמע. איינער פון די באגייסטערטע בריוו איז געווען פון יעקב דינעזאן. דער נאמען האט אים געקלונגען באקאנט, און ער האט זיך אנגעפרעגט ביי אים צי איז ער דאס דער מחבר פון „הנאהבים והנעימים". דאס איז געווען א גורל'דיקער צופאל וואס האט זיי פאר־בונדן. דאמאלס איז עס געשלאסן געווארן די אויסערגעוויינליכע פריינטשאפט, וואס האט געדויערט ביז פרצעס לעצטער מינוט פון זיין לעבן.

נאך אין פרילינג ווינטער, ווען שלום עליכם איז געקומען קיין ווארשע אויפזוכן שרייבער פאר זיינע זאמלביכער, איז ער מיט דוד פרישמאנען געקומען צו דינעזאנען אין זיין אלקער און האט איז א ביכעלע זיך אריינגעשריבן די נעמען פון רעקאמענדירטע שרייבער. דארט האט ער עס צום ערשטן מאל געהערט דעם נאמען פון א טאלאנטפולן יונגן העברעאישן שרייבער, פרץ, וועלכער שרייבט אויך זשארגאן.

נאכדעם ווי ער האט געזען זיין ערשטע פאעמע אין דעם פאלקס־לשון אפגעדרוקט, איז פרץ געווארן באגייסטערט פאר זשארגאן און האט געשריבן שלום עליכם'ען, אז ער קוקט נישט אויף דער שפראך ווי אויף א צווייטער כלי נאך העברעאיש, און נישט ווי אויף א פארמיטלונג וואס גייט אריבער. עס איז אין אים אויפגעגאנגען דער באגער, אז זשארגאן זאל ווערן א שפראך, וואס מען דארף פארמערן אירע אוצרות, אז דער שרייבער זאל נישט דארפן זאגן: מיר איז ענג דאס ארט. עס האט אין אים אויפגעפלאקערט דער באגער צו באווייכערן און דערהויבן אידיש.

ער איז גיך געשטאַנען אין אַ בריוו־אויסטויש מיט דינעזאָנען, וועלכער האָט שוין געליִיענט יעדע שורה וואָס פּרץ האָט אָנגעשריבן. אינגיכן, ווען פּרץ איז ווידער אויף עטליכע טעג געפאָרן קיין וואַרשע אויסצושפּירן צי ער וועט זיך קענען דאָרט איינאָרדענען, האָבן זיי זיך צום ערשטן מאָל באַגעגנט. פּרץ האָט אין זיין נייעם פריינט געפונען אַ יונגנמאַן מיט אַ יאָר פיר אינגער פון אים, וועלכער האָט אויף אים איבערגעלאָזט אַן אומפאַרגעסליכן איינדרוק.

דינעזאָן איז שוין געווען אַ באַקאַנטער מחבר. נישט לאַנג פריער איז ער געקומען זיך באַזעצן אין וואַרשע ביי זיין שוועסטער, וועלכע האָט געהאַט אַ געשעפט פון קינסטליכע פעדערן פאַר פרויען־היט. ביי איר האָט ער פאַרנומען אַ קליין אַלקערל אויף נאַלעווקעס 19.

די צוויי יונגע שרייבער זענען געוואָרן מיט לייב און לעבן צוגע־לאָזן איינער צום אַנדערן. זיי זענען געשוואוּמען אין ים פון געמיינ־שאַפטליכע גייסטיקע אינטערעסן. מען האָט גערעדט נישט נאָר וועגן פּאָעזיע און אַנדערע שריפטן אויף זשאַרגאָן, נאָר מען איז גלייך אויך מיטגעריסן געוואָרן און מען האָט גערעדט וועגן פּלענער פון אַרויס־געבן פאַרשידענע זאַמל־שריפטן אין דער צוקונפט. דער כשוף איז געווען אַ געגנזייטיקער, און ווען פּרץ איז פון דינעזאָנען אַוועק מיט דעם יונגנמאַן וואָס האָט אים געבראַכט אַהין, האָט ער מיט ליבשאַפט געזאָגט: איך האָב שוין לאַנג נישט געזען אַזוינע טיפע בלאָע אויגן. דאָס איז די מידת הרחמים אַליין.

זיין נייער פריינט האָט זיך גלייך גענומען איינשטעלן פאַר אים. נאָך די טענות וואָס פּרץ האָט געהאַט צו שלום עליכם׳ען פאַר די ענדערונגען אין „מאָניש", האָט שוין דער באַרדיטשעווער רעדאַק־טאָר נישט געוואָלט דרוקן זיין צווייטע פּאָעמע „וואו נעם איך אַ העלד". פאַרן צווייטן יאָר אָבער, האָט ער שוין באַקומען צוגעשיקט פון דינעזאָנען עטליכע דערציילונגען פון פּרצן. און גרויס איז געווען אַלעמענ׳ס פרייד, ווען אין צווייטן באַנד פון דער פאָלקס־ביבליאָטעק זענען געווען אָפּגעדרוקט פּרצעס דריי קורצע דערציילונגען.

דאָס האָט דעם דיכטער געגעבן אַ נייע כוואַליע פון דערהויבונג. אין דער צייט אָבער ווען זיינע באַציאונגען מיט שלום עליכם׳ען זענען אַלץ פאַרבליבן אָפּגעפרעמדט און דערווייטערט, האָט זיך אַלץ שטאַר־

קער אויסגעשמידט די געגנזייטיקע פריינטשאפט מיט דינעזאָנען, וועל־כער האָט אָנגעהויבן ממש צו פאַרהייליקן אַלץ וואָס זיין נייגעפונע־נער חבר האָט געשריבן. ער האָט געוואוסט, אַז די חבר'שאַפטליכע ליבשאַפט פון פּרצן צו אים איז נישט וועניקער שטאַרק ווי זיין איי־גענע. פּרץ האָט אים צוגעשיקט אַלץ פון זיין געבענטשטער פעדער און דינעזאָן האָט פון דעם געהאַט נחת.

אין דער פּרנסה איז פּרצן וואָס אַמאָל געוואָרן ענגער. וואָס צו טון אין זאַמאָשטש איז מער נישט געבליבן ווי נאָר זיצן און שרייבן, אָבער עס איז געווען וועניק וואו דאָס אָנגעשריבענע צו לאָזן דרוקן.

די שווערע לאַגע פון זיין פריינט אין זאַמאָשטש, האָט דינעזאָנען געדריקט גלייך ער אַליין וואָלט געווען אַז אַן אויסוועג. אַזוי טיף איז געווען זיין ליבשאַפט צום נייעם חבר, אַז נישט קוקנדיק אויף דעם וואָס ער איז שוין געווען אַ שרייבער מיט אַ רעפּוטאַציע, האָט ער איינ־מאָל באַשלאָסן צו ווערן זיין חבר'ס פאַרלעגער. אַזוי ווי פּרץ האָט אים צוגעשיקט אַלץ וואָס ער האָט אָנגעשריבן, האָט זיין פאַרעדער צוזאַמענגעשטעלט אַ ביכעלע פון דריי דערציילונגען און האָט דאָס אַוועקגעגעבן אין אַ דרוקעריי צום זעצן. פאַר פּסח, ווען פּרץ האָט זיך אַריבערגעצויגן קיין וואַרשע און איז איינגעשטאַנען ביי זיינעם אַ קרוב, אַדוואָקאַט פירשטענבערג, אויף דזשיקע 4, האָט דינעזאָן אים אַריינגעשיקט אַ מתנה די גאַנצע אויפלאַגע פון זיין ערשטן ווערק אין בוך פאָרם. דער טיטל פון דעם קליינעם ביכל איז געווען: בעקענטע בילדער פאַן לעאַן פּרץ. דאָרט איז געווען געדרוקט דער משולח, וואָס הייסט נשמה און דער משוגענער בטלן.

פאַר אַלע וואָס זענען מיט דער קליינער אויסגאַבע געווען פאַרבונדן, איז עס געווען אַ יום טוב'דיקע געשעעניש. פּרץ האָט זיין ערשט ווערק געווידמעט צום כבוד פון דעם העברעאישן שרייבער אברהם יעקב פּאַפּירנאַ, וועמען ער איז נאָך מסתמא שולדיק געווען אַ ביסל געלט פאַר אויסהאַלטן און לערנען זיין זון. דינעזאָן האָט מיט גרויס דער־הויבנקייט אָנגעשריבן פאַר דעם ביכל אַ פאָררעדע:

אייניקע ווערטער פונם הערויסגעבער. דאָרט האָט ער מיט גרויס פּאַטאָס געשריבן:

דער צוועק פון דער אויסגאַבע איז דעם לעזענדען פּובליקום צו געבן ביליגע ערצעהלונגען פון אונזער יודישען לעבען, אין אונזער יודישען לשון, יעדער זאָל זיי קענען קויפען, לעזען און פערשטעהן.

מיט שטאָלץ און מיט אויפקלערונג האָט ער געלאָזט וויסן:

מיר הייבען אָן מיט די נאָוועלען און בילדער פון אונזערען קאָלעגע, העררן י. ל. פּרץ. הערר פּרץ שרייבט נישט צו חנפ'ענען דעם גראָבען געשמאַק פון דער נידריגער קלאַסע לעזער, פערקעהרט, ער וויל איהם פערפיינערען און אויסבעסערען.

ער האָט געבעטן צוטרוי ביי די געערטע לעזער, וועלכע זענען נאָך נישט געוואוינט אין אַ קליין זשאַרגאָניש ביכל עפּעס רעכטס צו געפינען. אויב דער עולם וועט קויפן די „גראָשן ביבליאָטעק", האָט דינעזאָן זיי פאַרשפּראָכן, אַז ער וועט אונזער אָרעמע זשאַרגאָן ליטע־ראַטור רייכער מאַכן מיט הונדערטער אַזעלכע ערצעהלונגען.

פּרץ האָט אַלץ באַדאַרפט זוכן פּרנסה. די פרוי האָט ער נאָך דער־וויל געהאַט אין זאַמאָשטש, דעם זון אין פּלאָצק, און אַליין האָט ער זיך געוואַלגערט אויף דער דזשיקע גאַס און געזוכט אַ אָנהאַלט אין לעבן.

איינס איז אים קלאָר געוואָרן, אַז ער איז איצט אַ שריפטשטעלער אויפן וועג צו ווערן באַקאַנט אין אַלע ווינקלען פון דער וועלט, וואו אידן רעדן די פאָלקס־שפּראַך.

כד

אַ רייזע אין דער אומשטערבליכקייט

די נויט און די אומצופרידנקייט האָבן אים געדריקט. ביי פּירש־טענבערגן האָט ער בלויז געקענט טון די אַרבעט, וואָס ביי זיך אין זאַמאָשטש האָט ער זי איבערגעגעבן צו אַ סעקרעטאַר. אַ ביסל שפּע־טער, ווען דער גוטער אַדוואָקאַט האָט אויסגעפונען, אַז ער קען זיך אויף דעם זאַמאָשטשער געהילף פאַרלאָזן, האָט ער אים איבערגע־געבן פאַראַנטוואָרטליכע אַרבעט פון אויספאָרשונגען און אויך די באַאַרבעטונג פון געריכטליכע ענינים. אַליין צו ווערן אַן אַדוואָקאַט אין וואַרשע, האָט פּרץ אפילו נישט געקענט חלום'ען. דאָ זענען געווען אַזעלכע באַרימטע פּריוואַט־אַדוואָקאַטן ווי איטשעלע ראָזענבלאַט, יוסף ראָזענטאַל, ש. אַדעלבערג. ער איז געווען באַוועלטיקט פון אַ געפיל פון חרפּה, וואָס ער האָט נישט געקענט שיקן קיין געלט צו זיין ווייב און האָט דערווייל גאַרנישט געקענט איינצאָלן אויף זיינע חובות.

דאָך האָט ער זיך געפילט דערפרישט און דערהויבן אין דער מער וויניקער ליטעראַרישער אַטמאָספערע אין וואַרשע. ער האָט זיך אויפסניי באַקענט מיט דער שטאָט. אויף לאַנגע שפּאַצירן האָט ער זי ווידער אויסגעמאָסטן אין דער לענג און אין דער ברייט. ער האָט אָפט־מאָל ווי פאַר'גנב'עט געכאַפּט אַ פלינקן שפּאַציר אין קראַשינסקי'ס גאָרטן צו זען צי ער קען דאָרט געפינען די אַמאָליקע פּנים'ער אויף דער השכלה־באַנק. און כאָטש ליכטענפעלד איז שוין עטליכע יאָר געווען טויט און ווי אינגאַנצן פאַרגעסן, האָט אָבער פּרץ, פאַרביי־גייענדיק דאָס הויז מיט דעם בוידעם־שטיבל אויף די נאַלעווקעס, געטראַכט וועגן דעם ביסל גוטס, וואָס ער האָט פון אים גע'ירשנ'ט.

דורך אים האָט ער סוף כל סוף געזען זיינע ערשטע שירים געדרוקט, און נאָך אַלעמען האָט ער אים געהאַט צו פאַרדאַנקען וואָס ער האָט זיך גענומען לערנען דעם קאָדעקס און האָט אויסגעהאַלטן דעם עק־זאַמען אויף אַדוואָקאַט.

זיין ערשט ביכל מיט די דריי דערציילונגען: דער משולח, וואָס הייסט נשמה, דער משוגענער בטלן, האָט אים מער ווי אַלץ געגעבן אַ געפיל, אַז ער איז טאַקע געוואָרן אַ שריפטשטעלער. די איינציקע צרה איז געווען, וואָס מען האָט דערוייל פון דעם נישט געקענט ציען קיין פרנסה. דאָך איז אים דינען געווען אַ טרייסט פאַרן האַרץ. צוליב אים האָט ער איצטער עפטער און מיט פיל מער חשק געשריבן. ער איז געווען צייטיק און פול אָנגעלאָדן מיט די איבערלעבונגען און באַאָבאַכטונגען פון היימישן שטעטל. ער האָט שוין געהאַט טיף אין זיך איינגעזאַפט די אידישע פאָלקסטימליכקייט, חכמה און לעבנס־שטייגער. עס האָבן אים נאָכאַנאַנד אויפגעבליט אין זכרון די בולט'ע געשטאַלטן פון אַלערליי אידן און באַזונדערס פון צאַרטע פרויען.

ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט די סאַמע טיפענישן פון היימישן לעבן. ער האָט געקענט די גאַס, די געוועלבער, די הייזער, אַלע פריי־דיקע און טרויעריקע דערשיינונגען. ער האָט געקענט דעם אידישן בעל מלאכה, דעם הענדלער, זייערע ווייבער און קינדער. דאָס אַלץ האָט איצט געלעבט אין אים ווי צייטיקע עפּל, וואָס זענען גרייט אַראָפּ־צופאַלן פון בוים.

אין דער צייט האָט ער זיך אויך באַמיט צו ווערן טעטיק אין גע־זעלשאַפטליכן לעבן. ער איז גלייך געוואָרן אַ טיכטיקער טוער אין דער חברה „שפה ברורה", פאַר וועלכער ער האָט פיר אַ זייגער יעדן שבת געהאַלטן פאַרלעזונגען אין גאָלדפלום' שול אויף נאַלעווקעס 41 ביי מוראַנאָוו. פון דער חברה איז ניימאַנאָוויטש, דער באַקאַנטער שריי־בער הנ"ל, געווען דער פאָרזיצער, און פרץ איז אינגיכן געוואָרן דער סעקרעטאַר.

זיינע רעפעראַטן האָט ער געהאַלטן אויף העברעאיש און האָט גע־רעדט וועגן די פאַרשידענע געשעענישן און פּראָבלעמען פון טאָג. האָט ער אַמאָל גערעדט וועגן השכלה, האָט ער די פראַגע אַרומגערעדט פון אַלע זייטן און זי גרינטליך אויסגעשעפּט. האָט ער גערעדט וועגן

ארץ ישראל, זענען די מיטגלידער פון דער חברה געוואָרן אויף אים אויפגעבראַכט און אים פאַרגעוואָרפן, אַז ער איז צו פריידענקעריש. און איז זיין טעמע געווען די העברעאישע ליטעראַטור און דאָס אידי־שע פאָלק, האָבן די סטודענטן אויסגעשטעלט מויל און אויערן. וואָס זיין טעמע איז אָבער געווען, האָט זיין יונגער ענטוזיאַסטישער עולם פון סטודענטן און גימנאַזיסטן סיי ווי שטענדיק באַוואונדערט זיין שיינעם געטאַקטן העברעאיש, זיין פייערדיקן שטייגער רעדן און זיינע בליציקע באַלייכטונגען. איז דורך אַ צופאַל געקומען אַ צו קליינער עולם, האָט ער זיך געקענט איינעקשנ׳ען און אינגאַנצן נישט האַלטן זיין רעפעראַט.

איז פאַרגעקומען אַז אוונט פאַר די סטודענטקעס וואָס האָבן זיך געלערנט העברעאיש, האָט פּרץ דאַמאָלס געהאַלטן זיין רעדע אין פּויליש און האָט גערעדט פאַר קאָסמאָפּאָליטיזם און געגן חיבת ציון. נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעהערט זיינע קעגנער, האָט ער זיך אוועק־געלאָזט טאַנצן מיט די מיידלעך.

צווישן די סטודענטן אין שול איז געווען איינער אַ נידעריקער מיט באַוועגליכע שוואַרצע אויגן און מיט אַ שטילן באַשיידענעם אַרט רעדן. ער איז איין שבת פאַרנאַכט פאַרבליבן אַ ביסל שפּעטער און האָט פאַרפירט אַ שמועס מיט דעם לעקטאָר. מעדיצין האָט דער יונגער־מאַן שטודירט. זיין נאָמען איז געווען גרשון לעווין און ער איז געווען אַ לובלינער. צווישן די צוויי האָט זיך פאַרקנופּט אַ פריינטשאַפט, וואָס איז מיט די יאָרן געוואָרן אינטימער און איבערגעגעבענער. אינגיכן האָבן זיי געאַרבעט צוזאַמען און האָבן אָפט פאַרבראַכט לוסטיקע אָוונטן אין די אויפגייענדיקע נאַציאָנאַל־אידישע געזעלשאַפטליכע קרייזן. דאָרט האָט ער געשלאָסן פיל נייע באַקאַנטשאַפטן, וואָס האָבן אים געגעבן צעשטרייאונג, פאַרווייליונג, גייסטיקן אינטערעס און האָבן אים געהאָלפן דערגרייכן בעסערע מעגליכקייטן אין דער גרויסער שטאָט.

פאַר זיינע שווערע טעג פון מאַטעריעלער אָנטווישונג האָט ער געזוכט אַ קאָמפּענסאַציע אין די פרייע שעה׳ען פון אָוונט. אין אַ קורצער צייט, האָט ער וויניקסטנס געזעלשאַפטליך דערגרייכט צו זיין דער מאַגנעטישער צענטער פון אויפמערקזאַמקייט אין דער איינ־

טעליגענטער, ניי־אידישער געזעלשאַפט. דאָס איז געווען אויף די צויבערליכע שבת־צו־נאַכטסן ביי דר. שלמה מינץ, אויף טוואַרדע 20.

יענע גייסטרייכע, לעבהאַפטיקע און דערהויבענע אָוונטן זענען געווען אַן אָפּשפּיגלונג פון די אידישע סאַלאָנען אין בערלין פון אַ האַלבן יאָרהונדערט פריער, ווען די כישוף׳דיקע באַהערשעריין אין דער הויכער אידישער געזעלשאַפט איז געווען רחל וואַרנהאַגען, מיט איר אָפענער הויז פאַר משה מענדעלסאָן, שלעגעל, טיעק, ווילהעלם פאָן הומבאָלדט און אַנדערע גרויסע גייסטער פון דער עפּאָכע.

אויך ביים דר. מינץ איז געווען אַן אויפגייענדיקע געזעלשאַפט פון קלוגן וואָרט, פון בליציקן שמועס, פון קינסטלערישן אויסדרוק, פון לוסטיקע טענץ, שפּעטע מאָלצייטן און אינטימע און האַרציקע פריינטשאַפטן, וואָס האָבן אָפּט פאַרבונדן מענטשן אויפן לעבן לאַנג.

דאָרט האָט מען געהערט געזאַנג, מוזיק, גוטמוטיקן שפּאָס און געפּילפּולע געשפּרעכן וועגן ליטעראַטור און קונסט. די געסט זענען צווישן אַנדערע געווען נחום סאָקאָלאָוו, דר. שמואל שענהאַק, דר. לעבענסבוים, דר. פרענקעל, יוזעף שפּאַק, אַ לוסטיקער טענצער, די פרויען פון די דאָקטוירים, אַ פרוי שמידעבערג, וועלכע פלעגט שפּילן קלאַסישע מוזיק אויף דער פּיאַנאָ, אַ פּאָר משכילים פון וואַרשע, פּלאָצק און זאַמאָשטש, עטליכע סטודענטן און סטודענטקעס, מערסטנס פון אויסלענדישע אוניווערסיטעטן, און צווישן זיי אַלעמען האָבן געשיינט פּרץ און דינעזאָן. אַלע צוזאַמען האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די ערשטע סאַלאָן־אָוונטן פון דער אידישער אינטעליגענץ אין וואַרשע.

די גאַנצע געזעלשאַפט האָט גערעדט פּויליש, נאָר ווען אימעצער האָט אַריינגעוואָרפן אַ אידיש וואָרט, האָט מען עס אָנגענומען גוטמוטיק. אַמאָל האָט מען זיך געקענט דערלויבן צו דערציילן אַ וויץ אין אידיש, פון וועלכן דער עולם האָט האַרציק געלאַכט, באַזונדערס ווען סאָקאָלאָוו האָט דעם שפּאָס דערציילט.

אָפטמאָל איז אַזאַ אָוונט פאָרגעקומען ביי יאַנקל קאָרנגאָלד, וועמען פּרץ האָט געקענט פון זאַמאָשטש. מיט דער צייט האָבן די אָוונטן זיך פאַרשפּרייט אויך אין אַנדערע הייזער.

פרץ האָט אין יענער געזעלשאַפט גיך פאַרנומען דעם אויבנאָן. מיט זיין רייצנדיקער פערזענליכקייט, מיט זיין שאַרפזין און בליצאַרטיקן וויץ, איז ער געוואָרן די אַקס אַרום וועלכער עס האָבן זיך געדרייט די געשפּרעכן. ער האָט צוגעצויגן מענטשן צו זיך, כאָטש ער איז געווען אַ מייסטער אָפּצוטאָלן פון מענטשן און זאַכן. מען האָט אים גוטמוטיק אַנגענומען און קיינער האָט אויף אים קיין פאַראיבל נישט געהאַט. אַלצאיינס וואָס פאַר אַ געזעלשאַפטליכע פראַגע מען האָט נישט באַהאַנדלט, איז פרץ געווען קלאָר אין איר און האָט מיט גרויס לעבהאַפטיגקייט אָנטייל גענומען אין דער דיסקוסיע, געוויינליך מיט אַן אָריגינעלער מיינונג. דערביי איז שטענדיק געווען קלאָר און לויטער זיין עניוות. ער האָט זיך געהאַלטן איינפאַך, האָט קיינעם נישט אָנגעוואָרפן זיין מיינונג און זיינע לאַכנדיקע אויגן האָבן געוויזן, אַז עס איז נישט געווען אין אים קיין גאוה.

אויך ביים שפּעטן מאָלצייט האָט פרץ געבליצט מיט זיין שאַרפזין און טעמפּעראַמענט. ער איז געווען אומעטום, אין אַלע ווינקלען און ביי אַלע גרופּן. ער איז געווען דאָרט וואו נחום סאָקאָלאָוו האָט פאַררויכערט אַ ציגאַר און האָט ווי אַ געניטער דיפּלאָמאַט אַנטפּלעקט סודות פון וועלט־פּאָליטיק פאַר אַ קרייזל נייגעריקע וואָס האָבן אים אַרומגערינגלט. ער האָט זיך אַ וויילע צוגעקוקט ווי דער לאַכנדיקער דר. לעבענסבוים מיט דעם שווייגנדיקן דר. שענהאַק האָבן זיך פאַרטיפט אין אַ שאַך־שפּיל. ער האָט מיטגעלאַכט ווען דר. פרענקל האָט דערציילט קאָמישע עפּיזאָדן פון זיין פּראַקטיק אין דער חברה און אַלע אַרום האָבן זיך געהאַלטן ביי די זייטן לאַכנדיק. און ווען די סטודענטן האָבן גענומען טאַנצן צו דער פרוי שמידבערג׳ס פּיאַנאָקלאַנגען און יעקב דינעזאָן האָט זיך שטילערהייט אָפּגעזעגנט איז פרץ פאַרבליבן און האָט מיט פיל לעבנסלוסטיקן חשק דורכגעטאַנצט אַ וואַלס.

שפּעטער, ווען ער האָט זיך מיט אַ סטודענט פאַרטיפט אין אַ געשפּרעך וועגן ליטעראַטור און דער פריילעכער יוזעף שפּאַק האָט אָנגעהויבן זאַמלען פּאָרן פאַר אַ קאָנטרעדאַנס, האָט פרץ מיטגעטאַנצט כדי אַז עלטערע פרויען זאָל זיך נישט פילן באַליידיקט.

יענע סאלאן־אוונטן האבן אים געגעבן א מער זיכערע שטעלונג אין דער געזעלשאפט, וועלכע ער האט שפעטער, מיט דינעזאנ'ס הילף, געוואוסט ווי אויסצונוצן פאר זיינע ליטעראַרישע פלענער. ער האט קיינמאל נישט פארפעלט צו קומען צו אזא אוונט. ער איז שטענדיק געווען פריש און באגייסטערט און האט הויך און קלאר געלאזט וויסן ווי ער שטייט אין יעדער פראגע. אזוי איז ער ביי אלעמען געווארן א צענטער פון אינטערעס.

געדריקט האט אים וואס ער האט נישט פארדינט גענוג. ווען ער זאל נאר קענען א ביסל פטור ווערן פון די חובות! פירשטענבערג האט אים געגעבן גענוג ארבעט, אבער נישט גענוג באלוינונג. די פען האט אים נאך דערוויל גארנישט אריינגעבראכט. ער איז כסדר געווען געצוואונגען צו זוכן נייע פארדינסטן.

עפעס האט אים פלוצים אויפגעלויכטן, ווען ער האט זיך דערוואוסט אז יאן בלאך, א באקאנטער פילאנטראפ, האט ארגאניזירט א סטאטיסטישע עקספעדיציע אויסצופארשן דאס לעבן פון די אידן אין די פוילישע שטעטלעך. פרץ האט זיך מיטאמאל שטארק פאראינטערעסירט.

בלאך איז געווען א ביישפילהאפטער אויסדרוק גלייכצייטיק פון אידישער גרויסקייט און פון אידישער צושפאלטנקייט אין גלות. ער איז געווען א מערקווירדיק דינאמישע פיגור וואס האט אין זיין צייט געשפילט א באדייטנדיקע ראלע אין אלגעמיינעם לעבן פון רוסלאנד און באזונדערס אין אידישן לעבן. בלאך איז געווען א געבוירענער אין ראדאם. דער פאטער האט געשטאמט פון לאמזשע און איז געווען א פארבער ביי טליתים. ווען ער איז אלט געווען א יאר זעבצן, איז בלאך געקומען קיין ווארשע, וואו ער האט געענדיגט א טעכנישע שול און האט געארבעט אין א באנק. שפעטער איז ער מיט דער פראטעקציע פון א גענעראל טיסענהאוז אריבערגעפארן קיין פעטערבורג, האט זיך דארט גע'שמד'ט און האט זיין נאמען יאן געטליב בלאך פאררוסישט אויף איוואן סטאניסלאוואוויטש בליאך. אין זיין גרינטליכער אסימילאציע, האט ער אויף דייטש זיך גערופן יאהאן און אויף פראנצויזיש זשאן דע בלאש.

נאָכדעם ווי בלאָך האָט חתונה געהאַט מיט אַ שוועסטער פון דעם וואַרשעווער באַנקיר קראָנענבערג, האָבן די צוויי שוואָגערס געשלאָסן רעגירונגס קאָנטראַקטן צו בויען אייזנבאַנען אין רוסלאַנד. בלאָך איז געוואָרן נישט נאָר אַ רייכער מענטש, נאָר אויך איינער פון די סאַמע וויכטיקסטע עקאָנאָמיקער אין רוסלאַנד און האָט פאַרעפנטליכט אַ רייע וואָגיקע ביכער וועגן אייזנבאַנען און אַנדערע העכסט וויכטיקע ווערק פון פּאָליטישער עקאָנאָמיע אין פיל בענדער. זיינע ווערק האָבן אים פערזענליך דערהויבן, האָבן געשפּילט אַ גרויסע ראָלע אין ווירטשאַפטליכן לעבן פון רוסלאַנד, זענען איבערזעצט געוואָרן אין פראַנצויזיש, ענגליש, דייטש און פּויליש און האָבן אים געבראַכט גרויסע אויסצייכנונגען. אין זיינע לעצטע יאָרן האָט ער פאַרעפנטליכט אַ ווערק אין רוסיש „די צוקונפטיקע מלחמה", וואָס האָט אים באַרימט געמאַכט. דאָס ווערק האָט באַגייסטערט צאַר ניקאָלאַי ארויסצוגעבן זיין באַרימטע פּרידנס־דעקלאַראַציע, וועלכע האָט ביים סוף פון פאַר־גאַנגענעם יאָרהונדערט געפירט צו דער קאָנפערענץ אין האַג. טראָץ דעם וואָס ער איז געווען גע'שמד'ט, האָט בלאָך נאָך די ערשטע פּאָג־ראָמען אין רוסלאַנד צוגעשטעלט דער רעגירונג אַ גרויסע עקאָנאָ־מישע סטאַטיסטיק צו פאַרטיידיגן די רוסישע אידן. ער האָט אויך אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס אין דער כלל־אַרבעט פון באַראָן דע הירש. ער האָט אפילו געטראַכט וועגן שיקן זיינעם אַ פאַרטרע־טער קיין אַרגענטינע. נישט קוקנדיק אויף זיין שמד איז בלאָך אויך דאָס גאַנצע לעבן פאַרבליבן אַ געטרייער איד. די צוואה וואָס ער האָט איבערגעלאָזט זיין קריסטליכער משפחה, הויבט זיך אָן מיט די ווער־טער: „מיין גאַנץ לעבן בין איך געווען אַ איד און איך שטאַרב ווי אַ איד".

אין דער צייט ווען פּרץ האָט זיך באַזעצט אין וואַרשע, איז באַ־קאַנט געוואָרן אַז בלאָך זוכט צו באַווייזן דער צאַרישער רעגירונג, אַז די אידישע פאָלקס־מאַסן זענען אַ נוצליכער עלעמענט, אַז זייער רעכט־לאָזיגקייט איז נישט באַרעכטיקט און זייער לאַגע דאַרף פאַרלייכטערט ווערן. ער איז פאַר דעם צוועק געקומען צו פאָרן פון פּעטערבורג, וואו ער האָט דאַמאָלס געוואוינט, האָט צוזאַמענגערופן כלל־טוער און פאַר־געלעגט אַן אויספאָרשונג וועגן די אידן אין פּוילן, זייער מאַטעריעלן

און גייסטיקן מצב, זייערע באַשעפטיגונגען, מלאכות און פּרנסות. ער האָט געגעבן דערפאַר אַלע נויטיקע מיטלען, האָט געעפנט ביי זיך אין הויז אַ שטענדיקע ביוראָ, האָט אַנגעשטעלט סעקרעטאַרן און באַאַמטע און האָט אָרגאַניזירט דעם גאַנצן אַרבעטס־פּלאַן. ער האָט געשאַפן אַן עקספּעדיציע, וואָס זאָל זיך אַרויסלאָזן איבער די אידישע שטעטלעך אויסצופאָרשן די עקאָנאָמישע לאַגע פון די אידן. די עקספּעדיציע האָט געעפנט איר צענטראַלע ביוראָ אין וואַרשע, אויף ראָג מאַרשאַלקאָווסקע און קרולעווסקע גאַס. גלייכצייטיק איז אַ צאָל יונגעלייט אַרויסגעשיקט געוואָרן אויף דער פּראָווינץ צו מאַכן פּער־זענליכע אונטערזוכונגען און צו שיקן באַריכטן.

נחום סאָקאָלאָוו, דאַמאָלס רעדאַקטאָר פון הצפירה, האָט גענומען אויף זיך די אויספאָרשונג פון ערד־אַרבעט ביי די פּוילישע אידן. אויך אַנדערע אידישע שרייבער און אַ צאָל סטודענטן זענען געווען באַ־שעפטיקט ביי די אויספאָרשונגען. אַ דאַנק דער רעקאָמענדאַציע פון דעם פּריוואַט־אַדוואָקאַט און פאָלקלאָריסט ש. אַדעלבערג, וועלכער האָט זיך באַרימט געמאַכט מיט זיין ווערק וועגן פּוילישע שפּריכווער־טער, איז פּרץ אַנגעשטעלט געוואָרן אין דער עקספּעדיציע.

צוערשט האָט פּרץ געאַרבעט אין דער וואַרשעווער ביוראָ, וואו ער האָט אָנגעפירט מיט אַ גרופּע סטודענטן אויסצוסאָרטירן די אַריינ־געשיקטע פראַגע־בויגנס. נאָך עטליכע חדשים האָט פּרץ מיטגענומען זיין זון לוציאַן און דעם סטודענט גרשון לעווין און האָט זיך אַרויס־געלאָזט אין די שטעטלעך אַליין אויספרעגן די אידישע באַפעלקערונג און פּערזענליך מאַכן אויספאָרשונגען ווי אידן לעבן. די ענטפערס זענען אָפּגעשיקט געוואָרן קיין וואַרשע, געוויינליך מיט פּערזענליכע צושריפטן פון די אויספאָרשער. פּרצעס צושריפטן האָבן שטענדיק אַרויסגערופן שטורעמדיקע רייד, ווען זיי זענען אָנגעקומען אין דער וואַרשעווער ביוראָ. מען איז געווען שטאַרק מיט אים אָדער נאָך שטאַרקער געגן אים.

איינעם אַזאַ אַרויספאָר האָט פּרץ געמאַכט צוזאַמען מיט סאָקאָלאָוון. זיי האָבן זיך פאַנאַנדערגעטיילט מיט דער אַרבעט. סאָקאָלאָוו האָט גענומען אויף זיך רבנים, חסידים, משכילים און בית מדרש בחורים. פּרץ איז געווען דער ספּעציאַליסט אויף ענינים פון ער און זי, מאַן

און ווייב, אויף די פירונגען פון די פאָלקס־מאַסן און אויף געריכט־ליכע אָנגעלעגנהייטן, ווייל ער איז דאָך פריער געווען אַ פּריוואַט־אַדוואָקאַט. אַפיציעל האָבן זיי פאַר בלאָכן באַדאַרפט געפינען די אידישע פּויערים, די לעצטע אידישע קאָלאָניסטן אין פּוילן, צו באַווייזן אַז אידן פאַרנעמען זיך מיט פּראָדוקטיווער אַרבעט. אין דער אמת׳ן אָבער האָבן די צוויי יונגע חברים שרייבער אַרומגעוואַנדערט איבער דעם אידישן וועלטל, האָבן אָפּגעפרישט זייערע זכרונות פון די קינדעריאָרן און האָבן זיך פאַרטיפט אין נייע איינדרוקן פון אידישן לעבן.

אויף יענער פאָרשונגס־רייזע פלעגט דער דיכטער פּרץ אָפּטמאָל ווערן אויפגעצאַרנט פון דעם וואָס ער האָט אין אידישן פאָלקס־לעבן געזען און געהערט. דאָס טיפערע און גרעסערע געפיל פון פיין פאַרן ברייטן פאָלק האָט אין אים אויפגעוואַכט. דער צאָרן האָט אָפטמאָל אויפגעפלאַקערט, איז אָבער אויך גיך און הילפלאָז פאַרלאָשן געוואָרן. אַזוי האָט ער געוואַנדערט פון שטאָט צו שטאָט, פון דאָרף צו דאָרף, ווי אַ מין אידישער דאָן קיכאָט.

אין זיין קורצער פעלעריַנע און מיט די געדיכטע וואָנצעס איבער די דיקע ליפּן, האָט ער אויסגעזען אַ ביסל ווי דער פילאָזאָף ניטשע און אַ ביסל ווי גאָגאָל׳ס העלד טאַראַס בולבא. מיט זיין אויסזען פלעגט ער אָנוואַרפן אַ שרעק אויף די אידן אין די שטעטלעך. אידן האָבן נישט געקענט פאַרשטיין אַזאַ בגד ווי די פעלערינע. אַזוי ווי דאָס האָט נישט קיין אַרבל, האָט עס אויסגעזען, אַז דער מענטש טראָגט בלויז אַ משא, איז דערפאַר געווען אַ קשיא צי מען מעג דאָס טראָגן אום שבת. די פּראָווינצער אידן האָבן יעדנפאַלס זיך געשראָקן פאַר דעם אויסגעפּוצטן אידישן פּריץ, פאַר דעם מענטש אין דער פעלערינע.

פּרצן איז אָבער ליב געווען זיין אַרבעט. ער האָט שוין פאַר דעם גע׳חלומ׳ט צו באַקענען זיך מיט דעם אידישן לעבן אין דער פּראָווינץ, מיט די אָרעמע שטיבלעך, וואו די אידישע בעל מלאכות וואוינען. ער האָט הנאה געהאַט כאָטש מען האָט אויף אַלע זייטן געקוקט אויף אים מיט חשד. מיט זיין גאַנצן פרעמדן אויסזען האָבן די אידן זיך צוגעוואוינט צו אים און זענען מיט אים געוואָרן

היימישער, ווייל כאָטש ער האָט אויסגעזען פּויליש, האָט ער פונ־
דעסטוועגן גערעדט מיט זיי אידיש.

אויף דער רייזע האָט ער טיף איינגעזאַפּט אין זיך דאָס טראַגישע און דאָס דערהויבנסטע פון אידישן לעבן. און נאָכדעם ווי ער איז צוריק געקומען קיין וואַרשע און האָט אָפּט מיט פּיין דערציילט וועגן דער טראַגישער אָרעמקייט, פלעגט ער טיף גערירט צוגעבן, אַז ער האָט געפונען שיינע נשמות, גרויסע נשמות.

דער גרויסער און טראַגישער איד איוואן בלאָך, האָט מיט זיין סטאַטיסטישער עקספּעדיציע נישט דערגרייכט פאַר זיינע ברידער אידן די הילף וואָס ער האָט פאַר זיי געזוכט ביי דער צאַרישער הערשאַפט, אָבער אומגערנוויליק האָט ער גליקליכערוויז געהאָלפן אַרויסברענגען די קינסטלערישע נשמה פון פּרצן.

ווען די עקספּעדיציע איז געווען פאַרענדיקט און פּרץ איז געווען צוריק אין וואַרשע, האָט ער אָנגעשריבן זיינע „בילדער פון אַ פּראָ־
ווינץ רייזע אין טאָמאַשאָווער פּאָוויאַט".

אין ליכט פון דעם וואָס איז געווען און איז מער נישטאָ, איז דאָס געווען זיין רייזע אין דער אומשטערבליכקייט.

III

כה

ניין ביז דריי

דער פרילינג אין ווארשע האָט אים דערהויבן און געוועקט צו שעפע־רישקייט. עס זענען געווען די אַפּריל און מאַי טעג, ווען אויף די פריש באַשפּריצטע גאַסן באַווייזן זיך די זיצנדיקע בלומען־פאַרקויפערינס מיט זייערע קוישלעך פיאַלקן, נאַרציסן און נעלקן.

ער האָט געשלאָסן נייע באַקאַנטשאַפטן און האָט זיך בעסער איינ־געגלידערט אין געזעלשאַפטליכן לעבן. דאָך האָט ער נאָך אַלץ גע־וואוינט אויף דזשיקע 4, וואו ער האָט שוין אפילו געהאַט מיט זיך זיין יונגן זון, די פרוי אָבער האָט ער נאָך אַלץ נישט געקענט אַריבער־ברענגען קיין ווארשע. גלייך נאָך פּסח, ווען עס איז באַשטימט גע־וואָרן אַז ער וועט אַרויספאָרן פאַר דער עקספּעדיציע אויף דער פּראָווינץ, האָט ער געדונגען אַ זומער־וואוינונג אין יוזעפינע, הינטער מאָנקעטאָוו, וואוהין ער איז נאָך דער פּראָווינץ־רייזע געקומען מיט לוציאַנען.

אין פרייער צייט האָט ער אַ סך געשריבן און האָט זיך אָפט אַריינ־געכאַפּט אין שאַפּיראָ׳ס בוכהאַנדלונג, וואו עס זענען שטענדיק אָנגע־גאַנגען היציקע שמועסן וועגן ליטעראַרישע ענינים. דער הויפּט־העלד און אַטאָריטעט אין דעם שאַפּיראָ קרייז איז ביז דעמאָלט געווען דוד פרישמאַן, אויף וועמען מען האָט שוין געקוקט ווי אויף אַ שטרענגן קריטיקער. זיינע מיינונגען האָט זיך קיינער נישט אונטערגענומען צו ווידערשפּרעכן. פאַר זיין מויל מיטן דייטשמערישן אידיש, פאַר זיין שאַרפער פּען האָט מען זיך געשראָקן. מען האָט זיך צוריקגעהאַלטן פון דעבאַטירן מיט אים.

פרץ האָט זיך אין יענע טעג באַוויזן אין שאַפּיראַ׳ס בוכהאַנדלונג, וואו ער האָט פּלוצים געווירקט אויפן קרייז מיט דער קראַפט פון אויפריים־שטאָף. ער איז דאָרט גלייך געוואָרן אַ שטענדיקער באַזוכער. נישט נאָר האָט ער געהאַט דעם מוט צו פאַרפירן דעבאַטעס מיט פרישמאַנען, נאָר ער פלעגט אָפּטמאָל אויסדריקן אַ פאַרקערטע מיינונג. מיט לאָגיק, מיט טעמפּעראַמענט, אָפט מיט שאַרפן וויץ און מיט בייסיקן סאַרקאַזם האָט ער באַקעמפט פרישמאַנס מיינונגען. דאָס זענען אייגנטליך געווען פרישמאַנס אייגענע פאַרשפּיצטע וואָפן, אָבער ביי פּרצן זענען זיי געווען שאַרפער און בליציקער. עס איז געווען קלאָר, אַז דאָ שטייען זיך אַנטקעגן צוויי שאַרפע מוחות אין אַן אייביקן קאַמף.

אין דער צייט ווען ער האָט געוואונען אַלץ מער נייע אָנהענגער אין שאַפּיראָס בוכהאַנדלונג, האָט פּרץ געזוכט צו באַרעכטיקן און צו פאַרדינען זיין נייע רעפּוטאַציע פון אַ ליטעראַרישן פירער. ער האָט כסדר געזוכט תכלית און דערגרייכונגען. אַ חוץ די שבת׳דיקע רעדעס אין שול פאַר דער חברה „שפה ברורה״, האָט ער צוזאַמען מיט די־נעזאָנען געלערנט אָרעמע קינדער העברעאיש. ער האָט זיך אַלץ טיפער אַריינגעלעבט אין זיין הויפּט־אידעע צו פאַרשפּרייטן בילדונג און קולטור צווישן די אידישע פאָלקסמאַסן. ער האָט איינגעזען די וויכ־טיגקייט פון קומען אָפט אין די קרייזן פון דער אַסימילירטער אידי־שער אינטעליגענץ, פאַר וועמען ער פלעגט פאַנאַנדערוויקלען זיינע פּלענער ווי צו פאַרשפּרייטן פאָלקס־בילדונג.

ווען ער איז געווען צוזאַמען מיט דינעזאָנען האָט ער געבויט שלעג־סער אין דער לופטן פאַר אַ נייער אידישער ליטעראַטור. אין זייערע חבר׳שאַפטליכע געשפּרעכן זענען אויפגעקומען אַלערליי פּראַקטישע פּלענער צו שאַפן זשורנאַלן, זאַמלביכער, פאַרלאַגן, וואָס זענען סוף כל סוף אויסגעקומען פאַנטאַסטיש. אָבער זיי זענען ביידע געווען פינאַנציעל מאַכטלאָז עפּעס אויפצוטאָן.

פּרצעס פּראַקטישער אידעאַליזם האָט אים אַרויפגעפירט אויפן געדאַנק, אַז דער איינציקער אויסוועג צו פאַרווירקליכן זיינע פּלענער איז צוזאַמען צו ברענגען זיינע געפּלאַנטע אויפטואונגען מיט דער וועלטליכער פּראַקטישקייט פון דער אַסימילירטער אינטעליגענץ.

ער האָט נישט פאַרגעסן דאָס ביטערע געפיל וואָס עס האָט אים געגעבן שלום עליכם, ווען ער האָט זיך גענומען דאָס רעכט צו מאַכן ענדערונגען אין זיין ערשט־געדרוקטער פּאָעמע „מאַניש". דער וועג ווי זיך אויסצוהיטן פון אַ רעדאַקטאָרס פּען און קומען צום לעזער מיטן אָריגינעלן וואָרט, איז אַליין צו זיין דער אַרויסגעבער פון אייגע־נעם ווערק. דאָס האָט ער גוט נאָכגעטראַכט און באַשלאָסן אַזוי צו האַנדלען.

אין לאַנגע שמועסן מיט דינעזאָנען, האָט ער אויסגעפּלאַנט מיט אַלע מעגליכקייטן אַליין אַרויסצוגעבן זאַמלביכער. איידער ער האָט נאָך געוואוסט ווי אַזוי ער וועט זיין פּלאַן פינאַנציעל צוזאַמענברענגען, האָט ער אינטענסיוו געשריבן און איבערזעצט און צוזאַמענגעקליבן מאַטעריאַל ביי שרייבער. מיט אַ בליק אויף דער צוקונפט האָט ער געפיילט און געשליפן נייע קורצע דערציילונגען און באַאַרבעט אַר־טיקלען פון פּאָפּולערער וויסנשאַפט.

אויף די לוסטיקע געזעלשאַפטליכע אָוונטן ביי דר. מינץ, ביי יאַנקל קאַרנגאָלד און אין אַנדערע הייזער, האָט פּרץ אינמיטן פון זיין טאַנצן און לוסטיקן פאַרברענגען צווישן דער פּויליש רעדנדיקער אינטע־ליגענץ פּאָפּולער געמאַכט זיין געדאַנק וועגן דער נויטווענדיגקייט פון בילדונג פאַר די פאָלקסמאַסן. ער האָט געוואוסט, אַז דער געדאַנק וועט איבערגעווינען די אידן פון משה'ס גלויבן איינצושטימען צו זאַמלביכער אין זשאַרגאָן.

אין דער אייגענער צייט האָט אים אומאויפהערליך געעגבערט דער געדאַנק וועגן פּרנסה. ער האָט געהאַט אַ ברייטע, פרייגעביקע נאַטור, אָבער ווי האָט ער געקענט זיך פאַרגינען צו זיין פרייגעביק, ווען ער האָט נישט פאַרדינט און איז נישט געווען איינגעאָרדנט.

נאָך ווען ער האָט געוואוינט אין דעם קליינעם צימערל אויף דער דזשיקע גאַס, האָט ער זיך שוין באַליבט געמאַכט מיט זיין גאַסט־פריינטליכקייט. סטודענטן זענען ביי אים טיילמאָל איבערגעשלאָפן. ער איז שטענדיק געווען אַקטיוו און קוועקזילבערדיק. ווי ווייניק ער האָט פאַרדינט, האָט ער זעלטן אַרויסגעוויזן זאָרג פאַרן מאָרגן. ער איז שטענדיק געווען לעבנסלוסטיק און לאַכנדיק. איז קיינמאָל נישט געווען געלטגייציק און האָט נישט געפירט קיין חשבונות. אין

זיין קליין שטיבל פלעגן זיך צוזאַמענקומען יונגעלייט, וואָס האָבן געדורשט נאָך זיין מיינונג. ער האָט ליב געהאַט מענטשן, וואָס זענען דורכפאַרנדיק ווארשע, געקומען אַים זען. וואָס ער האָט פאַרמאָגט, עסן, קליידער, דאָס האָט מען געקאָנט ביי אים נעמען.

איצט, ווען ער האָט שוין געהאַט זיין פרוי און זון אויף דער זומער־וואוינונג ביי ווארשע, איז עס געוואָרן אַ דרינגליכע נויטווענדיגקייט צו האָבן אַ וואָסער עס איז שטענדיק פאַרדינסט.

זיינע פריינט האָבן זיך אָנגעהויבן צו זאָרגן וועגן אים און איינמאָל, ביי איינעם פון די געזעלשאַפטליכע דאָנערשטאָגס איז אויפגעקומען דער געדאַנק, אַז מען דאַרף זען פאַר פרצן קריגן אַ שטעלע אין דער גמינע, אָדער ווי מען האָט עס אַ ביסל חוזק׳דיק גערופן אויף אידיש, אין קהל־שטיבל. ביים אַדוואָקאַט קליינערמאַן אין הויז, וואו פרץ האָט פאַרגעלייענט איינע פון זיינע נייע דערציילונגען, איז באַשטימט געוואָרן ווער עס זאָל זיך וועגן דעם באַמיען. עס זענען געווען מיינונגען, אַז די גמינע נויטיקט זיך גאָר אין אַזאַ מענטש ווי פרץ. די אַטמאָספערע איז דאָרט צו שטיף פאַר דער איינפאַכער ווארשע־ווער באַפעלקערונג. אַ מענטש ווי פרץ, וועלכער איז אַזוי באַקאַנט מיט דעם אידישן לעבן, וואָלט אַריינגעבראַכט אַ היימישן טאָן און אַ נענטערע באַציאונג צו די מענטשן וואָס ווענדן זיך טאָג־טעגליך אין דער גמינע.

דורכצוברעכן די אַסימילאַטאָרישע וואַנט און אויסצוואווירקן אַ שטעלע פאַר פרצן האָבן גענומען אויף זיך נחום סאָקאָלאָוו און יאנקל קאַרנגאָלד. זיי זענען אַוועק צו קאַרנגאָלד׳ס עלטערן ברודער, ליבער קאַרנגאָלד, וועלכער האָט פאַרמאָגט אַ צאָל הייזער און איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע מיטגלידער אין דער גמינע פאַרוואַל־טונג. ליבער קאַרנגאָלד האָט גערעדט פויליש מיט אַ געדיכטן אידישן אַקצענט, איז אָבער געווען אַ גרויסער פאַטריאָט פון ווארשע און דאָס ערשטע האָט ער געפרעגט צי דער פרץ איז אַ ווארשעווער. ווען ער האָט דערהערט, אַז ער קומט פון דער פראָווינץ, האָט ער אפילו נישט געוואָלט הערן פון אים. ווען מען האָט אָבער אָנגעהויבן צו רעדן מיט אים מאַמע־לשון, האָט ער זיך ביסלעכוויין געלאָזט איבער־צייגן און האָט איינגעשטימט צו רעקאָמענדירן פרצן פאַר אַן אַמט.

ארויסגעהאלפן אין דעם האט אויך דער הויפט־סעקרעטאר פון דער גמינע, גראסגליק. סוף דעצעמבער האט פרץ אנגעשריבן אן אפיציעלע רוסישע אפליקאציע און אין טאג פון ניי־יאר איז ער שוין געווען אויף דער שטעלע, אויף וועלכער ער איז פארבליבן די לעצטע פינף־און־צוואנציק יאר פון זיין לעבן. זיינע קאנצעלאריע שטונדן זענען געווען ניין ביז דריי.

דער אמט אויף וועלכן ער איז אנגעקומען האט געטראגן די נישטיקע באצייכנונג ראכמיסטער, איינער וואס פירט חשבונות, און דאס גרויסארטיקע געהאלט איז באשטאנען פון פינף הונדערט און פערציק רובל א יאר. ווען מען נעמט אין באטראכט, אז אין די לעצטע יארן אין זאמאשטש האט ער פון זיין אדוואקאטישער פראקטיק פארלעבט דריי טויזנט רובל א יאר, קען מען זיך שאפן א בילד ווי דריקנדיק דאס קלעגליכע געהאלט האט געווירקט אויף דער קליינער פאמיליע. עס זענען שפעטער אוועק יארן ביז ער האט פון צייט צו צייט באקומען א העכערונג אין געהאלט.

שוין אין הערבסט, לאנג נאד איידער ער איז געווען באזארגט מיט דער שטעלע, האט ער געזוכט א שטענדיקע וואוינונג. זיין פרוי, אין דער באגלייטונג פון דינעזאנען און דעם לובלינער סטודענט גרשון לעווין, האבן נאד לאנגן זוכן געפונען א פאסיקע דירה אויף צעגלאנע איינס. ארום מיטן אקטאבער האבן די פרצעס זיך אריינגעקליבן אהין. דאס איז געווען א וואוינונג פון דריי צימערן מיט א קיך און זי איז איינגעארדנט געווארן מיט איינפאכער מעבל. אבער די איינפאכע, נישט־גרויסע וואוינונג איז אינגיכן געווארן א צענטער פאר דער אידישער ליטעראטור. די פרץ געשטאלט האט יעדן שרייבער געצויגן אהין.

אלץ וואס האט אים איצטער געפעלט צו זיין גליק איז געווען די פארווירקליכונג פון זיין חלום ארויסצוגעבן א זאמלבוך. אויך צו דעם האבן די אסימילאטארישע קרייזן זיך גיך געלאזט איבעררעדן. צוגעשטימט צו פרצעס פלאן האבן זיי טיילווייז דורך א טעות, וואס זיי האבן נישט קלאר פארשטאנען פרצעס צוועק. זיי האבן געקוקט אויפן זשארגאן ווי א מיטל צו ברענגען בילדונג צו דער ארעמער מאסע. זיי האבן אין זינען געהאט דורך דעם זשארגאן צו ברענגען

דער אידיש־רעדנדיקער באַפעלקערונג די בעסטע איבערזעצונגען פון פוילישׂ. זיי איז נישט אויפגעגאַנגען דער געדאַנק, אַז פּרץ איז זיין קינסטלערישער אַמביציע, טראָגט אין זיך אַ הייליק פייער פאַר דער שפּראַך וואָס זיי האָבן באַטראַכט בלויז פאַר אַ זשאַרגאָן.

אַזוי גיך ווי עס איז פּרצן קלאָר געוואָרן, אַז די פאַרפּוילישטע אידישע אינטעליגענץ וועט פאַר אים מעגליך מאַכן אַרויסצוגעבן זיינע זאַמלביכער, האָט ער באַשטימט אַרויסצוגעבן צוויי אַזעלכע זאַמלונגען דאָס ערשטע יאָר און איז גלייך צוגעטראָטן צוזאַמען צו שטעלן דעם ערשטן באַנד. ער האָט גוט געדענקט שלום עליכם׳ס „יידישע פאָלקס ביבליאָטעק״ און האָט געגלייבט, אַז עס איז אַ פאַרבעסערונג פון דעם נאָמען ווען ער וועט זיינע זאַמלביכער אָנרופן „יידישע ביבליאָטעק״.

מיט זיין ערשטן באַנד האָט דער אַמביציעזער רעדאַקטאָר געמאַכט אַ שאַרפע קאָנצעסיע צו דער אַסימילאַציע. ער האָט אינם לייט־אַרטיקל צוגעגעבן, אַז די שפּראַך, דער זשאַרגאָן, איז דאָ נישט וויכטיק, נאָר דער אינהאַלט. די שפּראַך וועט מען דערנאָך קענען אוועקוואַרפן.

אַנדערש אָבער האָבן געקוקט אויף דעם פּרצעס געציילטע ערשטע לעזער. זיי האָבן די שפּראַך גלייך מיט ליבשאַפט אויפגענומען ווי מאַמע־לשון. פּרץ האָט אויפגעכאַפּט די רעפּליק פון די לעזער, האָט פאַרוואָרפן דעם אויסגערעכנטן צוועק פון זיינע אַסימילירטע אַרויס־העלפער און האָט זיך געוואָרעמט מיט דעם געדאַנק, אַז אידן ווילן אידיש. ער האָט אין זיך געגערט דעם ווילן נישט צו העלפן אַסימילירן די אידן, נאָר געבן זיי דעם טעם פון אַן אייראָפּעאיזירטער ליטע־ראַטור.

די מאַסע האָט זיין וואָרט און זיין אויפטו מיט הארציגקייט אויפ־גענומען. זיינע אַרויסהעלפער זענען געווען אַנטוישט, ווייל זיי האָבן נישט געזען קיין אַסימילירנדיקע רעזולטאַטן. זיי האָבן באַשלאָסן, אַז עס לוינט זיך נישט ווייטער אָנצוגיין מיט דעם. די איינע פּראָבע וואָס זיי האָבן געמאַכט, האָט זיי אויסגעזען גענוג.

אָבער אין פּרצן האָט זיך שוין צעפלאַקערט דער פלאַם פון שריפט־שטעלער און רעדאַקטאָר. ער איז שוין געווען פעסט אַנטשלאָסן נישט

צו לאזן די זאך פאלן. האט ער זיי נישט געגעבן נאכגעגעבן, די וואס האבן געזוכט צו בילדן דאס פאלק, צו מאכן קלוג די נאראנים, צו פארוואנדלען די פאנאטיקער אין געבילדעטע מענטשן און צו מאכן פון ליידיק־גייער און לופט־שלינגער ארנטליכע מענטשן און נוצליכע ארבעטער? געגעבן.

איינעם ביי איינעם האט ער זיי צוריקגעבראכט צום געדאנק, אז די „יידישע ביבליאטעק" מוז ווייטער דערשיינען. ער האט דאך צו־געזאגט די לעזער צוויי זאמלביכער א יאר. ווי קען ער זיי גלייך נאך דעם ערשטן זאמלבוך אנטוישן?

אין א שבועות אוונט איז ביים אדוואקאט יוסף קירשראט זיך צוזאמען געקומען די סמעטענע פון יענער אסימילירטער אינטעלי־גענץ צו באטראכטן פלענער ווי אזוי די „יידישע ביבליאטעק" זאל קענען ווייטער דערשיינען. מען האט נאך שטארק געקעמפט קעגן דעם זשארגאן, אבער פרץ האט שוין אויך געהאט שטארקע פאר־טיידיקער, וואס האבן פאר אים געהאלטן אייזן און שטאל. איינער פון די שארפסטע קעגנער איז געווען סטאניסלאוו קראמשטיק, וועלכער האט זיך באריםט געמאכט מיט זיינע נאטור־וויסנשאפטליכע שריפטן אין פויליש. א צווייטער פארביסענער קעגנער איז געווען דער פירער פון די אידן פון משה רבינו'ס גלויבן, דר. הענריק נוסבוים. עס האבן אויך געקעמפט קעגן אים דער סעקרעטאר פון דער גמינע לעאן גראסגליק און דער באנקיר וואוועלבערג פון פעטערבורג. פרצעס בעסטע פארטיידיקער זענען געווען קירשראט אליין, נחום סאקאלאוו און אברהם פאדלישעווסקי.

דער קאמף איז געווען א נישט־גלייכער און גאר גיך האט זיך פרץ פון דעם אסימילירטן קרייז אינגאנצן באפרייט. ווי אז ארויסגעבער און רעדאקטאר האט ער זיך געמוזט שטעלן אויף אייגענע פיס. העכער פון אלע רייד און ארגומענטן האבן גערעדט דעם מייסטער'ס וואונדערליכע קורצע דערציילונגען, וואס ער האט אפגעדרוקט אין די ערשטע צוויי זאמלביכער. באזונדערס האט זיך זיין קינסטלערישע רעפוטאציע א הויב געטון נאכדעם ווי עס איז ארויס דער צווייטער באנד, וואו עס זענען געווען אפגעדרוקט די „רייזע בילדער". די דערציילונגען האבן מיטאמאל טיף אריינגעדרונגען אין פאלק, בא־

זונדערס דערפאר, ווייל אין זיי האט זיך באוויזן פרץ דער ליידנ־שאפטליכער פראטאגאניסט פון דער ליידנדיקער אידישער פרוי.

זיינע דערציילונגען האבן מיטאמאל פארכאפט די פארגאפטע לעזער מיט זייער טיפן און רייכן רעאליזם, וואס האט נאכאנאנד די בילדער און געדאנקען דערהויבן צו א סימבאל. אזוי ארום האט ער גלייך אריבערגעיאגט דעם אורשפרינגליכן ציל צו ברענגען בילדונג. די נעגאטיווע אויסדרוקן וועגן זשארגאן זענען גיך פארגעסן געווארן. געדענקט האט מען די ליכטיקע בילדער אין דעם קינסטלערישן שפיגל.

אין די קרייזן וואו עס איז גיך געוואקסן די ליבשאפט צו פרצן, האט מען גערעדט, אז יענע ביטערע ווערטער וועגן זשארגאן זענען געשריבן געווארן אויפן פארלאנג פון פראפעסאר דיקשטיין, וועלכער האט זיך אנטזאגט אנצונעמען פרצעס ערשטן לייט־ארטיקל, וואס האט אויס־געדריקט די ליבשאפט צו אידיש. מיט ליידנשאפטליכער דערהויבונג און אין א ביבלישער שפראך האט פרץ גערופן די אינטעליגענץ צוריק צום פאלק.

ארויסצוגעבן דאס דריטע זאמלבוך מיט אייגענע כוחות, האט זיך פרץ אויפסניי פארשולדיקט ביז איבער די אויערן. א חוץ זיינע קליינע קונסטטווערק, האט ער אויך פיל פון די ארטיקלען געשריבן אליין. א ביסל האבן אים ארויסגעהאלפן אנדערע און מערסטנס, ווי ער האט זיך אויסגעדריקט: פינסקי, פינסקי און פינסקי. ווייטער האט ער נישט געקענט אנגיין. ער האט די אויסגאבע געמוזט אפשטעלן.

געטריי און אינטענסיוו האט ער געארבעט אויף זיין אמט אין דער גמינע. ער איז אויך ווייטער געווען געזעלשאפטליך טעטיק און האט אפט פארטראטן די גמינע אפיציעל.

דער מערקווירדיקער כאלערע קאמיטעט האט אים אנגעשטעלט אלס סעקרעטאר. דער קאמיטעט האט אייגנטליך געהאט אזעלכע אומ־שולדיקע אויפגאבן ווי צו פארטיילן אומזיסט עסן פאר ארעמעלייט און צו פארזארגן אפדאכלאזע מיט א נאכטלעגער. דער קאמיטעט איז אויפגעקומען, ווען עס האט זיך צווישן דער באפעלקערונג פאר־שפרייט א פאניק, אז עס וועט אינגיכן אויסברעכן א כאלערע. מען איז אבער אפגעקומען מיט אומזיסטער שרעק.

פאַר דעם כאָלערע קאָמיטעט האָט פּרץ אָנגעשריבן אַ פּאָפּולער ביכל, וואָס דער קאָמיטעט האָט ארויסגעגעבן: „ווער עס וויל נישט, שטאַרבט נישט אויף כאָלערע".

אין דער צייט האָט ער שוין געהאַט גרופּירט אַרום זיך אַ קרייז יידישע סטודענטן מיט אידעאַליסטישע פּלענער צו פאַרשפּרייטן צווישן דער אָרעמער באַפעלקערונג ביכלעך וואָס זאָלן זיי לערנען די פאַר־שידענע פאַכן און מלאכות. די מערסטע פון די סטודענטן האָבן גע־קענט העלפן אין דער אַרבעט, אָבער זיי זענען געווען אָרעם צו העלפן פינאַנציעל אין דער אונטערנעמונג.

אַ באַזאָרגטער מיט אַ שטעלע און מיט אַ וואוינונג, וועלכע איז גלייכצייטיק געווען די רעדאַקציע און די אַדמיניסטראַציע פון זיינע אויסגאַבן, האָט פּרץ מיט זיין לעבנסלוסטיגקייט זיך אַלץ בעסער אריינגעלעבט אין געזעלשאַפטליכן לעבן. ער איז געוואָרן אַ שטענדי־קער באַזוכער ביי די סימפאָנישע קאָנצערטן אין שווייצער טאַל, וואו די געמישטע אידישע אינטעליגענץ פלעגט זיך באַגעגענען יעדע וואָך. דאָרט האָט זיך זיין אויער איינגעוואוינט צו דער קלאַסישער מוזיק. ער האָט געקענט נאָכברומען מאָצאַרט, בעטהאָווען, וואַגנער.

נאָך די קאָנצערטן איז מען געוויינליך אין דראָשקעס און טראַם־ווייען אוועקגעפאָרן אויף די נאַלעווקעס צו העקסעלמאַנען, וואו דער באַרימטער מאָריץ האָט באַדינט די אידישע ליטעראַטור ביים עסן און וואו מען האָט ביז שפּעט אין דער נאַכט געגעסן גענדזנס, פאַר־טרונקען מיט וויין און גערעדט ליטעראַטור.

כו

טיפער אין פאָלק

מידת הרחמים, דאָס הייסט דינעזאָן, איז אוועק פון וואַרשע און האָט זיך אויף עטליכע יאָר באַזעצט אין קיעוו. פּרצן איז אויסגעגאַנגען דאָס האַרץ נאָך אים. אין זיינע בריוו האָט ער אויסגעגאָסן דעם גאַנצן אָנגעזאַמלטן אומעט. ער איז שוין מיד פון בענקען נאָך אים.

נישט נאָר איז אים געפאַלן שווער דאָס לעבן און די אַרבעט אין דער גמינע, וואָס ער האָט פיל מאָל געוואָלט אויפגעבן, נאָר אפילו אין דער היים אויף צעגלאַנע גאַס איז אים אַ מרה שחורה באַפאַלן, ווען ער האָט געזען אויף דער ערד ליגן די הונדערטער עקזעמפּלאַרן פון זיין „יידישער ביבליאָטעק" און נאָר פון צייט צו צייט האָט זיך גערירט אַן איינציק בוך. בלויז זיין ביכעלע „בעקענטע בילדער" איז שוין געווען אויספאַרקויפט.

ער האָט געקוקט אויף זיינע זאַמלביכער ווי אויף אַן אמת איירער־פּעאישער אויסגאַבע און עס איז אים געווען פּיינליך צו זען נישט נאָר ווי זי ליגט ביי אים אין שטוב, נאָר ווי די קריטיק האָט זיך אויף די זאַמלונגען אַרויפגעוואָרפן. שלום עליכם האָט זיי אַראָפּגעריסן אין קול מבשר. דאָס האָט אים ווי געטון, ווייל אים האָט ער געהאַלטן פאַר אַ טאַלענטפולן שרייבער. ער האָט בלויז מיט ווייטיק געפרעגט: פאַרוואָס קריכט ער אין אַ בלאָטע? אין רוסישן „וואָסכאָד", אויפגאַנג, האָט שמעון דובנאָוו, אונטער דעם פּסעוודאָנים קריטיקוס, פּרצעס אַרבעט אַראָפּגעריסן. דאָס האָט אים געדריקט. די ליטעראַטור איז דאָך געווען פאַר אים דער איינציקער מקום מקלט, וואו ער האָט זיך געפילט ווי אַן אַפּטרינניקער וואָס נאָר דאָרט קאָן ער זיך ראַטעווען.

דאָס שרייבן איז פאַר אים געווען דער בעבער ווייז, מיט וועלכן ער האָט זיך גענקעגט פאַר'שכור'ן און אַלץ פאַרגעסן. ער האָט נאָכאַנאַנד געהאַט דאָס טרייבנדיקע, שעפערישע געפיל, אַז ער מוז שרייבן, דרוקן און אַרויסגעבן.

אין דער צייט ווען עס איז געווען שווער אָדער אוממעגליך אַרויסצוגעבן איינעם פון די גרויסע זאַמלביכער, האָט ער ביי די געברידער שולדבערג געלאָזט אָפּדרוקן אַ קליין ביכעלע ווי אַ בענטשערל „פּאָעזיע". די יעטליכע פּאָעמעס, אָנגעהויבן מיט "כסא שלמה", זענען אַרויסגעקומען אין די פרילינג־טעג, פאַר פסח, און עס איז פאַר אים געווען אַ דערפרישונג.

עס איז אויך געווען אַ סך וואָס האָט אים באַדריקט מיט זאָרג. מיט דעם קלעגליכן געהאַלט האָט ער שטענדיק באַדאַרפט דאגה'ן וואו ער וועט נעמען דירה־געלט. דער זון איז געווען אַ סטודענט און ער האָט באַדאַרפט שכר לימוד. אַ ביסל שפּעטער האָט שולדבערג, דער דרוקער פון דער ביבליאָטעק, נאָך געמאָנט אַ חוב. אַזוי ווי אַ שטראָף פון הימל איז אים די דרוקעריי אָפּגעברענט געוואָרן. די אויסגאָבן האָט מען באַדאַרפט אָנאָנסירן, אַנדערש האָט זיך דער פאַרקויף איינגאַנצן אָפּגעשטעלט. האָט ער דערפאַר אומזיסט געשריבן פאַר דער הצפירה, כדי אָפּצוצאָלן פאַר די אַנאָנסן. דאָס איינענע איז ער געווען וויליק צו טאָן פאַרן המליץ.

פון ברודער האָט ער געהערט נישט קיין גוטע נייעס. זיין געשעפט האָט געהאַלטן ביים אונטערגיין און ער איז געזעסן מיט זיין ווייב און קינדער צווישן צוויי פייערן, צווישן לובלין און לעווערטאָוו, וואָס זענען געווען פול מיט די קרבנות פון דער כאָלערע.

אויף העברעאיש עפּעס אַרויסצוגעבן האָט זיך אים דערוויל נאָך אַלץ לייכטער איינגעגעבן ווי אויף אידיש. איז געקומען פון ליפּנע אַ יונגערמאַן, ש. ב. שוואַרצבערג, און האָט אים אַרויסגעגעבן אַ קליינע אָבער קעמפערישע זאַמלונג „החץ", די פייל. און ווען די העברעער האָבן אים דערפאַר פון אַלע זייטן אַטאַקירט, האָט אים דער איינענער פאַרלעגער אַרויסגעגעבן אַ לירישע זאַמלונג פון ליבע־לידער „העוגב", די האַרף.

עס האָט אים פּלוצים אויסגעזען, אַז עס הערשט אַ שרעקליכע שטילקייט און פאַרגליווערטקייט אין אידישן לעבן. אַלץ פליסט ווי אַ שטיל וואַסערל מיט אַ ביסל גרינעם שימל פון אויבן. און די העברעאישע שרייבער זידן פון צאָרן, וואָס פּרץ איז פּלוצים געקומען מיט זיין זשאַרגאָן.

נישט נאָר איז ער געווען אַנטוישט און אָרעם, נאָר ער האָט זיך פּלוצים אויך דערפילט אַלט און קראַנק. ער האָט מיט פיין געקוקט אין שפּיגל און געלייענט די פיזיאָנאָמיע פון זיין פּנים, אַז ער איז פאַרעלטערט. ער האָט זיך דערשראָקן פאַר די קנייטשן אויפן שטערן, האָט באַדויערט וואָס די אויגן זענען אים קאַליע געוואָרן און די האָר האָבן אָנגעהויבן צו ווערן גרוי.

אַ גאַנצן זומער און אָנהויב ווינטער האָט ער געקרענקט. ווען ער איז אויפגעשטאַנען פון קראַנקן־בעט איז ער אַ שטיקל צייט אַרומגעגאַנגען מיט אַ שטעקן און האָט זיך אַלץ אויסגעמאָלן אַ טרויעריק בילד, אַז ער וועט זיך מוזן צוריקלעגן, כדי שוין מער נישט אויפצושטיין. אין דעם איז געווען אַ גרויסע דאָזע איבערטריבענער זעלבסט־רחמנות.

זיין גאַנצער פעסימיזם איז געווען אַ פאַרבייגייענדיקער. די היים אויף דער צעגלאַנע האָט אַלץ געהאַט אַן אָפענע טיר. צווישן פיר און זעקס איז נאָכאַנאַנד געקומען אַ פּנים חדשות. פריינט זענען געקומען בייטאָג און אין די אָוונטן. די גאַסטפריינטליכקייט פונם הויז האָט זיך אַלץ מער צעוואַרעמט און זיך איינגעשטעלט וואָס אַמאָל טיפער אין די הערצער פון די וואָס זענען געקומען אַהין.

שבת האָט זיך די טיר נשט פאַרמאַכט. פון גאַנץ פרי איז געווען איינער אַריין, אַן אַנדערער אַרויס. די ערשטע צייטן זענען געקומען פאַרשידענע משכילים פון פּלאָצק און פון זאַמאָשטש. מען האָט דאָרט געזען די שרייבער פרענק און פרייד, שלמה גראָסגליק פון דער גמינע. אין אַ קורצער צייט האָט זיך די היים ביסלעכווייז פאַרוואַנדלט אין אַן אמתן ליטעראַרישן סאַלאָן.

פּרץ איז אַרומגעגאַנגען איבער דער שטוב אָדער געלעגן אין שלאָפראָק, ווען אין הויז האָבן זיך פאַרזאַמלט שריפטשטעלער, קינסטלער, כלל־טוער. גאַנץ אָפט זענען געקומען געסט פון אַנדערע שטעט. אַמאָל

א שרייבער, אַז אַנדערשמאָל אַ קאָמפּאָזיטאָר אָדער אפילו אַ גאַסט אַ חזן, וואָס האָט געקענט זינגען פֿאָלקסלידער. צווישן די געסט זענען שוין דאַמאָלס געווען דר. קלויזנער, דוד פּינסקי, בעל מחשבות דר. משורר פֿון אידישן שפּיטאָל, מיט די יאָרן זענען כסדר געקומען אַנדערע און אינגערע. מען האָט גערעדט וועגן אַלערליי ליטעראַ־רישע און קינסטלערישע נייעסן, נישט נאָר אין דער אידישער, נאָר אויך אין דער אייראָפּעאישער וועלט. שרייבער, אָדער פּרץ אַליין, פֿלעגן פֿאָרלעזן זייערע נייע ווערק און אויסהערן קריטישע מיינונגען.

פּרוי פּרץ האָט צוגעגעבן פּיל וואַרעמקייט צו דער היימישער אַט־מאָספערע. זי פֿלעגט זיצן ביים טיש און נאָכאַנאַנד מכבד זיין מיט גוטער קאַווע. אָפט פֿלעגט זי פֿון גוטן טאַבאַק מאַכן פּאַפּיראָסן פֿאַרן מאַן און פֿאַר די געסט.

און ווען די צייט פֿון ביז השמשות איז אָנגעקומען, איז שטיל געוואָרן איידער מען האָט אַ ליכט אָנגעצונדן און מען האָט ביסלעכ־ווייז אָנגעהויבן זינגען איינס נאָכן אַנדערן פֿאָלקסלידער — פֿרעגט די וועלט אַן אַלטע קשיא, אונדזער רבי׳ניו, מאיר׳קע מיין זון, ביז פּרץ אַליין האָט גענומען עצבות׳דיק ציען זיין ליבלינגס־ליד:

אַלף איז אַן אָדלער, וואָס ער טוט נאָר שוועבן,
אַ שאָטן פֿון אַ פֿליגל איז דאָס גאַנצע לעבן.
בית איז אַ הויז, וואו מען טוט נאָר עסן,
אַז מען רופֿט צום משפּט מוז מען אַלץ פֿאַרגעסן.

די צייט איז געווען רייף פֿאַר אַזאַ אידישן ליטעראַרישן סאַלאָן. ביי נחום סאָקאָלאָוון פֿלעגט מען פֿאַרברענגען זיינע באַרימטע מאָנטיקס. דאָס זענען געווען געזעלשאַפֿטליכע אָוונטן פֿאַר דיסקוסיע, מערסטנס אין פּויליש, איבער פֿאַרשידענע פֿראַגן פֿון טאָג. זיין ציל איז געווען צוזאַמען צו ברענגען נאַציאָנאַלע אידן מיט אַסימילאַטאָרן פֿון משה׳ס גלויבן און צו פֿאַראייניקן צוויי פֿיינטליכע ריכטונגען. דאָרט זענען געקומען וואַזשנע בעלי בתים, וואָס האָבן גערעדט געלאַסן און פֿלעג־מאַטיש. ערשט ווען דער סאָרט מענטשן האָבן אויפֿגעהערט קומען, האָט סאָקאָלאָוו אָנגעהויבן איינצולאַדן אינגערע מענטשן מיט טעמ־פּעראַמענט, ציוניסטן און אפילו סאָציאַליסטן.

דעם ערשטן ווינטער פלעגט פרץ שטענדיק קומען אויף סאַקאַלאָוום מאַנטיקס און ער האָט אַריינגעבראַכט אַ סך לעבן אין די טרוקענע דיסקוסיעס. ער איז אָבער איינמאָל אַנטלאָפן אינמיטן אַזאַ אָוונט און האָט מער נישט געוואָלט קומען אַהין. עס איז געווען נאָכדעם ווי דער עולם האָט שטאַרק אַפּלאָדירט סאָקאָלאָוום אַ רעדע. פרץ איז מיט דער רעדע נישט געווען איינשטימיק, האָט נישט געקענט פאַרטראָגן די התלהבות פון עולם און איז אַוועק.

דאַמאָלס האָט פרץ איינגעפירט ביי זיך זיינע אייגענע פרייטיק־צו־נאַכטסן, וואו ליטעראַרישע שמועסן און פאַרלעזונגען פון אייגענע ווערק האָבן צום גרעסטן טייל אויסגעפילט די אָוונטן. ביי איינעם פון זיי האָט אין יענער צייט זיך באַוויזן אַן אַנדער יונגערמאַן פון אַ יאָר צוואַנציק, וועמען פרץ האָט פאַר זיינע געסט מיט ליבשאַפט גערופן אונזער בייראָן. דעם נייעם גאַסט מיט די אָפענע, ליכטיקע אויגן, האָט פרץ פאַר די געסט פאַרגעשטעלט ווי יהואש שלמה בלומגאַרטן.

מיט אַ ציטער אין זיין קול און מיט פּאַטעטישער אינטאָנאַציע האָט דער יונגער יהואש פאַרגעלייענט צוויי לידער: מזמור שיר ליום השבת און אַ קירצער ליד, בית שני. פרץ איז גאָר אַנטציקט געווען פון די ערשטע לידער וואָס יהואש האָט ביי אים פאַרגעלייענט. ער האָט די לידער גלייך אָנגענומען פאַר זיין קומענדיקן זאַמלבוך, האָט אין זיי עפּעס געענדערט און צוגעלעגט און האָט זיי אָפּגעדרוקט. אַ וואַרעמע, טיף חבר׳שאַפטליכע באַציאונג האָט זיך איינגעשטעלט צווישןביידן. אין דעם אייגענעם זאַמלבוך האָבן זיך צום ערשטן מאָל באַוויזן לידער פון נאָך אַ יונגן אומבאַקאַנטן דיכטער, אברהם רייזען. ביי אַן אַנדער פרייטיק־צו־נאַכטס איז אַ נייער גאַסט געווען אַן אײדעלער יונגערמאַן מיט דעם אויסזען פון אַ ישיבה־בחור און מיט דעם דייטש־פּוילישן נאָמען פראַנץ קורסקי.

זוכנדיק פאַר זיינע אויסגאַבן דעם בעסטן מאַטעריאַל וואָס ער האָט נאָר געקענט קריגן, האָט פרץ אַוועקגעשריבן אַ העפליכן בריוו צו אחד העם, וועלכער האָט זיך שוין געהאַט באַרימט געמאַכט מיט זיין עסעי „לא זה הדרך”, און האָט ביי אים געבעטן אַן אַרטיקל וועגן דעם דאַמאָלס לעצטנס פאַרשטאָרבענעם לעאָן פּינסקער. אין

די העברעאישע קרייזן האָט מען אָבער דאַמאָלס געהאַט אַ בייזן האַרץ אויף פּרצן פאַר זיין קעגנערשאַפט צו חיבת ציון, וואָס ער האָט אויסגעדריקט אין זיין זאַמלונג „החץ". קיין אַרטיקל פון אחד העם'ען איז נישט אָנגעקומען.

אָבער אפילו אָן דער הילף פון די באַרימטע שרייבער פון זיין צייט איז פּרצן באַשערט געווען, אַז זיינע ווערק און זיין פּערזענליכקייט זאָלן אַריינדרינגען אַלץ טיפער אין פאָלק. דער יוגנטליכער און ענערגישער דוד פּינסקי האָט פאַר אים נישט נאָר אָרגאַניזירט און דערמוטיקט די סטודענטן, וועלכע האָבן פאַר אים געשריבן און איבערזעצט וויסנשאַפטליכע אָפּהאַנדלונגען און האָט אַליין פאַר אים נאָכאַנאַנד געשריבן, נאָר עס איז אים אויך באַשערט געווען אַריינצופירן פּרצן צום ערשטן מאָל אין דער נייער סודות'פולער אַרבעטער באַוועגונג.

פּינסקים עלטערן, וועלכע זענען געווען קרבנות פון גירוש מאָסקווע, האָבן זיך שוין אין דער צייט געהאַט באַזעצט אין וואַרשע. און אין אַ ווינטער אָוונט, האָט דער צוועקפולער דוד פּינסקי אויף אַ געהיימניספולן אופן געפירט פּרצן דורך דער לעש און קאַרמעליצקע צו אַן אַרבעטער פאַרזאַמלונג אין דער פינצטערער וואוינונג פון זיינע עלטערן אויף פּאַוויע גאַס נומער זעקס.

מיט אַ סודות'דיקן ציטער איז פּרץ דורכגעזעסן די געהיימע פאַרזאַמלונג פון עטליכע און צוואַנציק אַרבעטער אין דער וואוינונג פון זיין פריינט. דאָרט זענען געווען פּוילישע אידן און ליטוואַקעס. ער האָט יעדן חבר'יש געדריקט די האַנט און נישט ווייסנדיק אויף וועלכער שפּראַך מיט זיי צו רעדן, האָט ער גערעדט פּויליש. די אַרבעטער האָבן אים אַרויסגענומען פון דער פאַרלעגנהייט, ווען זיי האָבן איינער נאָכן אַנדערן אים דערציילט אַז זיי האָבן זיך געקוויקט מיט זיין באַנטשע שווייג און זיין שטריימל.

מאַנטליאַק, אַ מעטאַל־אַרבעטער, האָט אויף זיך גענומען די ראָלע פּרצן אויפצוקלערן. די אַרבעטער ווייסן שוין איצטער, האָט ער געזאָגט, אַז זיי שטייען פאַר אַ קלאַסן־קאַמף און עס איז איצטער די פליכט פון די שרייבער דעם קאַמף צו שילדערן. צוויי אַנדערע אַרבעטער האָבן די פראַגע אויפגענומען און האָבן אַרומגערעדט וועגן

דעם וואָס עס דאַרפֿן טון די שרייבער, וואָס ווילן העלפֿן די אַרבעטער. פּרץ איז געווען אַנטציקט פֿון דעם ווי שיין די אַרבעטער האָבן גערעדט אידיש. ער האָט זיך געפֿילט איבערגליקליך פֿון דעם געדאַנק, אַז זיינע שריפֿטן האָבן אַ חלק אין דעם. ער האָט נישט געקענט איינשטימען מיט דעם געדאַנק, אַז מען קען דעם שרייבער געבן אַ וועלכן עס איז געבאָט וואָס צו שרייבן. ער האָט צוגעגעבן אַז וואָס מען קען יאָ פֿון די שרייבער פֿאַרלאַנגען איז גערעכטיגקייט, רחמנות, מאָראַל. די דריי יסודות, אויף וועלכע עס האַלט זיך די וועלט. די אַנוועזנדיקע זענען נישט געווען צופֿרידן זיי האָבן דערוואַרט נישט בלויז קלוגע רייד, נאָר קאַמף. ער האָט דאָס געפֿילט און ער איז אַוועק פֿון זיין ערשטער אַרבעטער פֿאַרזאַמלונג אַן אַנטוישטער, פֿילנדיק אַז ער האָט זיי נישט געגעבן דאָס וואָס זיי האָבן פֿון אים דערוואַרט.

צומאָרגנס האָבן טייל אַרבעטער זיך געקלאָגט, אַז ער שרייבט בעסער ווי ער רעדט און זאָל ער בעסער ווייטער שרייבן. פּרץ אַליין האָט געהאַט אַ געפֿיל, אַז ער האָט זיין עקזאַמען ביי די אַרבעטער נישט אויסגעהאַלטן. ער האָט זיך געקלאָגט אַז אויב זיי זענען פֿון אים אַנטוישט, איז ער אָבער פֿון זיי אויך אַנטוישט, ווייל זיי האָבן נישט אַלץ באַגריפֿן וואָס ער האָט זיי געזאָגט און ער האָט אויסגעדריקט די האָפֿנונג, אַז זיי וועלן ווייטער לייענען זיינע שריפֿטן.

יענע ערשטע אַרבעטער פֿאַרזאַמלונג האָט פּאַר פּרצן געעפֿנט אַ ניי טויער. אַ ביסל שפּעטער איז ער אויך געגאַנגען צו אַן אַנדער געהיימער פֿאַרזאַמלונג אין אַ וואוינונג אויף דער טוואַרדע גאַס. די אַרבעטער און די פּיל סטודענטן, וואָס האָבן די דירה אָנגעפֿילט, זענען געקומען לטובת די יום טוב בלעטלעך. פּרץ האָט פֿאַרגעלייענט באַנטשע שוויַיג. ער האָט געמאַכט אַ טיפֿן איינדרוק, אָבער עס האָט אויסגעבראָכן אַ סומאַטאָכע, ווען אַ סטודענט האָט אַ געשריי געטון: פּלאַגיאַט! ער האָט אויף רוסיש אויסגעשריען די באַשולדיגונג, אַז פּרץ האָט זיין טעמע גענומען פֿון קאָראָלענקאָ'ס דערציילונג „סאָן מאַקאַראַ", מאַקאַר'ס חלום. אויף דעם סטודענט'ס רוסיש, האָט פּרץ געענטפֿערט אין פּויליש און אין אַ פּשרה האָט פּרץ גערעדט אידיש. די ענליכקייטן האָבן זיך אַרויסגעוויזן צו זיין צופֿעליקע, וואָס קענען טרעפֿן ביי צוויי שריפֿטשטעלער, וועלכע

האָבןביידע געשאַפן מיט דעם מאָטיוו פון רחמנות פאַר דעם באַדריקטן און באַליידיקטן.

אין אַן אויפשוואונג פון ליטעראַטור טעטיגקייט, האָט פרץ דאַמאָלס אַ סך געשריבן און אַרויסגעגעבן, כאָטש זיינע מיטלען זענען שטענדיק געווען זייער באַגרעניצט. ער האָט געפּלאַנט דעם דריטן באַנד פון זיין ביבליאָטעק און האָט געגרינדעט אַ פאַרלאַג פון זיינע אויסגאַבעס. פּינסקי האָט אים אויפסניי צוזאַמען געפירט מיט ספּעקטאָרן, מיט וועמען פרץ איז שוין פריער געווען באַקאַנט. ספּעקטאָר איז אַריינגעפירט געוואָרן ווי אַ שותּף אוןביישטייערער צו די יום טוב בלעטלעך.

פרץ, פּינסקי און ספּעקטאָר זענען לאַנגע שעה'ען געזעסן איבער זייערע גלעזלעך טיי אין קאָטיק'ס גאַרקיך אויף די נאַלעווקעס און האָבן געשלאָסן אַ שותּפות אַרויסצוגעבן די יום טוב בלעטלעך און אַ זאַמלבוך. אָבער באַלד איז ספּעקטאָר געקומען אין קאָטיק'ס מיט אַ שפּאָגל נייער געשיכטע, אַז דער פאַרלעגער העשל עפּלבערג, וועלכער האָט דאַמאָלס אַרויסגעגעבן קאַלענדאַרן, וויל אַרויסגעבן אַ בלעטל אויף יעדן יום טוב. פרץ האָט געזען אין דעם אַ גוטן וועג צו באַקעמפן די צענזור, ווייל אויף די יום טוב בלעטלעך וועט דער צענזאָר קוקן מילדער ווי אויף זיינע אַנדערע אויסגאַבן. ספּעקטאָר האָט פאַר דער גרופּע גערעדט מיט עפּלבערגן און דער קאַלענדאַר פאַרלעגער האָט געזאָגט: גיט זיך אַרויס די יום טוב בלעטלעך אויב איר ווילט!

פרץ האָט אויפגעלוייכטן. ספּעקטאָר אָבער האָט זיך לאַנג מיט פרצעס יום טוב בלעטלעך נישט געהאַלטן. ער איז שוין געווען אַ באַרימטער רעדאַקטאָר און אַרויסגעבער פון הויזפריינד. ער איז געשטאַנען מער אויפן צד פון שלום עליכם און דוד פרישמאַן, וועלכער האָט מיט זיין גאַליקער פּען פרצן פאַרביטערט זיינע טעג. דער סאַטיריקער האָט אַרויסגעלאָזט צוויי זאַמלונגען פּאַראָדיעס. איינע האָט ער אָנגערופן „לאָקשן" און די צווייטע „אַ פּלוי פון תשעה באב". דאָרט האָט ער אויף אַלע אופנים חוזק געמאַכט פון אַלעם שענסטן וואָס פרץ האָט פאַרעפנטליכט אין די יום טוב בלעטלעך.

אין אַ הייסן זומער־טאָג איז צו ספּעקטאָרן געקומען צופאָרן פון בעסאַראַביע זיין שיינע אכצן־יעריקע שוועגערין האָדל קויפמאַן. מיט

אירע פרייע, אויפריכטיקע מיינונגען האט זי פלוצים געווירקט אזוי ווי אויפריים־שטאף אין דעם קרייז. זי האט דערקלערט, אז זי האלט מער פון פרצן ווי פון איר שוואגער ספעקטאר. און ווי דאס וואלט נאך געווען וועניק, האט זי אויסגעבארגט אירע הונדערט און פופציק רובל ארויסצוגעבן פרצעס יום טוב בלעטלעך און דאס זאמלבוך ליטעראטור און לעבן.

די באציאונגען אין דער קליינער גרופע האבן זיך גיך געענדיקט אויף אן אופן, פון וועלכן יעדער האט עפעס געוואונען. ספעקטאר האט באלד געמאכט שבת פאר זיך און האט ארויסגעגעבן אייגענע בלעטלעך.

האדל קויפמאן האט נישט געהאט וואס צו באדויערן איר געלט, וואס זי האט אויסגעבארגט דער אידישער ליטעראטור. זי האט געפונען א חתן און איז געווארן מאדאם פינסקי. דאס יונגע פארליבטע פאר־פאלק האט פארלאזט ווארשע אויף שטענדיק און זענען אוועקגעפארן קיין בערלין, פון וואנען זיי האבן שפעטער אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע.

די יום טוב בלעטלעך צו פארדאנקען, האט פרץ אינגיכן געהערט פון בנימין פייגענבוים אין ניו יארק. ער איז געווען מיט פרצן באקאנט פון ווארשע און האט אים איינגעלאדן צו שרייבן אין דער ארבייטער צייטונג, אונטער דער רעדאקציע פון אברהם קאהאן. דארט האט פרץ אין פארלויף פון עטליכע יאר פארעפנטליכט א גרויסע צאל פון זיינע מייסטערהאפטע דערציילונגען און לידער אונטער דעם נאמען פלאי. קאהאן איז געווארן זיינער א גרויסער פארערער און האט געשריבן און גערעדט וועגן אים מיט גרוים באגייסטערונג.

יענע עטליכע פרוכטבארע יארן אין פרצעס שאפונגס־לעבן האבן אים דערהויבן העכער אין זיין באדייטונג פאר דער ליטעראטור און האבן זיינע ווערק אריינגעבראכט אלץ טיפער אין פאלק.

כז

פאַר אַ ניי אידיש לעבן

אַ נייער שטייגער אין אידישן לעבן איז געוואָרן זיין חלום.

מיט דעם באַוואוסטזיין, אַז עס מוז געשאַפן ווערן נייע פאָרמען פאַר אַלעם וואָס איז ריין אידיש, איז פרץ געשטאַנען אין צענטער פון אַ קאַמף, וואָס האָט געפירט צו דער דערוואַכונג פון די אידישע פאָלקס־מאַסן. ער האָט זיך אָפטמאָל אויסגעשטעלט צו די פאַר־שידנסטע געפאַרן, ווען ער האָט קעמפנדיג אנטייל גענומען אין אונ־טערערדישע באַראַטונגען. שטורם און דראַנג זענען אין אים געווען ברויזנדיקע עמאָציעס. עס איז געווען זיין פלאַמיקער זאָג, אַז שטיל און רואיק איז נאָר אויפן בית עולם. רירעוודיק, אומרואיק און שע־פעריש, איז ער שטענדיק געווען פאַרגלויבט אין טעטיגקייט.

לעבנדיק אויסערליך אין קנאַפער אָבער בעל הבית׳ישער באַקוועמ־ליכקייט, איז ער אַלץ מער געוואָרן אַ טייל פון דער געהיימער אַרבע־טער באַוועגונג, פאַר וועלכער ער איז גרייט געווען צו ברענגען קרבנות אזוי ווי די אַרבעטער אַליין.

צווישן די וואָס האָבן זיך דערווייטערט פון אַלטן אידישן לעבן און האָבן נישט געהאַט קיין פאָרם פאַר דעם נייעם, איז ער געווען דער זוכער פון אַ פאָלקס־רענעסאַנס און פון אַ נייער אידישער פאָרם. אין יענע אויפגאַנגס־יאָרן פון אויפרודערישע באַוועגונגען, — חיבת ציון, סאָציאַליזם, עמיגראַציע, האָט ער געזוכט און אַרויסגעהויבן דעם נייעם פאָלקס־שטייגער. דער אַקצענט איז געווען אויף נאַציאָ־נאַלער אויפלעבונג, איבערוואַנדערונג, פאָלקסטימליכקייט. עס איז געווען אַ נייע ליכטיקע, צוגעבונדענע באַציאונג צו אַלץ וואָס איז היימיש אידיש.

קיין געזעלשאַפטליכע פראַגע אין אידישן לעבן איז אים נישט פרעמד געבליבן. ער האָט זיך קיינמאָל נישט אָפּגעפרעמדט אינגאַנצן פונם חיבת ציון געדאַנק. נאָר ווען ער איז געקומען צו דער איבער־צייגונג, אַז דאָס איז נישט דער איינציקער ענטפער אויף דער אידי־שער פּראָבלעם, האָט ער זיך גרינטליך און טיפער פאַראינטערעסירט מיט דער אויפגייענדיקער אַרבעטער באַוועגונג אין אייראָפּע. זי איז געוואָרן אַ טייל פון זיין גלויבן און אַ ליכטיקער צוקונפט אויך פאַר זיין פאָלק. מיט פרייד האָט ער אָנגעוויזן ווי דער אייראָפּעאישער פיליסטער הויבט אָן זיך שרעקן פאַר דעם נייעם סאָציאַל־אויפ־געקלערטן אַרבעטער.

מען האָט אים אַלץ אָפטער געזען ביי געהיימע צוזאַמענקומען אין פינצטערע, אָרעמע וואוינונגען, וואו עס זענען פאָרגעקומען שטור־מישע דעבאַטעס אַרום דער פראַגע פון אידישער עמיגראַציע.

דער ים פון אויסוואַנדערונג האָט אים אַרומגעכאַפּט און צוזאַמען מיט די פאָלקס־מאַסן, האָט ער זיך דערפילט אַ געטראָגענער אויף די כוואַליעס פון דער גרויסער אויסוואַנדערונג. אין אַמעריקע האָט ער געהאַט פריינט, פאַרבינדונגען, אָבער דער אָפּשיין פון דאָרטיקן אידישן לעבן האָט אים נישט פאַרלאָקט. אויפגעוואַכט האָט אין אים אַ טיפער אינטערעס פאַר דעם כּשוף פון אַ אידישער קאָלאָניזאַציע אין אַרגענטינע. אַהין האָט אים געלאָקט די רויע, אומבאַקאַנטע ערד פון אַ אידיש לעבן.

ער האָט דערגרייכט אַ מאָמענט פון ערנסטער באַטראַכטונג אויס־צוּוואַנדערן קיין אַרגענטינע און זיך דאָרט באַזעצן. דער פּלאַן איז געווען אויסגעאַרבעט צוזאַמען מיט דינעזאָנען, אָבער ער איז נישט פאַרווירקליכט געוואָרן.

עס זענען אויפגעקומען אין אידישן לעבן די טעג פון גרויסן אויפשוואונג פון פאַרשידענע באַוועגונגען, און ער האָט אין יעדער פון זיי געזוכט און געזוכט דעם מאָראַלישן יסוד.

אין יענער צייט האָט נאָך געריצט דער האָניק־חודש פון ציוניזם, און ווי אַ שאַרפער קאָנטראַסט איז געשטאַנען די פראַגע פון אויס־וואַנדערן קיין אַרגענטינע. פאַראיינצלטע זענען פון דאַ און דאָרט אַוועק קיין אָדעס, פון וואַנען מען איז מיט אַ רוסישער שיף אַריבער

דעם שווארצן ים און אנגעקומען צו די ברעגן פון ארץ ישראל. אין דער טיפעניש פון די מאסן אבער, האבן זיך אפגעריסן שטיקער פון אידישן לעבן און האבן זיך אוועקגעלאזט אויף אנדערע ים'ען, קיין ניו יארק, קיין בוענאס איירעס.

דאס נאך פארווארפענע לאנד אין ווייטן דרום פון אמעריקע האט פרצ'ן געהייצט. די ערשטע גרופע רוסישע אידן איז דאמאלס אנ־געקומען אהין. ער האט מיט טיפער נייגעריגקייט נאכגעפאלגט די איינוואנדערונג און קאלאניזאציע פון די באראן הירש קאלאניעס. ער האט געאטעמט מיט דער האפנונג, אז פאר טויזנטער ארעמע אידישע וואנדערער קאן ארגענטינע מיינען די באפרייאונג פון דחקות און א פריי לעבן אויף אייגענער ערד. עטליכע מאל האט ער געשריבן וועגן דעם.

ער האט געשפילט מיט דעם געדאנק פון אויסוואנדערונג און אליין אפטער האט ער מיט דינעזאנען גערעדט און געפלאנט אויסצואוואנ־דערן קיין ארגענטינע. פריער פון אליין האט ער געפלאנט אנצושרייבן א בוך וועגן דעם ווייטן לאנד. דער פלאן איז אבער ווייטער פון פאפיר נישט געקומען. קיין בוך וועגן ארגענטינע האט ער קיינמאל נישט אנגעשריבן. ער האט אבער פארעפנטליכט א קליינע בראשור „ארגענטינע" אין וועלכער ער האט באשריבן א שרעקליכע רייזע צו יענעם לאנד, האט דערציילט וועגן ווילדע חיות און מאסקיטעס, אז די רעגירונג האלט זיך נאך אין ענטוויקלען און ער האט צוגעגעבן א קאלירטע מאפע. די כוואליעס פון אויסוואנדערונג האבן אים אבער נישט פארשלונגען.

זיין אומצופרידנקייט מיט דער שטעל אין דער גמינע האט פרצ'ן דערפירט בלויז צום חשק אויסצואוואנדערן. אין איינעם פון זיינע לאנגע שמועסן מיט דינעזאנען, האט ער פאנאנדערגעוויקלט די שוועריגקייטן אונטער וועלכע ער לעבט און האט ארויפגעבראכט דעם געדאנק צו עמיגרירן. דינעזאן האט איינגעשטימט צו פארן מיט אים און פרץ האט גענומען אויף זיך דעם פלאן צו פארווירקליכן.

ביידע האבן געהאט ליטערארישע און געזעלשאפטליכע פלענער פאר ארגענטינע. פרץ האט זיך געזען אין דער ראל פון א שריפטשטעלער און ארויסגעבער אין נייעם לאנד. ער האט לייכטער אפגעאטעמט

פון געדאַנק, אַז ער וועט ענדליך פּטור ווערן פון זיין דערעסליכער אַרבעט אין דער קהילה און ער האָט געהאַט גוטע האָפענונגען אויף הילף אויסצוואַנדערן. ער איז געווען איבערצייגט, אַז געזעלשאַפט־ליכע טוער וועלן אַזעלכע צוויי שרייבער באַזאָרגן מיט רייזע־בילעטן קיין בוענאָס איירעס און אַז מען וועט זיי מיטגעבן אַ פולשטענדיקע דרוקעריי, כדי זיי זאָלן דאָרט קענען אַרויסגעבן ביכער און אויב מעג־ליך, אַ צייטונג. אַזאַ טעטיגקייט האָט ער געהאַלטן פאַר זיין פליכט כדי צו קענען באַשיצן די אָרעמע אימיגראַנטן, וועלכע זענען אָפּט פאַרפירט געוואָרן פון אַלערליי וואויליונגען און טונקעלע פאַרשוינען, וואָס האָבן געוואָרפן אַ שוואַרצן שאָטן אויפן אידישן לעבן אין דעם ווייטן לאַנד אַרגענטינע. די צוויי שריפשטעלער האָבן באַשלאָסן, אַז דעם פּלאַן מוז מען פאַרבריינגען פאַר דער אידישער קאָלאָניזאַציע געזעלשאַפט אָדער פאַר די מענטשן וואָס זענען געשטאַנען נאָענט צו באַראָן הירש.

ביי דער אידישער באַפעלקערונג האָט זיך אָנגעזאַמלט אַזוי פיל שרעק אַרום דער אויסוואַנדערונג קיין אַרגענטינע, אַז עס איז נויטיק געוואָרן דעם ענין אויפצוקלערן. פרץ האָט באַשלאָסן צו ווענדן זיך צו דוד פיינבערג, אַ באַאַמטער וואָס האָט אָנגעהאַלטן די פאַרביג־דונג צווישן דעם קאָמיטעט אין פעטערבורג און דעם הויפּט־ראַט פון דער ייק"א אין פּאַריז. פיינבערג איז געווען ביי באַראָן הירש'ן אַ פאַרטרויליכער מענטש. דורך אים האָט פרץ געהאָפט צו פאַר־ווירקליכן זיין פּלאַן צו פאַרלאָזן פוילן אויף שטענדיק און אויס־וואַנדערן מיט דינעזאָנען קיין דרום אַמעריקע.

די ביטערע אַנטוישונג איז געקומען גיכער ווי ער האָט דערוואַרט. ער האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ פילאַנטראָפּישן צוגאַנג, וואָס האָט אויך געשמעקט מיט אַסימילאַציע דאָס איז פאַר אים געווען אַ פאַרזעצונג פון דער אַטמאָספערע אין דער גמינע. חוץ דעם האָט ער אין באַראָן הירש'ס אויפפאַסונג פון אידישן לעבן איינגעזען די אייגענע דערווידערדיקע פילאַנטראָפּיע, וואָס ער האָט געזען אין ראָטשילד'ס פּלענער פאַר ארץ ישראל.

זיין אייגענע אויפפאַסונג פון דער עמיגראַציע איז געווען, אַז צום אידישן וואַנדערער דאַרף מען צוגיין מיט פּראַקטישער הילף און מען

טאָר פון אים נישט פאָדערן קיין מסירת נפש. נאָכדעם ווי מען באַזעצט אים אויפן לאַנד, דאַרף מען אים ווייטער מיט אַלע מעגליכקייטן אַרויסהעלפן.

אויפן גרונט פון אַט די איבערצייגונגען, האָט פּרץ פאַרלאַנגט, אַז אויב ער און דינעזאָן זענען גרייט אויסצוואַנדערן, דאַרף מען זיי פאַרזאָרגן מיט דרוקמאַשינען און מיט אַלעם אַנדערן וואָס איז נויטיק פאַר זייער אויסוואַנדערונג, כדי זיי זאָלן דאָרט קענען גרינדן אַ פאַרלאַג. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס איז נישט נאָר גוטע ווירטשאַפט נאָר אויך אויסגעצייכנטע פּאָליטיק. ווייל אויב מען וויל, אַז אַ פרעמדע רעגירונג זאָל די אימיגראַנטן גוט אויפנעמען, טאָר מען נישט קומען מיט קיין ליידיקע הענט.

אין דער צייט ווען די צענטראַלע פראַגע אין אידישן לעבן איז געווען ארץ ישראל אָדער אַרגענטינע, האָט פּרץ שטאַרקער זיך אָנגעקנופּט אין דעם לעבן פון די פאָלקס־מאַסן, ווי ער האָט זיי געזען אין לייד און פרייד אין וואַרשע. ער האָט פון זיי געשעפּט באַגייסטערונג פאַר זיינע באַגייסטערטע דערציילונגען.

נאָך עטליכע יאָר פון פּרוכטבאַרער ליטעראַרישער טעטיגקייט איז געקומען אַ שטילשטאַנד. ער איז געווען אַנטוישט און דערשלאָגן.

מיט פאַרביטערונג האָט ער געשריבן דינעזאָנען קיין קיעוו, אַז ער פאַרקויפט זיינע ביכער איינציגווייז און ער עסט אויף דאָס געלט. ביי יעדער געלעגנהייט האָט ער געזוכט גוטע אַגענטן, וואָס זאָלן העלפן פאַרשפּרייטן זיינע אויסגאַבעס אומעטום וואו אידן וואוינען.

דאָס האַרץ איז אים געווען אָנגעפילט מיט טרויער, ווען ער האָט צוגעזען ווי קריטיקער האָבן זיך אַרויפגעוואָרפן אויף זיינע שאַפונגען מיט טענות, ווי מען האָט אים געזידלט, אַראָפּגעריסן און חוזק געמאַכט פון זיינע יום טוב בלעטלעך, אין וועלכע ער האָט אַריינגעלעגט אַזויפיל גייסט, מי און געלט פון דער אייגענער קעשענע. מער ווי אַלץ איז אים געוואָרן פּיינליך, ווען נאָכדעם ווי ער איז געווען געצוואונגען אָפּצושטעלן זיינע בלעטלעך, איז אַ לאַנגע צייט נישט געווען אין רוסלאַנד קיין איינציקע אויסגאַבע פון דעם מין.

אַ טרייסט און אַ דערמוטיגונג אין דער צייט איז פאַר אים געווען אַמעריקע. דאָרט האָט ער געקענט זיינע זאַכן פאַרעפנטליכן אין דער „אַרבעטער צייטונג" און אין דער „צוקונפט", וואו טראַצדעם וואָס ער האָט געשריבן אונטער דעם נאָמען פלא"י, יצחק אריה לייבוש פּרץ אויף צוריקוועגס, האָט זיין נאָמען פונדעסטוועגן זיך גיך פאַרשפּרייט ווי דער סימבאָל פון אַלעם, וואָס איז דאָס שענסטע און בעסטע אין דער אידישער ליטעראַטור.

קומענדיק דאַמאָלס אין אַלץ אַ נענטערער באַרירונג מיט די פאָלקס־מאַסן, האָט אין אים דערוואַכט אַ טיפער אינטערעס פאַר דעם אידישן פאָלקלאָר.

פאָלקסלידער און די פאָרשונג פון פאָלקסטימליכקייט זענען דעמאָלט געווען אין אויפשטייג אין פוילן ווי אין אַלע לענדער פון אייראָפּע. פּרץ איז געוואָרן אַ געפאַנגענער אין דעם כשוף׳דיקן נעץ פון פאָלק־לאָר.

אַזוי ווי יעדעס אידיש אינגל איז ער געווען אַנגעזאַפּט פון די יונגע יאָרן מיט אידישע פאָלקסלידער און פאָלקס־מעשיות. דערצו האָט ער געהאַט אַ צאָל יונגע פריינט, וועלכע האָבן מיט באַגייסטערונג געאַרבעט אין דער פּאַטריאָטישער פאָרשונג פון פוילישן פאָלקלאָר און זענען אין זייער אַרבעט דערגאַנגען צו אַ ליבשאַפט אויך פאַר די אידישע פאָלקס־שאַפונגען.

מיט טיפן אינטערעס האָט פּרץ געלייענט יעדן נייעם נומער פון „וויסלאַ", אַ זשורנאַל פאַר פוילישן פאָלקלאָר, וואָס עס האָט אויס־געהאַלטן איגנאַץ בערנשטיין, דער גרויסער זאַמלער פון אידישע שפּריכווערטער. אין דער שריפט האָט פּרץ זיך באַקענט מיט דעם ענין פאָלקלאָר און איז אַליין געוואָרן אַן ענטוזיאַסטישער זאַמלער פון פאָלקסלידער. ער איז געוואָרן באַהאַוונט מיט דער אַרבעט פון די ערשטע פאָלקלאָריסטן אין פוילן, ווי אָסקאַר קאָלבערג, יאַן קאַר־לאָוויטש און שמואל אַדאַלבערג, וועלכער האָט דער ערשטער אָנגע־וויזן אויף דער וויכטיגקייט פון אידישן פאָלקלאָר.

אַט די נייע פאָרטיפונג זיינע האָט געפירט צו שטימונגספולע שבתים ביי פּרצ׳ן. דאָרט פלעגט מען אין בין השמשות זינגען פאָלקס־לידער, וואָס האָבן אויסגעשפּרייט אַ נייע חשיבות און דערהויבונג

פאר דער אידישער פאלקסטימליכקייט. ביי פרצ'ן אין שטוב האבן זיך אנגעהויבן ווייזן די יונגע באגייסטערטע פאלקלאריסטן פון דער „ווילא" — הענריק לעוו, יצחק לייב ארנשטיין, רעגינא ליליענטאל. טייל פון זיי האבן איבערזעצט פרצ'עס דערציילונגען אויף פויליש, אנדערע האבן אויך געשריבן פאר זיינע אויסגאבעס.

פאלקלאר איז דערהויבן געווארן צו א חשוב'ער וויסנשאפט. ביי אן אויסשטעלונג אין ווארשע איז שוין אויך געווען א ווינקל פאר א אידישער קאלעקציע. דער ווינער פאלקלאריסט פרידריך קרויס, רעדאקטאר פון דעם דייטשן פאלקלאר זשורנאל „אם אורקוועל", האט דערמוטיקט אידישע זאמלער. עס האט נישט לאנג גענומען און פרץ האט אים צוגעשיקט א קליינע זאמלונג פון אידישע פאלקס־לידער, וואס איז געווען די פרוכט פון די צוזאמענקומען ביי אים אין שטוב יעדן שבת.

צווישן די זעקס אפגעדרוקטע לידער פון פרצ'עס זאמלונג איז געווען דאס ליד „שימעלע", א קלאגליד נאך א געפאלענעם אידישן סאלדאט אין דער מלחמה אין קרים אין 1855, ווען די אידן האבן צום ערשטן מאל פארגאסן זייער בלוט פארן צאר, און האבן אין דעם זכות, מיט דריי יאר שפעטער, געבעטן אפצושאפן די אידישע גזירות.

צווישן פאלקלאריסטן האט פרצ'עס קליינע זאמלונג געמאכט אן איינדרוק און ער האט מיט מער חשק ווייטער געזאמלט פאלקסלידער. ער האט זיך אפטמאל דורכגערעדט וועגן דעם ענין מיט א יונגן, ענ־טוזיאסטישן זייגערמאכער יהודה לייב כהן, וועלכער איז געווארן א שטענדיקער ארייניגייער ביי פרצן אין שטוב און איז געווען איינער פון די וויכטיקסטע פארזינגער פון פאלקסלידער ביז דער צייט ווען ער האט אויסגעוואנדערט קיין אמעריקע.

זיין ליבשאפט צו די פאלקס־שאפונגען האט פרצן געמאכט אפט־מאל גיין אין די ווארשעווער טאנצהייזער, וואו עס פלעגן זיך צו־זאמענקומען יונגעלייט און מיידלעך וואס האבן געלערנט אין דער אידישער האנטווערקער שול, אויך נייטארינס וואס האבן אין די אוונטן געלערנט אין דער שול פון פייע ראקאווסקא אויף דער קור־פיעצקע גאס.

פון זיינע פליסיקע זאמלונגען האט פרץ אפגעקליבן צוויי־און־פערציק פאלקסלידער און האט אויף דעם ביכעלע ארויסגענומען א דערלויבעניש פון דער צענזור זיי אפצודרוקן.

ער האט אבער די פאלקסלידער קיינמאל נישט אפגעדרוקט, ווייל פאר די וואס האבן אים געהאלפן ארויסגעבן די יום טוב בלעטלעך, איז דער אידישער פאלקלאר געווען א פרעמדע זאך. ווען דער אידיש־אמעריקאנער ליטעראטור־היסטאריקער לעא ווינער האט באזוכט פרצן, האט ער ביי אים אויסגעבארגט זיין זאמלונג פון פאלקסלידער, וועלכע ער האט טיילווייז אויסגענוצט, אבער קיינמאל נישט אום־געקערט.

פרץ'עס טיפער אינטערעס פאר דעם אידישן פאלקס־שאפן האט אנגעהאלטן ביז צום סוף פון זיינע טעג, ווען ער האט די פאלקס־מאטיוון ארייגעוועבט אין זיינע קינדער־לידער.

מיט דעם האט ער געהאלפן צו דעם גרויסן אויפשוואונג פון א פאלקסטימליכן אידישן לעבנס־שטייגער.

כח

אַרעסטאַנט

מיט אַן אומהיימליכן ציטער אין דער נשמה האָט ער זיך דערנענטערט צו די אַרבעטער־מאַסן ביי געהיימע פאַרזאַמלונגען. עס האָט אים געצויגן צו זיי, אָבער עס איז אויך געווען פאַר וואָס זיך צו שרעקן.

נאָך איינער אַ געהיימער אַרבעטער־פאַרזאַמלונג, שבת נאַכט, אין דער וואוינונג פון די דריי שוועסטער ברוזעל, אויף קופּיעצקע גאַס, האָט זיך שוין פּרץ נישט איין שבת־צו־נאַכטס אַריינגעשלייכט אַהין, וואו ער האָט מיט שטראַלנדיקע בליקן און פלאַמיקע ווערטער באַגייסטערט צו טאָטן די אַרבעטער, וואָס האָבן זיך דאָרט פאַרזאַמלט אין דער ריי לויט פאַכן. אָנהויבנדיק מיט די קאַסטן־מאַכער און סטאָליאַרעס, זענען אין די אַנדערע שבת־צו־נאַכטסן געקומען יונג און אַלט פון אַנדערע פאַכן.

אויף דער גאַס האָט מען אַלעמאָל אַרויסגעשטעלט אַ טאָפּלטע וואַך אויפן פאַל, אַז ווען געהיים־אַגענטן זאָלן פאַקן די פאַרזאַמלונג, זאָל פּרץ נישט אַריינפאַלן.

דאָס זענען געווען די יאָרן ווען די שטימונג פון רעוואָלוציע איז מיט יעדן יאָר געוואָרן הייסער און געשפּאַנטער אין וואַרשע. אין די אָרעמע גאַסן פון דער שטאָט האָט געהערשט אַן אַטמאָספערע פון אויפרודערונג.

עס האָבן צו אַלעמען דערגרייכט די פּיין און דערנידערונג וואָס מען האָט געמוזט אויסשטיין, ווען מען איז אַריינגעפאַלן צו די זשאַנדאַרן. אין יענער געהיימער דירה פלעגן פון צייט צו צייט אויך אויפ־

טרעטן אַנדערע אידישע שרייבער, ווי מרדכי ספעקטאָר, דוד פּינסקי. אָבער פאַרזיכטיקער ווי אַלעמען האָט מען אָפּגעהיט פּרצן.

מיט דער צאַרישער זשאַנדאַרמעריע איז פּרץ שוין געקומען אין בארירונג ווען ער האָט נאָך געוואוינט אין זאַמאָשטש און איז געווען אַ פּאַרנומענער פּריוואַט אַדוואָקאַט. דעמאָלט איז ער אָבער געווען אַ פּערסאָנאַ גראַטאַ. אין די גערעכטליכע קרייזן איז ער געווען אַן אָנגענומענער מענטש, פאַר וועמענ׳ס פעאיגקייטן מען האָט געהאַט רעספּעקט. דעם ביטערן טעם פון זיין אַן אַרעסטאַנט האָט ער ערשט דערפילט אין וואַרשע.

נאָך אין דער צייט ווען ער האָט אַרויסגעגעבן די יום טוב בלעטלעך, האָט שוין די צאַרישע מאַכט געהאַלטן אַז אויג אויף אַלץ וואָס ער האָט געטון. נישט אַנדערש נאָר עס זענען געווען מסירות אויף אים, אַז ער האַלט זיך נאָענט צו די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן. אורזאַכן אים צו פאַרדעכטיקן האָט די פּאָליציי געהאַט גענוג. און די זשאַנ־דאַרמעריע האָט געבושעוועט און געהאַלטן די באַפעלקערונג אין שרעק. זשאַנדאַרן פלעגן אין מיטן דער נאַכט באַפאַלן הייזער און מאַכן שטרענגע דורכזוכונגען.

אין איינער אַזאַ נאַכט אין פרילינג זענען זשאַנדאַרן באַפאַלן פּרצ׳עס היים, האָבן דאָרט געמאַכט אַ גרינטלעכע רעוויזיע, געניש־טערט, דורכגעמישט און איבער־געקערט אַלע ביכער, מאַנוסקריפּטן און פּאַפּירן פון פּרצן און זיין זון. נאָכדעם איז צום אָבער־פּאָליציי־מייסטער אַוועק אַן אָפיציעלער באַריכט, אַז עס איז דורכגעפירט געוואָרן אַזאַ רעוויזיע ביי דעם אידישן שרייבער לייבא פּרץ און ביי זיין זון, לייזער, אַ סטודענט אין וואַרשעווער אוניווערסיטעט.

צום גליק האָט מען אויף אים קיין ממשות׳דיקע פּאָליטישע חטאים נישט געפונען. דעמאָלט איז פּרץ אָפּגעקומען מיט דער שרעק אין דער נאַכט און מען האָט אים נישט איינגעזעצט.

דעם ערשטן טעם פון אַ צאַרישער טורמע האָט פּרץ דערפילט, ווען מען האָט אים אומשולדיקערווייז אַרעסטירט פאַר אַז עניז וואָס האָט גאָרנישט געהאַט צו טאָן מיט דער רעוואָלוציע. מען האָט אים איינגעזעצט אויף עטליכע וואָכן.

אידישע סוחרים האבן אין יענער צייט אפטמאל זיך געלאדן מיט די רוסישע אייזנבאנעז איבער פראכט, וואס איז פארלוירן געגאנגען אדער באשעדיקט געווארן אין וועג. ווען די געשעפטסלייט האבן נישט געוואלט אליין זיין פארמישט אין די פראצעסן מיט די באנעז, פלעגן זיי פארקויפן די פראכטן צו אנדערע. איינער פון די דירעקטארן פון דער גמינע, אליין אן אדוואקאט, האט אויך געהאט אזעלכע פראכטן. ער האט אבער נישט געוואלט מען זאל זיך דערוויסן, אז די פראכטן פאר וועלכע ער האט געמאנט געלט געהערן טאקע צו אים, האט ער געבעטן פרצן, אז ער זאל זיי אונטערשרייבן. דער קלוגער פרץ האט אין איינעם פון זיינע נאאיווע מאמענטן די פאפירן אונטערגעשריבן. די רעגירונג האט זיך מיטאמאל געכאפט, אז עס גייט ערגיץ אן א שווינדל מיט די פראכטן. זי האט פון פעטערבורג אראפגעשיקט קיין ווארשע א ספעציעלן אויספארשער, ביעלאוואוו, צו אונטערזוכן די אנגעלעגנהייט. א צאל פארדעכטיקע אין דעם שווינדל זענען ארעסטירט געווארן. צווישן זיי איז געווען פרץ.

אזוי גיך ווי זיינע פריינט האבן זיך דערוואוסט, אז מען האט פרצן איינגעזעצט, זענען צוויי פון זיי, דער סוחר אברהם פאדלישעווסקי און דר. גרשון לעווין, אין מיטן דער נאכט אוועק צום אויפזעער פון דער תפיסה, געראד דעם דאקטאר'ס א פאציענט, און האבן ביי אים וויינינגסטנס גע'פועל'ט, אז מען זאל פרצן אריבערפירן אין אן אנדער קאמער און מען זאל אים בעסער באהאנדלען.

עס זענען פארביי טעג און וואכן און עס איז מיט קיין שתדלנות נישט געלונגען פרצן צו באפרייען. דער אויספארשער פון פעטערבורג איז געווען פאר'עקשנ'ט. נאך לאנגע באמיאונגען האט ער ענדליך איינגעשטימט אויסצוהערן דריי וויכטיקע עקספערטן און עדות. ער האט אויפגענומען סאקאלאוון, פאדלישעווסקין און דעם אדוואקאט קליינערמאן. די דריי איבערגעגעבענע פריינט האבן אויפגעוויזן, אז פרץ האט אין זיין לעבן נישט געפירט קיין האנדל מיט אייזנבאנען. זיי האבן פאר דעם הויכן באאמטן געשילדערט פרצעס אידעלן כאראקטער אלס דיכטער און אלס נאאיוון, גוטהארציקן מענטש, וועלכער האט אין א שוואכן מאמענט, וועלנדיק אימעצן א טובה טאן, די פאפירן אונטערגעשריבן. ווען ער האט זיי אויסגעהערט, האט ביע-

לאָווצאָוו נישט געקאָנט זיך אָפּוואונדערן איבער דער זאַך. ווי האָט אַזאַ שריפטשטעלער ווי פּרץ געקאָנט זיין אַזוי נאַאיוו און אונטער־שרייבן פּאַפּירן, מיט וועלכע ער האָט קיין שום פאַרבינדונג נישט געהאַט. די דריי פריינט האָבן דאָך מיט זייערע טענות געווירקט און נאָך עטליכע וואָכן אין תפיסה, האָט ביעלאָווצאָוו אים באַפרייט.

דאָס איז געווען צום ערשטן מאָל וואָס ער האָט פאַרזוכט דעם הארבן טעם פון אַ רוסישער טורמע.

זיין אמת׳ע באַקאַנטשאַפט מיט אַ רוסישער טורמע האָט פּרץ געמאַכט מיט עטליכע יאָר שפּעטער. און דאָס איז געווען אַ דירעקטער רעזולטאַט פון זיין פאַרבינדונג מיט דער אונטערערדישער אידישער ארבעטער באַוועגונג.

זייט פּינסקי האָט אים אַריינגעפירט אין די ארבעטער קרייזן, האָט פּרץ זיך קיינמאָל נישט אָפּגעזאָגט פון אנטיילנעמען אין אַ געהיימען צוזאַמענקום. ווען עס האָבן זיך פאַרשפּרייט די סטרייקס אין איינ־צלנע וואַרשטאַטן און אידישע ארבעטער האָבן געהונגערט, זענען די פירער געווען געצוואונגען צו צוטראַכטן פאַרשידענע מיטלען ווי דעם הונגער צו לינדערן.

עס איז געבוירן געוואָרן אַ פּלאַן פאַר אַ גרויסער אונטערנעמונג, ביי וועלכער פּרץ זאָל אויפטרעטן. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ געפעלשטע שמחה, אַ תנאים. די ארבעטער האָבן געדונגען אַ גרויסן חתונה־זאַל אויף דער פּאַווע גאַס, אין שכנות מיט דער פּאַוויאַק טורמע. די כלה האָט געזאָלט זיין איינע פון די דריי ברוזעל שוועסטער, ליבע, און דער חתן — דער אַגיטאַטאָר מענדל רובינשטיין, וואָס איז געגאַנגען אונטערן נאָמען מיכלזאָן. אויף אַזעלכע תנאים האָט די פּאָליציי אַרויסגעגעבן אַ דערלויבעניש.

פּרץ און ספּעקטאָר זענען איינגעלאַדן געוואָרן אויפצוטרעטן. דאָס האָט לייכט געמאַכט אויסצופאַרקויפן די בילעטן. עטליכע וואָכן פאַר דעם אָוונט זענען צוויי מיידלעך געקומען פּרצן איינלאַדן. זיי האָבן אים דערציילט וועגן דער ביטערער לאַגע פון די סטרייקער. דערצו האָט מען באַדאַרפט הילף פאַר אַ פאַמיליע וואָס פאַרט קיין אַמעריקע. ער האָט איינגעשטימט צו קומען עפּעס פאַרלייענען. ווען די מיידלעך

זענען געקומען צו ספּעקטאָרן און אים איבערגעגעבן, אַז פּרץ האָט שוין אָנגענומען, האָט ער אויך צוגעשטימט צו קומען לייענען.

אין דעם הייסן שבת־צו־נאַכטס אין יולי, ווען די געסט זענען זיך צונויפגעקומען, איז די סאַליע גאָר גיך געווען געפּאַקט, די טישן זענען געווען געדעקט ווי פאַר אַן אמת'ער שמחה, ארום דעם בופעט מיט שפּייז האָבן זיך געפּאָרעט די דריי איבערגעגעבענע שוועסטער קאָסאָוויטש, און די תנאים־קאָמעדיע פאַר דער פּאָליציי איז געווען פולקאָם צוזאַמענגעשטעלט. אַ סך מענטשן האָבן געמוזט אַוועקגיין ווייל עס איז קיין פּלאַץ נישט געווען. אין דעם געדרענגעניש זענען געווען אויסבאַהאַלטן עטליכע געהיים־אַגענטן, וואָס האָבן בלויז געקענט פאַרדעכטיגן, אָבער האָבן נישט פאַרשטאַנען וואָס הינטער דער קאָמעדיע איז פאָרגעקומען.

מען האָט דעם עולם איינגעשטילט און דער חתן האָט געלייענט אַ רעפעראַט. עס איז פאָרגעקומען אַ קאָנצערט מיט געזאַנג און דעקלאַמאַציע. נאָכדעם האָט דער באַגייסטערטער עולם מיט שטורעם אויפגענומען די געסט שריפטשטעלער. די יונגע, רייזען, אַש און נאָמבערג זענען אויך געווען געסט ביי די תנאים. צום וואָרט האָט מען אויפגערופן נאָר ספּעקטאָרן און פּרצן. ספּעקטאָר האָט פאָרגעלייענט זיין „סטרייק פון קבצנים", וואָס האָט ווי שטענדיק שטאַרק אויסגענומען מיט דעם ביזאַרן הומאָר. פּרץ האָט מיט שטורעמדיקן בייפאַל פאָרגעלייענט זיין אַרבעטער דערציילונג „וועבער־ליבע" און ווי אַ צוגאָב, זיין הומאָריסטישן „בעזים".

כדי צו זיין באַשיצט פון אַ פּאָליצייאישן איבערפאַל, זענען די שריפטשטעלער גלייך נאָך דעם פאָרלייענען אַוועק. אָבער די באַהאַלטענע אויגן פון די געהיים־אַגענטן האָבן שוין געזען ווער עס האָט דאָ אנטייל גענומען.

דער אָוונט איז לאַנג פאַרבליבן אין געדעכעניש פון די באַלמעלאַכעס אין וואַרשע.

די פּאָליציי האָט באַקומען אַ רעפּאָרט אַז די תנאים זענען, ווי עס האָט אויסגעזען, קיין תנאים נישט געווען. פּרצן און ספּעקטאָרן האָבן געהיימע לייט אויף וועלאָציפּעדן אַ גאַנצע וואָך נאָכשפּיאָנירט. סוף וואָך האָט די פּאָליציי ביי ביידן אין די הייזער געמאַכט איבער־

פֿאַלן אין מיטן דער נאַכט. איינס און צוויי האָט מען ספּעקטאַרן איינ־געזעצט אין ציטאַדעל. ביי פּרצן אין שטוב האָט מען בלויז אַרעסטירט זיין זון, לוציאַן.

ווען די זשאַנדאַרמעריע אין ציטאַדעל האָט גענומען ספּעקטאַרן אויפֿן פֿאַרהער און ער האָט מודה געווען אַז פּרץ האָט אויך אַנטייל גענומען אין דעם אָוונט, האָט מען אים צוזאַמענגעבראַכט מיט — לוציאַנען. די זשאַנדאַרן זענען געווען געפּלעפֿט. ווער האָט זיך גע־קענט ריכטן, אַז דער רעוואָלוציאָנער איז נישט דער אינגערער נאַר גאָר דער עלטערער פּרץ. דעם זון האָט מען גלייך באַפֿרייט און דעם פֿאָטער אַרעסטירט און איינגעזעצט.

זענען שוין אי פּרץ אי ספּעקטאָר געזעסן אין צענטן פּאַוויליאָן, נאָר איינער האָט פֿון אַנדערן נישט געוואוסט.

דער צענטער פּאַוויליאָן אין דער וואַרשעווער פֿעסטונג איז געווען אַרומגעוועבט מיט אַלערליי פֿינסטערע און שרעקליכע לעגענדעס און פּרצן איז באַשערט געווען איצט די שרעקן אַליין דורכצולעבן. ער האָט געמוזט דורכגיין די חרפּה און דערנידערונג פֿון אַלע אַרעס־טאַנטן. געמוזט זיך אויסטאָן נאַקעט און מען האָט אַלץ ביי אים צוגענומען — די פּאַפּיראָסן, שוועבעלעך, דאָס האַלז־טיכל, דאָס קליינגעלט, אַלץ.

די לעצטע זומער־טעג, ווען ער איז אָנגעקומען אין דער פֿעסטונג, זענען אים פֿאַרביי אין אַנגסטן און אין זאָרג מיט וואָס דאָס וועט זיך ענדיגן. דורך דעם לאָך אין דער טיר, האָט ער כסדר געזען די צוויי ביסטרע אויגן פֿונם זשאַנדאַר, וואָס איז געגאַנגען אַהין און אַהער און האָט כסדר געכאַפּט אַ בליק אַריין. די טעג זענען אַוועק אין פּיינליכע דאגות.

די נעכט אָבער, מיט די ערשטע אָסיען־ווינטן, האָבן זיך געצויגן ווי אַן אייביגקייט. נישטאָ קיין גרעסערע שטראָף ווי צו זיין אַליין, האָט ער געטראַכט. זעקס אין דער פֿרי איז שוין אַ שטומער וועכטער אַריינ־געקומען ריינִיקן. יעדעס מאָל ווען עפּעס האָט אַ קלאַפּ געטאָן אין זיין טיר, האָט זיך עס אָפּגערופֿן ביי אים אין האַרץ — אפשר ברענגט מען ספּעקטאָרן.

מען האָט אים גענומען אין קאַנצעלאַריע אויפֿן דאָפּראָס און אויס־געפֿרעגט אַלץ וועגן דעם אָוונט פֿון די תּנאָים. ווער זענען די פּירער, ווי הייסן זיי. ער האָט אויף אַלעמען געענטפֿערט אַזוי גוט ווי ער האָט געקענט און האָט זיך דערוואוסט, אַז מ'האָט שוין לאַנג געהאַלטן אַן אויג אויף אים.

די פֿעסטונג איז געלעגן האַרט ביי דער ווייסל. אין די טעג האָט ער ווי עס איז געלינדערט די שווערע לאַנגווייל, פֿראַוואונדיק לייענען טייל פֿון די אַלטע רוסישע ביכער וואָס מ'האָט אַרויסגעגעבן צו אַרעסטאַנטן פֿון דער פֿעסטונג ביבליאָטעק. אָבער אין די נעכט איז ער געלעגן מיט אָפֿענע אויגן, וואַך. ער האָט אויף קיין פֿאַל נישט געקאָנט איינשלאָפֿן. אין די אָסיענדיקע נעכט, ווען די ווינטן האָבן געפּייפֿט, האָט ער זיך איינגעהערט ווי דער טייך האָט זיך געהויבן און געראַוישט. פֿאַרן הויכן פֿענצטער מיט די גראַטעס איז געווען אַ באַן־בריק, איבער וועלכער עס האָט פֿון צייט צו צייט פֿאַרבייגעקראַכט אַ צוג מיט אַ לאַנגן פֿייף ביז אין דער ווייטקייט. טיילמאָל אָבער איז אָנגעקומען אַ שטילקייט, אַז מען האָט קיין שאָרך נישט געהערט. די אימה איז געוואָרן נאָך טיפֿער אין אַ שטילער לבֿנה־נאַכט.

אַזוי זענען אַוועק עטליכע וואָכן. אין אַ פֿראָסטיקן פֿרימאָרגן, ווען דער קלאָרער שניי איז הויך געלעגן אויפֿן הויף פֿון דער פֿעסטונג, האָט מען פּרצן צוזאַמענגעפֿירט מיט ספּעקטאָרן און זיי געלאָזט פֿאַרבלייבן צוזאַמען אין איין קאַמער.

אַ נייע נשמה איז אַריין אין אים ווען ער האָט מיטאַמאָל באַקומען אַ פֿריינט, מיט וועמען צו רעדן. זיי זענען ביידע געווען איבערגעפּילט מיט זאָרג און באַהאַלטענע שרעק. זיי האָבן לאַנג און פֿיל גערעדט און געלאַכט ביז דער זשאַנדאַר האָט זיי פֿאַרבאָטן צו לאַכן אַזוי הויך. פּרץ האָט גאָר נישט געקענט איינהאַלטן זיין געלעכטער און פֿון צייט צו צייט האָט ער איבערגע'חזר'ט:

— אַ מעשׂה נורא, מען זאָל נעמען צוויי מענטשן און זיי פֿאַר־שליסן אין איין צימער.

ווען זייער ערשטע איבערוועלטונג פֿון פֿרייד האָט זיך אויסגע־שעפּט, האָט פּרץ אין אַ שטילערן מאָמענט פֿאַרטרויט ספּעקטאָרן, אַז ער איז קראַנק, אַז פֿון נישט שלאָפֿן אין די נעכט איז ער שיער פֿון

זינען אראפ. ער האט אלץ געדעכנט, ווער ווייסט וואסער געפערליכע שטראף מען וועט אים צוטיילן. מסתמא זענען נאך פארשריבן קעגן אים אלטע חטאים פון זאמאשטש. און מיט ביטערן הומאר האט ער צוגעגעבן:

— מיר זענען צוויי געפערליכע ארעסטאנטן.

אין דער נייער קאמער איז ער גוט דורכגעשלאפן די ערשטע נאכט, איז אויפגעשטאנען א דערפרישטער און האט אונטערגעטאנצט פאר שמחה. ער איז געווארן א נייער מענטש. נאך עטליכע טעג פון דער־ווארעמען זיך מיט א פריינט, האט ער גענומען אויסארבעטן א פראַ־גראם פון טעטיגקייט פאר די לאנגע טעג און אוונטן. אין דער פרי וועט מען שרייבן, נאכמיטאג רעדן, אין אוונט לעזן און פארן שלאף אויך א ביסל רעדן. אבער עס זענען אוועק לאנגע טעג און מ׳האט נאר גערעדט און געזארגט וועגן ווער ווייסט וואסער שווערער שטראף.

אויך די אסיענדיקע לאנגע נעכט זענען אוועק אין רעדן. מ׳האט זיך דערציילט זכרונות פון די קינדער־יארן און מען איז אריבער צו איינצלהייטן פון דער לעבנס־געשיכטע. אזוי זענען ווידער אוועק לאנגע טעג און נעכט. סוף כל סוף האט מען זיך אין די פרימארגנס דאך גענומען צו שרייבן.

אין קאנטראסט צו דער הארטער פיזישער מאכט, וואס איז געווען פארקערפערט אין די זשאנדארן וועלכע ער האט געזען אין די קאַ־רידארן און אויפן הויף פון דער פעסטונג, איז אין זיין געדאנק העכער געשטיגן די הויכע גייסטיגקייט און דער איידעלער כח פון חסידות. די הארטע קאלטע גוי׳אישקייט האט אים ארומגערינגלט, אבער די אידישקייט האט געזונגען אין אים.

דארט, אין צענטן פאוויליאן, האט זיך ביי אים אין קאפ גענומען שפינען די הויכע דערהויבענע מאראל פונם נעמיראָווער, וואס פלעגט סליחות־צייט יעדן פרימארגן פארשווינדן. אויף וועמען חסידים האבן געגלויבט, אז פאר זיינע מעשים טובים פליט ער אין הימל אריין, און דער טרוקענער ליטוואק האט שוין צוגעגעבן: אויב נישט נאך העכער.

אין דער הארטער תפיסה האט זיך אין אים טיפער צעווארעמט די ליבשאפט און באוואונדערונג פאר חסידות. פאר זיין חבר־ארעס־

טאַנט האָט ער דאָ אפילו אָפן געזאָגט, אַז ער איז מקנא בערדי־טשעווסקין ווייל ער איז איינגעטונקען אין חסידות.

עטליכע טעג נאָכאַנאַנד האָט ער יעדן פרימאָרגן אימפּעטיק און באַגייסטערט געשריבן אויף דער נאַרע. און ווען „אויב נישט נאָך העכער" איז געווען אָנגעשריבן און אויסגעפּיילט, האָט ווי אַן אָפּ־געשפּיגלט ליכט פון דער זון, צעפלאַקערט זיך אין אים דער תורה־קאַמף צווישן בריסקער רב און ביאַלער רבי'ן. און עס איז געבוירן געוואָרן „צווישן צוויי בערג", דער גייסטיקער קאַמף פאַרן פּראָסטן פאָלק.

באַפרייט און אויסגעלעבט זיך פון דעם געדאַנק, וואָס איז געווען פאַר אים אַ פאַרגיטיגונג פאַר זיין אייגענעם קאַמף פאַר די מאַסן, איז ער ווידער געוואָרן טיף אומרואיק און האָט מער קיין חשק נישט געהאַט עפּעס צו שאַפן אין די קיילעכדיקע, פאַרשווינדנדיקע ווענט פון דער תפיסה.

אויך ספּעקטאָר האָט געשריבן. נאָכדעם האָט מען ווידער לאַנגע טעג און אָוונטן גערעדט. מ'האָט געבויט פּלענער ארויסצוגעבן ביכער, צייטונגען, זשורנאַלן. מ'האָט אויסגעפּלאַנט אַ פאַרלאַג פאַר קינדער־ליטעראַטור. און בויענדיק שלעסער אין דער לופטן, האָט מען אויס־געפּלאַנט צו בויען אַ אידיש טעאַטער אויף נייע יסודות.

די אַלע שיינע חלומות זענען גיך צערינען, ווען די אָסיען־ווינטן האָבן נאָר גענומען העכער פייפן.

נאָך עטליכע פיינליכע חדשים אין צענטן פּאַוויליאָן, האָט מען פרייען און ספּעקטאָרן באַפרייט. די באַשולדיגונגען קעגן זיי זענען געווען אויפגעבלאָזן פון די זשאַנדאַרן. עס איז אין זיי קיין ממשות נישט געווען.

ווען ער איז אַהיימגעקומען איז זיין געזונט געווען שטאַרק אונ־טערגעגראָבן. עס האָט אים לאַנג גענומען ביז ער איז געקומען צוריק צו זיך אין זיין געסט אויף צעגלאַנע איינס.

אַהיימקומענדיק האָט ער אויף זיין שרייב־טיש ביים פענצטער גע־פונען אַ גרויסע מתנה, וואָס האָט זיין האַרץ דערוואָרעמט. דאָרט זענען געלעגן די ערשטע דריי קליינע בענדער פון זיינע העברעאישע

כתבים, וואָס בו־אביגדור האָט נאָרוואָס אַרויסגעגעבן אין פאַרלאַג „תושיה”. זיינע ערשטע געזאַמלטע שריפטן.

אַ טיפע פרייד האָט זיך אין אים אויסגעשפּרייט, ווען ער האָט געבלעטערט דעם ערשטן באַנד. זיינע אויגן האָבן פאַרשלונגען דאָס דערהויבענע פאָרוואָרט פון יוסף קלויזנער, אַ יונגער באַגייסטערטער סטודענט פון אוניווערסיטעט אין היידלבערג. אויף אַ צענדליג געדיכטע זייטלעך, האָט ער געשילדערט די פּאָעטישע שאַפונגען פון פּרצן, האָט אים פאַרגליכן מיט די גרעסטע, אים צוגעשריבן די העכסטע קינסטלערישע מעלות און אים אָנגערופן דער זינגער פון די פאַרשטויסענע. אַרויסקומענדיק פון תפיסה, האָט ער מיט די פאַרשטויסענע זיך געפילט נאָענט און אייגן.

ער האָט די ביכער געצערטלט אין די הענט ווי טויבן. זיי האָבן געוואַרעמט די נשמה נאָכן פראָסט אין דער פעסטונג.

כט

יובילאַר

דריי טעג און דריי נעכט נאָכאַנאַנד האָבן זיך געצויגן די פּייער־ליכקייטן. אין אַ טיפערן זין, האָבן זיי קיינמאָל נישט אויפגעהערט. עס איז געווען נישט בלויז דער יום טוב פון זיין שאַפן, נאָר אויך די דערהויבונג פון אידיש צו איר אייביקער מדרגה.

מידת הרחמים, דאָס הייסט דינעזאָן, איז מיט אַ דערהויבן האַרץ און אין זיין שבת'דיקן קאָסטיום אויסגעפּוצט אין דעם זוניקן פריי־מאָרגן געגאַנגען צו דער גמינע. נישט צו פּרצן נאָר צוליב אים.

גייענדיק פון דער מילע גאַס איבער דער דזשיקע צווישן דעם גע־דיכטן אידישן עולם, האָבן אים צענדליקער מענטשן אָפּגעשטעלט און באַגריסט ווי דעם בעל שמחה. זיינע קעשענעס זענען געווען געפּאַקט מיט טעלעגראַמעס, וואָס זענען אויף זיין אַדרעס געקומען פון אַלע עקן רוסלאַנד און אויסלאַנד. אויסדרוקן פון וואַרעמסטער ליבשאַפט און טיפסטער אַכטונג צו פּרצן. אין האַנט האָט ער גע־טראָגן אַ קליין שווער פּעקל, וואָס ער האָט געדריקט צום האַרצן ווי אַן אוצר.

עס איז געווען אַ וואונדערליך יום טוב'דיקער טאָג. דער הימל ליכטיק בלאָ, דאָס וועטער לינד. די פּיאַלקן און נאַרציסן זענען שוין געווען אויסגעפּאַרקויפט אויף די וואַרשעווער גאַסן. די בלומען־פאַר־קויפערינס האָבן שוין פון די טראָטואַרן אויסגעשטרעקט לעוואָקאַניעס. עס איז געווען ל״ג בעומר און דער ערשטער טאָג פון פּרץ'עס יובילעי.

אַלע צוואַנציק מיטגלידער פונם יובילעי קאָמיטעט, צווישן זיי מיכאל בערגסאָן, פּרעזידענט פון דער גמינע, י. ל. גראָסליק דער

סעקרעטאַר, נחום סאָקאָלאָוו, בעל מחשבות, דינעזאָן, אברהם פּאָד־ לישעווסקי, דר. מינץ, קאַסירער פון דער יובילעאום אויסגאַבע, דר. משורר, דער אַדוואָקאַט קירשראָט־פּראַווניצקי, האָבן צען אין דער פרי זיך פאַרזאַמלט אין דער גמינע און זענען פון דאָרט אַוועק צו פּרצן אים ווינטשן גליק צום פופציקסטן געבורטסטאָג און פינף־און־ צוואַנציקסטן יובילעי פון זיין ליטעראַרישן שאַפן.

אויף צעגלאַנע איינס איז די פּרץ שטוב געווען רייכפאַרביק פאַר־ פּוצט מיט בלומען. דאָרט האָט זיך פייערליך אָפּגעשפּילט דער יום טוב, וואָס האָט קלאָר און ליכטיק אָפּגעהילכט אין דער גאַנצער אידישער וועלט.

דאָרט איז געווען פאַרטראַטן אַ געמיש פון די פאַרשידנסטע שיכטן אין אידישן לעבן. דער פּרעזעס בערגסאָן, וועלכער האָט דעם יובילאַר באַגריסט אין נאָמען פון דער געמיינדע, האָט מיט די אַנדערע מיט־ גלידער פון דער פאַרוואַלטונג פאַרטראַטן די עקסטרעמע אידישע אַסימילאַציע, די פּאָליאַקן פון משה רבינו'ס גלויבן.

קיין שאַרפע ליניעס האָבן נאָך דאַמאָלס די פאָלקס־באַוועגונגען נישט פאַנאַנדערגעטיילט און די ציוניסטן, נאַציאָנאַליסטן און אַנ־ דערע איסטן זענען געווען גלייך פאַרטראַטן. אַלע האָבן געוואָלט פאַר־ רעכענען פּרצן אַלס זייערן. אָבער אין דער אמת'ן האָט ער קיינמאָל אין לעבן צו קיין איינער פון די פּאַרטייען נישט געהערט. ליכטיקע האָפענונגען פאַר זיין פאָלק, דאָס איז געווען זיין אידעאַל.

דאָס איז געווען אַ מערקווירדיקער ערשטער יום טוב פון דער אי־ דישער ליטעראַטור. אויפן הינטערגרונט פון רויטע רויזן און אַנדערע בוקעטן, האָט העלענע מיט איר רואיקן און ליבליכן שמייכל אויפ־ גענומען געסט. דער בעל יובל איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ לייכטנדיק פּנים, אַ שוויינגנדיקער.

אויף דער געזעלשאַפטליכער וואָג האָבן אַריבערגעוואויגן די אַסי־ מילאַנטן, די וואָס האָבן אים רעספּעקטירט ווי דעם דיכטער פון קליינע מענטשעלעך. זייער אומגאַנגס־שפּראַך ביי דער פייערונג איז געווען פּויליש. נחום סאָקאָלאָוו איז אויפגערופן געוואָרן צו האַלטן די באַ־ גריסונגס־רעדע. אידיש אָדער העברעאיש, איז ביי אים אין האַרצן

געווען די פראַגע. נאָר כדי צו זיין פאַרשטענדליך פאַר אַלעמען, הויפּטזעכליך פאַר די גמינע דאַזאָרעס, די געלט־אַריסטאָקראַטיע, האָט ער גערעדט פּויליש. דער נאָענטסטער יוגנט־פריינט האָט ארומגע־רעדט פּרצעס פאַרדינסטן אין דער העברעאישער און אין דער אידישער ליטעראַטור, די גרויסע נוצן וואָס ער האָט געבראַכט פאַרן נישט־גע־בילדעטן עולם מיט זיין שרייבן אין פּראָסט אידיש. פּרץ איז אַן עכטער פּוילישער איד, האָט ער מיט שטאָלץ אונטערגעשטראָכן, אויפן פּוי־לישן באָדן געבוירן געוואָרן און היינט איז ער דער שטאָלץ פון גאַנצן אידנטום, ווייט אַריבער די גרעניצן פון פּוילן און ליטע. און ער איז געקומען צום אויספיר:

„אונזער בעל יובל איז אַ לעבעדיקער גייסט. ער איז פלינק, אימ־פּולסיוו און פאַרמאָגט אַן איינגעבוירענעם חוש פאַר קונסט און אינס־פּיראַציע. ער איז האַרציק און האָט אַ פּערזענליכע באַציאונג צו זיינע געשילדערטע העלדן. זיין שאַרפע באָאָבאַכטונגס־קראַפט איז זייער אַן איידעלע. זיין פאָרם איז אייגנאַרטיק. ער רעכנט זיך נישט מיט די פאָדערונגען פון באַנאַלע פאָרמען. ער זוכט נישט צו זיין דורכאויס פאַרשטענדליך. זיין שוואונג איז ווייט אַריבער די באַגריפן פון דעם דורכשניטליכן מענטש. דאָס איז אמת נישט נאָר וועגן דעם דיכטער נאָר אויך וועגן דעם מענטשן, לעאָן פּרץ".

סאָקאָלאָוו האָט גערעדט לאַנג און טיף און פּרץ האָט אים שווייגנ־דיק אָנגעקוקט מיט אַן אויסדרוק: מיינט מען טאַקע מיך?

איצט האָט דינעזאָן פון זיין זייט אויפגעבונדן און אים צוגעטראָגן דאָס פּעקל. דאָס זענען געווען צוויי בענדער מיט גאָלדשניט. איינער איז געווען דער ערשטער עקזעמפּלאַר פון פּרצעס געזאַמלטע שריפטן. דער צווייטער איז געווען אַ באַנד אַזוי ווי דער ערשטער, נאָר מיט לעדיקע בלעטער, נישט באַשריבן און געדרוקט, אַ חוץ אויף די ערשטע זעקס זייטלעך. דאָרט האָט דינעזאָן אָנגעשריבן זיין פּער־זענליכע אָפּשאַצונג פון דעם יובילאַר, זיין לעבנס־חבר. דאָס האָט זיך פאַרענדיקט מיט אַ גאָלדענער אויפשריפט:

„שרייב און שרייב פון דעם יובל ביז צום טאָג פון קומענדיקן יובל פאַר דיין אייגענער און פאַר אונדזער טובה וועגן, אמן".

דער פראַכט־באַנד איז געווען מיט זילבערנער באַצירונג, אַ מאָנאָ־גראַם פון יל״פּ, ארומגענומען מיט אַ קראַנץ און אונטן צוויי פעדערס איבערגעלייגטע מיט אַ שלייף.

אַ שטראַל פון גליק האָט אַ שיין געטאָן פון זיינע ליכטיקע אויגן. דאָס האָט ער צום ערשטן מאָל דערזען זיינע געזאַמלטע ווערק אויף אידיש. ביז דאַמאָלס זענען זיי געווען צוזייט און צושפּרייט אין פאַר־שידענע אויסגאַבעס. ווען דינעזאָן האָט אים באַלד מיט אַ יאָר פריער געלאָזט וויסן, אַז צו זיין פינפאונצוואַנציקסטן יובל וויל ער צונויפ־קלייבן זיינע ווערק אין איין באַנד, האָט פּרץ קוים גלויבנדיק געזאָגט:

— וואָלט איך כאָטש אַליין וויסן ווי צו זוכן מיינע אַלערליי שרייבערייען, וואָלט איך אפשר דיר געקאָנט אין דיין גוטן ווילן צוהעלפן. צום באַדויערן האָט זיך מיר קיינמאָל פריער אַזוינס נישט געחלומ׳ט. איך האָב צוזייעט און צושפּרייט מיינע זאַכן אויף זיבן ימ׳ען.

אָבער דינעזאָן האָט אומדערמידליך אַלץ געזאַמלט. האָט אַ יאָר נאָכאַנאַנד געזוכט אין פאַרגעסענע אידישע זאַמלביכער, האָט גע־בלעטערט אין זשורנאַלן און צייטונגען מיט אָפּגעבליאַקעטע אותיות. האָט צוזאַמענגעלייגט שורה צו שורה, בלעטל צו בלעטל, האָט געפירט געשעפטן מיט זעצערס, דרוקערס און איינבינדערס. ביי פאַרשידענע מענטשן אויסגעליען די נויטיקע פאַר טויזנט רובל און האָט אָפּגע־דרוקט דעם אוצר ווי עס פּאַסט פאַר אַזאַ ליטעראַרישן יובל.

איצט האָט ער דערלעבט דעם גרויסן מאָמענט, ווען ער האָט גע־קאָנט איבערגעבן פּרצן אין האַנט אריין דעם טייערן באַנד, וואָס איז מיט אַזויפיל מי אָנגעקומען ארויסצוגעבן. אפילו דער טיפער בעל מחשבות האָט אין זיין באַגייסטערטער אָפּשאַצונג ארויסגעהויבן דעם פּשוטן פאַקט, אַז מענטשן פון פאַרשידענע קלאַסן, רוסישע און פּוילישע אידן, ליטעראַטן, דאָקטוירים, סוחרים און אַנדערע האָבן זיך פאַראייניקט ארויסצוגעבן צו פּרצעס יובילעי זיינע ווערק.

אַ טרער פון פרייד האָט געפינקלט אין זיין אויג ווען ער האָט דעם באַנד גענומען אין האַנט אריין.

— מיין ברודער יעקב! — האָט ער מיט גערירטער פרייד אויס־געשריען. — דו האָסט מיר מיט דיין מתנה דאָס גליק פון מיין לעבן צוגעטראָגן. וועז און מיט וואָס וועל איך דיר אָפּדאַנקען?

קיינמאָל פאַר דעם און קיינמאָל נאָכדעם האָט דינעזאָן קיין טרער אין פּרצעס אויג נישט געזען.

דער קאָמיטעט האָט אים געבראַכט אַ גאָלדענע פּען און אַ זילבער־נעם טינטער מיט העברעאישע און פּוילישע אויפשריפטן. איבער די ווערטער זענען געלעגן פינף זילבערנע ביכלעך.

די געסט זענען געווען אין אַ געהויבענער שטימונג ווען מען האָט אַנגעקלונגען ביי דער טיר און עס האָבן זיך אַריינגעלאָזט צוויי גע־היימע יונגע פאַרשוינען.

דאָס זענען געווען אָרעם־געקליידטע אַרבעטער. זיי האָבן שטיל גערעדט צו פּרצן און געבעטן אים אַריינצוגיין מיט זיי אין אַן אַנדער שטוב. פּרץ האָט איבערגעבעטן דעם קאָמיטעט און איז מיט די צוויי יונגעלייט אַריין אין צווייטן צימער.

אַ פּאָר מינוט שפּעטער איז ער צוריקגעקומען מיט אַ פּנים באַלויכטן פון באַגייסטערונג און אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַן אַלט בוך. די אַרבעטער זענען שטיל אַוועק און פּרץ האָט אויסגערופן:

— איר ווייסט ווער דאָס איז געווען? אַ דעלעגאַציע פון בונד. זיי האָבן מיר געשיקט אַן אָפּיציעלע באַגריסונג מיט אָט דער מתנה.

די פּויליש־רעדנדיקע געסט זענען געוואָרן בלייך פון שרעק און האָבן געקוקט אויף דער טיר. אין דעם וואָרט בונד האָבן זיי דער־שמעקט סיביר און תליה. דינעזאָן האָט זיי מיט אַ שטילער טאָן באַרואיקט.

די אָפּיציעלע באַגריסונג מיטן שטעמפּל פון בונד האָט ער מיט באַוואָרעניש אַרויסגענומען פון פּרצעס האַנט און האָט זי פאַרברענט ביים ברענענדיקן ליכט אויפן טיש. די אַכראַנע טאָר דאָס נישט גע־פינען ביי פּרצן. דאָס אַש פון דעם האָט ער פאַרזיכטיק אויף אַ פּאַפּירל צוזאַמענגעקליבן און עס אַריינגעוואָרפן אין אַש־טעצעלע. דאָס בוך, אַן עקזעמפּלאַר פון זיין „יידישע ביבליאָטעק", האָט פּרץ באַהאַלטן טיף צווישן זיינע טייערסטע מאַנוסקריפּטן, וואָס ער האָט

הייליק געהאַלטן דאָס גאַנצע לעבן. דאָס בוך, פּאַרפּעטסט, אויסגע־שמירט און צעריסן פון אויסגעלעזנקייט, האָט געשטאַמט פון צענטן פּאַוויליאָן, וואו עס איז אין געהיים איבערגעגאַנגען פון איין פּאָלי־טישן אַרעסטאַנט צום צווייטן. פיל איינצעלנע אותיות זענען דאָרט געווען אונטערגעשטראָכן מיט בליישטיפט און האָבן צוזאַמענגע־שטעלט מיטטיילונגען פון איין אַרעסטאַנט צום אַנדערן.

נאָך דער געשעעניש האָט פּרץ מיט פינף יאָר שפּעטער געקענט מיט טיפער ערליכקייט שרייבן: איך געהער נישט צו קיין פּאַרטיי, נאָר אַמנאַענטסטן שטייט מיר דער בונד. און מיט מער יאָרן שפּעטער האָט ער געקענט אין זיין נייער אידישקייט זאָגן: איך האָב מיין סאָ־ציאַליזם געפונען אין דער ביבעל ביי די נביאים.

דינעזאָן האָט מיט זיין שמייכל פון פרייד פאַרגעלייענט טעלע־גראַמעס, צווישן זיי פון מענדעלען, שלום עליכמען און פרוגן. נאָכ־דעם איז געקומען אַ באַגריסונג פון די אידישע סטודענטן אין דער שווייץ. קומענדיק פון איבער דער גרעניץ, האָט זי אַנטהאַלטן דייטש־מעריזמען ווי האַכגעשעצטער, ערנסטע ווינשע, הייס געליבטעס פון פילען פאַרהאַסטעס פאָלק, אָבער זי האָט אויסגעדריקט טיפע באַ־וואונדערונג פאַר זיין טאַלענט און האָט זיך פאַרענדיקט מיט גע־הויבענע געפילן.

„פון טיפסטען הערצען ווינטשען מיר אייך איר זאָלט דערלעבען אייער פופציקיאַריגען ליטעראַרישען יובילעאום און צו יענער צייט זאָלען אייערע אידעאַלען פון אידישען גליק, וויפיעל עס איז מעגליך עררייכט ווערדען, די גליקליכע צייטען וואָס איר ווינטש אייער פאָלק זאָלען איינטרעטען, איר זאָלט עס זעהן און זיך פרייען".

אונטערגעשריבן האָבן זיך — די קאָמיסיאָן: יודינאַ, ח. י. בלומ־שטיין און שמואל ראָזענפעלד.

דער ליכטיקער ל"ג בעומר פרימאָרגן איז געווען דער אָנהויב פון די יובילעי פייערונגען, וואָס האָבן זיך געצויגן דריי מעת לעת און האָבן אויסגעשפּרייט פרייד און אַ דויערנדיק ליכט אויף דער וועלט פון אידיש.

ווען די מיטגלידער פון יובל קאָמיטעט זענען זיך צעגאַנגען, העלענע האָט געבראַכט דעם טיש אין אָרדנונג און דינעזאָן האָט זיך געזעצט ביים קליינעם טישעלע מאַכן פּאַפּיראָסן, איז דער בעל יובל אַלץ פאַרבליבן אין זיין שטילער פייערליכער שטימונג.

ל״ג בעומר, זיין געבורטסטאָג, איז פאַר אים אַלעמאָל געווען אַ טאָג פון נאָכדענקליכקייט.

אויך דעם טאָג איז ער באַלד אין דער פרי אַוועק פון הויז. אָבער נישט אויף זיין געוויינליכן מאָרגן־שפּאַציר אין זאַקסישן גאָרטן. ער איז אַוועק אויף די נאַלעווקעס צו זען ווי די געפּאַקטע אָמניבוסעס האָבן אַוועקגעפירט אָרעמע אידישע קינדער צו פאַרברענגען אַ ביסל אויפן לאַנד. ווי אַלעמאָל האָט ער מיט פּיין אין האַרץ געקוקט אויף די אָרעמע אידישע קינדער און געטראַכט אין אַ געמיש פון ליב־שאַפט און פּיין:

— פאָרט קינדערלעך, פאָרט, איך ווינטש אייך... אָבער פריער זאָגט מיר קינדערלעך, וואָס פון אייך וועט אַרויס, וועל איך אייך זאָגן וואָס איך ווינטש אייך. ווייזט מיר נאָר ווער פון אייך עס וועט האַנד־לען מיטן געוויסן און מיט דער גערעכטיגקייט, מיט פרעמדן שווייס און בלוט און זיך באַנוצן מיט דער מי און טרערן פון זיינע נאָענטע, ווער עס וועט בויען זיין הויז אויף יענעמס חורבה, דעם וועל איך אָן רחמנות אַרויסשלעפּן פון דער בויך און וואַרפן אונטער די רעד־דער. נאָר זאָגט מיר, ווער פון אייך וועט אַרויסוואַקסן אַן ערליכער אַרבעטער, אַ מענטש מיט אַ שטאָלצן שטערן, פרייע אויגן, אַ קלאָרן מוח און אַ ברייט אָפן האַרץ, אָ, זאָגט מיר ווער, וועל איך אים אַראָפּ־נעמען פון דער בויך, וועל אים אויסקושן יעדן אבר און אים מיט־נעמען מיט מיר אין וואַלד אַריין. דאָרט אין פרישן גרינעם וואַלד וועלן מיר זיך זעצן אונטער אַן אַלטן קלוגן בוים מיט פאַרשפּרייטע צווייגן, מיט מיליאָנען פרישע גרינע בלעטער, דאָרט וועלן מיר זיך זעצן אין דעם שטילן אָרט, וואו מען הערט נישט די עם הארצים שרייען, די אָקסן בלעקען און די הינט בילן. דאָרט וועל איך אים פאַרטייטשן וואָס פרילינג באַטייט, וואָס פריש לעבן הייסט...

די ל״ג בעומר שטימונג האָט ווי אַ ליכטיקער וואָלקן געהאַנגען איבער אים לאַנג נאָך דעם ווי די געסט זענען שוין געווען אַוועק.

פרי אין אָוונט זענען אינטימע און נאָענטע פריינט זיך ווידער צוזאַמענגעקומען אין הויז אויף אַ גלעזל טיי. אַ פינף זעקס יונגע, צווישן זיי די אומצעטיילבאַרע אַש, נאָמבערג און רייזען, זענען אָנגעקומען מיט אַ פריילעכן און באַגייסטערטן געדרודער און האָבן פאַר דעם בעל יובל אויסגעוויקלט פון זייד־פּאַפּיר אַ מתנה, אַ גילדענע פעדער. ער האָט אויפגעלויכטן און געהאַלדזט דאָס יונגוואַרג.

סאָקאָלאָוו האָט זיך געפילט אומבאַקוועם פאַר זיין לאַנגער רעדע וואָס ער האָט געהאַלטן אויף פּויליש. ער האָט געבראַכט מיט זיך אַ ניי העברעאיש זאַמלבוך „ספר השנה", וואָס ער האָט רעדאַגירט, און האָט עס אַוועקגעלעגט אויף פּרצעס שרייבטיש. ווען די געסט זענען געווען פאַרזאַמלט, האָט ער פון טיש גענומען דעם פרישן באַנד פּרצעס געזאַמלטע שריפטן און האָט מיט אַ סך געפיל און הארץ פון דאָרט פאָרגעלייענט עטלעכע דערציילונגען און לידער. זיין לייענען, מיט אַ סך קינסטלערישן אויסדרוק, האָט געמאַכט אַ טיפן איינדרוק. פּרץ האָט אים די לאַנגע פּוילישע רעדע פון דער פרי מוחל געווען.

די געהויבענע רייד וועגן דעם בעל יובל און די יום טוב'דיקע שטימונג האָבן זיך געצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט אַריין, ווען די חברותא, מיט פּרצן בראש, האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אויף אַ נאַכט־שפּאַציר.

דער ערשטער טאָג איז אַריבער אינטים, האַרציק, אין ליוב און ליבשאַפט צווישן נאָענטע און אייגענע. אויף צומאָרגנס איז פאַרגעשטאַנען די גרויסע עפנטלעכע פייערונג.

דעם גאַנצן צווייטן טאָג האָבן זיך מער באַגריסער און אָנווינטשער געצויגן צו דער צעגלאַנע גאַס. די טיר האָט זיך אַ גאַנצן טאָג נישט צוגעמאַכט. סטאַשע, די דינסט, איז נאָכאַנאַנד געווען פאַרנומען מיט דערלאַנגען און אַראָפּנעמען פון טיש. פאַרנאַכט האָט מען זיך גענומען גרייטן צו גיין צום באַנקעט.

אין זאַל „נאָוואָטע", אַ סאַליע פאַר אידישע חתונות אויף מוראַנאָוו, זענען ביז צען אַ זייגער אין אָוונט נאָכאַנאַנד אָנגעקומען פרישע געסט. אַ פאָרערער פון דעם בעל יובל, דער אַדוואָקאַט ישראל יאַסינאָווסקי, ערשטער נשיא פון די חובבי ציון אין וואַרשע, האָט פאַרבעטן אַ גרויסע צאָל פריינט און נאָכפאָלגער צו דער שמחה. ווען די

געסט זענען געווען פארזאמלט, האט מען אין ערשטן צימער אפגעווארט דעם ערן־גאסט מיט זיין פרוי, וואו מען האט זיי אויפגענומען מיט בוקעטן און אפלאז.

לאנגע טישן זענען געווען געדעקט אין צוויי זאלן. אויף דער אויבן־אן וואנט איז דעם בעל יובל׳ס בילד געווען ארומגערינגלט מיט בלומען. אונטן איז פון ווייסע נעלקן געווען אויסגעלעגט 25. ווען מען האט זיך געגומען אויסזעצן, האט אימעצער געגעבן א הויב אין דער לופט די פרץ יובילעי אויסגאבע און עס האט אויסגעבראכן דער ערשטער שטורעם פון בייפאל.

דער געדרוקטער עס־צעטל אויף די טישן האט אויסגערעכנט די מאכלים, וואס האבן געטראגן אלע פרצעס פסעוודאנימען. און גלייך ווי מען האט אנגעהויבן דערלאנגען צום טיש, האט דער ערשטער באגריסער, גראסגליק, געגעבן אן אפשאצונג אין פויליש. קיינעם איז נישט פארגעקומען ווילד אדער אומפאסיק וואס מען רעדט דא פויליש. די שמחה באשיינען האט מען געמעגט אויף יעדער שפראך. און נאכדעם ווי דער יונגער שריפטשטעלער ליפמאן לעווין האט אפגעלייענט א באגריסונג פון דער יוגנט און אברהם רייזען האט פארגעלייענט זיין ספעציעל ליד לכבוד דעם יובילאר, האט ש. ל. גארדאן ארויסגערופן באוואונדערונג ווען ער האט צום ערשטן מאל עפנטליך גערעדט העברעאיש מיט דעם ספרד׳ישן אקצענט. נאכדעם האט ספעקטאר, ווידער אין אידיש, ארויסגעבראכט, אז פרצעס גרעסטע פארדינסט איז וואס ער שרובט פון און פארן פאלק. ער האט אויפגעהויבן זיין גלעזל צו טרינקען לחיים פאר דעם בן יחיד צווישן די פוילישע אידן.

דער פיל־שפראכיקער סאקאלאוו האט ביי דער גרויסער פייערונג אויסגעקליבן אידיש. אויף א וויציקן אופן, אונטער הארציקן געלעכטער, האט ער אפגעענטפערט ספעקטארן, אז פרץ איז נישט קיין בן יחיד אין פוילן. אין זיין אייגענעם זאמאשטש האבן שוין פאר אים געשריבן אידיש דר. עטינגער און אייכנבוים. דער העברעער סאקאלאוו האט הויך אויפגעהויבן די פאן פון אידיש און האט אויסגערופן, אז פרץ שרייבט נישט נאר פאר פוילישע נאר אויך פאר ליטווישע, וואלינער, פאדאליער און אוקרייאינער אידן. נאכדעם האט ער מיט

א הויכער אָפּשאַצונג אָוועקגעשטעלט דעם בעל יובל אין דער העברע־אישער ליטעראַטור און דער זאַל האָט געהילכט פון די בראַוואָ פּאַטשערייען. נאָך אים האָט גערעדט דער יונגער דר. סירקין און האָט עדות געזאָגט, אַז פּרץ איז אַ קינסטלער און געהערט צו יעדן.

ווייטער האָבן צוגעטראָגן זייער ליוב און דאַנק — אַש און נאָמ־בערג און דער סטודענט יצחק גרינבוים, ווידער אין פּויליש, און דר. עטינגער, אַן אייניקל פון דעם שריפטשטעלער. מושקאַטבלאַט האָט זיך אומגעקערט צו העברעאיש.

ווידער איז אויפגעשטאַנען דער אומדערמידליכער סאָקאָלאָוו און האָט מיט פּאַטאָס פאָרגעלייענט פּרצעס ליד: „טרייסט מיין פאָלק, עס דאַרף די טרייסט". דאָס אייגענע ליד האָט ארויסגערופן גרויס באַוואונדערונג, ווען דער כאָר פון דער שול עדת ישורין האָט עס פאַרגעזונגען אין דער קאָמפּאָזיציע פון פּעקאַר.

די גראַטולאַציעס, אַדרעסן, באַגריסונגען און בריוו האָבן גאָר קיין סוף נישט גענומען. עס האָבן באַגריסט די וואַרשעווער אידישע זעצער, די ליבהאָבער פון דער אידישער ליטעראַטור אין קיעוו, די לעזער פון לאָדזש, די אָדעסער חברה אידישע פּריקאַזטשיקעס, די ראַדאָמער יוגנט, רעדאַקציעס פון זשורנאַלן און ציטונגען — וואָס־כאָד, בודושטשנאָסט, המליץ, ניו יאָרקער אבענדבלאַט. מען האָט גע־לייענט אַן אַ שיר טעלעגראַמעס — ביאַליק, ראַבניצקי, מענדעלע, שלום עליכם, פּרוג, הרכבי, דר. קאַצענעסלאָן, ראובן ברייניןֿ, נח ראָזענבלום, זלאַטאָפּאָלסקי, קלמנסאָן, צייטלין, צוקערמאַן, שולמאַן, פּיל אַנדערע, — מ'האָט געלייענט בריוו פון שמעון בערנפעלד, א. ש. פרידבערג, אברהם יעקב פּאַפּירנאַ, מרדכי בן הלל הכהן, דר. גרשון לעווין, אשר ברוידעס, ראַבינער דר. אייזענשטאַדט פון ראָסטאָוו, ראַבינער דר. סקאָמאָראָווסקי פון זשיטאָמיר, ה. פּעוזנער פון שאַר־לאָטנבורג, — מען האָט אויסגעוויקלט גרויסאַרטיקע מתנות, — אַ גאָלדענע פּעדער פון דער אידישער יוגנט מיט דער אויפשריפט: יצחק לייבוש פּרץ, דעם ליכט פאַרשפּרייטער אין פינצטערע צייטן, פון פאַרערער און נאָכפאָלגער; זיינע העברעאישע ווערק אין אַ ווייסן זיידענעם איינבאַנד פון פאַרלאַג תושיה, אַ ליד פון שלום עליכמען, פרידבערג'ס ווערק „זכרונות לבית דוד", — די רינגען אין דער קייט

פון אַנערקענונג, כבוד און באַוואונדערונג זענען געווען ווי אָן אַ סוף.

פּלוצים ווי פון זיך אַליין איז געקומען אַ מאָמענט פון עקסטאַז. קיינער האָט פריער נישט באַמערקט ווי צוויי יונגעליים, אַ שוואַרץ־האָריקער און אַ בלאָנדער, אַש און נאָמבערג, האָבן זיך געשטעלט הינטער פּרצן און האָבן אים אַ הויב געטאָן אין דער לופטן איבער זייערע קעפּ. דער אַפּלאָז איז געוואָרן אָן אַ גרעניץ. אַזוי האָבן זיי אים אַרומגעטראָגן איבער'ן זאַל, געזונגען „אונדזער רבי'ניו" און דער עולם מיט זיי. דינעזאָן האָט דאָס צוגעזען מיט טיפער איבער־לעבונג און טרערן פון פרייד זענען אים גערונען איבערן פּנים.

עס איז שוין געווען ווייסער טאָג ווען דער יובילאַר האָט אין גע־ציילטע הארציליכע ווערטער באַדאַנקט די וואָס זענען געקומען און אַלע וואָס האָבן נישט געקענט קומען.

די לאַסט־וועגענער אויף די נאַלעווקעס האָבן שוין געדרודערט און אויסגעלאָדן סחורות פאַר די הורטאָוונע געשעפטן, ווען די געסט ביים גרויסן יום טוב פון אידיש האָבן זיך אַרויסגעלאָזט אין גאַס.

אויפן שרייבטיש ביים פענסטער אויף דער צעגלאָנע גאַס האָט שוין געלויכטן די מאַי־זון ווען פּרץ און העלענע זענען אַריינגעקומען אין שטוב. אונטערזינגענדיג, האָט ער אויפן טיש דערזען דעם נייעם „ספר השנה" וואָס סאָקאָלאָוו האָט מיט אָן אָוונט פריער גע־בראַכט. ער האָט גענומען בלעטערן.

ער האָט אויפגעהערט אונטערזינגען, ווען זיין בליק איז געפאַלן אויף זיין נאָמען און ער האָט גענומען לייענען ווי עס האָט וועגן אים מיט באַגייסטערונג געשריבן בערדיטשעווסקי. דער יונגער קריטיקער האָט גערעדט וועגן אים מיט עקסטאַז. ער האָט אָנגערופן זיינע דער־ציילונגען דער שיר השירים און די שענסטע קרוין אין אונדזער נייער ליטעראַטור. איין דערציילונג האָט ער אָנגערופן וואונדערבאַר, אַ צווייטע דערהויבן, אַנדערע זענען טייערע דימענטן, די האָט נישט צו זיך קיין גלייכן און ס'איז נישטאָ קיין גרעסערס פון „צווישן צוויי בערג". אַט דער באַגייסטערטער אויסגוס פון לויב, האָט זיך פאַר־ענדיקט מיט די גליענדיקע ווערטער:

— מאַכט אַ וואָרע פאַר דעם דאָזיקן דיכטער אויך נאָך זיין יובילעי!

ל

דאָס האַרץ

זיינע קורצע מייסטערווערק זענען שוין געווען אויסגעהאַמערט און זיין נאָמען איז שוין געווען אַ פינקלענדיקער אבן טוב אין דער אידישער וועלט. פון די פאַרוואָרפענע ווינקלען פון אידישע געטאָס האָבן זיך צו זיין טיר געצויגן יונגע מענטשן, וואָס האָבן דערפילט אין זיך דעם צווינגענדיקן דראַנג פון שעפערישקייט. זיין וואָרט האָבן זיי אָנגענומען ווי אַ געבאָט.

דאָס האָט אויף אים אַרויפגעלעגט פליכטן. נאָענטע מענטשן האָבן נאָך דעם יובילעי איינגעזען, אַז ער נעמט זיך פיל ערנסטער און לעגט אויף זיך מער חשיבות ווי פריער. ער האָט נאָכאַנאַנד געשריבן און איבערגעשריבן אין יעדער פרייער שעה. ער האָט געשריבן אי העברעאיש אי אידיש. ער האָט כסדר געדרוקט זיינע זאכן אין „יוד" און אין ניו יאָרקער „אבענדבלאַט", אין הצפירה, הדור, אחיאסף און הויפטזאַכליך אין הצופה. ער האָט געשריבן די פאָלקסטימליכע געשיכטן, האָט געשליפן די סימבאָליש־פּאָעטישע דראַמעס און האָט דערפילט אַ פאַראַנטוואָרטליכקייט צו זיין געזעלשאַפטליך טעטיק מער ווי שטענדיק.

די אָנשטרענגונג איז פאַר אים געווען צו גרויס. ער איז ווי שטענדיק געווען לוסטיק, שעפעריש און גוט אויפגעלעגט. די געזאַמלטע ווערק האָבן אין אים פאַרשטאַרקט דעם באַגער צו זיין טעטיק און צו פאַרווירקליכן זיינע חלומות פאַר דעם אויפבוי פון אַ קולטור אויף אידיש. נאָר זיין געזונט איז געווען אונטערגעגראָבן. דר. גע־ליבטער, זיין יוגנט־חבר, האָט אים אמאָל נאָך אין זאַמאָשטש אין שפּאַס געזאָגט, אַז די פּאָעזיע גיט אים אַ קראַנק האַרץ.

דאָקטוירים האָבן אים לאַנג געזאָגט, אַז זיין האַרץ איז שוואַך. ער האָט אָבער דאָס אומרואיקע נערוועזע לעבן נישט אויפגעגעבן. פאַר־טאָג האָט ער שוין געאַרבעט. ביז שפּעט אין דער נאַכט איז ער געווען אויף די פיס.

אַ יאָר נאָך דער יובילעי פייערונג איז ער אַוועקגעפאַלן מיט אַ שווערער האַרץ־אַטאַקע. די דאָקטוירים איז שווער אָנגעקומען צו באַ־ווייזן אים, אַז זיין לאַגע איז ערנסט. זיין הומאָר האָט אים קיינמאָל נישט פאַרלאָזט. אין דער געגנוואַרט פון די דאָקטוירים האָט ער גע־שטיפט, האָט אָפּגעלאַכט פון זיי און פון דער מעדיצין.

ער איז געווען אין אַן ערנסטער לאַגע. אין אַ פרילינגדיקן פרי־מאָרגן זענען אין זיין הויז זיך צוזאַמען געקומען פיר דאָקטוירים אויף אַ קאָנסיליום. די ספּעציאַליסטן האָבן זיך לאַנג באַראָטן. העל־ענע איז געשטאַנען אַ פאַרטרויערטע ביי זיין בעט, ווען ער האָט אופגעהויבן די אויגן צו איר און מיט אַ שוואַך קול געזאָגט:

— העלענע, זיי רואיק. אויב איך האָב געהאַט דעם כח אויסצו־האַלטן אַזש פון פיר דאָקטוירים, וועל איך שוין לאַנג לעבן.

אין די וואָכן וואָס ער איז געלעגן אין בעט האָט ער, צווישן אַנדערע פּלענער, אויך אויסגעאַרבעט אַ פּלאַן ווי אויף שטענדיק פּטור צו ווערן פון דער גמינע. ער האָט אַלע זיינע יאָרן געזוכט די געלעגנהייט. איצט, האָט זיך אים אויסגעוויזן, איז די ריכטיקע צייט. מען וועט אים גלויבן, אַז פון דער אַרבעט אין דער גמינע איז ער אַוועקגעפאַלן אויפן האַרץ און קיינער וועט נישט באַשטיין, אַז ער זאָל צוריקגיין צום קהל־שטיבל.

ווען עס איז אים בעסער געוואָרן און ער האָט שוין געקאָנט אַרומ־גיין, האָבן די דאָקטוירים זיך ווידער באַראָטן און באַשלאָסן אים צו שיקן קיין מאַריענבאַד. דאָס האָט האַרמאָנירט מיט זיין פּלאַן. ער האָט אָנגעשריבן אַ ביטע צו דער פאַרוואַלטונג פון דער גמינע און האָט קיינעם נישט דערציילט וועגן דעם. אַזוי ווי ער איז איצטער זייער קראַנק און ער פילט זיך מער נישט פעאיק צוריק צו קומען צו דער אַרבעט, רעזיגנירט ער דערפאַר פון זיין אַמט. און אַזוי ווי ער פאַר־לאָזט זיין שטעל אויף שטענדיק, פילט ער אַז ער איז באַרעכטיקט צו אַ געוויסער סומע, וועלכע ער וואָלט אייגנטליך גאָרנישט פאַר־

לאַנגט, נאָר אַזוי ווי די דאָקטוירים שיקן אים אַוועק זיך קורירן, נויטיקט ער זיך אין דעם געלט כדי צו קענען אַרויספאָרן קיין מאַריענ־באַד.

כדי עס זאָל אויסזען זיכער אַז ער האָט די צושטימונג פון די דאָקטוירים, האָט ער געווירקט אויף דר. מינצן, אַז ער זאָל די ביטע אַרויפטראָגן צום סעקרעטאַר פון דער גמינע, גראָסגליקן. דער סעק־רעטאַר, כאָטש אַליין אַ געוועזענער חסיד און אַ עלוי, האָט פאַר־טראָטן די עקסטרעמע אַסימילאַנטן אין דער פאַרוואַלטונג. פּרץ, מיט זיין וועלטליכקייט אויף אידיש, איז אים אַלעמאָל געשטאַנען ווי אַ ביין אין האַלדז. גראָסגליק האָט זיך פון דר. מינצן לאַנג נישט גע־לאָזט בעטן און האָט פּרצעס רעזיגנאַציע אָנגענומען.

אַזוי גיך ווי זיינע נאָענטע פריינט האָבן זיך דערוואוסט וועגן דעם, האָבן זיי געמאַכט אַ טרעוואָגע. אַז פּרצעס וויסן איז אַברהם פּאָד־לישעווסקי אַוועק צו זיגמונד פרומקין, אַ מיטגליד פון דער פאַר־וואַלטונג, וועלכער האָט שטאַרק ליב געהאַט פּרצן. צוזאַמען זענען זיי אַרויפגעלאָפן צו גראָסליקן און געפאָדערט ער זאָל זיי אָפּגעבן די רעזיגנאַציע. גראָסגליק האָט זיי געפּרוּווט איבערצייגן, אַז די זאַך איז פאַרפאַלן ווייל דער ענין איז שוין פאַרשריבן אין פּראָטאָקאָל בוך. פּרצעס פריינט זענען אָבער פריער נישט אַוועק ביז זיי האָבן געהאַט דעם רעזיגנאַציע בריוו אין האַנט.

דאָס איז נישט געווען דאָס ערשטע מאָל וואָס פּרץ האָט געמאַכט אַן ערנסטע פּראָבע צו אַנטלויפן פון דער גמינע, גלייך ער וואָלט דאָרט געווען אַ פאַראורטיילטער אין אַ תפיסה. ווען ער איז אָנגעקומען צו באַזעצן זיך, האָט ער די שטעלע געמוזט אָננעמען כדי צו קענען ווי עס איז דורכלעבן. אפילו שפּעטער, ווען ער האָט פאַרדינט אַ ביסל פון דער ליטעראַטור, האָט ער זיך אַליין פון דער גמינע נישט געקאָנט אַרויסרייסן. ער האָט זיך אָבער כסדר אַרומגעטראָגן מיט דעם געדאַנק פּטור צו ווערן פון דעם בית הקברות אמת. איינמאָל איז ער אַוועק צו עטליכע פריינט און האָט פאַר יעדן באַזונדער אויס־געגאָסן זיין האַרץ, אַז לענגער קען ער נישט אויסהאַלטן, ער מוז אַוועק פון דער גמינע. יעדער פון זיי האָט אים אָפּגערעדט און ער איז פאַרבליבן, כאָטש אַן אומצופרידענער.

אזוי איז זיין פרישע רעזיגנאַציע אויך געווען אַ דורכפאַל און ווען ער איז אַוועקגעפאָרן קיין מאַריענבאַד, האָט ער מיטגענומען די פאַרזיכערונג, אַז די אייביקע שטעלע אין קהל־שטיבל וואַרט אויף אים.

די איינציקע רייזעס וואָס ער האָט אין פאַרלויף פון יאָרן אונטער־גענומען, זענען געווען די קורצע זומער וואַקאַציעס פון דער גמינע. דאַמאָלס פלעגט ער בלויז פאָרן אַ קורצן שטח פון וואַרשע אויף אַ געדונגענער זומער־וואוינונג אין מעדזעשין, מילאַנואוועק, רודי גור־זאַווסקע אָדער קוזמיר. איצט אָבער איז ער געפאָרן קיין אויסלאַנד. עס איז צום ערשטן מאָל וואָס אַז אמת׳ער רייזע־פיבער האָט אים אַרומגעכאַפּט, ווען ער איז מיט זיין פרוי אָפּגעפאָרן פון ווינער וואָקזאַל.

אין מאַריענבאַד האָט ער זיך איינגעאָרדנט אין דעם קליינעם האָטעל סאַנסוסי און האָט זיך אַרויסגעלאָזט אויף אַ שפּאַציר איבער דעם אַלטן שטעטל אין די בערג. אויפן וועג האָט ער אָנגעטראָפן דעם יונגן העברעאישן שרייבער זילבערבוש און האָט זיך דערוואוסט, אַז נישט ווייט פון דעם האָטעל געפינט זיך דאָס קאַפע־הויז „מאָסקאָווע". וואו עס קומען זיך צוזאַמען אידישע שרייבער. נאָך דעם אייגענעם אָוונט האָט פּרץ זיך דאָרט באַגעגנט מיט מרדכי לייב גאָרדאָן פון ראָסטאָוו, הלל זלאַטאָפּאָלסקי פון קיעוו, לייבוש דאַווידזאָן פון וואַרשע, און ראובן ברייניז, וועמען ער האָט נישט געוואָלט באַגע־גענען, ווייל ברייניז האָט אים עטליכע מאָל אַטאַקירט אין העברעאישע זשורנאַלן, וואו ער האָט געשריבן אַז ער פאַרשטייט אים נישט. אָבער ווען ברייניז איז אַריינגעקומען, איז ער פּרץ געפאַלן אויפן האַלדז און אים געגומען קושן.

נאָך אַן אָוונט פון אינטערעסאַנטע שמועסן אין אַ וואַרעמער אַט־מאָספערע, איז פּרץ אַוועק צופרידן וואָס ער האָט דאָ אָנגעטראָפן אַ גרופּע פריינט. עטליכע טעג שפּעטער איז פאָרגעקומען אַ העברעאישע אסיפה אין קאַפע „מיראַמאַנט". יענעם אָוונט האָט ברייניז זיך צע־זונגען מיט לויב־געזאַנגען וועגן פּרץ אַלס מאָדערנעם שריפטשטע־לער. פּרץ האָט גערעדט וועגן יהודה לייב גאָרדאָן און האָט אים הויך דערהויבן אַלס אַן עפּישן דיכטער.

די פּאָר וואָכן וואָס ער איז דאָרט פאַרבליבן האָט פּרץ פאַרבראַכט מערסטנס מיט די וואַרשעווער, באַזונדערס מיט דעם גביר דאַוויד־זאָן. ער האָט געטרונקען דאָס מינעראַל־וואַסער, האָט גענומען די בלאָטע־בעדער און אונטער העלענע'ס ליבשאַפטליכער אויפזיכט איז ער געקומען צו זיך, ווי די דאָקטוירים האָבן דערוואַרט.

מאַריענבאַד איז נישט נאָר געוואָרן די ערשטע פון זיינע רייזעס אין די בעדער, נאָר מיט איר האָבן זיך אָנגעהויבן אַ רייע רייזעס אין שטעט פון פּוילן, רוסלאַנד און אויסלאַנד, וועלכע האָבן געהאָלפן פאַרשפּרייטן זיין נאָמען, זיינע ווערק און דעם איינפלוס פון זיין פערזענליכקייט.

ווען ער איז נאָך עטליכע וואָכן צוריק געקומען פון דעם קוראָרט אין טשעכיע, איז ער געווען אַ נייער מענטש, געזונט און פריש און האָט אײנגיכן אַזוי ווי פאַרגעסן, אַז ער איז נישט לאַנג צוריק געווען זייער אַ קראַנקער מענטש. אין פאַרלויף פון עטליכע יאָרן נאָך דעם איז ער יעדן זומער געפאָרן קיין אויסלאַנד אויף אָפּרו און אָפּענדערונג.

די רייזע קיין מאַריענבאַד האָט אַריינגעבראַכט אַ באַדייטנדיקע ענדערונג אין זיין לעבן. זי האָט פאַר אים ברייטער געעפנט דאָס פענסטער צו דער דרויסנדיקער וועלט.

מיט גרוים פלייסיגקייט האָט ער זיך ווידער גענומען צו זיינע פאַרשידענע אַרבעטן, אָבער מער פון אַלץ האָט ער אָפטער אָנגענומען אויפצוטרעטן אויף לעקציעס און פאָרלעזונגען אין שטעט און אָפטמאָל אין שטעטלעך פון פּוילן און רוסלאַנד. וואָס מער זיינע ווערק זענען פאַרשפּרייט געוואָרן און מען האָט אים געלייענט אין פאַרשידענע אויסגאַבן, אַלץ מער האָבן די פאָלקס־מאַסן באַגערט אים צו זען און צו האָבן אים אַלס גאַסט.

ער איז איצטער געווען אין אַ באַקוועמערער לאַגע אָפטער אוועקצופאָרן פון וואַרשע אויף אַ פּאָר טעג אָדער אַ פּאָר וואָכן. נישט אַרויספאָרנדיק קיינמאָל אויף אַן אָפיציעלער טור, האָט ער פונדעסטוועגן מערערע מאָל אויפגעטראָטן אין לאָדזש, ראַדאָם, שעדליץ, ווילנע, קיעוו, מינסק, זשיטאָמיר, באַרדיטשעוו, קראָקע, לעמבערג,

אנדערע שטעט און שטעטלעך, און האָט אָנגעשפּאַרט אין פּעטער־בורג און אַדעס.

זײַן אָנקומען אין די אידישע שטעט פלעגט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ יום טוב, וואָס מ'האָט ווי אין ווילנע, אָנגערופן די פּרץ־טעג. זײַנע גײַסטרײַכע שמועסן, זײַן בליציקער, אַפּאָריסטישער אַרט רעדן וועגן העכערע באַגריפן פון לעבן און קולטור אויף אידיש, דער לעבנס־געטרײַער אופן פון פּאָרטראַגן זײַנע לידער און דערציילונגען, האָבן טיף באַוועגט און דערהויבן די צוהערער. אויף אַלע באַן־סטאַנציעס האָט מען אים באַגעגנט און באַגלייט מיט בלומען.

דאָס זענען געווען גלאָררײַכע יאָרן אינם קולטור לעבן פון די אי־דישע מאַסן. דאָרט וואו פּרץ האָט באַטראַכטן די טריבונע, פון דאָרט האָט אַראָפּגעגליט דאָס אידישע וואָרט מיט זײַן העכסטער שײנקייט. עס איז נישט געווען נויטיק פאַר אים אַראָפּצורעדן צו די מאַסן כדי צו געווינען זײערע הערצער. ער האָט גערעדט אַרויף, אַרויף. אַלצ־איינס צו וועלכן גערדאַנקען־גאַנג זיי האָבן געהערט, אפילו ווען זיי האָבן נישט אינגאַנצן קלאָר פאַרשטאַנען זײַן אַנטוויקלטן גערדאַנק, האָבן זיי אים דאָך אַנטקעגן געטראָגן זײערע הערצער, ווײַל זיי האָבן פון זײַנע קינסטלערישע ווערק און זײַנע שײנענדיקע רייד געוואוסט, אַז ער צילט הויך צו אַ נאַציאָנאַל קולטור־לעבן אויף אידיש.

די אַרויספאָרן האָבן אים אָפּט אויף אַ פּאָר ליכטיקע טעג אָפּגעריסן פון דערעסליכער רוטין אין דער גמינע און זענען פאַר אים געווען אַ דערפרישונג, אָפּטמאָל אַ דערהויבונג. אָוונטן אין קלענערע שטעט פלעגן אַריבער אָן באַזונדערע אינצידענטן. אָבער אין גרעסערע שטעט, באַזונדערס וואו עס האָבן זיך געפונען שריפטשטעלער, האָבן זיי אים פאַרשאַפט אַ סך פרייד מיט זײערע טיפערע אָפּשאַצונגען.

אין די נענטערע שטעט אין פּוילן, באַזונדערס אין לאָדזש, איז ער געווען אַן אָפטער גאַסט. אַהין איז ער געקומען גערן צוליב דעם דראַמאַטישן קרײַז, פון וועלכן ער האָט געהאָפט צו זען אַן אויפ־פירונג פון זײַנער אַ דראַמע, און צוליב דעם יונגן קרײַז מאָלער, אין וועלכן עס האָט זיך געפונען יאַנקל אַדלער. פון לאָדזש איז ער אַוועק מיט אַ גע'כתיבה'טן אַדרעס פון די אַרבעטער.

אין מינסק האָט ער איינמאָל פאַרבראַכט געדענקליכע צוויי טעג אויף דער איינלאַדונג פונם גביר לאַזאַר וויגאָדסקי, גרינדער פון פאַר־לאַג קולטור. דער זאַל „פּאַריז" איז געווען געפּאַקט. די יוגנט האָט אים געמאַכט אַ גרויסע אָוואַציע, געשריען האַך! און הידד! ווען ער האָט פאַר זיי פאַרגעטראַגן „מאַניש" און „באַנטשע שווייג". צווישן די געסט ביי זיין באַנקעט זענען געווען די שריפטשטעלער אברהם רייזען, דר. ברוצקוס און א. ווייטער. אַ גרויסער עולם האָט אים באַגלייט צו דער באַן מיט בוקעטן.

אין דער שטילער גרינער שטאָט זשיטאָמיר, וואו מענדעלע האָט אַ צייט געוואוינט און פון וואַנען עס איז אַרויסגעקומען גאָלדפאַדען, דער פאָטער פון אידישן טעאַטער, האָט ער הנאה געהאַט פון די אַלטע משכילים. פון קיעוו האָט ער אַהיימגעבראַכט אַ סופר׳יש גע־שריבענעם פּאַרמעט, וואָס איז געווען צום טייל פאַרפאַסט פון דוד בערגעלסאָן און איז געווען אַדרעסירט: פון קיעווער און דעמיעווקער יוגנט צו אונדזער ליבסטן עלטסטן און תמיד יונגן יצחק לייבוש פּרץ.

די שטאָט באַרדיטשעוו, וואו עס האָט אים געלאַנגווײַלט די אויפ־נאַם פונם קאַזיאָנעם ראַבינער אין צילינדער, איז אים פונדעסטוועגן געבליבן אומפאַרגעסליך. ער האָט אַן אָפּגעפּליקטן אידישן איזוואָזטשיק געגעבן דריי רובל, ער זאָל אים פירן צו ר׳ לוי יצחק באַרדיטשעווער׳ס קלויז. פון דאָרט זענען אים פאַרבליבן אין זכרון די יאָרצייט־ליכטלעך וואָס האָבן דערברענט אויפן עמוד, די פּוסטקייט און דער שטויב וואָס איז אויף אַלעמען געלעגן, און פונם פּאָרטראַג אוונט האָט ער גע־דענקט דעם אַלטן טויבן זעצער, וואָס האָט אַ פּאָר מאָל דעם פּאָרטראַג איבערגעריסן מיט אויסרופן: גאָלדענע ווערטער! אמת ווי דער טאָג! און ביי דער באַן — ווידער מיידלעך מיט בלומען, זינגענדיק זיין ליד „די דריי נייטאָרינס" ביז דער וואַרשעווער צוג איז אוועק.

רייך האָט זיך צעשפּילט זיין פאַנטאַזיע פאַר אַ אידישער קולטור טעטיגקייט, ווען ער איז אין אַ סוף זומער וואָך געקומען קיין באַ־ברויסק. אַהין איז ער געקומען מיט דינעזאָנען און מיט קלעצקינען פון ווילנע און איז געווען דער גאַסט פון דעם פּלאַקערדיקן מענדל עלקין. דאָרט האָט ער ביי זיין פּאָרטראַג געהאַט אַ ציוניסט, וואָס האָט געהאַט צו אים אַ טענה הלמאי ער האָט פאַרלאָזט די באַלעבאַטעשע

העברעאיש און האָט זיך גענומען צו דער דינסטמויד אידיש. דאָרט איז אויך געווען נח׳קע דער בונדיסט, וואָס האָט אין נאָמען פון אידישע אַרבעטער געדאַנקט אים פאַר זיינע ווערק אין אידיש. און וואָסערע גראַנדיעזע פּלענער ער האָט עס דאָרט געבויט! ער וועט נעמען אורלויב פון דער גמינע אויף אַ יאָר, וועט מאַכן אַ רייזע איבער דער וועלט, באַזוכן אַלע גרעסערע שטעט אין אייראָפּע, פריער רוס־לאַנד, דערנאָך דייטשלאַנד, עסטרייך, פראַנקרייך, האָלאַנד, פון דאָרט קיין אַמעריקע. אומעטום וועט ער פאַרשפּרייטן דאָס וואָרט פון דער נייער אידישער קולטור.

גרויס התלהבות האָט אַרויסגערופן זיינער אַ באַזוך אין ווילנע. כדי צו זיין באַשיצט פון דער פּאָליציי, האָט אים געמוזט ברענגען אַהין אַ רעליגיעזע גרופּע „תורה תמימה”. דאָס זענען געווען דריי געהויבענע ווינטער־טעג אין ירושלים דליטא. שבת איז געווען אַ יום טוב נאַכט אין זאַל פילהאַרמאָניע, וועט ער האָט גערעדט פונם אויפ־גאַנג פון דער אידישער ליטעראַטור און האָט פאַרגעטראָגן „דאָס שטריימל”. נאָכדעם איז געקומען אַ באַנקעט פול מיט פרייד אין זאַל „אימפּעריאַל”. זונטאָג האָט ער באַזוכט די אידישע אַנשטאַלטן, שולן, וואו ער האָט פאַר די קינדער פאַרגעלייענט זיין מעשה׳לע „שרה בת טובים”. אין אָוונט האָט ער נישט פאַרפעלט צו זיין אין דער שול פאַר דערוואַקסענע אַרבעטער. נאָכדעם אַ צווייטער באַנקעט אין הויז פון בן ציון כ״ץ, רעדאַקטאָר פון „הזמן”. דאָרט אין דער פעסטונג פון העברעאיש האָט ער אַנטוויקלט דעם געדאַנק וועגן די צוויי עלע־מענטן, וואָס האָבן געשפּילט די גרעסטע ראָלע אין דער אַנטוויקלונג פון אידיש. די אידישע פרוי און דאָס חסידות. פאַר דער אידישער פרוי איז קיינמאָל נישט געווען קיין זשאַרגאָן, פאַר איר איז די שפּראַך תמיד געווען אידיש! און ווען ער איז אָפּגעפאָרן פון ווילנע, האָט מען אים מיטגעגעבן לזכר אַ פאַרמעט מיט דעם צוויי־שפּראַכיקן נוסח: מיט כבוד און ליבע, בכבוד ואהבה, און מיט די אונטערשריפטן פון אַ דריי צענדליק אידישע און העברעאישע שרייבער, צווישן זיי בער־קאָוויטש, באַראַכאָוו, איינהאָרן, בערגעלסאָן, פינעס, קרני און ש. ל. ציטראָן. איבערגעלאָזט האָט ער זיי די אומפאַרגעסלעכע פרץ־טעג.

אין אַ וואָך צייט האָט ער איינגענומען די פעסטונג אָדעס.

די דרום רוסישע שטאָט ביים שוואַרצן ים איז געווען די קאַפּיטאַליע פון די העברעאישע און אידיש־רוסישע שרייבער און אַ דאַנק דעם וואָס מענדעלע האָט דאָרט געלעבט, איז אָדעס באַטראַכט געוואָרן ווי דער צענטער פון דער אידישער ליטעראַטור.

אַזוי איז געווען ביז פּרץ האָט שיינענדיק אויפגעלויכטן אין וואַרשע. דאַמאָלס איז אין דער ליטעראַרישער אַטמאָספערע אויפגעגאַנגען אַ פאַרוואונדערונג. איינער האָט דעם אַנדערן געפרעגט — וואו איז די העגעמאָניע, וואַרשע צי אָדעס?

עס איז דערפאַר געווען אַן אַנטשיידנדיקער און ענדגילטיקער שריט, ווען פּרץ האָט זיך אַוועקגעלאָזט אויף דער רייזע וואָס האָט געדויערט צוויי מעת לעת צום ווייטן דרום, כדי צו שפּאַצירן אויפן לאַנזשעראָן, זען דעם שוואַרצן ים און צו באַגעגענען פּנים אל פּנים די אידישע וואָרט־ריזן פון זיין צייט. זיין נסיעה האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין אַ געשעעניש, ביי וועלכער גייסטיקע הערשאַפט איז אַן אַ שום אָפּמאַך טראַנספערירט געוואָרן.

ספּאָנטאַן האָט אַ קאָמיטעט אָרגאַניזירט פאַר אים אַ באַנקעט אין אַ אידישן רעסטאָראַן, און כדי צו זיין כשר ביי דער פּאָליציי האָט מען איינגעלאַדן בלויז שרייבער, אַרום 40 אין צאָל. פאַר דער אידישער ליטעראַטור איז דאָס געווען אין בעסטן זין אַ היסטאָרישער באַנקעט.

אין אַ שפּעטער שעה האָט מען נאָך אַלץ דעם באַנקעט נישט געקאָנט אָנהויבן ווייל עס האָט געפעלט דער לייב פון דער חברותא, מענדעלע. האָט מען געשיקט נאָך אים זיין ליבלינג, ביאַליקן. אויב ער איז נאָר נישט לא עליכם׳דיק, מוז ער ברענגען דעם זיידען.

ווען דער שניי־ווייסער, ציבטיקער זיידע איז געקומען און האָט פאַרנומען זיין אָרט צווישן אחד העם׳ען און דר. יוסף קלויזנער׳ן, האָט ער פאַר דער גרויסער געלעגנהייט געפונען אין זיין האַרצן דאָס ריכטיקע געפיל, וואָס ער האָט מיט וואונדערליכער פּשטות אַרויסגעבראַכט.

„איך בין צופרידן צו זען אין אָדעס מיין אייניקל, וואָס האַלט ביים איבערשטייגן אַלע אבות און אַ פּשיטא שוין די בנים. פּרצן דאַרף מען לערנען, ווייל ס׳איז אי פּשט, אי דרוש, אי רמז. אָבער

אזוי ווי איך זיץ דאָ צווישן תורה און חכמה, וועלן שוין די ביידע זיך ספּראַווען מיט פּרצן".

און ער האָט איבערגעגעבן צו פירן דעם אָוונט אחד העמ'ען.

דער טיפער דענקער אין העבראַיִש האָט דאָ גערעדט אין רוסיש.

„אין אונדזער ליטעראַטור האָט אַלעמאָל געהערשט דאָס שטרעבן צו אַ אידעאַל, וואָס זאָל דינען דעם פאָלק. דער פּרינציפּ פון שיינקייט לשם שיינקייט און ענליכע צילזאַזע תורות האָבן כמעט נישט געהאַט קיין אָרט צווישן אידישע שרייבער. אַ שרייבער מוז האָבן אַ גאָט אין וועלכן ער גלויבט. פּרץ האָט אַלעמאָל ערליך געדינט זיין גאָט. אויב מיר קענען נישט זאָגן אַזוי ווי רות, אַז זיין גאָט איז אונדזער גאָט, קענען מיר אָבער אויפריכטיק זאָגן: דיין פאָלק איז מיין פאָלק. זיין פאָלק איז אונדזער אַלעמענ'ס פאָלק. מיר האָבן איין ציל, צו דער־הויבן אונדזער פאָלק. דעם ערליכן טאַלענט פון פּרצן שאַצן מיר אָפּ, באַזונדערס אין אונדזער צייט, ווען פּרינציפּלאָזיקייט איז געוואָרן כמעט ווי אַ פּרינציפּ.

„דער אָוונט לכבוד אונדזער גאַסט פּרץ האָט פאַראייניקט אַלע שרייבער אין אויסדרוק פון אַכטונג צו דעם טאַלענט מיט אַ וועלט־אַנשויאונג, מיט איבערצייגונגען, מיט ערליכער באַציאונג צו ליטע־ראַטור, צום אידישן וואָרט".

אַ גרויסער גייסט האָט אָפּגעצאָלט זיין צינז צו אַ גרויסן קינסטלער.

אין טיפער פאַרערונג האָט דר. יוסף קלויזנער אַרויסגעבראַכט, אַז ער געפינט אין פּרצעס ווערק אייביקע יוגנט. ער זוכט צו פאַראייניקן דאָס אַלטע און דאָס נייע אין איין לאָגל. פּרץ איז פריש און קרעפטיק. זיין טאַלענט טראָגט רייפע פרוכטן. זיי האָבן אין זיך עפּעס זייער ממשות'דיקס, וואָס מאַכט אונדז פאַרטיפן זיך אין דער אידישער נשמה. אין אונדזער ליטעראַטור זענען איצט דאָ צוויי שטראָמען, אָדעס און וואַרשע. אָדעס איז סטאַטיק, וואַרשע איז דינאַמיק. פּרץ איז דער סינטעז פון ביידע שטראָמען.

דאָס האָט באַדאַרפט זיין געניגוג. אָדעס האָט קאַפּיטולירט צו וואַרשע. אָבער דער אָוונט איז געגאַנגען ווייטער און איינער נאָכן אַנדערן האָבן אַריינגעפּאַסט קאָסטבאַרע שטיינער אין דער קרוין

פאַר פּרצן. איינער האָט אים אָנערקענט פאַר דינען דער אידייע פון באַנייאונג אין אידישן לעבן, אַ צווייטער האָט באַצייכנט זיינע ווערק ווי אַ דערפרישנדיק געטראַנק, וואָס לעבט אויף דעם גייסט.

דערנאָך האָט אויפגעהויבן זיין קול דער באַגייסטערטער חיים נחמן ביאַליק, האָט אויפגעשטורעמט אַלעמען מיט זיין ריטמישן העברעאיש און האָט הויך דערהויבן פּרצעס שאַפונגען. ער האָט אָנגעוויזן אויף זייערע עטישע און מענטשליכע ווערטן, אויף דעם טיפן ליריזם אין די ווערק, וואָס באַרירן די איידלסטע סטרונעס אין דער מענטשליכער נשמה. ער געפינט אין זיי אַ פונק פון גאָטהייט. פּרצעס חסידישע מעשיות פירן אונדז אַריין אין צויבערלאַנד פון נאָך העכער און העכער. דאָס וואָס ער שאַפט דרינגט אַריין אין די טיפענישן פון דער פאָלקס־נשמה. אַלע וויבראַציעס פון דער אידישער נשמה שפּיגלען זיך אָפּ ביי פּרצן.

עס האָט שוין געשפּראָצט אויף טאָג ווען דער זיגרייכער גאַסט האָט אין עטליכע ווערטער באַדאַנקט די חברים פאַר זייער אויסער־געוויינליכן קבלת פּנים, פאַר דער פרייד וואָס ער האָט געפונען אויפן זוניקן, ליכטיקן ים און צווישן די שרייבער.

די נסיעה קיין אָדעס איז געווען אַ פרייד פאַר זיין האַרץ.

לא

געוואָלט זיין אין אַמעריקע

פון זיין זומער־וואוינונג אין מילאַנואָוועק האָט פּרץ געשריבן צו דינעזאָנען: „איך האָב געוואָלט זיין אין אַמעריקע", — און מיט געפיל און גרינטליכקייט האָט ער זיין נאָענטסטן חבר ארויסגעזאָגט פאַרוואָס ער האָט געוואָלט מאַכן די נסיעה איבערן ים.

ער האָט געהאַט אַ טיפן לעבנס־אינטערעס צו קומען קיין אַמעריקע, וואו ער איז מיט טויזנט פעדים פון פריינטשאַפט געווען אַנגעקנופּט. ער האָט פאַר דער ליטעראַטור געהאַט אַ באַליבטן פּלאַן, וואָס ער האָט גע'חלומ'ט דורכצופירן. צו פאַרבינדן ניו יאָרק, לאָנדאָן און וואַרשע דורך אַ קינסטלעריש־ליטעראַרישן פאַרלאַג פאַר דער גאַנצער אידישער וועלט, פאַר אַלע גערנוויליקע און נישט גערנוויליקע געטאָס, אַז די אידישע שרייבער זאָלן אויפהערן צו זיין אידיש־פּוילישע, אידיש־רוסישע, אידיש־רומענישע, אידיש־גאַליציש און אַנדערלענדישע שרייבער. דער פאַרלאַג זאָל זיין אומפּאַרטייאיש און געווידמעט נאָר צו ליטעראַטור און קונסט. זיין געדאַנק איז געווען פעסטצושטעלן אַז די דריי שטעט זאָלן ווערן די הויפּט־צענטערן, וואו די אויסגאַבן זאָלן רעדאַגירט און געדרוקט ווערן.

ביי זיין גאַנצער סימפּאַטיע צו די ראַדיקאַלע קרייזן, האָט ער פאַרטרויט זיין חבר יעקב, שעמט ער זיך נישט מיט כלל ישראל אַרבעט. ער האָט אָבער קיינעם נישט געוואָלט פאַרטרויען די פאַרווירקליכונג פון זיין חלום, האָט זיך נישט געוואָלט איבערגעבן צו דער אָדער יענער פּאַרטיי אָדער צו אַ וועלכן עס איז ליטעראַרישן קלייזל. אויף קיין אייגענע הוצאות פאַרן האָט ער נישט געקענט, האָט ער דערפאַר גערעכנט אויף פאַרדינסטן פון אַרויסטרעטונגען.

ער האָט צוגעגעבן אַז די ליטעראַרישע אַטמאָספערע אין אַמעריקע איז אים נישט באַקאַנט. און ווען דער יונגער ענערגישער אַש האָט ביי אים געמאָנט אַז ער זאָל פאָרן און האָט פאַרגעשלאָגן מיטצופאָרן, האָט ער אַשן דערלויבט צו שרייבן בריוו קיין אַמעריקע אין זיין נאָמען.

איבער דער אונטערשריפט — פאַר י. ל. פרץ, שלום אַש, — האָט דער אינגערער קאָלעגע פאַרטרויט דר. זשיטלאָווסקין, אַז פרץ און ער האָבן באַשטימט צו קומען סוף זומער אויף עטליכע חדשים קיין ניו יאָרק. ער האָט געשריבן אַז דער ציל פון דער רייזע איז צו פאַר־אינטערעסירן די אידישע באַפעלקערונג אין אַמעריקע מיט דער אידי־שער ליטעראַטור און צו זאַמלען אַ סומע געלט פאַר דעם פאַרלאַג. פאַר דעם צוועק וועלן זיי אַרומפאָרן איבער אַמעריקע געבן פאָרלע־זונגען. זיי פאַרלאָזן זיך אויף די דאָרטיקע גוטע פריינט, ווייל די זאַך איז פעסט באַשלאָסן און אויף ראש השנה אָדער סוכות זעט מען זיך אין ניו יאָרק.

ווען די צייט פון פאָרן איז געקומען, איז אַש געפאָרן אַליין. פאַר דינעזאָנען האָט פרץ פאַרטרויט זיין זאָרג, אַז אין פאַרבינדונג מיט זיין רייזע קענען זיך מאַכן אינטריגעס, „וועל איך בעסער נישט פאָרן״. און ער האָט פאַרענדיקט „אַמבעסטן וואָלט געווען, אויב עס וועט האַלטן ביי פאָרן, אַז דו זאָלסט מיטפאָרן. פריינט אין אַמעריקע וועלן דיר נישט פעלן״.

די כוואַליעס פון דער אידישער עמיגראַציע האָבן אין פאַרלויף פון זיין לעבן כסדר אַרויסגעשטראָמט פון מזרח אייראָפּע. נאָך אין די טעג פון זיינע יום טוב בלעטלעך, האָט ער געזוכט אָפּצושפּיגלען די פאָלקס־אויסוואַנדערונג אין זיין דערציילונג „קיין אַמעריקע״, וואָס ער האָט קיינמאָל נישט געהאַלטן פאַר גוט גענוג אָוועקצושטעלן זיין נאָמען אויף איר. אין דעם וואָסערפירער מיט דער דינסטמויד, וועלכע רעדן בלויז וועגן אַמעריקע כדי צו שליסן אַ שידוך און פאַרבלייבן נאָך זייער חתונה אין פוילן, האָט פרץ אַז צווייפל אויסגעדרוקט איי־גענע שטימונג און איבערלעבונג צו פאַרבלייבן אין פוילן „לעבן ווי אבות אבותינו״... ווייל וואָס איז אים אַמעריקע, וואָס איז אים דאָס לעבן דאָרט? „דאָרט איז עפּעס אַנדערש, אַלע גלייכע פריצים.

דבורה, די שוואַרצע דבורה, די פּאַסקודניצע וואָס איז נעלם געוואָרן מיטן וואַיענע שניידערל, שרייבט אויך אַז דאָרט זענען אַלע גלייך. דאָס הייסט אַ לעבן! דאָ האָט ער געכאַפּט די עמיגראַנטן אויף יענער זייט ים, נישט נאָר איידער זיי האָבן אויסגעוואַנדערט, נאָר איידער נאָך זיי האָבן באַשלאָסן אויסצוואַנדערן.

יאָרן שפּעטער האָט ער ערנסטער און טיפער פּאָרטרויט אַ יונגן שרייבער, אַז ער האָט שטאַרק געוואָלט פאָרן קיין אַמעריקע, ווייל ער פּלאַנט אָנצושרייבן אַ גרויסן ראָמאַן, וואָס די האַנדלונג פון זיין צווייטן טייל האָט געזאָלט פּאַרקומען אין דער נייער וועלט.

תלמידים, פריינט און פּאַרערער האָט ער דאָרט געהאַט אַ שיינע צאָל. אַ סך פון זיי האָבן אין פריריקע יאָרן דורכגעוואַנדערט זיין היים אויף דער ציגל גאַס איידער זיי זענען אַוועק קיין אַמעריקע. דאָרט איז געווען זיין אַמאָליקער שותף אינם ברייזל, זילבער, צו וועמען ער האָט מיט טיפער אויפריכטיגקייט געשריבן: „עס פעלן מיר שוין נישט קיין קאָפּיקעס נאָר רובלס. אָבער איך בין גרוי געוואָרן, חושד געוואָרן. די אויגן ווערן קאַליע, דער הומאָר איז נישט וואָס אַמאָל. מיט איין וואָרט, איך גיי באַרג אַראָפּ. איך אַרבעט אָבער אַ סך”.

דאָרט זענען געווען שריפטשטעלער וואָס האָבן אים טיף פּאַרערט, ווי יהואש, וועמען ער האָט אַפּט פאַר זיינע געסט פאָרגעשטעלט אַלס „אונדזער בייראָן” און וועמענ׳ס „מזמור שיר ליום השבת” עס האָט צום ערשטן מאָל אַזוי הערליך פון זיין אייגן מויל אָפּגעקלינגען אין דער פּרץ שטוב. יהואשן איז פאַרבליבן טייער אין זכרון די התפּעלות פון פּרצן, וועלכער האָט אים שפּעטער קיין ניו יאָרק געשריבן: „אויב דו וועסט מיר נישט שיקן דיינע לידער, וועט אין דער „ביבליאָטעק” קיין לידער אינגאַנצן נישט זיין”. יהואש האָט אים געשעצט ווי דאָס געוויסן פון דער אידישער ליטעראַטור און האָט שפּעטער מיט ליב־שאַפט אים נאָכגעזאָגט דעם שבח: אַלע אידישע שריפטשטעלער זענען אין אַ זין פּרצעס תלמידים.

אין אַמעריקע האָט ער אויך געהאַט אַן איבערגעגעבענעם פאַרערער און באַוואונדערער אין אב. קאַהאַנען, וועלכער האָט דאָרט דער ערשטער זיינע זאַכן געדרוקט אין דער „אַרבייטער צייטונג”. קאַהאַן איז אַזוי געווען באַגייסטערט פאַר אים, אַז ער האָט אַ פּאָר פון זיינע

זאכן אויף ענגליש איבערגעזעצט און האָט זיי פאַרגעלייענט פאַר אַמעריקאַנער שרייבער. ער האָט זיינע מעשה׳לעך באַצייכנט ווי אמת׳ע פּערל, וואָס וואָלטן געלויכטן אין דער ליטעראַטור קרוין פון יעדן שרייבער. הלל ראָגאָף האָט וועגן אים אָפּגעדרוקט אַן ענגלישע אָפּ־האַנדלונג „דער געניוס פון פּרצן״.

משה קאַטץ האָט אים פיל געלויבט מיט באַגייסטערונג און גע־רעדט וועגן דעם אידישן נשמה־חן וואָס שטראַלט פון זיינע דער־ציילונגען. יואל ענטין האָט מיט זיין פּען און מיט זיין דראַמאַטישער גרופּע פאַרשפּרייט דעם נאָמען פּרץ און זיין דערהויבן וואָרט, ווייל ער איז מער פון אַלעמען פאָלקסטימליך, ווארעם און ראָמאַנטיש.

לעאָנטיעוו האָט וועגן אים געשריבן: „עס איז דאָ נאָר איין פּרץ ביי אידן״.

דעם יונגן וולאַדעק האָט ער ליב באַקומען אין וואַרשע און האָט אים קיין ניו יאָרק אַדרעסירט אַ פּאָסטקאַרטל מיט אַ ליריש ליד פון אַ וואָלקן.

ער האָט געהאַט איבערגעגעבענע און איינפלוסרייכע פריינט אין פינסקין און ווינטשעווסקין, וועלכע האָבן זיין נאָמען און זיין לויב פאַרשפּרייט איבערן לאַנד. דאָרט איז געווען זיין באַוואונדערער יעקב מילך, וואָס האָט שטאָלצירט מיט ברענגען די ערשטע פּרץ זאַכן צו קאַהאַנען.

מאָריס ראָזענפעלד האָט אים געמוזט זיין אַ פריינט, נאָכדעם ווי ער האָט פאַר אים אויפגעטראָטן אין קראָקע און אין לעמבערג.

אין ניו יאָרק איז געווען דער אינטערנאַציאָנאַלער אידישער פאַרלאַג, וואָס האָט געזוכט אַרויסצוגעבן זיינע ווערק.

עס האָבן דערגרייכט צו אים פריידיקע גרוסן פון די גרויסע פאָלקס־אינסטיטוציעס, אַרבעטער רינג און אידיש־נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד. ווען חיים ליבערמאַן האָט אים געשריבן, אַז פאַר די פאָלקס־שולן ווערט געגרינדעט אַ קינדער פאַרלאַג און דאָס ערשטע ביכעלע וועט אַרויסגעגעבן ווערן „דער דין תורה מיטן ווינט״, האָט פּרץ אין האַרציקער פרייד געענטפערט דעם פאַרבאַנד:

„דעם שענסטן טאָג פון מיין לעבן האָב איך אייך צו פאַרדאַנקען. דעם שענסטן און גליקליכסטן. דער בריוו איז אויך דער שענסטער וואָס אַ מענטש קען פון דער אידישער וועלט באַקומען.

„זאָלט איר און די קינדער אייערע ווערן געטרייסט ווי איר האָט מיך געטרייסט צום נייעם יאָר. און ווען איר מיר פון צייט צו צייט שרייבן וועגן דעם גאַנג פון אייער היילִיקסטער אַרבעט, וועל איך אייך דאַנקבאַר זיין אָן אַ שיעור".

אויב מעגליך, האָט ער געבעטן, זאָל מען דעם בריוו פאַר די קינדער פאַרלייענען.

אוודאי האָט ער געהאַט חשק צו קומען אַהין. האָט ער געקענט צווייפלען, אַז ער וועט צווישן די אידישע אַרבעטער געפינען פריינט, וואָס זייער אַרבעט איז אים נאָענט און טייער?

נישט נאָר צווישן די ריין אידישע נאָר אויך צווישן די אידיש־ענגלישע קרייזן איז געווען פאַרפלאַנצט אַ טיפע פריינטשאַפט און פאַרערונג צו פרצן. ווען די אידישע פאַרלאַגס געזעלשאַפט אין פילאַ־דעלפיע, וועלכע האָט אַרויסגעגעבן פרצעס אַ בוך דערציילונגען און בילדער אין ענגליש, האָט געפייערט איר 25־יעריקן יובילעי, האָט דער ניו יאָרקער דר. סעמועל שולמאַן, רעדנדיק וועגן פרצן, אָנגע־וויזן אַז אידיש איז אַ לעבעדיקע שפּראַך פאַר אַ סך פון אונדזער פאָלק. כדי צו ווייזן דער וועלט, אַז אידיש האָט אויך אַ ליטעראַטור, האָט דער פאַרלאַג פרצעס זאַמלונג אַרויסגעגעבן. דער געלערנטער האָט אָנגעוויזן, אַז וואָס זאַנגוויל איז צווישן די ענגלישע שרייבער פון געטאָ, דאָס איז פרץ צווישן די אידישע. ער שטייט אַליין. אַ מייסטער וואָס וואָלט אין יעדער שפּראַך אָנערקענט געוואָרן פאַר אַ קינסטלער. ער גיט אונדז אַ וואונדערליך בילד פון דעם אידישן לעבן מיט אַלע זיינע צרות און פריידן.

צום פאָרזיצער פון דער פאַרלאַגס געזעלשאַפט'ס קאָמיטעט, דר. סיירוס אַדלער, האָט פרץ געשריבן:

„דאָ אין רוסלאַנד זענען מיר געוואוינט צו הערן וועגן אידישע קולטור אינטערעסן, וואָס ווערן געבוירן איין טאָג און שטאַרבן אַפּ

דעם צווייטן. בייזע ווינטן שטורמען דא, און אונדזער כח פון ווידער־שטאנד איז א שוואכער.

„ווי מיר זענען אייך מקנא, אונדזערע פרייע ברידער אין א פריי לאנד! א פערטל יאָרהונדערט איז גענוג צו באַפּעסטיקן די האָפענונגען אויף א לאנג, לאנג לעבן...

„זאָל אייער אַרבעט דויערן לאנג, לאנג און זיין פּרוכטבאַר, א כבוד פאַר אייך און פאַר דעם אידישן פאָלק".

אויך אין אידישן טעאַטער אין ניו יאָרק האָט ער שוין געהאַט אנגעקנופּטע פאַרבינדונגען. אין בערלין האָט ער זיך באַגעגנט מיט יעקב אַדלערן. אויפן דעמאָלטדיקן טעאַטער־שטייגער האָט דער נשר הגדול ביי אים באַשטעלט א דראַמע אין פיר אַקטן, געשלאָסן אַן אָפּמאַך און אים איבערגעלאָזט הונדערט דאָלער האַנטגעלט.

אַן אַנדערשמאָל האָבן אים בערטא קאַליש און איר מאַן, שפּאַכנער, אויפגעזוכט אין א קוראָרט, באַשטעלט ביי אים א דראַמע און, ווידער ווי עס האָט זיך געפירט, געגעבן אים האַנטגעלט א הונדערטער. פאַר אים איז דאָס געווען א מטמון גאָלד. און ער האָט נאָך געקענט האָפן אויף ליטעראַרישן האָנאָראַר פאַר דרוקן די דראַמע. דאָס מאָל האָט ער בלויז באַדאַרפט פאַרפאַרטיקן א געענדיקטע דראַמע, דעם „נסיון". בערטא קאַליש האָט זי אַהיימגעבראַכט קיין ניו יאָרק. פּינסקי האָט געזאָלט האָבן די ליטעראַרישע אויפזיכט איבער דער אויפפירונג. ער האָט די דראַמע קריטיקירט, האָט פּרץ צוגעשיקט די נייעסטע ווערסיע, וואָס ער האָט גערופן „די גאָלדענע קייט". נאָכדעם האָט ער באַקומען נאָך מער פאַרפּלאָנטערטע דערפאַרונגען אין אידישן טעאַטער.

נענטער פון אַלעמען אין אַמעריקע זענען אים געווען ווינטשעווסקי און פּינסקי. אויף זייער פריינטשאַפט וואָלט ער געקענט בויען ווי אויף א שטאָלענער בריק, ווען ער זאָל נאָר באַשליסן צו קומען קיין אַמעריקע.

ווינטשעווסקי'ס פריינטשאַפט צו פּרצן האָט געהאַט א פּאַטעטישן אָנהויב, ווען ער האָט נאָך אין לאָנדאָן זייענדיק איבערגעלייענט אין דער ניו יאָרקער „אַרבייטער צייטונג" און איז אַנטציקט געוואָרן פון פּרצעס „ער שפּילט פאַרן טייוועל". א פאַר יאָר שפּעטער, שוין אין

ניו יאָרק, האָט ווינטשעווסקי געליִיענט אין דער זעלבער צייטונג פּרצעס אַ ליד „אויסגעשטאָרבן“ און האָט אים אָפּגעענטפערט מיט אַ ליד „זיי לעבן נאָך“. צוויי דיכטער האָבן דערפילט זייער פּאָעטישע נאָענטקייט און זייער פּריינטשאַפט איז געווען פאַר׳חתמ׳עט.

פּינסקי האָט פּרצן נאָכאַנאַנד אַרויסגעוויזן דעם דרך ארץ פאַר אַן עלטערן קאָלעגע און די פאַרערונג פון אַ געטרייען תלמיד. ער האָט שטענדיק אינערליך טייער געהאַלטן די דריי שטורעמדיקע יונגע יאָרן, אין וועלכע ער האָט מיט פּרצן צוזאַמענגעאַרבעט אויף די יום טוב בלעטלעך. עס איז געווען וואָס צו באַהאַלטן ווי אַן אייביקן אוצר אין האַרצן.

מער ווי אַלע וואָלטן אים מיט אָפענע אָרעמס באַגעגנט זיינע לעזער. ווען ער וואָלט זיך נאָר אַנטשלאָסן צו קומען קיין אַמעריקע. ער איז געווען דער באַליבטסטער און בכבוד׳יקסטער שרייבער אין „אבענד־בלאַט“ און אין דער „צוקונפט“.

אין טאָג פון דער יובילעי פייערונג אין וואַרשע איז אויף דער פּראָנט־זייט פון „אבענדבלאַט“ אין ניו יאָרק געווען אַ וואַרעמע נאָטיץ, וואָס האָט אָנגעזאָגט די לעזער אַז אין זייער נאָמען ווערט אָפּגעשיקט צו פּרצן אַ באַגריסונג דורך קעיבעל. שבת האָט פּינסקי אָפּגעדרוקט אַ לאַנגע און באַגייסטערטע אָפּשאַצונג פון פּרצן און זיין ווערק. דעם יובילעי האָט ער אָנגערופן — דער גרויסער און דער ווירקליך אמת׳ער יום טוב פון דער אידישער ליטעראַטור און פון דער זשאַרגאָנישער בפרט.

מיט אויפריכטיקער געזעלשאַפטליכער אחריות און טיפן מיטגעפיל האָט פּינסקי איבערגעגעבן ווי דינעזאָן קלאָגט זיך פאַר אים אין אַ בריוו, אַז די העברעאיסטן זוכן צו שטערן דעם פּרץ יום טוב.

„וואָס ווייסט איר, שרייבט מיר דינעזאָן, פון די אינטריגעס, די יעזואיטישע מיטלען, וואָס ווערן באַנוצט דעם יובילעאום צו שטערן. נישט ווייל פּרץ האָט אַנדערע באַשטרעבונגען אין זיין ליטעראַרישער טעטיגקייט, נאָר ווייל ער שרייבט זשאַרגאָן. אַלע העברעער אין וואַרשע, אָדעס, קיעוו און פּעטערבורג האָבן באַשלאָסן אַ מאַרש קעגן זשאַרגאָן. עס פליען בריוו און דער עולם שלאָפט נישט פּרצן זיין יובילעאום צו פאַרשטערן“.

דינעזאָן האָט אויך נישט געזשאַלעוועט קיין ביטערע שטראָף־רייד װעגן די אידישע שרייבער אַליין, די פּען־קאַלעגן.

„די זשאַרגאָניסטן אַליין קוקן אויך נישט אויף זייער ליטעראַטור פון אַן אַלגעמיינעם שטאַנדפּונקט. זיי האָבן נישט קיין גאַנצע ציל־באַוואוסטע ליטעראַטור. דאָס שרייבן איינצלנע פּערזאָנען, יעדער פאַר זיך".

דינעזאָן האָט ווי מיט אַ טיפן אויסגעשריי פּינסקין פּאָרטרויט:

„פּאַרצווייפלט וועגן רוסלאַנד און די רוסישע חברים, ווענדן זיך די אייניקע פריינט פון פּרצן און פון דער זשאַרגאָנישער ליטעראַטור צו אַמעריקע.

„וואָס קלערט איר, וואָס טראַכט איר, וואָס טוט איר דאָרטן אין אַמעריקע, און וואָס קען מען פון אייער אַמעריקע האָפן וועגן אונדזער יום טוב?"

אין „אבענדבלאַט" האָט מען געטאָן אַלץ וואָס איז נאָר מעגליך געוועזן אַריבער צו פירן דעם פּרץ יום טוב אין אַמעריקע. די „דריי חופּות" האָט זיך געדרוקט אין דער צייטונג אין פּאָרזעצונגען. מען האָט איבערגעדרוקט פון „יוד" אַלץ וועגן דעם פּרץ יובילעי, בעל מחשבות'עס לאַנגע און באַגייסטערטע אָפּשאַצונג, שלום אַש'ס ליריר־שע ווידמונג צו פּרצעס געבוירנטאָג און אפילו דעם באַריכט פון די פייערונגען אין ווארשע.

נעמענדיק אין אַכט די האַרציקע באַציאונג אין דעם זין פון דינע־זאָנ'ס הילפס־רוף, האָט מען געמעגט גלויבן, אַז סוף כל סוף וועט פּרץ קומען קיין אַמעריקע.

האָט בלויז געפעלט דער אָנשטויס, די איינלאַדונג? איז דאָס מיט דער צייט אויך געקומען.

פריינט אין ניו יאָרק, אָנגעפירט פון ווינטשעווסקין, וועלכער האָט דער ערשטער אָפּגעדרוקט „די גאָלדענע קייט" אין דער „צוקונפט", האָבן נישט גערוט. מען האָט זיך מיט פרייד באַמיט אַריבערצובריינגען אים קיין אַמעריקע. עס איז אָבער אָנגעקומען אַ ידיעה, אַז די פאַר־וואַלטונג פון דער גמינע וועט אים דערלויבן צו זיין אָפּוועזנדיק עכסטנס בלויז זעקס וואָכן. די ים־רייזע אַליין וואָלט פאַרנומען אַ

העלפט פון דער צייט. האט מען באשלאסן די רייזע אפצולייגן. מען האט געהאפט מיט דער צייט אים איינגאנצן צו באפרייען פון דער גמינע, צו ברענגען אים אהער אויף עטליכע חדשים, געבן אים א מעגליכקייט צו באזוכן יעדע שטאט און שטעטל אין אמעריקע, וואו עס געפינען זיך אידן. אין די יארן ווען די געדיכטע אימיגראנטן מאסן האבן זיינע נייע זאכן געלייענט אין די צייטונגען, איז זיין נאמען אומעטום ארויסגערעדט געווארן מיט ערפארכט און ליב־שאפט.

די סאמע נאענטע פריינט האבן געהאט פאר אים גראנדיעזע פלענער. זיי האבן גע'חלומ'ט ווען האבן פרצן דא פאר א שטענדיקן בירגער אין דער נייער וועלט. דא, אין די געדיכטענישן פון דער אידישער איינוואנדערונג, האבן זיי גע'חלומ'ט, וועט פרץ שאפן אין א לעבע־דיקער סביבה פון א מאסע וואס איז דורשטיק נאך זיין ווארט און ער וועט דא אויסלעבן זיינע יארן אין כבוד ביז א טיפן עלטער.

מען האט זיך אפט געקוויקט מיט גוטע גרוסן פון אים, אז ער איז פיזיש געזונט און מונטער אין גוף און אין גייסט. יענע וועמען ער איז טייער געווען האבן געהאט א רעכט צו האפן, אז עס וועט נעמען נאך א יאר און נאך א יאר און פרץ וועט זיין אן אמעריקאנער.

זייערע חלומות זענען צערינען געווארן ווען עס איז אנגעקומען די ערשטע וועלט־מלחמה. די נאענטע האבן זיך נאך אלץ קענען אלע שוועריגקייטן באמיט, אבער די בלוט־פארגיסונג האט געדויערט און עס איז געווארן אוממעגליך.

זיין טיפער באגער צו מאכן די נסיעה קיין אמעריקע האט זיך אין אים א לאנגע צייט נישט איינגעשטילט. ער האט אלץ גערעדט וועגן זיין אין אמעריקע, אז אנדערשמאל האט ער זיך אויסגעדריקט, אז ער האט גערעכנט זיך ארפצוכאפן קיין אמעריקע, און אלעמאל וועגן זיין אלטן פראיעקט איינצושטעלן א פארלאג.

פון שלאס וואלדפרידן אין מאריענבאד קלאגט ער זיך אין גוטן מוט פאר דינעזאנען, אז גערופן האט מען אים קיין ניו יארק, געצויגן האט עס אים קיין ארץ ישראל, געזאלט האט ער מאכן א רייזע איבערן ים, און אויף דער עצה פון דר. מינץ, זיצט ער גאר אין מאריענבאד, טרינקט וואסער און נעמט בעדער.

פאַרוואָס ער איז קיינמאָל נישט פאַרבייגעפאָרן די סטאַטוע פון פרייהייט, וועלן מיר קיינמאָל נישט דערגיין.

אין דער טיפעניש פון דער נשמה האָט געקענט ביי אים שטענדיק גליען דער באַגער צו פאַרבלייבן אין פוילן און לעבן אַזוי ווי אבות אבותינו.

לב

באַרג אַרויף מיט אידיש

דאָס גאַנצע לעבן איז ער געווען אַ פריער אויפשטייער. פאַרטאָג איז ער שוין געווען אויף די פיס, האָט זיך געזעצט צום שרייב־טיש, איז אַ ווייל אַרומגעגאַנגען איבער דער שטוב, האָט זיך ווידער אַוועק־געזעצט, ביז ער האָט געהאַט עטליכע בלעטלעך באַשריבן מיט זיין מערקווירדיק דראָבנינקער האַנטשריפט.

אין די שפּעטע יאָרן איז אים געפאַלן שווער דאָס זעצן זיך צום שרייב־טיש. ער האָט פאַרגעצויגן אַרומצוגיין איבער דער שטוב בנעימות'דיק אָדער שטיין אַנגעשפּאַרט ביים אויוון און צו האָבן פאַר זיך אַ לעבעדיקן מענטשן, וועמען צו דערציילן דעם כשוף וואָס ליגט אין אַ פאָלקסטימליכער געשיכטע. ער האָט בעסער באַהערשט די דערציילונג, ווען ער האָט געהערט פון זיין איינגן מויל דאָס לעבעדיקע וואָרט. אַזוי האָט ער אין די פולע יאָרן געוועבט דעם רייכפאַרביקן טעפּיך פון די צויבערליכע שאַפונגען, וואָס ער האָט אומגעקערט דעם פאָלק.

עס זענען אים אַנטקיגן געקומען די רייפסטע יאָרן אין זיין לעבן, ווען דער שייער איז שוין געווען פול און די זון האָט גענידערט אין מערב. דער כאַראַקטער פון זיין לעבן און זיין שאַפונג איז געוואָרן קלאָר ווי קרישטאָל. זיינע ווערק האָבן דערגרייכט די אידישע פאָלקס־שטוב און האָבן אַריינגעבראַכט דעם זיסן ריח פון שבת, אַזוי ווי חלה אין דער וואָכן אין אַן אָרעם הויז. זיינע תלמידים, יעדער מיט דער פרייד פון שעפערישקייט אַנגעצונדן אין זיין בלוט, האָבן זיך אויסגעשפּרייט איבער דער וועלט און זענען אומעטום געווען די עדות, אַז דער גרויסער טאָג פון אידיש איז דאָ.

אין אַ שיינעם פרילינג טאָג איז אים פון אַמעריקע אָנגעקומען אַ בריוו, וואָס האָט אים דערפרייט און דערשטוינט. דער בריוו האָט איינגנטליך גערעדט מיט דער אומפּערזענליכער קאַלטקייט פון אַ צירקולאַר.

די אידישע שפּראַך האָט אין די לעצטע פּאָר צענדליק יאָר געמאַכט אַ גרויסן פאַרשריט. איר ליטעראַטור האָט דערגרייכט אַ הויכע מדרגה, אידישע צייטונגען צעגייען זיך אין די הונדערטער־טויזנטער טעגליך און וועכנטליך, אידישע פּאָעטן שרייבן לידער וואָס דאָס פאָלק זינגט זיי, מעשיות וואָס דאָס פאָלק לייענט זיי, פּיעסן וואָס דאָס פאָלק לויפט זיי זען אין טעאַטער. אָבער יעדער שרייבט נאָך מיט אַן אַנדער אויס־לייגעכץ, עס איז נאָך קיין אידישע אָרטאָגראַפיע נישט באַשאַפן גע־וואָרן. מען שעמט זיך נאָך אַלץ מיט אידיש און מען דאַרף מאַכן אַ סוף צו דעם.

צו דעם איז געווען בייגעלייגט אַ פּערזענליכער בריוו. דער אַפּי־ציעלער טאָן האָט זיך געענדערט און האָט אָנגענומען די וואַרעמקייט פון אַ פאַרבעטונג.

אויב איר האָט די אייגענע מיינונג ווי די וואָס מיר האָבן פאַר אייך אַנטוויקלט, בעטן מיר אייך איר זאָלט קומען צו דער קאָנ־פערענץ, וואָס מיר רופן צונויף פאַר דער אידישער שפּראַך אין טשער־נאָוויץ... אויב איר זענט איינשטימיק מיט דער זאַך, בעטן מיר אייך, איר זאָלט אונדז דערלויבן צו שטעלן אייער נאָמען אויף דעם דאָזיקן אויפרוף. מיט גרוים דרך ארץ האָבן זיך אונטערגעשריבן דר. נתן בירנבוים, יעקב גאָרדין, א. מ. יעוואַלענקאָ, דוד פּינסקי, דר. חיים זשיטלאָווסקי.

פּרץ האָט דעם געמיינזאַמען בריוו לאַנג באַטראַכט, האָט געוואויגן די מעגליכע באַדייטונג פון דעם געדאַנק, האָט זיך נאָכדעם לאַנג בּאַראָטן מיט דינעזאָנען און האָט אָפּגעשיקט אַ טיילוויז ווידער־וויליקן ענטפער.

מיר זענען נאַטירליך זייער פאַראינטערעסירט אין דער קאָנפע־רענץ אָבער אונטערשרייבן אייער אויפרוף האָבן מיר אויף קיין פאַל נישט געקענט. עס געפעלט אונדז נישט די, זייט אונדז מוחל, אַמע־ריקאַנישע הקדמה. מען דאַרף טאַקע אַ קאָנפערענץ צו העלפן דער

אנטוויקלונג פון אידיש. מיר ווילן אונטערשרייבן אַ נאַטירליכן אייראַפּעאישן אויפרוף, כדי צו העלפן אַנטוויקלען די אידישע שפּראַך ווערט צוזאַמען גערופן אַ קאָנפערענץ.

ער האָט אויסגערעכנט די פראַגן וואָס דאַרפן דאָרט באַהאַנדלט ווערן און האָט פאַרענדיקט: אויב איר באַשטייט אויף דער פאָרם, שרייבט אייך און אונדז אונטער.

אין דעם מוזיק־זאַל אין טשערנאָוויץ, האָט די קאָנפערענץ זיך געעפנט אין אַ זונטאָג פרי אין אויגוסט, 1908, ווען דאָס נייע אידישע נאַציאָנאַל־הויז, וואו די עפנונג האָט געזאָלט פאָרקומען, איז נאָך נישט געווען פאַרטיק. עס איז געווען אומפאַרמיידליך, אַז פּרץ זאָל דאָרט זיין די צענטראַלע פיגור.

שטורעמדיקע זיצונגען האָבן אונטערגעשטראָכן דעם פאַקט, אַז ער איז דער ברען־פּונקט פון אידיש און איר ליטעראַטור. שוין ביי דער פאָר־קאָנפערענץ, ווען עס האָט זיך צעפלאַקערט די פראַגע צי עס זאָל אָנגענומען ווערן אַ רעזאָלוציע וועגן דער באַציאונג צו העברעאיש, האָט ער מיט שטאָלץ זיך אָפּגעזאָגט צו פאַרראַטן די העברעאישע שפּראַך און האָט געמאַכט זיין באַרימטע קורץ־געפאַסטע דערקלערונג: איך זאָג אויפריכטיק, אונדזער נאַציאָנאַלע שפּראַך איז העברעאיש, אונדזער פאָלקס־שפּראַך אידיש.

ביי דער עפנונג זיצונג האָט ער אויפגעשטורעמט די צוהערער מיט זיין פּרעכטיק בילדליכער אויסטייטשונג פון אידיש. ער האָט גערעדט וועגן די באַפרייאונגס מאָמענטן, וואָס האָבן געשאַפן די באַוועגונג פאַר אידיש.

עס האָט אויפגעוואַכט דער אידישער עם הארץ, וועלכער הויבט זיך אָן אַליין צו באַפרייען. ער האָט פאַרלוירן דעם צוטרוי צום גרויסן למדן, ווייל דעם למדנ׳ס תורה גיט אים נישט קיין גליק, און ער האָט פאַרלוירן דעם צוטרויען צום גרויסן גביר, ווייל דעם גרויסן גביר׳ס צדקה מאַכט אים נישט זאַט. און עס איז אויפגעגאַנגען דער חסידיזם, די תורה פאַר אַלע.

ער האָט באַצויבערט די דעלעגאַטן מיט זיין שילדערונג פון די שבחי בעל שם ווי פאָלקס־דיכטונגען און ר׳ נחמן פון בראַצלאַוו ווי דעם ערשטן פאָלקס־דיכטער. ער האָט אָנגעוויזן ווי עס האָט אויך

דערוואַכט די אידישע פּרוי און ווי אידיש איז געוואָרן מאַמע־לשון. און ענדליך ווי אידיש איז ביים אידישן אַרבעטער געוואָרן זיין אינסטרומענט צום קאַמף פאַר זיין לעבן. עס באַווייזט זיך דאָס אידישע בוך.

קלאָר און הילכיק האָט אין דער אידישער וועלט אָפּגעקלונגען זיין אויסרוף:

איין פאָלק אידן! זיין שפּראַך איז אידיש!

און ער האָט גערופן צו אַרבעטן פאַר דער פאַרשפּרייטונג פון אונדזערע קולטור־גיטער אויף דער פאָלקס־שפּראַך.

דער לעבעדיקער צענטער פון אינטערעס ביי דער קאָנפערענץ איז געוואָרן פּרץ. ביים ליטעראַרישן אָוונט האָט ער פאַרכאַפּט דעם עולם ווען ער האָט פאָרגעלייענט דעם צווייטן אַקט פון דער „גאָלדענע קייט".

אין דער דעבאַטע וועגן איבערזעצן דעם תנ"ך אויף אידיש, האָט ער נביא'יש פאָראויסגעזען: די שרייבער וואָס זענען אַרויס פון בית המדרש גייען אויס. עס שטייט אויף אַ דור פון שרייבער, וועלכע מוזן געפינען זייערע וואָרצלען אין דער פאַרגאַנגענהייט. מיר דאַרפן מאַכן דעם תנ"ך נישט נאָר הייליק נאָר אויך לעבעדיק, אַז דאָס גאַנצע פאָלק זאָל אים פאַרשטיין.

דער געדאַנק האָט אָפּגעקלונגען אין אַמעריקע אין הארצן פון דעם דיכטער יהואש, וואָס האָט מיט גרוים ליבשאַפט גענומען אויף זיך די שווערע מי.

נאָך אַ לאַנגן קאַמף האָט פּרץ אויסגעאַרבעט די רעזאָלוציע, וועלכע האָט דערהויבן די קאָנפערענץ צו איר העכסטער הויך: אידיש איז אַ נאַציאָנאַלע שפּראַך פון אידישן פאָלק.

פינף אַ זייגער פאַרטאָג, אויפן פינפטן טאָג, ווען די קאָנפערענץ האָט זיך געשלאָסן, איז פּרץ אומבאַשטרייטבאַר פאַרבליבן די נשמה פון דער העכסטער דערגרייכונג פון אידיש.

אין זיין ערשטן שריט פון אַרבעט פאַר דער צענטראַל ביוראָ פון דער קאָנפערענץ, האָט ער זיך מיט די אינגערע דיכטער אַרויסגע־לאָזט אויף אַ טור איבער די גאַליצישע שטעטלעך. ער האָט דאָס

אנגערופן — ארומפארן אין דער מדינה מיט די יונגען לעזן. און מיט א ביסל זעלבסט־רחמנות האט ער די וואנדער־גרופע אנגערופן אמת'ע נע ונד'ניקעס.

דער צוזאמענקנופ פון די פיר נעמען, פרץ, אש, נאמבערג און רייזען, איז געפלויגן ווי א צויבער־טעפיך איבער די פארוואלקנטע הימלען פון די געדיכטע אידישע ישובים. אומעטום וואו די קליינע גרופע האט זיך באוויזן, האט זיך אויפגעהויבן דער גייסטיקער קאמף צווישן אידיש און העברעאיש, מיט דעם נישט־געוואוינטן שטאלץ און מיט א ניי־דערהויבענער ליבשאפט צו אידיש. דארט וואו די געגנער האבן זיך נישט אויסבאהאלטן און געשוויגן, דארט האבן זיך געשאפן צוויי לאגערן. נאציאנאלע שפראך און פאלקס־שפראך זענען געווארן שארפע ווערטער אין א ליידנשאפטליכן קאמף און פרץ איז געווארן דער סימבאל און די פעסטונג פון א נייעם גייסטיקן פאלקס־זיג.

דער פרץ־אש־נאמבערג־רייזען טריאומף־צוג, פאר וועלכן מען האט קיין טויערן פון זיג נישט אויסגעבויט און קיין בלומען־בויגנס נישט אויפגעשטעלט, האט זיך געצויגן איבער די בלאטיקע, פאראומערטע שטעטלעך און געבראכט אן אנזאג פון א נייער חשיבות. די גרויסע טרובאדורן פון אידישן ווארט האבן אויפגעטראטן אויף די מיני־אטורע עסטראדעס פון קאלאמיי, בוטשאטש, סטרי, דראביטש, טאר־נאפאל, קימפאלונג, סוטשאווע, סטאניסלע, וואו א היציקער העברע־איסטישער פאנאטיקער האט פרצן אפגעווארט אויפן באנהויף ביים אפפארן פון שטאט, זעקס אין דער פרי, אויסצושרייען א פאנאטיש ווארט אויף וועלכן פרץ האט מיט מילדקייט געענטפערט: צו דעם, יונגערמאן, האט איר נישט באדארפט אזוי פרי אויפשטיין.

נישט אכטנדיק אויף א פאר פריקרע אינצידענטן, איז די דיכטער טורנע געווען דער האניק חודש פון דער קאנפערענץ. אומעטום האט מען די וואנדער־גרופע מיט פרצן בראש, אויפגענומען מיט גרוים פאראד, מיט געזאנג, סערענאדעס, קארעטן און אויך מיט הארץ.

פרץ איז אהיימגעקומען קיין ווארשע א גליקליך צופרידענער פון דעם סארט אנדערשדיקער רייזע. דארט האבן שוין געווארט אויף אים איינלאדונגען פון היימישע שטעט, און פאר אלעם האט ער ווידער אויפגעטראטן אין לאדזש.

קיין לאָדזש איז ער אַלעמאָל געפאָרן גערן. צוליב דער וואַרעמקייט פון די אידישע אַרבעטער־מאַסן, דעם ערשטן „הזמיר״ און באַזונ־דערס צוליב דער דראַמאַטישער גרופּע, פון וועלכער ער האָט געהאַפּט אַרויסצוקריגן אַן אויפפירונג פון זיינער אַ דראַמע. אַ האָפנונג וואָס ער האָט אייגנטליך געלעגט אויף אַלע דראַמאַטישע קרייזן.

אין זיינע רייפע יאָרן האָט פּרץ געזען דעם אויפבלי איבער דער וועלט פון דער מאָדערנער דראַמע און פון דער נייער רעאַליסטישער טעאַטער קונסט, וואָס האָט אים צוגעצויגן ווי אַ פלאַטער־פייגעלע צום ליכט. ער האָט זיך מער קיינמאָל פון דעם כשוף פון טעאַטער נישט באַפרייט.

פאַר זיין צייט האָט אויפגעלויכטן דער שיינענדיקער שטערן פון הענריק איבסען. זיינע דראַמעס זענען ווי מעטעאָרן אַריבער אויף אַלע וועלט־בינעס. נאָראַ, די גייסטער, דער פאָלקס־פיינד, בוימייסטער סאָלנעס, פּער גינט, בראַנד, זענען געוואָרן סימבאָלן פון אַלעם וואָס איז טיף און באַדייטונגספול אין דער מאָדערנער ליטעראַרישער דראַמע. מיט איבסענען די סקאַנדינאַווישער אויגוסט סטרינדבערג און ביערנסטיערנע ביערנסאָן. הינטער זיי די דייטשן, פאָראַויס מיט גערהאַרדט האופּטמאַן, הערמאַן זודערמאַן, פראַנק וועדעקינד, אַרטור שניצלער, הערמאַן באַהר, און נאָענט ביי דער האַנט די רוסן, דער פאַרליבטער אין געזונקענעם פאָלקס־לעבן מאַקסים גאָרקי, דער מיסטעריעזער אַנדרעיעוו, אַנטאָן טשעכאָוו מיט זיינע אויבערטענער, און נאָך נענטער די פּאָליאַקן וויספּיאַנסקי, קזשיוואַשעווסקי, נאָוואַ־טשינסקי, קישעלעווסקי, און איבער אַלעמען דער סימבאָליקער מעטער־לינק. צו דער דראַמאַטישער פלעיאַדע האָט עס אים געצויגן.

יעדן קינסטלער האָט געלאָקט דער נייער כשוף פון סטאַניסלאַווסקי׳ס רעאַליזם און עס האָט געגרייצט דער קינסטלערישער פאַרנעם פון מאַקס ריינהאַרדט. די דראַמע פון זיין צייט איז געווען טיף און קאָמ־פּליצירט און איז געווען די העכסטע ליטעראַרישע פאָרם.

אַנטקעגן דעם, ווי נישטיק און פּרימיטיוו האָט אים געמוזט אויסזען דאָס אידישע טעאַטער. גאָלפאַדען מיט זיינע שלעכטע נאָכאַמער, די אַמעריקאַנער שונד־ליפעראַנטן און דער אַלם ליטעראַריש ליכט גילטיקער יעקב גאָרדין.

ווי דער מייסטער פון נייעם אידישן וואָרט, האָט ער נישט געקענט שלום מאַכן מיט דעם געדאַנק אַז דאָס איז אידיש טעאַטער. אַלץ אין אים האָט רעוואָלטירט און טראָץ זיין עלטער וואָס איז געווען אַריבער רעוואָלט, האָט ער געשטורעמט ווי אַ יונגער איבערקערער. ער האָט געשאַפן, געבויט און איבערגעבויט. ער האָט אין דער דראַמע אויספּראָבירט אַלע טענער, פון רעאַליזם פון גאָרקי שטייגער ביז דעם סימבאָליזם פון מעטערלינק זשאַנר.

כדי טיפער צו לערנען, האָט ער אַליין גענומען אַ האַנט אין דראַ־מאַטורגיע, שוישפּיל און רעזשי. עס מוז געבוירן ווערן אַ ריין קינסט־לעריש אידיש טעאַטער. דאָס איז געווען אַ גרונט־מאָטיוו פון זיין דראַמאַטישן שאַפן. דאָס שרייבן אַליין אין דראַמאַטישער פאָרם איז פאַר אים געווען נישט גענוג. ער האָט פיל מי און צייט אָוועקגעגעבן דער גרינדונג פון דער טעאַטער געזעלשאַפט, פאַר וועלכער דער יונגער דראַמאַטורג א. ווייטער איז אַרומגעפאָרן ווי אַ געלט־זאַמלער. ווען עס האָבן אָנגעהויבן אָנצוקומען פון רוסלאַנד די ערשטע פאַנדן פאַר אַ געזעלשאַפטליך טעאַטער, איז פּרץ געווען אויפן זיבעטן הימל. לאַנגע שעה'ען האָט ער אָפּטמאָל אָפּגעגעבן צו מאַכן פּראָבן מיט אַמאַטאָרן אויף זיינע איינאַקטערס, וואָס זענען דורך די גרופּן פון צייט צו צייט אויפגעפירט געוואָרן. וועגן דראַמע און רעזשי האָט ער אָפּטמאָל געהאַט לאַנגע שמועסן מיט טעאַטער־קענער ווי דר. מוקדוני. מיט דער אייגענער נשמה־וואַרעמקייט האָט ער אָפּטמאָל לאַנג גע־רעדט מיט אידישע מאָלער און סקולפּטאָרן וועגן קונסט. דאָס האָט אַלץ באַדאַרפט פירן צו אַן אויסגע'חלום'טן רענעסאַנס פון אַ אידישער קולטור.

פון צייט צו צייט האָט ער געהאַט גליקליכע מאָמענטן ווען אַ דראַמע אָדער אַ גרופּע איינאַקטערס זענען אויפגעפירט געוואָרן און האָבן אַריינגעבראַכט אַ שבת־יום־טוב'דיקע שטימונג אין דעם וואָכע־דיקן אידישן טעאַטער. ווען זיין ערשטע פולע דראַמע „דער נסיון" איז אויפגעפירט געוואָרן אין זשאַרדען ד'יווער טעאַטער, האָבן נאָך יענע ווענט קיינמאָל פריער אַזאַ עולם פון נישט־אַסימילירטער בור־זשואַזיע און אינטעליגענץ נישט געזען.

אין יענע יאָרן פון זיין גרעסטן אויפשטייג אַלס גייסטיקער פירער און צוויבערליכע פּערזענליכקייט, איז ער געוואָרן דער גרויסער טריבון פון אַלעם וואָס האָט געלויכט מיט זונאויפגאַנג אין אידישן קולטור־רעלן לעבן. עס איז ביי דער יוגנט געווען אַ פרייד צו זען זיין דינאַמישע געשטאַלט אויף די וואַרשעווער גאַסן, גייענדיק צו אָדער פון אַ לעקציע. זיינע אַטאַריטאַטיווע רייד האָבן אַנגעפילט דעם יונגן מענטשנס ווען מיט דעם באַגער צו זיין און צו טאָן.

מען האָט אים ווידער געקענט טרעפן ביי אַן אומלעגאַלער פאַרזאַמלונג ערגיץ ביי אַן אַרבעטער אין אַ קעלער־שטוב, וואו עס זענען זיך צוזאַמענגעקומען האַרעפּאַשניקעס, ליטעראַטן, סימפּאַטיקער און כלל־טוער, און וואו מען האָט אָפט גערעדט וועגן אויסטערלישע אוטאָפּיעס.

מיט זיין אויפברויז פון טעטיגקייט איז זעלטן ווען פאָרגעקומען אַ וויכטיקע געזעלשאַפטליכע אונטערנעמונג אָן אים אין צענטער. ביי אַ חנוכה, אַ פּורים קאָנצערט, אַ ליטעראַרישן אָוונט, אַ מאַסקן באַל, פּרץ איז אומעטום געווען די נשמה. פאַר זיינע פרויען פריינט האָט ער אָפט צוגעטראַכט און אַליין צוגעשניטן די מאַסקן און קאָסטיומען. די דאַרף מיט זיך פאַרשטעלן אַ סימבאָלישע אידישע פיגור און יענע דאַרף טראָגן אַ קאָסטיום פון „שבת קודש" לויט אפרים ליליען.

מיט דעם אייגענעם פייער איז ער אָפט געוואָרן טעטיג אין פּאָליטישן לעבן. דאָס האָט געהאַט פאַר אים אַ טיפן זין, ווייל ער האָט געלעבט מיט דער דזשעפּערסאָנישער אויפפאַסונג, אַז דאָס פאָלק איז וויכטיקער פונם שטאַט. זיין קאַמף איז אַלעמאָל געווען נישט פאַר קיין פּרינציפּן פון הערשאַפט, נאָר פאַר מענטשן.

אַ באַזונדער גרוים אויפזען האָט אַרויסגערופן זיין שטעלונג אין די וואַלן צו דער פערטער רוסישער דומע, ווען דער קאַנדידאַט פון די פּריצים איז געווען אַ נאַראָדאָוויעץ. דער אויסגעשפּראָכענער אַנטי־סעמיט האָט אויך געהאַט די אונטערשטיצונג פון די אַסימילירטע אידישע באַנקירן. דאָס איז געווען געגנוג, אַז פּרץ זאָל ווערן אויפ־געצאָרנט.

מיט זיין גאַנצער קראַפט האָט ער מיט וואָרט און שריפט באַקעמפט דעם אַנטיסעמיט. דאָס האָט ער געהאַלטן פאַר אַ הייליקער פליכט

צו זיינע אידישע מיט־ברידער. ער איז געגאַנגען אַ שריט ווייטער און האָט געשטיצט דעם ראַדיקאַלן קאַנדידאַט יאַגעלאָ.

די פּוילישע פּרעסע האָט געפּאָדערט פון דער אידישער גמינע צו פאַרווערן די פּאָליטישע טעטיגקייט פון אירן אַן אַנגעשטעלטן. עס איז נישט געווען קיין פאַרבאָט געגן דעם, אָבער דאָס האָט נישט געשטערט די פּוילישע אַנטיסעמיטן צו פאַרלייגן זייערע אינסיניואַציעס.

זיי איז געקומען צו הילף אַ מערקווירדיק נישטיקע פּערזענליכקייט, אַ מאַן וואָס האָט געטראָגן זיין אייגענעם פאַמיליען־נאָמען, אַדאָלף פּרץ, איז געווען זיינער אַ ווייטער קרוב און אַ חוצפּה׳דיקער אַסי־מילאַטאָר, וואָס האָט געקעמפט פאַר דעם אידן־פיינטליכן קאַנדידאַט. דער פאַררעטערישער קרוב האָט זיך צוויי מאָל געווענדט צו דער גמינע געגן פּרצן און געפּאָדערט אַז מען זאָל אים דיסציפּלינירן.

איידער נאָך די פאַרוואַלטונג האָט צייט געהאַט אַרויסצוגעבן אַן אַנטשיידונג, האָט פּרץ אַריינגעשיקט אַ פּלאַמיקע צושריפט, מערק־ווירדיק מיט איר מוטיקער קעמפערישקייט. ער האָט פאַרדאַמט די שטעלונג צו די וואַלן אין דער פּוילישער פּרעסע און האָט אָפּגעלאַכט פון זיין חניפה׳דיקן קרוב, וועלכער האָט בלויז געוואַגט צו אינסיניר־ירן אַז ער מיינט דעם דיכטער. צום סוף פון זיין שריפט האָט פּרץ געפּאָדערט דאָס רעכט אויף זיינע איבערצייגונגען און האָט אין פאַר־אויס צוריק געשליידערט די מעגליכקייט, אַז ער זאָל זיך אונטער־וואַרפן.

ער האָט זיין קאַמף געוואונען מיט שטאָלץ. זיינע פּאָליטישע שונאים זענען פאַרשטומט געוואָרן.

העכער פון אַלעם האָט ער געשטעלט זיין אידעאַל פון אַ נייער עטישער קולטור אויף אידיש. ער האָט זיך מער נישט אויסגעשפּאַנט פון זיין זשורנאַליסטישער און געזעלשאַפטליכער טעטיגקייט. מיט דעם אייגענעם ענטוזיאַזם מיט וועלכן ער האָט פריער געשריבן פאַרן „פריינד״ און שפּעטער פאַרן „וועג״, האָט ער צום סוף געזאָגט זיין געהויבן וואָרט אין אַן אייגן ווינקעלע אין „היינט״. ער האָט געהאַט אויף דעם אַן אַנדער בליק ווי די וואָס האָבן אַראָפּגעקוקט אויף דער מאַסן־צייטונג.

מיט דעם אייגענעם ערליכן ענטוזיאזם האט ער גענומען אויף זיך די לאסט פון פירערשאפט אין „הזמיר", די ליטעראריש־מוזיקאלישע געזעלשאפט וואס ער האט די ערשטע צייט נישט געקאנט פארטראגן און וועלכע ער האט שפעטער באשיינט און באקרוינט און איר אוועקגעגעבן זיינע בעסטע כוחות.

עס איז פאר די גרינדער פון פאראיין נישט געווען אינגאנצן קלאר מיט וואס דער „הזמיר" זאל זיך פארנעמען. אין דער אפוועזנהייט פון א באשטימטער ליניע, און פון די נויטיגסטע פינאנסן, איז פריץ אפטמאל געקומען מיט אוטאפישע אידעען, וואס האבן אויף קיין פאל נישט געקענט דורכגעפירט ווערן, ווי צום ביישפיל די גרינדונג פון א קינסטלעריש טעאטער. זיין געפליגלטע פאנטאזיע האט זיך דא אויסגעלעבט אין איר גאנצער אומפראקטישקייט.

א דאנק זיין הויכער קינסטלערישער מאס און זיינע פאדערונגען האט דער „הזמיר" זיך אלץ מער אנטוויקלט ביז ער האט איינגעשלאסן א גלענצענדן כאר, א דראמאטישע סעקציע, א ביבליאטעק, פארוויילונגס־צימערן, לעקציעס, דיסקוסיעס און צום סוף די מאנטאג'דיקע פאפולער־געווארענע קעסטל־אוונטן, ווען ער האט גערעדט אויף טעמעס, וואס מענטשן האבן באריירט דורך אריינווארפן א צעטעלע אין א קעסטל. ווען אלץ און אלעמען האט מען דארט דיסקוטירט און פרצעס שארפזין איז שטענדיק געווען דער הויך־פונקט. זיינע פארלעזונגען האבן שטענדיק צוגעצויגן א גרויסן עולם און האבן אריינגעבראכט די נויטיקע פינאנסן.

זיין גייסט, רייך אין אינהאלט און הויך אין ציל, האט ווי א ממשות'דיק ליכט באלויכטן די בלאנדזשעניש אויף די וועגן פאר דער ציללאזער יוגנט אין אידישן פוילן.

לג

די פרוי ביים ים

פון זיין פריסטער יוגנט איז ער געווען א געפאנגענער אין די נעצן פון פרוויליכער שיינקייט. פון די ערשטע סודות׳פולע קושן אויף די טונקעלע טרעפ מיט לילית, וואס איז בלויז געווען איינע פון דעם אלטן ר׳ זלמנ׳ס דריי טעכטער, האט זיך די ראמאנטישע ליבשאפט געצויגן ביז דעם שפעטן זומער פון זיין לעבן, ווען ער האט אויסגעגאסן דאס געזאנג פון זיין אלט הארץ פאר דער פרוי ביים ים.

יעדעס בלאט פון זיינע ווערק זאגט עדות, אז ער האט געהאט א טיף אויג און אן אפן הארץ פאר דער פאטעטישער געשטאלט פון דער אידישער פרוי, ווי ער האט זי געקענט. פון דער דריי שוועסטער ליבע אין זיינע אינגל־יארן ביז דער גליענדיקער קינסטלער־ליידנשאפט צו פעשען, האט זיך ווי א גאלדענער פאדים געצויגן זיין ליבשאפט צו דער פרוי, שטענדיק פול מיט רחמים.

זיין צארטע, איינגעווארצלטע ליבשאפט צו דער מאמען, האט קיינ־מאל אין לעבן נישט פארלוירן איר ליכטיק פייער. אפילו שוין נאענט ביי די זעכציק, זאט אין יארן און אין גרויסן אנזען ביי דער וועלט, איז ער מיט פערד און וואגן אהיימגעפארן קיין זאמאשטש צו זען די אלטע מאמע.

זיין ערשטע אומגליקליכע חתונה מיט שרה׳לען האט פארוועבט אזא טראגישע נעץ ארום זיין יונג לעבן, אז צו אכצן יאר האט ער לייכט געקענט פארבלייבן מיט אן אייביקן רים אין דער נשמה. אבער זיין הארץ האט פארמאגט אן אייגענעם באלזאם פון ליבשאפט, וואס האט די וואונד פארהיילט. דער נר תמיד פון ליבע האט שטענדיק

געפינקלט אין אים און האָט באַלויכטן די נשמה פון יעדער פרוי, וואָס איז אין פאַרלויף פון זיין לעבן געקומען מיט אים אין באַריר.

זיין ליבע צו העלענען איז דורך די צענדליקער יאָרן פאַרבליבן טיף און עכט און זי האָט זיך קלאָר אָפּגעשפּיגלט אין איר געלאַסנ־קייט און איר סטאָאישער רואיגקייט ווען זי איז געווען מיט אים. דער פעסטער פונדאַמענט פון זייער ליבשאַפט, ווי ער איז געלעגט געוואָרן אין אָנהויב פון זייער צוזאַמענלעבן, איז פאַרבליבן פעסט ביז צום סוף.

אין איינעם פון זיינע ערשטע בריוו צו דער כלה העלענע, האָט ער זי אַדרעסירט: פאַרגעטערטע העלענע! אַמאָל האָט ער זיך אונטער־געשריבן: לעאָן פרץ וואָס האָט דיך ליב ביזן טויט. אַן אַנדערשמאָל — איך ליב דיך אויף אייביק, לעאָן. און שפּעטער מיט יאָרן, שרייבנ־דיק צו דער פרוי, האָט ער זיך אונטערגעשריבן — דיין, דיין, דיין לעאָן.

עפּעס ווי אַ ליכט וואָס איז אויפגעגאַנגען אין זיין האַרץ אויפן לעבן לאַנג, איז געווען דער אָנהויב פון זייער ליבע. ביים סאַמע אויפ־גאַנג פון זייער לעבנס־פאַרבינדונג האָט ער איר געשריבן:

„דאָס האַרץ איז מיר פול. אין קאָפּ טויזנטער גאָלדענע שטראַליקע חלומות. ס'האָט שוין געשלאָגן צוועלף. זאַמאַטשש שלאָפט פאַרזונקען אין שוים פון דער שטילער אויסגעשטערנטער נאַכט. איך נאָר אַליין קאָן נישט שלאָפן. פאַר מיר דיין פאָטאָגראַפיע, דאָס איינציקע הייליקע בילד אין מיין הויז, דאָס איינציקע אינם האַרצן ביי מיר".

נאָך דער טיפער ליבעס־וואונד וואָס שרה האָט אים געלאָזט, האָט ער געפילט:

„מיין האַרץ איז געווען פאַרוועלקט, מיין לעבן אַ פיינליכער און שרעקליכער חלום. כ'בין פאַרוועלקט געוואָרן אין בליענדיקן עלטער, בין אָפּגעשטאָרבן. און איצט? אונטער דעם שטראַל פון דיינע שטערן איז צעגאַנגען דאָס אייז פון מיין האַרצן. איך לעב און דו ביזט מיין לעבן".

דאָס אייז איז אויף אייביק צעגאַנגען.

די איידעלע איבערגעבנקייט צו העלענען איז פאַרבליבן פונדאַ־מענטאַל אין זיין ליבעס־לעבן. די ראָמאַנטישע אָפּווייכונגען זענען

געווען אַז אויסוואוקס פון זיין פּרייען קינסטלערישן גייסט און האָבן בלויז געהאַט די באַדייטונג פון אַ ליבשאַפט צו וועלט און מענטש, אַ ליבשאַפט וואָס נעמט אַלץ אַרום און טוליעט עס צום האַרצן כּדי עס צו דערהויבן.

די ערשטע וואַרעמקייט פון זיין צוזאַמענלעבן מיט העלענען איז מער קיינמאָל נישט אָפּגעקילט געוואָרן. מיט די יאָרן איז דאָס ראָ־מאַנטישע באַקליידט געוואָרן מיטן מאַנטל פון געזעצטער היימישער באַלעבאַטישקייט. ער האָט איר געקענט העלפן אין שטוב אַרבעט, אַמאָל מיטן פּרעסן אָדער וואַשן, וואָס עס פלעגט געוויינלעך טאָן די דינסט. איר אַנגייען אים אַ קנעפּל איז געווען האַרציקער שפּאַס. ער האָט ליב געהאַט מיט אַלע חושים די וואַרעמקייט אין הויז וואָס זי האָט פאַר אים געשאַפן.

ער האָט געהאַט זיינע מאכלים, אַמאָל אויסטערלישע, ווי סמעטענע מיט געלעכלעך פון אייער, וואָס ער האָט ליב געהאַט. פרייטאָג ביי־טאָג איז ער געווען צוגעוואוינט צו חלה מיט פיש. קיין אָפּגעהיטער אין כּשרות וואָלט ביי אים אין שטוב נישט געגעסן.

זי האָט זיך אָפּט געשפּיגלט אין אים, האָט באַזונדערס ליב געהאַט אים צו זען מיט דעם רויטן בלימל אין לאַץ, דעם קאַפּעלוש וואויל־יונגעריש פאַררוקט אויף אַ זייט אָדער אין זיין גרינעם טיראָלער יעגער־הוט, וואָס האָט אים צוגעגעבן אַ באַזונדערן חן.

פאַר אים איז תּמיד געווען אַ נחת צו זען וואָס פאַר אַ גרויסע ווירטין זי איז. איידער זי איז אַרוים פון שטוב האָט זי זיך אַלעמאָל לאַנג געפּאַרעט. זי פלעגט פאַרשליסן די שענק, גלייכשטעלן די שטולן, אָנזאָגן זאַכן דעם דינסטמיידל מאַניאַ. אַמאָל האָט זי געשעפּט נחת, ווען ער איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ העמערל און טשוועקלעך איבער די ווענט און האָט איבערגעהאַנגען בילדער.

קיין נאַאיווע פאַנטאַזיעס וועגן אַ שענער לעבן אין דער צוקונפט האָבן אויך נישט געפעלט. ווען אין דרויסן איז געווען אַ טריבער טאָג, האָט ער געקענט הויך פאַנטאַזירן פון אַ גרויס הויז אויפן ברעג פון דער ווייסל, אַז ווען ער וועט אַרויסקוקן פון פענצטער זאָל זיך אים דוכטן, אַז ער שטייט אין מיטן וואַסער. אין די פאַר צענדליק

יאָר אויף דער צעגלאַנע גאַס, איז עס געווען אַן אייביקער חלום פּטור צו ווערן אַמאָל פון דער רוּיִקער נאַפט־לאָמפּ.

אַזוי ווי זיין לעבנס־באַגלייטערין, אַזוי איז זי כמעט שטענדיק געווען זיין רייזע־באַגלייטערין. אַלצאַיינס קיין זאַקאָפּאַנע, קוזמיר אָדער נויהיים, זי האָט אומעטום געטיילט מיט אים זיין לעבן און זיינע איינדרוקן. זי האָט אים געגעבן דעם וואַרעמען אָנשפּאַר פון אַ גרונט־טאָן אין אַ דועט. זי האָט אים קיינמאָל קיין קינד נישט געבוירן און ער אַליין איז געווען דער געניסער פון אַלע אירע מוטערליכע געפילן און נייגונגען.

אין אַ שיינעם זומער־טאָג אין קוזמיר ביי דער ווייסל איז אים אין די שפּעטע יאָרן באַפאַלן די בענקשאַפט ווידעראַמאָל צו זען די מאַמען.

געווען איז ער צוגאַסט ביי אַש'ן אין זיין זומער־וואוינונג. גע־קומען אַהין אויף אַ פּאָר טעג זיך באָדן אין דער ווייסל, קוויקן זיך מיט די פלוימען בוימער און זיצן אויפן הויכן באַרג אין דער זון ביי דער פעסטונג .

קוזמיר איז נישט ווייט פון לובלין מיט דער באַן. פון דאָרט איז צוויי טעג מיט אַ קאַטש קיין זאַמאָשטש. ער האָט אַשן איבערגערעדט צו מאַכן מיט אים די רייזע.

ביטאָג איז די אידישע קאַטש געלאָפן דורך פרייע פעלדער און צווישן לינדנבוימער אויף די פוילישע וועגן. אין די אָוונטן איז מען פאַרפאָרן אין קליינע אידישע נאַכט־הייזער צוזאַמען מיט אידן סוחרים, מעקלערס און באַלעגאָלעס מ'האָט געגעסן געבראָטענע לע־בערלעך, גענדזנס און האַרטע אייער.

מיט אַשן ווי אַ מיט־שמועסער איז פרץ אויף דער רייזע געווען אין אַ גוטער שטימונג און האָט גערעדט וועגן דעם ניי־אויפגעקומע־נעם פילאָזאָף בערגסאָן, האָט אים פאַרגליכן צו שפּינאָזען און צום בעל שם טוב.

נענטער צו דער געבורט־שטאָט, האָבן אים אָנגעהויבן אויפגיין זכרונות פון די יוגנט־יאָרן. דערפער נאָענט פון דער היים האָבן אויפגעוועקט בילדער און שטימונגען פון אַ וויטער צייט. ער האָט

אַ גאַנצן וועג זיך געהיט, אַז מען זאָל נישט וויסן ווער עס פֿאָרט דאָ קיין זאַמאָשטש. אָבער ווען די קאַטש איז אָנגעקומען צום טויער פֿון דער שטאָט, זענען איר אַנטקעגנגעלאָפֿן פֿיל יונגעלייט און זענען מיט דער קאַטש געלאָפֿן אין שטאָט אַריין, וואו מ'האָט די פֿערד אויסגעשפּאַנט און די יונגעלייט האָבן די קאַטש געשלעפּט פֿאַרן דישל.

פּרץ האָט אָנגעכאַפּט זיין מיטפֿאָרער ביי דער האַנט און אים איינגערוימט:

— דאָס שלעפּט זאַמאָשטש דעם משוגענעם לייבוש צו זיין מאַמען.

אַ שטורעם פֿון איבערלעבונגען האָט אויפֿגעוועלט אין אים.

עס איז געווען פֿרייטאָג אַ מאַרק־טאָג, אומעטום פּויערשע וועגן מיט גויים און גוי'עס. אָבער מענטשן זענען אַרויס פֿון די געוועלבער און זענען נאָכגעלאָפֿן דער קאַטש. מיידלעך מיט בלומען־טעפּ האָבן געריסן קווייטן און זיי אויף דער קאַטש געוואָרפֿן. פּויערים האָבן געזען שלעפּן אַ וואָגן, האָבן זיי די היטלען אַראָפּגענומען. דער גאָראָדאָוואָי האָט אָפּגעגעבן טשעסט. זאַמאָשטש האָט אויפֿגענומען איר משוגענעם לייבוש.

— וואוהין פֿאָרפֿאָרן? — האָבן די אידן געפֿרעגט.

— צו דער מאַמען אין געוועלבל, — האָט פּרץ געענטפֿערט.

די אַלטע פֿרוי איז געווען אַריבער אַכציק, האָט נישט געוואָלט וואוינען ביי קיין קינד און האָט זיך אַליין דערנערט פֿון אַ קליין געוועלבל מיט קנעפּלעך און בענדלעך פֿאַר פּויערימוואַרג.

מען האָט איר אָנגעזאָגט אַז איר גרויסער זון איז דאָ. אָבער זי איז נישט אַרויס אים באַגעגענען.

ער האָט זי אַרומגעכאַפּט. איר פּנים איינגעראַמט אין אַ בונט זיידן טיכל, האָט זי געקושט זיין קאָפּ און גלייך ווידער פֿאַרהאַנדלט מיט די פּויערטעס.

— לייבוש, —האָט זי געזאָגט, — נעם מיר אַראָפּ די שאַכטל מיט דעם פּראָנצויזישן ריפּס. איך קען נישט דערגרייכן.

ער האָט אַרויפֿגעקלעטערט און אַראָפּגענומען וואָס זי האָט פֿאַר־לאַנגט.

די טאָכטער, העסיע, האָט איר קוים איבערגערעדט צו פאַרמאַכן דאָס געוועלבל לכבוד דעם זון. זי האָט זיך געוועדט מיט דער טענה:

— אַז לייבוש איז געקומען, באַדאַרף מען קונים פון געוועלב טרייבן?

ווען עס איז פינצטער געוואָרן, האָט ער זיך אַרויסגעגנב'עט פון אַלע דעפּוטאַציעס און האָט זיך לאַנג אַרומגעדרייט ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק.

צומאָרגנס האָט ער צום לעצטן מאָל געקושט דאָס פּנים פון דער מאַמען.

עפּעס פון איר הייליקער ערליכקייט און אומאָפּהענגיקייט האָט שטענדיק געגליט אין אים. די גליענדיקע האַלאָוועשקעס פון איר האַלב־פאַרלאָשענער ליבשאַפט האָט ער אויך דאָס מאָל מיטגענומען אַהיים קיין וואַרשע.

שפּעט, אין האַרבסט פון זיין לעבן, איז פאַר אים אויפגעגאַנגען דער לעצטער ליבעס־פלאַם פון אַ פרוי, וועמען ער האָט דייטש־ראָמאַנטיש אָנגערופן — דאַמע אַם מעער, — די פרוי ביים ים.

די פרוי, רעגינאַ שאַפּיראָ, פון דער זלאָטע גאַס אין וואַרשע, האָט ער אונטער דאַמאַנטישע אומשטענדן באַגעגנט אויף אַ זומער־וואוי־נונג. אַ געהיימע קאָרעספּאָנדענץ האָט ער מיט איר געפירט, ווען זי האָט דעם זומער נאָך דעם פאַרבראַכט ביים באַלטישן ים, און אים האָבן די דאָקטוירים פאַרשיקט קיין סענט מאָריץ אין דעם אַלפּן־טאָל ענגאַדין אין דער שווייץ.

אירע בריוו און בילדער־קאַרטלעך פלעגט ער גיין אָפּנעמען אויף דער פּאָסט. אָפט האָט ער טרויעריק צוריק שפּאַצירט ווען עס איז קיין בריוו נישט געווען אָדער ווען דער פּאָסט־בעאַמטער האָט גע־מאַכט אַ פּאַרזוען. און ווען ער האָט געהאַט די פרייד פון אַ גרוס פון איר, האָט ער איר געקענט אָנשרייבן אַ ליד אָדער טיילן מיט איר זיינע איינדרוקן און געדאַנקען אין אַ לאַנגן בריוו.

פון זיינע בריוו צו דער פרוי ביים ים לייכט אַרויס אַ בענקשאַפט נאָך וואַרעמקייט צווישן צוויי רייפע גייסטער מיט אַ שפּעט־זומערדיקן, פילאָזאָפישן בליק אויפן לעבן און מיט אַ נאָרמאַלן חוש פאַר הומאָר.

שטימונגען, שטעלונגען, באַציאונגען זענען אַלע געווען פון אַ כאַראַקטער, וואָס האָט נישט געצילט צו דערוועקן מער קיין פאַרגאַנגענע לײדנשאַפטן. בלויז צו טײלן זיך אין נאָענטקייט מיט איבערגעלעבטע שטימונגען און באַאָבאַכטונגען פון דער פּאַנאָראַמע פון לעבן. דער גרונט־מאָטיוו איז געווען דער דראַנג פון צוויי הערצער זיך בעסער צו קענען, צו פאַרטרייבן אַ טיפן אינערליכן אומעט.

אין זײן ערשטן בריוו האָט ער זיך געקלאָגט אויף דער קעלט וואָס האָט געוויעט פון איר ערשטן קאַרטל. אַלץ וואָס ער האָט געוואָלט וויסן וועגן איר, ווי עס גייט איר, אירע שטימונגען, דאָס אַלץ איז געבליבן אין נעפּל. איין גוט וואָרט האָט ער געפונען, פאַר דער אונטערשריפט, ווייסט ער נישט צי עס איז געמיינט געווען מיט אַן אמת, און ער גלייבט אַז זי האָט שוין אוודאי דאָס וואָרט פאַרגעסן. ווייטער גיסט ער אויס זײן סאַרקאַזם אויף דעם האָטעל עדעלוויים.

ווען זי האָט אים געשריבן אויספירליכער וועגן אירע שטימונגען, האָט ער איר געדאַנקט פאַר דעם האַרצליכן בריוו און האָט פּראָטעסטירט קעגן דעם וואָס זי פאַרלאַנגט פון אים שטימונגען. אַ שטימונגס־לעבן איז אַ בוך געדרוקט אָן אַ קאָרעקטור. שטימונגען זענען מאָמענטן. און איז דאָס אייביקע נישט שענער פאַרן מאָמענט?

ווען ער האָט געפילט אַז זי טרייבט איבער וועגן דער שאָטנהאַפטיגקייט, וואָס האָט אײַנגעהילט איר לעבן איידער זי האָט זיך מיט אים באַקענט, זענען זײַנע שטראָף־רייד צו איר געווען:

— האָט איר אין אייער פאַרגאַנגענהייט קיין איין שטראַל, קיין איין פונק? טרייבט נישט איבער.

און זאָל זי נישט שרעקן זיך און נישט אַראָפּפאַלן ביי זיך, אויב דער איצט איז געקומען ווי אַ קעגנזאַץ צו דער פאַרגאַנגענהייט. לעבן איז דער פּראָצעס וואָס פירט אַרויס סינטעזן פון טעזן און אַנטי־טעזן. אויב עפּעס איז אמת און גוט, איז אויך דער קעגנזאַץ אמת און גוט.

נאָר נישט טרויערן.

מען האָט אַמאָל איינעם געפרעגט וויפל קלוגע עס זענען פאַראַן אין שטאָט, האָט ער געענטפערט:

— זייער ליכט צו וויסן. פון דער אַלגעמיינער צאָל איינוואוינער נעמט אַראָפּ די צאָל פון די וואָס גניצן, דערנאָך די וואָס וויינען און דערנאָך די וואָס לאַכן. די רעשט, אויב זי וועט אייך בלייבן, וועט זיין די צאָל פון קלוגע. און אויב איר, פרוי ביים ים, ווילט נישט זיין קלוג, זייט וועניגסטנס פריילעך. זוכט, וועט איר געפינען מאָטיוון צו זיין פריילעך. אין זיך אַליין זוכט.

ער האָט איר פון אומעטום געשיקט אויסזיכטן, אפילו ווען זי האָט אים אַ צייט נישט געשריבן. ער האָט איר באַשריבן די שיינקייטן פונם טאָל אין די אַלפּן און דערביי איר איבערגעגעבן זיין געפיל, אַז אים אינטערעסירט מער דער מענטש איידער די טויטע נאַטור, ווי שיין זי זאָל נישט זיין. די נאַטור איז נישט זיין שאַפונגס־עלעמענט. די שיינע אויסזיכטן פאַרשאַפט אים בלויז פאַרגעניגן. ער באַשרייבט איר איטאַליענער וואָס האָבן אויס שטיינער פאַר קונסטווערק און פּאַלאַצן, און זיי הונגערן. ער זעט די אויסגעמאַטערטע איינוואוינער, מענער און פרויען, פון ענגאַדין. ער שילדערט פאַר איר די איינוואוינער אין האָטעל עדעלווייס, אין סאַן מאָריץ, וואו ער וואוינט. ער שילדערט סאַרקאַסטיש די אידישע טוריסטן.

אַז אַנדערשמאָל, ווען ער קריגט פון איר אַ טרויעריקן בריוו, קומט ער אין אַ לירישער שטימונג און שרייבט איר צערטליך:

„איר מאַכט אַן איינדרוק פון אַ קינד, וואָס האָט אין אַ צייט פון לענגערן רעגנוועטער פאַרגעסן ווי אַ שיינער זומערטאָג זעט אויס און קען זיך אויף קיין פאַל נישט דערמאָנען די זון. ווייזט אייך נישט דער ים ווי פאַרענדערליך די אייביגקייט איז? פאַרוואָס האַלט איר די שלעכטע שטונדע פאַר אייביק?

„עס וועט אייך נאָך זיין, ווי עס ווינטשט אייך אייער י. ל. פּ.”

אַמאָל האָט דער בריוו אָנגענומען די פאָרם פון אַ ליריש ליד אין ריימען אָדער נאַטור־שילדערונג אין וואונדערליך קלאָרער פּראָזע. ער באַשרייבט איר די אידישע געסט און שטעלט זיך אָפּ אויף אַ רייכן רומענישן איד וואָס טוט אים אַ טובה און רעדט אידיש. ווען עס באַפאַלט אים די אַמוזאַנטע לעכערליכקייט פון די אידישע טוריסטן, שרייבט ער:

„דער רבונו של עולם האָט אַ טעות געהאַט. קיין סאַן מאַריץ, איז דער ווילאַ עדעלווייס, צו די רייטשע רבנים, צו די שיר המעלות זינגערינס מיטן שטיקעכץ אין די הענט און צו דער וואַרשעווער און לאָדזשער יונגע דאַמען קאַלאַניע האָט ער געדאַרפט שיקן שלום עליכם'ען. ער וואָלט רייך געוואָרן. אַ מענאַזשעריע!"

עס האָט געמוזט זיין אַ קרעפטיגונג פאַר דעם אָפּגעשוואַכטן האַרץ פון דעם אַלטן לייב, ווען ער האָט געקענט אַ טרייסל טאָן מיט דער גריוועס און אין די מאָמענטן פון איינזאַמקייט אויסגיסן זיין טרויער פאַר דער פרוי ביים ים.

„היינט האָב איך דעם ערשטן שבת־טאָג פאַר די אויגן. עס רעגנט. אַלץ איז איינגעהילט אין נעפּל, אַלץ פאַרוויינט, אַ שבת אַ טרויערי־קער, אַ תשעה באב'ער".

ער שילדערט איר אַ ווייסן שטראַלענדיקן גלעטשער, וואָס שטייט צווישן צוויי גראָע ווענט פון בערג. אַ זון נאָך אַן איינגעשפּאַרטן רעגן. די שאַטנזייט פון די בערג איז סאַמעטן, זאַפטיק־גרין, טיף, ערנסט. די זוניקע זייט שמייכלט זינגעריש. אָדער ער שילדערט איר סאַן מאַריץ ווי אַ טרויער־פאַרשלייערטע כלה.

דער טרויער פון איר בריוו גיסט זיך מיט אַלעם צוזאַמען.

פאַרוואָס איז זי אַזוי מוטלאָז? זי האָט נאָך פאַר זיך אַזוי פיל לעבן, עס וואַרט נאָך אויף איר אַזוי פיל פרייד. דאָס אַלץ וואָלט ער איר אַזוי גערן געזאָגט פון מויל צום אויער. דאָס אויפגעשריבענע וואָרט איז אַזוי קאַלט.

עס ווערט אים באַנג פון איר בריוו.

ע ר איז איינזאַם.

די מענטשן וואָס ער באַגעגנט זעען אים אויס ווי פאַרביקע ליאַל־קעס. אַלץ איז אים פרעמד. די מענטשן עסן נישט נאָר פרעסן, טרינקען נישט נאָר זויפן, שפּאַצירן נשט נאָר ווילן אויסטרינקען די לופט, ווילן איינזאַפּן די בערג. נישט אויס ליבשאַפט, נאָר עס קאָסט געלט.

„איך וואָלט זיך ערגיץ געוואָלט באַהאַלטן, נאָר איין מענטש זאָל וויסן דעם אַדרעס".

אין אַ פּאָר טעג אַרום פאָרט ער אַהיים. ער קען איר קיין אַדרעס נישט אויפגעבן. ער וועט זיין נע ונד אַן אַ וואָרט פון איר. שרייבט נישט, אָבער פאַרגעסט נישט. אירע אויגן טרעטן פון אים נישט אָפּ. ער זעט ווי זיי קוקן אויף אים אַזוי גוטהאַרציק.

אין האַרבסט פון לעבן האָט אים געריסן די איינגעוואַקסענע בענקשאַפט.

ווי אַ טיפער אַקאָרד פון אַ ליבשאַפט וואָס האָט אים באַהערשט ביז צום סוף פון זיינע טעג, פאַרענדיקן זיך די רייד פון האַרצן צו דער פרוי ביים ים:

אוים די אויגן, טיפער אין האַרץ.

לד

ירושלים'ער אַלייע

דער שאָטן פֿון איינזאַמקייט און טראַגעדיע האָט אָנגעהויבן צו פֿאַר־טונקלען זיין לעבן, ווען ער האָט פֿאַרלאָזט צעגלאַנע איינס און האָט צום ערשטן מאָל אין איבער צוואַנציק יאָר, זיך אַריבערגעצויגן אויף דער בולוואַר־אַרטיקער ירושלים'ער אַלייע.

דאָרט האָט ער אַזוי ווי געמאַכט אַ פּרואוו אָנצויאָגן דאָס לעבן, זיך אויסלעבן אין קליינעם לוקסוס, וואָס ער האָט אין דער אַלטער דירה נישט געקענט דערגרייכן. עלעקטרישע באַלייכטונג, אַ נייער באָד־צימער. די וואוינונג איז געווען שיין און גרוים, האָט ער געלאָזט מאַכן נייע אָלשענע מעבל און האָט זיך פֿאַרווײַלט מיט אַ גרויסער צאָל עלעקטרישע לאָמפּן. אין דער נייער ביכער־שאַנק זענען איצט גע־שטאַנען לוקסוס אויסגאַבעס, אויפֿן נייעם שרייב־טיש איז געשטאַנען אַ ביוסט פֿון אים אַליין, נייע אויל־בילדער האָט ער נאָכאַנאַנד איבער־געהאָנגען אויף די ווענט און האָט זיך שפּילעוודיק פֿאַרנומען מיט באַצירן די וואוינונג, באַזונדערס זיין אַרבעטס־קאַבינעט. אויף אַ טישעלע איז געשטאַנען אַ בראָנזענער ביוסט פֿון ראַבינדראַנאַט טאַגאָר. דאָ און דאָרט האָט ער געהאַט אַנטיקן, וואָס עס האָבן אים געבראַכט אַנסקי אָדער דינעזאָן. די סאָפֿע אין זיין צימער איז געווען אַריבערגע־וואָרפֿן מיט אַ פּליושענער דעק און בלומענטעפּ מיט גרויסע בלעטער זענען געווען צעשטעלט אויף דער ערד. די פּאָדלאָגעס זענען געווען באַדעקט מיט ווייכע טעפּיכער און די עפֿנונג צום שלאָפֿצימער איז געווען פֿאַרהאָנגען מיט פֿייער רויטע גאַרדינען.

אָבער דאָ האָט דער אומעט שווער גענאָגט. דאָ האָט ער גאַנץ אומ־דערוואַרט דערפֿילט דעם ביטערן טעם פֿון איינזאַמקייט. די עלטער

איז אים געפאלן שווער. ער איז צוביסלעך געווארן אפגעלאזן. די מענטשן וואס פלעגן שטראמען צו זיין טיר זענען אהער נישט געקומען. עס איז זיי פרעמד געווען די גאס. און ווען א שרייבער איז אמאל געקומען, איז ער געווען אין א פארלעגנהייט ארויפצופארן מיטן ליפט אנשטאט ארויפצוגיין די טרעפ ווי אויף דער צעגלאנע גאס.

אוונטן האבן אנגעהויבן ווערן אומעטיק און שווער. ער האט אפט־מאל געקענט לאנג זיצן ביים טיש אליין און לייענען צייטונגען. אמאל איז ער אין אוונט אראפ אויף דער מארשאלקאווסקע, אריין אין א קינא־טעאטער און פארבראכט דעם אוונט. אפטער ווי אלץ האט ער זיך פרי אין אוונט געלעגט אין בעט אריין און האט זיך לאנג גע־פייניקט איינצושלאפן.

צוויי מאל אין לעבן האט ער געהאט שווערע הארץ־אטאקעס, וואס העלענע האט שטענדיק צוגעשריבן צו די עטליכע פיינליכע חדשים ווען ער איז געזעסן אין צענטן פאוויליאן. איצט איז פאר אים אויפ־געשטאנען דאס געשפענסט פון א קראנק הארץ, וואס איז אים גע־ווארן אלץ שווערער צו באזיגן.

ער פלעגט נאך אלץ אפט גיין אויף לאנגע שפאצירן, זומערדיק אין לייוועגט אדער אין קילן וועטער מיט דער פעלערינע אויף די אקסלען, און אפזיצן א היפשע צייט אין אסטראווסקי'ס קאוויארניע. אבער די האנט פלעגט אים שוין ציטערן און לאנג הויערן איבערן פאפיר איידער די פען האט געקענט שרייבן. אין א טריבן טאג האט ער געקענט ווערן שוואך און אונמאכטיק און בלייבן זיצן איינ־געבויגן און צוזאמען געבראכן ווי אן אלטער מידער איד, וואס שפיגלט אפ דעם צוויי טויזנט יעריקן גלות.

ער האט געמאכט לעצטע מידע פארזוכן צו זיין טעטיק אין גע־זעלשאפטליכן לעבן. דאס מאל האט ער מער גערן אנגענומען דעם פארזיץ פון הזמיר, וועלכער האט געהאלטן ביים אונטערגיין, און האט אים אויפגעלעבט מיט באנייטער ענערגיע. ער איז מילדער געווארן אין זיינע פאדערונגען און האט זיך באנוגנט מיט דעם, אז דער הזמיר זאל עקזיסטירן. ער האט אויסגעארבעט דעם פלאן פון טעטיגקייטן מיט די בארימט־געווארענע לעבעדיקע קעסטל־אוונטן, ווען די טעמעס פאר דיסקוסיעס זענען גענומען געווארן פון צעטעלעך, וואס אנטייל־

נעמער האָבן אַריינגעוואָרפֿן אין אַ קעסטל. ער האָט זיך אויך אָפּ־געגעבן מיט דער פֿיזישער איינאָרדנונג פֿון הזמיר.

כּדי אָנצוהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיטן לעבן, זענען אים די אָוונטן געוועזן נויטיקער ווי ווער עס איז פֿון זיינע פֿריינט האָט פֿאַרדעכטיקט. די אינטערעסאַנטע אָוונטן האָבן אויסגעפֿילט זיין לעדיקע צייט און האָבן אים געגעבן אַ לעבנס־אָנהאַלט.

פּלוצים, אַזוי ווי אַ דונער פֿון הימל, האָט דער משחית געבראַכט די ערשטע וועלט־מלחמה.

שנייען, פֿרעסט און בלוטיקע פּאַסירונגען האָבן איינגענומען וואַרשע יענעם ווינטער. די געביידע פֿון דער קהילה אויף דער גזשיבאָווסקע גאַס איז מיטאַמאָל געוואָרן דער לעבנס־צענטער פֿון גאַנצן פּוילישן אידנטום. הילפֿלאָזע וועגענער מיט גאַנצע שטעטלעך אידן האָבן זיך געצויגן צום האַרץ פֿון אידישן לעבן. בעטגעוואַנט, שטוב־זאַכן, קינ־דער, אַלטוואַרג און אַלטע לייט זענען געווען הויך אָנגעלאָדן אויף די וועגענער. אַנדערע האָבן זיך געצויגן איבער די וועגן לאַנגע מיילן צופֿוס. אַטלעסענע קאַפּאָטעס האָבן זיך געמישט מיט בורנעס, ראַדזע־וואָולקעס און טוליפּלעך.

אין דער שטילער גמינע איז פּלוצים געוואָרן אַ קאָכענדיק יריד. דער הויף פֿון דער גמינע איז פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ לאַגער פֿון רחמנות. אָנגעזעענע דאָזאָרעס אין דער גמינע האָבן זיך געמישט צווישן די געליטענע און האָבן געלינדערט נויט און פּיין וואו נאָר זיי האָבן געקענט.

זיין גרויס האַרץ האָט זיך געבראָכן פֿון פּיין צו צוזען ווי זיין פֿאָלק איז דערנידעריקט פֿון גאָט און פֿון לייט. דאָס הויז אין וועלכן ער האָט אָפּגעאַרבעט אַ האַלב לעבן צו רעדן מיט דערנידעריקטע און דערשלאָגענע, וועמען דער טויט האָט געבראַכט טיפֿן צער אין זייער לעבן, דאָס הויז האָט איצט באַקומען פֿאַר אים אַ נייעם פֿינצטערן רייץ, פֿון וועלכן ער האָט זיך נאָרנישט געקענט באַפֿרייען. לאַנגע שעה'ען פֿלעגט ער אָפּשטיין ביים פֿענצטער און אַרויסקוקן אויפֿן הויף, ווי ער וואָלט געוואָלט איינזאַפּן אין זיינע גיריקע בליקן דעם צער און בראָך פֿון גאַנצן פּוילישן אידנטום. לינדערן פּיין האָט אים מיט־אַמאָל אויסגעזען אַז איבערמענטשליכע אָנשטרענגונג. אָבער עס

איז גיך קלאָר געוואָרן, אַז צו פאַרלייכטערן די דרינגליכע נויט איז נאָך דאָס איינציקע וואָס האָט אַ זין. אַלע זיינע טייערסטע זאַכן, די גאָלד און זילבער מתּנות וואָס ער האָט באַקומען צום יובילעי האָט ער אַוועקגעגעבן צו העלפן די היימלאָזע.

אַ פרישער שטראָם פון גאַנץ־האַרציקער איבערגעבנקייט צו זיין פאָלק האָט אויפגעכוואַליעט אין אים און ער איז מיט אַ נייעם אויפשוואונג פון ענערגיע געוואָרן טעטיק.

ער האָט מיט פירער אָפּגעהאַלטן באַראַטונגען וועגן פאַנאַנדערטיילן הילף צו אידישע שריפטשטעלער און צו דער ערשטווינליכער גרופּע רבנים און גייסטיקע פירער, וואָס זענען מיטגעקומען מיט דער אויסגעוואָרצלטער באַפעלקערונג. ער האָט גיך דורכגעטראַכט צילן און נויטווענדיגקייטן פון הילף און האָט געמאַכט באַשלוסן.

די קינדער קומט הילף פאַר אַלעמען. און די גייסטיקע פירער.

די דייטשן האָבן געדריקט אויף וואַרשע. עס איז קלאָר געוואָרן, אַז די רוסישע אַרמעי וועט מוזן אַנטלויפן. און ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט געזוכט פאַרעטער צווישן אידן.

קינדער־קיכן זענען געוואָרן אַ ברען־פּונקט פון טעטיגקייט. און פּרץ האָט זיך פאַראינטערעסירט מיט אַ קינדער־קיך אויף דער אייזן גאַס. ער האָט איר אָפּגעגעבן אַ סך פון זיין פרייער צייט ביז די קיך איז פאַרוואַנדלט געוואָרן אין דער ערשטער אידישער קינדער היים. ביי דער עפנונג האָט ער אין דעם היים־בוך אַריינגעשריבן דעם דערהויבנדיקן שפּרוך: מען זאָגט נישט קיינעם — בלייב אַזוי ווי דו ביזט; נאָר אַנטוויקל זיך פון דעם וואָס דו ביזט.

אין הויז ביי אים זענען פאָרגעקומען באַראַטונגען מיט לערער און כּלל־טוער. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו גרינדן קינדער־שולן אויף אידיש פאַר אידישע קינדער.

די נייע קינדער היים אויף גענשע גאַס איז געווען די ערשטע, אין וועלכער די שפּראַך איז געווען אידיש. פאַר דער שול און פאַר די אידישע קינדער אין אַלגעמיין האָט ער אָפּגעגעבן די לעצטע טעג פון זיין לעבן.

זיין אַרבעטס־צימער איז ווידער געוואָרן באַלעבט מיט טעטיגקייט. זיין שרייב־טיש איז שוין געווען אַזוי ווי פאַרלאָזן. אַנסקי האָט גע־

וואוינט ביי אים און פאַרנומען גאַנצע נעכט דעם שרייב־טיש. דערביי האָט ער הויך און שווער געאָטעמט מיט דער אַסטמע.

פּרץ האָט דאָך שוין אויך אָנגעהויבן זיך צו זעצן ביים שרייב־טיש. אין אַ ציטערדיקער האַנט האָט ער איצט ווידער געהאַלטן די פּען און זי האָט אויסגעזונגען זיין לעצטע גלאַררייכע שאַפונג, די קינדער־לידער, — לידער פון אַרבעט, מוטער לידער, שפּיל לידער, רעטעניש[ן], שפּילן, לאַד־לידלעך. ער האָט זיך גאָר נישט געקענט אָנזעטיקן מיט שאַפונגען פאַר זיין נייער אַדיענץ, דאָס אידישע קינד.

ביים ווינער וואָקזאַל האָט ער דערזען ווי אַ מחנה אידן קומען אַרויס פון דער סטאַנציע. דאָס איז אַן אַנטלאָפן שטעטל אָנגעקומען.

ער איז דערשיטערט געוואָרן און האָט אַ געשריי געטאָן פון ווייטאָג. ער האָט צוזאַמענגעבראָכן. אַ פריינט וואָס איז געווען מיט אים האָט אים אהיימגענומען. ער איז קוים געגאַנגען. אין דער היים איז אים בעסער געוואָרן, אָבער ער איז מער נישט געווען דער אייגענער ווי פריער.

דער קוואַל פון שפּרודלדיקער פרייד איז אין אים אויסגעטרוקנט געוואָרן. אַ פיינליכע ביטערקייט איז אין אים אויפגעגאַנגען.

די שטאָט האָט געשווימלט מיט פּאַרוואַנדעטע זעלנער און מענגעס היימלאָזע, וואָס זענען אַנטלאָפן פון פייער און שווערט.

אין דער וואוינונג אויף דער ירושלים׳ער אַלייע איז געוואָרן אַלץ שטילער און איינזאַמער. אויסער דינעזאָנען איז אַריינגעקומען אַ מענטש בלויז פון צייט צו צייט. דר. עליאשעוו איז אין אַן אָוונט געקומען אַ דורכגעפרווירענער און געשמועסט מיט אים אַ האַלבע נאַכט איבער אַ גלאָז טיי. אַמאָל איז אַריין אַ יונגע דיכטערין און ער האָט פאַר איר מיט אָפענער ביטערקייט גערעדט.

— די שרייבער ווילן נישט קומען אַהער. אויף צעגלאָנע בין איך געווען דער גערטנער. פון דאָרט איז אַלץ גרויס. דאָ וואוין איך צו וויים, צו שיין. די שרייבער האָבן זיך מיר צוגעגעסן. זיי האָבן קיין כאַראַקטער נישט. וואַרשע איז מיר אויך דערעסן. די שטאָט האָט אויך נישט קיין כאַראַקטער.

און אין אַ טיפערן אַקאָרד פון באַדויער:

— גאָט מיינער, די פּלענער וואָס איך האָב געהאַט. עס איז נאָך דאָ אַזויפיל אַרבעט! און די זון נויגט זיך שוין צו מערב זייט.

געזאַנג און שפּיל און געלעכטער, און אַפילו דיסקוסיעס, האָבן אויפגעהערט אין הזמיר. קינדער און היימלאָזע האָבן די פּאָר צימערן אויף דער לעש אַנגעפילט. די פרייד וואָס פּרץ האָט געבראַכט די קינדער, מיט לידל און שפּיל, איז דאָרט געווען די איינציקע פרייד.

ער האָט אָנגעהויבן לײַדן גרויסע ווייטאָגן אין די פיס, דערנאָך אין דער פּלייצע און האָט שמערצליך דערצויגן ביז פרילינג און פּסח.

די גאָלדענע צייט פון יאָר איז געווען אָרעמער ווי אַמאָל. ווייניקער בלומען אויף די וואַרשעווער גאַסן, מער נויט און בלוטיקע וואונדן. שווידערליכע בילדער, מיט וועלכע ער האָט זיך בייטאָג אָנגעזען אויפן הויף פון דער גמינע, ווען ער האָט אַרויסגעקוקט פון פענצטער, האָבן אים נישט געגעבן קיין רו. ער האָט געזען און מיט פּיין דורכ־געלעבט די אויסגעוואָרצלטקייט פון זיין אידישער וועלט. די אויס־זיכט אויף זייער צוקונפט איז געווען אַזוי פאַרפינצטערט. די אויגן האָבן אים געטרערט.

דינעזאָן איז געקומען יעדן שבת. אָבער אין די אָוונטן אין דער וואָך איז ער געווען אַליין.

דעם לעצטן אָוונט ביי זיין לעבנסלענגליכן פריינט דר. גרשון לעווין, האָט ער געעפנט זיין ביטער הארץ. ער האָט לאַנג דערציילט וועגן די אידישע קינדער און די אַלטע לייט, וואָס וואַלגערן זיך אויפן הויף פון דער אידישער גמינע. אין איינעם פון זיינע זעלטענע אויס־ברוכן, האָט ער אויסגעשריען:

— אַ אידיש הארץ קען דערפון פּלאַצן.

און אויף אַ טרייסט־וואָרט, אַז עס וועט נאָך קומען אַ פרייע וועלט, האָט ער שטיל געענטפערט:

— מען זאָל עס נאָר דערלעבן.

שבת אין דער פרי, י״ט ניסן, תרע״ה, האָט אים אויפגעוועקט אַ שרעקליכער ווייטאָג אין דער פּלייצע. ער איז אַריין אין אַרבעטס־

צימער, האָט זיך געזעצט ביים שרייב־טיש און מיט א ציטערדיקער האַנט פאַר די קינדער אויפגעשריבן:

שטילער, שטילער,
דאַנקען וויל ער...

דאָס ליד איז איבערגעריסן געוואָרן אין מיטן. ער איז צוריק אַריין אין שלאָף־צימער זאָגן דער פרוי, אַז ער פילט זיך נישט גוט. ער איז אַריין אין קיך און געזאָגט דעם דינסטמיידל, אַז ער האָט ווייטאָגן אין דער פלייצע ווי ער האָט נאָך קיינמאָל נישט געהאַט. אין פיין איז ער אַריין אין עסצימער און געעפנט די טיר פון באַלקאָן צו אָטעמען די פרילינג־לופט. ער האָט געמאַכט עטליכע טריט צום אַרבעטס־צימער און איז אַנידערגעפאַלן מיטן פנים צו דער ערד.

דער לעצטער באַזינגער פון פוילישן אידנטום איז איינגעזאַמלט געוואָרן צו זיינע אבות.

עפּילאָג

די געשפּאנטע געפּילן פון הונדערט טויזנט הערצער האָבן איִם באַגלייט, ווען הענט און אַקסלען האָבן געטראָגן זיין ארון. אַ שטומער פּחד האָט אַלעמען דורכגענומען. יתומים ברענגען נישט קיין בלומען.

עס איז געווען אַ צייט ווען האַס האָט געשטייגערט. אַ גליענדיקער יראת הכבוד האָט געשוועבט אַריבער דעם טרויער. מיטאַמאָל האָט די פּרעכהייט זיך אַריינגעריסן מיט גרילץ און שטיינער צו באַליידיקן די אבלים. אין צער, אָן ווערטער, האָט די טונקעלע מאַסע געבראַכט איר פאַרהייליקטן אויפן בית עולם.

די שטראַלן פון אַ נידעריקער זון אין פלאַמען האָבן אויסגעבעט מיט ליכט די ווינקלען פון אָפענעם קבר. אין האַרבער פּשטות האָט קיינער נישט געוויינט, נישט גערעדט, קיין תפילה נישט געמורמלט. מען האָט זיך בלויז געשטרעקט און געדרענגט.

קיין לעבעדיק מויל האָט זיך נישט געעפנט. בלויז דער טויט האָט געשראָקן מיט פינצטערן אָנזאָג. אין העלער זעאונג האָבן טייל באַגריפן דעם גורלדיקן אָנהויב פון אַן אונטערגאַנג.

אַלץ איז געווען פאַרביי. אונטער די געדיכטע וואָלקנס האָט מען זיך אין שטומער פּיין געדרענגט אַוועק פונם קבר.

דער גרויסער מאַן איז אַוועק אין דער אייביקייט. די קרוין האָט זיך אָפּגעטאָן פון די, איבער וועמען ער האָט אויסגעשפּרייט זיין ליבשאַפט. שווערע הימלען זענען געבליבן הענגען ווי שטיקער נאַכט. אָבער זיין גרויסע ליכטיקייט איז פאַרבליבן. זי גליט און וויל נישט אונטערגיין. פאַרטרויערטע הערצער, צעשפּרייט איבער דער וועלט, שפּיגלען זיך נאָך היינט אין זיין ליכט.

א צענדליק יאָר האָט ער קיין מצבה נישט געהאַט, קיין מצבה נישט באַדאַרפט. די ליבשאַפט פון פאָלק האָט אויסגעטראָטן וועגן צו זיין קבר. די מענטשן פון וואָרט האָבן אים געקענט ווי דעם פאָטער.

נאָך פינף יאָר זענען פאַרגאַנגען. אין אַ שיינעם טאָג איז אין ליטעראַטן פאַריין אַריינגעקומען אַן אוראַלטע פרוי, איינגעבויגן אין גרויס אָרעמקייט, מיט אַ קאָפּ־טיכל און אַ שאַל. גערעדט האָט זי פויליש. זי וויל אַ טובה. מען האָט זי געראָטן צו ווענדן זיך אַהער. זי איז נישט קיין פרעמדע צו דער אידישער ליטעראַטור. זי איז אַ טאָכטער פון אַ שרייבער.

די אַלטינקע ציטערט, זי וויל דעם נאָמען נישט אַרויסבערענגען. דער יונגערמאַן וואָס האָט זי אויסגעהערט, וועט סיי ווי נישט וויסן. עס איז אַ נייע וועלט. און ווען דער יונגערמאַן שטייט צו, כדי איר צו העלפן, מוז ער וויסן, ברענגט זי אויף די ליפּן, אַז אַמאָל איז איר פאָטער געווען אַ שרייבער. ער איז שוין פערציק יאָר טויט. דער נאָמען? ליכטענפעלד האָט ער געהייסן.

האָט זי נאָך וואָס צו זאָגן? יאָ, זי האָט אפילו אַ נענטערע שיכות צו דער ליטעראַטור. זי איז אַמאָל געווען די פרוי פון אַ געוויסן פרץ.

איר פאַרלאַנג?

מען זאָל איר העלפן קריגן אַ פּלאַץ אין קהל׳שן מושב זקנים. מיט אירע קינדער פון צווייטן מאַן קען זי נישט אויסקומען. זי קען צושטייער געבן בלויז איר אַלטע ניי־מאַשין.

מען האָט זי באַזאָרגט.

די אלמנה, מאַדאַם העלענע, האָט זיך שפּעטער דערוואוסט פון דעם פאַל. איר גוטמוטיקער אויסטייטש איז געווען: ס'ע לאַ ווי! דאָס איז דאָס לעבן.

נאָך אַ צענדליק און מער יאָרן זענען פאַרגאַנגען און די וועמען ער איז טייער זוכן צו פאַראייביקן זיין נאָמען אין דער וועלט. די צעגלאַנע איז היינט פּרץ גאַס. אין האַרץ פון דער אַלטער איסט סייד, האָט ניו יאָרק אַ פּרץ סקוועער. אַזוי איז זיין כבוד דערהויכט אין ישראל, אין אַרגענטינע, אומעטום וואו עס לעבן די רעשטלעך פון זיין וועלט.

די שטילע מענטשן וועמען ער האָט באַזונגען און דערהויבן לעבן אין זיין ווערק.

ביבליאָגראַפיע

אלמי, א. — מאָמענטן פון אַ לעבן. בוענאָס איירעס, 1948.

אַש, שלום — זכרונות אין צוקונפט, 1915; י. ל. פרץ און זיין אַלטע מוטער. אונזער צייט, יולי, 1942.

באַריישאַ, מנחם — מיט דעם דור. אין „אַ דור", פאַרלאַג מתנות, ניו יאָרק, 1947.

בערקאָוויטש, י. ד. — אויף פרצעס ליטעראַרישע דאָנערשטיקן. גאָלדענע קייט, נומער 10, תל אביב, 1951.

גורשטיין, א. — דער איצטיקער צושטאַנד פון פרצ'עס ביאָגראַפיע. אין „צייטשריפט", בוך 1. אינסטיטוט פאַר ווייסרוסלענדישער קולטור, מינסק, 1926.

גראַפשטיין, מלך — (ענגליש) זאַמל-העפט י. ל. פרץ. לאָנדאָן, קאַנאַדע, 1945.

וואָלף, יוסף — לייענענדיג פרצן. צענטראַל פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס איירעס, 1948.

וויינרייך, מאַקס — אריינפיר צו אַלע כתבים פון דר. שלמה עטינגער. ווילנער פאַרלאַג פון ב. קלעצקין, 1925.

זאקוסקי, א. י. — י. ל. פרץ. בוענאָס איירעס, 1942.

זילבערצווייג, זלמן — י. ל. פרץ. אין טעאַטער העפטן, ניו יאָרק, 1946.

זשיטלאָווסקי, דר. חיים — יצחק לייבוש פרץ. איקוף פאַרלאַג, ניו יאָרק, 1951.

זשיטניצקי, דר. ל. — י .ל. פרץ פילאָזאָפיש און סאָציאַל. ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פאַראיין, בוענאָס איירעס, 1950.

טרונק, י. י. — פוילן. זכרונות און בילדער. פינפט בוך — פרץ. פאַרלאַג אונזער צייט, ניו יאָרק, 1949.

יידיש נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד. זאַמלבוך, ניו יאָרק, 1946.

ייוואָ בלעטער — אויגוסט-אָקטאָבער, 1937; האַרבסט, 1946; באַנד 36, 1952, אַנדערע בענדער.

י. ל. פרץ — אַ זאַמלבוך צו זיין אנדענקען. ליטעראַרישער פערלאַג, ניו יאָרק, 1915.

ליטוואַק, א. — ליטעראַטור און קאַמף. פאַרלאַג וועקער, ניו יאָרק, 1933.
דר. לעווין, גרשון — פרץ. אַ ביסעל זכרונות. פערלאַג יהודיה, וואַרשע, 1919.
דר. מוקדוני, א. — יצחק לייבוש פרץ און דאָס יידישע טעאַטער. איקוף, ניו יאָרק, 1949.

מייזיל, נחמן — י. ל. פרץ, זיין לעבן און שאַפן. אָפּהאַנדלונגען און מאַטעריאַלן. איקוף פאַרלאַג, ניו יאָרק, 1945.

מייזיל, נחמן — בריוו און רעדעס פון י״ל פרץ. איקוף, ניו יאָרק 1944.

מייזיל, נחמן — יצחק לייבוש פרץ און זיין דור שרייבער. איקוף, ניו יאָרק, 1952.

נאָמבערג, ה. ד. — י. ל. פרץ. זכרונות אָפּהאַנדלונגען און אַרטיקלען. אַרויסגעגעבן דורכן צענטראַל פאַרבאַנד פון פוילישע יידן אין אַרגענטינע, בוענאָס איירעס, 1946.

ניגער, ש. — י. ל. פרץ, זיין לעבן, זיין פירנדיקע פערזענליכקייט, זיינע העברעאישע און יידישע שריפטן, זיין ווירקונג. אַרויסגעגעבן פון אַרגענטינער אָפּטייל פון אַלוועלטליכן יידישן קולטור-קאָנגרעס, בוענאָס איירעס, 1952.

סאָקאָלאָוו, נחום — פערזענליכקייטן. איבערגעזעצט פון העברעאיש דורך משה שענדעריי. צענטראַל פאַרבאַנד פון פוילישע אידן אין אַרגענטינע, בוענאָס איירעס, 1948.

סעמועל, מאָריס — (ענגליש) פרינץ פונם געטאָ. אַן אָפּהאַנדלונג וועגן פּרץ׳עס אויפשטייג און זיין באַדייטונג, מיט אַ צאָל זיינע דערציילונגען. פאַרלאַג אלפרעד קנאָפּף, ניו יאָרק, 1948.

ספּעקטאָר, מרדכי — מיט י. ל. פרץ אין פעסטונג, צוקונפט, סעפּטעמבער-אָקטאָבער, ניו יאָרק, 1922.

ענטין, יואל — די זיילען. אידיש-נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד, ניו יאָרק, 1923.

עפּשטיין, שכנא — י. ל. פרץ אַלס סאָציאַלער דיכטער. אידישער פערלאַג פיר ליטעראַטור און וויסענשאַפט. ניו יאָרק, 1916.

פינסקי, דוד — דריי יאָר מיט י. ל. פרץ. די גאָלדענע קייט, 10, תל אביב, 1951.

פערלע, שרה — זכרונות, ליטעראַרישע בלעטער, 1925.

פרץ, י. ל. — מיינע זכרונות.

פּרץ-לאַקס, ר. — אַרום פּרצן. זכרונות און באַטראַכטונגען. אַרויסגעגעבן דורך די ליטעראַרישע בלעטער. וואַרשע, 1935.

ציטראָן, ש. ל. — דריי ליטעראַרישע דורות. דריי בענדער, ווילנע, 1920-1922, פאַרלאַג ז. ש. שרעבערק.

קאַגאַנאָווסקי, אפרים — יידישע שרייבער אין דער היים. פאַרלאַג יידיש בוך, לאָדזש, 1949.

קאַזדאַן, ח. ש. — די געשיכטע פון יידישן שולוועזן אין אומאָפּהענגיקן פּוילן. געזעלשאַפט קולטור און הילף, מעקסיקע, 1947.

קלויזנער, דר. יוסף — (העברעאיש) זכרונות אין „מיין וועג צו דער אויפלעבונג און אויסלייזונג", תל אביב, תש"ו.

ראָבאַק, דר. א .א. — (ענגליש) י. ל. פּרץ, ליטעראַרישער פּסיכאָלאָג. סוי-אַרט פאַרלאַג, קעמברידזש, 1935.

ראָגאָף ה. — (ענגליש) פּרצ'עס געניאַלער טאַלענט. אין „ביין אידישע שרייבער", ניו יאָרק, 1915.

ראַוויטש, מלך — מיין לעקסיקאָן, באַנד 1, אַרויסגעגעבן פון אַ קאָמיטעט אין מאָנטרעאָל, קענעדע, 1945.

ראָזענצווייג, א. — דער ראַדיקאַלער פּעריאָד אין פּרצעס שאַפן. קיעוו, 1934.

ראָזשאַנסקי, שמואל — י. ל. פּרצעס באַציאונג צו אַרגענטינע. אַרגענטינער ייוואָ שריפטן, האַלביאָר-בוך, 1. בוענאָס איירעס, מערץ, 1941.

רייזען, אברהם — זכרונות, פאָרווערטס, ניו יאָרק.

רייזען, זלמן — פּרץ. אין לעקסיקאָן פון דער יידישער ליטעראַטור. צווייטער באַנד, פאַרלאַג ב. קלעצקין, ווילנע, 1927.

שאצקי, דר. יעקב — געשיכטע פון יידן אין וואַרשע. באַנד דריי. ייוואָ, ניו יאָרק, 1953.

שלום עליכם — אַ וואָך מיט י. ל. פּרץ. אין אידישע שרייבער, ניו יאָרק, 1937.

תמרי, משה — (העברעאיש) זמושץ', זאַמלבוך, אונטער זיין רעדאַקציע, פאַרלאַג ועד עולי זמושץ' בישראל, תל אביב, תשי"ג.

אַנווייז

א

אביגדורל מלמד'ס יתום, 38, 39
אברהם יהושע, ר', לעצטער מלמד, 36
אדאלבערג, שמואל, 186, 193, 222
אַדלער, יאַנקל, 251
אַדלער, יעקב, 262
אַדלער, דר. סיירוס, 261
אדעס, 253 —
אחד העם, 212, 254
איבסען, הענריק, 272
אייבעשיץ, ר' יהונתן, 7
אייזיקל וואַסערטרעגער, 13
אַייזענשטאַדט, דר. ראַבינער, 244
אייכענבוים, יעקב, 42, 243
אַיינהאָרן, דוד, 253
איסערלעס, ר' משה בן ישראל, 73
אַלטבערג, יוסף, 47, 59, 71-84, 90, 92, 120, 127, 147, 180
אַלטבערג, משה, 134, 147, 162, 172, 179, 180
אַלטבערג, פּאַולינע, 162, 180
אם אורקוועל, פאָלקלאָר, 223
אנדרעיעוו, לעאָניד, 272
אַנסקי, ש., 290
אפּט, די שטאָט, 122
אַרבעטער באַוועגונג, 217 —
אַרבעטער רינג, 260
אַרבעטער ציַיטונג, 222
אַרגענטינע, 218 —
אָרנשטיין, יצחק לייב, 223
אַרעסטאַנט, 225 —
ארץ ישראל, 218 —
אַש, שלום, 229, 242, 244, 245, 258, 264, 271, 280
אשכנזי, שמואל, 138, 157

ב

באהר, הערמאַן, 272
באָלעסלאוו, קעניג, 6
באָקל'ס געשיכטע, 51
באַראָן הירש קאָלאָניעס, 219
באָראָכאָוו, בער, (פאָרוואָרט), 253
באַרדיטשעוו, 251
באַרדיטשעווער, ר' לוי יצחק, 252
בונד, 239
ביאַליק, ח. נ., 244, 254, 256
ביעלאָווצאָוו, 227
ביר ברויעריי, 124 —
ביערנסאָן, ביערנסטערנע, 272
בירנבוים, דר. נתן, 268
בית מדרש, דאָס אַלטע, 37
בלאָך, יאן גאָטליב, 191 —
בלומשטיין, ח. י., 240
בעללאה, גדליהו, 89
בעל מחשבות, 211, 236, 238, 264
בערגסאָן מיכאל, 235
בערגעלסאָן, דוד, 252 —
בערדיטשעווסקי, מ. י., 233, 245
בערישל, ערשטער גמרא מלמד, 29, 51
בערנע, 104, 110
בערנשטיין, איגנאַץ, 222
בערנשטיין, ישראל, 165 —
בערנשטיינ'ס נאַטורוויסנשאַפט, 51
בערקאָוויטש, י. ד., 253
ברוזעל, דריי שוועסטער, 225
ברוידעס, ראובן אשר, 132, 135, 139, 244
ברוצקוס, דר. יוליוס, 252
בריינין, ראובן, 244, 248, 249
בריוו, א, פון באַרדיטשעוו, 179

ג

גאָטלאָבער, א. ב., 111, 135
גאָלדפאַדען, אברהם, 135, 167—169, 252, 272
גאָלדפלום' שול אויף נאַלעווקעס, 187
גאָרדאָן, י. ל., 84, 165, 249
גאָרדאָן, מרדכי לייב, 249
גאָרדאָן, ש. ל., 243
גאָרדין, יעקב, 268, 272
גאָרקי, מאַקסים, 272
גוי'ע פון דאָרף, 45
גוסטאַוו, קעניג פון שוועדן, 15
געטע, 117
געלט-מינצער, אידישע, 5
געליבטער, דר. יצחק, 48—, 132, 134, 147, 157, 246
געליבטער, ר' פייוול, 47, 53, 71
גראָסגליק, לעאָן, 205, 235, 248
גראָסגליק, שלמה, 210
גראָשן-ביבליאָטעק, 185
גרינבוים, דר. יצחק, 244

ד

דאַווידזאָן, לייבוש, 249, 250
דובנאָוו, ש., 208
דיומא, אַלעקסאַנדער, 51
דינעזאָן, יעקב, 182—; 208, 218—; 236—; 292
דיק, אַייזיק מאיר, 89
דיקשטיין, פּראָפעסאָר, 206
דע הירש, באַראָן, 192
דעמיעווקער יוגנט, 252
דערהויבונג פון אידיש, 235
דראָבנע נשמות, 3
דריי שוועסטער, 43—; 277

ה

האַכמאַן, 110, 131
האַמבערג, נפתלי הערץ, 41
האַרטמאַן, קאַרל פאָן, 53
הוגאָ, וויקטאָר, 51, 104
הויפּטמאַן, גערהארדט, 272
הויקערל, טאָכטער פון דייטשן איד, 46
הומבאָלדט, ווילהעלם, פאָן, 189
הזמיר, 288, 296
החץ, 209
היינע, היינריך, 110
הכהן, מרדכי בן הלל, 244
המליץ, 209
העוגב, 209
הענע, בערישל מלמד'ס ווייב, 21
העקסעלמאַנ'ס רעסטאָראַן, 165, 207
הערש, דער זייגערמאַכער, 64, 65
השותפות, 128
השחר, 128, 136
השכלה-באַנק, 108-131

ו

וואהל, ר' משה, 31, 36, 58, 81
וואַוועלבערג, באַנקיר, 205
וואָלף, אנדזשעי, 105
וואַרנהאַגען, רחל, 189
וואַרשעווער גאַסן, 132
וויגאָדסקי, לאַזאַר, 252
וויטער, א., 252, 273
וויינבערג, 110, 131
ווילנע, 251, 253
ווינטשעווסקי, מאָריס, 260 —
ווינער, לעאָ, 224
וויסלא, פאָלקלאָר-זשורנאַל, 223
וויספּיאַנסקי, 272
וויעלאָפּאָלסקי, כראַביע, 100
וולאַדעק, ברוך טשאַרני, 260
וועדעקינד, פראַנק, 272

ז

זאַמאָיסקי, גראַף יאַן, 15, 46, 54, 67, 173
זאַמאָשטש, ר' ישראל בן משה, 41
זאַמאָשטשער פּאַזשאַנדעק, 45
זאַנגוויל, ישראל, 261
זודערמאַן, הערמאַן, 272
זילבער, פּרצ'עס שותף, 124, 127, 259
זילבערבוש, 249

זילבערמאַן, יעקב, 152
זלאַטאָפּאָלסקי, 244, 249
זלמן שענקער, ר׳, 33
זרח קנייפּ, ר׳, 27—29
זשיטלאָווסקי, דר. חיים, 258
זשעלינסקי, דאָמיניק, 105

ח

חיבת ציון, 213, 242
חיי משורר עברי, 140
חיים קעלבל, ערשטע ר מלמד, 13
חלוקת החכמות, 138
חנה, די דינסט, 16
חסידיזם, 55, 59, 158, 159, 269
חסידים-שטיבלעך, 38, 52, 63, 66, 133

ט

טאַביקשטויסער, א, גמרא-מלמד, 24
טאַגאָר, ראַבינדראַנאַט, 287
טאַנצהייזער, אין וואַרשע, 223
טאַראַס בולבא, 194
טוגענדהאַלד ,יעקב, 99
טורעם מיטן זייגער, 15, 35
טיעק, 189
טשעכאָוו, א. פּ., 272
טשערנאָוויטש, נחמיה, 111
טשערנאָוויצער קאָנפערענץ, 268 —

י

יאַגעלאָ, 275
יאַסינאָווסקי, ישראל, 242
יהואש, 212—; 259, 270
יודינא, ב., 240
יודל, ר׳, העברער גמרא-מלמד, 26
יום טוב בלעטלעך, 221—, 258
יחזקאל, זעצט איבער, 62
יידיש-נאַציאָנאַלער אַרבעטער פאַרבאַנד, 260
יידישע ביבליאָטעק, 204, 239
יידישע קאָלאָניזאַציאָנס געזעלשאַפט, 220 —
יעבץ, 166
יענטע, די מומע, 77
ירושלים׳ער אַלייע, 287

כ

כאַדאַק, מ., 65—68
כאַלערע קאָמיטעט, 207
כהן, י. ל., 223 —
כהן, ר׳ לייבוש, 6
כמיעלניצקי, באָגדאַן, 15
כסא שלמה, 209
כ״ץ, בן ציון, 253

ל

לאָדזש, 251
לאַפּאַי, שבת גוי׳ע, 46, 54
ל״ג בעומר, 235, 240
לובאָמירסקי, גראַף, 7, 122
ליבערמאַן, חיים, 260
ליכטענפעלד, גבריאל יהודה, 69 —
ליכטענפעלד, שרה, 79 —, 277, 295
ליליען, אפרים, 274
ליליענטאַל, רעגינא, 223
לינעצקי, יצחק יואל, 135
לעאָנטיעוו, 260
לעבענסבוים, דר., 189
לעוו, הענריק, 223
לעווין, דר. גרשון, 188, 203, 227, 244, 292
לעווין, ליפּמאַן, 243
לעווין, ריוועלע, 9
לעווין, שלמה הערש, 9, 11, 17
לעווין, שמואל לייב, 138
לעווערטאָוו, 6 —
לעשעק, קעניג פון פוילן, 5

מ

מאַזעפּא, העטמאַן, 15
מאַליניאַק׳ס הויף, 103
מאַנאַסעין, יוסטיץ-מיניסטער, 178
מאַנטעפיאָרע, 165

מאָנטליאק, 213
מאָניש, 162, 180
מוקדוני, דר. א., 273
מורה נבוכים, 75
מושקאטבלאַט, 244
מטבעות, פּוילישע, 6
מידת הרחמים, 183, 208
מיכל, דער געלער מלמד, 25, 33
מילך, יעקב, 260
מינסק, 252
מינץ, דר. שלמה, 189, 201, 236, 248
מיצקעוויטש, 119
מישקאָווסקי'ס טרופּע, 148
מעטערלינק, מאָרים, 273
מענדעלסאָן, משה, 189
מענדעלע מוכר ספרים, 240, 244, 252
מרגוליות, בעריש, 171
מרגוליות, יהושע, 48, 63
מרגוליות, ישעיה, 132, 137, 201

נ

נאָוואטשינסקי, נויווערט, 272
נאַטאַנסאָן, לודוויק, דר., 156
נאָמבערג, ה. ד., 229, 242, 244, 271
נאַפּאָלעאָן דער דריטער, 36
נאַפּאָלעאָנ'ס געזעצן, 51, 53
גנגיאל, 138 —
נוימאַן, פראַנץ יאָזעף, 41
נוסבוים, דר. הענריק, 205
נחמן בראַצלאַווער, ר', 269
נח'קע דער בונדיסט, 253
ניטשע, 194
נייטשע, די באָבע, 7
ניימאַן, 152
ניימאַנאָוויטש, הנ"ץ, 110, 187
ניקאָלאַי, דייטשער פילאָזאָף, 41
ניקאָלאַי, צאַר, 192

ס

סאָבעל, זלמן און זון, 172
סאַלאָן אָוונטן, 189 —
סאָציאַליזם, 217
סאָקאָלאָוו, נחום, 109, 131, 163, 189
— 211 —, 227, 242, 245
סטאַניסלאַווסקי, קאָנסטאַנטין, 272
סטאראָסטער, ר' לייבוש, 9, 10
סטרינדבערפ, אויגוסט, 272
סיו, עזשען, 51
סירקין, דר. מ. נ., 244
סלאָנימסקי, חיים זעליג, 67, 106,
123, 136, 163
סמאָלענסקין, פּרץ, 89, 111, 128, 130,
136, 139
ספּורים בשיר ושירים שונים, 143
ספּעקטאָר, מרדכי, 215, 226—, 243
ספרדישע אידן, 5
סקאָמאָראָווסקי, דר., 244
סקולער רבי'צין, 17
סקשינסקי, דר., 20, 54, 99

ע

עוואלענקאָ, 268
עווגעניע, די קייסערטע, 36
עטינגער, דר. שלמה, 15—16, 20, 89,
243
עטינגער, דר. (אייניקל), 244
עליאשעוו, דר. איזידאָר, 291
עלקין, מענדל, 252
עמיגראַציע, 217 —
עפּעלבערג, העשל, 215
עפּשטיין, ר' משה, 6, 172, 176, 180

פּ

פּאָגראָמען, 164
פּאָדלישעווסקי, אברהם, 205, 227, 236,
248
פּאוויאק, טורמע, 228
פּאָווסטאַניע פון 1863, 26
פּאָזיטיוויסטישע פילאָזאָפיע, 155
פּאָטאָצקי, גראַף, 122
פּאטש, א, פון פּאָטער, 18, 47
פּאפּירנאָ, אברהם יעקב, 162, 180, 244

פויליש אידנטום, 3
פינסקי, דוד, 206, 211 —, 226 — 262 —, 268
פינסקער, לעאָן, 212
פינעס, 253
פלאַטאָן, 64
פנחס׳ל, ר׳, פון שעבערשין, 31—39
פני יהושע, 7, 8
פעוווזנער, ה., 244
פעלטין, שמואל הערש, 111
פעקאַר׳ס קאָמפּאָזיציע, 244
פרץ, אַדאָלף, 275
פרץ העלענע, 149 —, 247 —, 278, 296
פרץ, חיים יוסף, 12, 18, 151, 176
פרץ, יהודה (יודל), 9 —
פרץ, יונה יהושע, למדן און סוחר, 7, 8
פרץ, יונה יהושע, ברודער, 12
פרץ, יעקב, 124, 126
פרץ, יצחק לייבוש, זיין אָפּשטאַם און געבורט, 6—12; קינדער-יאָרן, 13—29; ווערט בר-מצוה, 30; משוגע-נער לייבוש, 32; 76, 281; פאָרט קיין שעבערשין, 33 — לערנט אין בית מדרש, 37 —; פידלער׳ס ביב-ליאָטעק, 55 —; שרייבט שירים, 72; האָט חתונה מיט שרה׳ן, 78—84; לערנט בוכהאַלטעריע, 96; בריוו צום שווער, 101; באַזוכט וואַרשע, 107; שרייבט פויליש, 116; זעצט איבער געטע, 118; צוזאַמענלעבן מיט שרה׳ן, 121; נעמט זיך אָן פאַרן שווער אין אַ ליד, 123; זיין אָרעמ-קייט, 126; פאַרגעסט פאַרקויפן חמץ, 127; פאָרט קיין וואַרשע, 129; גרייט זיך צו אַדוואָקאַטור, 134; פירסום, 143; בעט ברויט ביים שווער, 144; האַלט אויס עקזאַמען, 145; אַדוואָקאַט לעאָן פרץ, 146; בריוו צו העלענען, 150, 151; פויערלעשער, 155; אָוונט-קורסן פאַר אַרבעטער, 157; שאַפט שול פאַר קינדער, 158; סוף פון ערשטער פרץ שול, 160—161; באַגעגעניש מיט גאָלדפאַדען, 166 —; די יאָרן אַלס אַדוואָקאַט, 170 —; קריגט אַ גרויסן נאָמען, 174; מסירות אויף אים, 175; פאַרלירט זיין רעכט צו פּראַק-טיצירן, 175; בריוו צו שלום עלי-כמ׳ען, 180 —; דינעזאָן גיט אַרויס זיין ערשט ביכל, 185; טעטיג אין שפה ברורה, 187; פאָרט אויף עקס-פּעדיציע, 193; קריגט שטעל אין דער גמינע, 202; וואוינונג אויף צעגאַלנע גאַס, 203; ווערט קראַנק, 210; אינטערעסירט אין פאָלקלאָר, 218 —; זיינע אַרעסטן, 225 —; שרייבט אין תפיסה, 232; זיי יובי-לעי געפייערט, 235 —; האַרץ אַטאַ-קע, 246 —; זיינע רייזעס, 251; אַמעריקע 257 —; טשערנאָוויץ, 268 —; אין פּאָליטישן קאַמף, 275; לעצטע יאָרן, 287; ערשטע וועלט-מלחמה, 289; גרינדעט קינדער-היים, 290; לעצטער מאָרגן, 293; נאָכן טויט, 294.
פרץ, משה, 8, 9, 10
פרץ, ריוועלע, 10, 11, 22, 156, 281

פ

פאָגט, קאַרל, 53
פאָלק, יעקב יהושע, 7
פאָלקסטימליכע געשיכטן, 267
פידלער, מיכל, קאַפּעלמייסטער, 22, 48—55, 63
פייגענבוים, בנימין, 216
פיינבערג, דוד, 220
פילאַדעלפיער פאַרלאַג, 261
פירשטענבערג, אַדוואָקאַט, 184, 186
פרוג, ש., 240, 244
פרומקין, זיגמונד, 248
פרידבערג, א. ש., 244
פרישמאַן, דוד, 199—215
פרעהליך, מרדכי׳לע, 112
פרענקעל, דר., 189

צ

צויזמער, 125

צוקונפט, 222

צוקערמאַן, אברהם, 111, 244

ציטראָן, ש. ל., 166, 253

צייטלין, 244

צירעלעס, ר׳ יוסף, 41

צעדערבוים, אַלעקסאַנדער, 89

צענטער פּאַוויליאָן, 230 —

ק

קאַהאַן, אב., 216, 259

קאַזשימיעזש דער גערעכטער, 5

קאָטיק, 215

קאַטץ, משה, 260

קאָלבערג, אָסקאַר, 222

קאַליש, בערטאַ, 262

קאַנאָניק, בישאָפּ׳ס פּאַרטרעטער, 91

קאָונט, אויגוסט, 155

קאָסאָוויטש, שוועסטער, 229

קאַצענעלסאָן, דר., 244

קאָראָלענקאָ, וולאַדימיר, 214

קאַרלאָוויטש, יאַן, 222

קאָרנגאָלד, יאַנקל, 189, 201

קאָרנגאָלד, ליבער, 202

קאָזשעניאָווסקי, 44

קאָשטשושקאָ, 6

קויפמאַן, האָדל, 215

קורסקי, פראַנץ, 212

קזשיוואָשעווסקי, 272

קירשראָט-פּראַווניצקי, יוזעף, 205, 236

קישעלעווסקי, 272

קלויזנער, דר. יוסף, 211, 234, 254

קלמנסאָן, 244

קלעצקין, ב., 252

קעסטל-אָוונטן, 276, 288

קראמשטיק, יצחק, 99, 100

קראַמשטיק, סטאַניסלאַוו, 205

קרני, 253

קראָנענבערג, באַנקיר, 192

קראוס, פרידריך, פּאָלקלאָריסט, 223

ר

ראָגאָף, הלל, 260

ראַווניצקי, י. ח., 244

ראָזענבלאַט, איטשעלע, 186

ראָזענבלום, נח, 244

ראָזענטאַל, יוסף, 186

ראָזענפעלד, מאָריס, 260

ראָזענפעלד, שמואל, 240

ראָטוואַנד, שמואל, 109

ראָקאָווסקא, פּועה, 223

רובינשטיין, יוסף, 148

רובינשטיין, מיכלזאָן, 228

רוסישע לערער, 42, 43

רוף, אביגדור ברכיה, 89

רייזע בילדער, 195

רייזען, אברהם, 212, 229, 242, 271

רײנהארדט, מאַקס, 272

רייפמאַן, יעקב, 48, 91

רינגעלהיים, העלענע, 148, 149

רמב״ם, 52, 58

רענעסאַנס, 273

ש

שאַפּיראָ, אליעזר יצחק, 111, 199

שאַפּיראָ, רעגינע, 282

שאַצקעס, משה אהרן, 111

שבת גוי, קאַנטאָניסט, 64

שוואַרצבערג, ש. ב., 209

שווייצער, א. ב., 123

שווייצער טאָל קאָנצערטן, 207

שול, די ערשטע פּרץ, 154 —

שולדבערג, דרוקער, 209

שולמאַן, 244

שולמאַן, דר. סעמועל, 261

שטייגער, אַ נייער אין אידישן לעבן,
217

שטיין, א. ש., 110

שטערן, דאָס הויקערל, 43, 67

שידלאָוועצקים, די גראַפן, 122

שילער, פרידריך, 104, 110

שיפמאַן, דוד, 91

שיפמאַן, שמחה, 172
שלום עליכם, 177, 180—204, 208, 240, 244
שלעגעל, 189
שמידעבערג, פרוי, 189
שניצלער, אַרטור, 272
שפּאַק, יוזעף, 189
שפּאכנער, ל., 262
שפה ברורה, 110, 200
שפּער, גדליה, 127
שפ"ר, 163 —
שריפטגיסער'ס דרוקעריי, 140

ת

תנ"ך, 155, 159, 166, 270

פון דעם אייגענעם מחבר זענען
ביז איצט דערשינען:

אַלע לידער און פּאָעמעס		פאַרלאַג פּרץ, ניו יאָרק, 1951
און איך רעד פּראָסט	סאָנעטן	פאַרלאַג װערבע, ניו יאָרק, 1942
ביזועל מאַכן טיי	לידער	פאַרלאַג װעסטענד באָסטאָן, 1927
צו גאָט און צו לייט	לידער	פאַרלאַג װערבע, ניו יאָרק, 1926
דאָס פּאָלק פונם ספר	פּאָעמע	אידישע װעלט, פילאַדעלפיע, 1924
מיט פּרצן	זכרונות	פאַרלאַג װערבע, ניו יאָרק, 1923
בורשטינענע שיסלען	לידער	פאַרלאַג װערבע, ניו יאָרק, 1921

איבערזעצונגען:

פּ. מ. דאָסטאָיעװסקי, דערנידעריגטע און באַליידיגטע, 2 בענדער
יאַנקאָװיטש, ניו יאָרק, 1922

ישראל זאַנגװיל, טרוימערס פונם געטאָ, 2 בענדער
יאַנקאָװיטש, ניו יאָרק, 1929

געזעצט און געדרוקט ביי
מאַרסטין פּרעס, אינק.,
228 איסט 45 סט., ניו-יאָרק
אייגנטימער: י. לאָנדאָן
438